

oftest rødlig el. blålig. Tit meget talrig, skadelig v. at æde fisk i garn o. l.

søsyge, utilpashed m. kvalme og opkastning under sørejser, skyldes ligevægtsforstyrrelser (labyrinthirritation), dog også psykiske indtryk. Behandlingen er roligt, horisontalt leje og piller, indeholdende atropin og skopolamin el. barbitursyrepræparater.

søstævning, d. s. s. stabelfløtning.

søterritorium, den del af havet, der ligger nærmest en stats kyster og hvorover staten derfor udøver sin højhedsret alene med de begrænsninger som følger af passageretten for andre nationers skibe. Hver stat kan i princippet fastsætte bredden af sit s; hyppigst er den 3 sømil, i Danmark 4 sømil, hvor intet andet udtrykkeligt er fastsat. Efter 2. Verdenskrig har Sovj. og Polen hævdet et s på 12 sømil.

søtunge, d. s. s. tunge.

søtænder (*Scaphopoda*), klasse af bløddyr. Langstrakte, omsluttet af en svagt krummet, rørformet skal, åben i begge ender. Raspetunge. Særkønnet; larven fimreklædt. Havdyr, sidder delvis nedgravet i bunden. En art ret alm. i Danmark.

søtøjmester (*toj*), ældre betegn. for skyts), direktør for søartilleriet, den soefficer, der har ansvar for vedligeholdelse og fornyelse af søværnets artillerimateriel, planlægning af skydningerne m. v.

Söul [säul, säul], off. *Kyongsong*, jap. *Keijo*, hovedstad i (S-)Korea, midt i det vestl. halvland; i 142 000 indb. (1946). Handels- og jernbaneecentrum. Lettere industri. Havneby: Chemulp'o.

søulv, d. s. s. havkat.

søur, kronometer til navigationsbrug.

søsvagt, vagtfordeling under gang (sejlad), modsat ankervagt, når skibet ligger til ankers.

søvejsregler, internationale, internat. påbudte bestemmelser til skibsfartens betryggelse om skibes vigepligt, lanterneføring, lydsignaler under tæge osv., i Danmark fastsat ved kgl. anordning af 22. 1. 1897 med tillæg.

søvind el. pålandsvind, se landvind.

søvindmøgel, hvidlig, fed kalkrig mægel fra nedre oligocæn på Horsens-egnen.

søvn, en regelmæssig tilbagevendende tilstand af bevidsthed, der lettest indtræffer, når sansindtrykkene til hjernen bringes ned på et minimum, altså ved mørke, ro og afslappelse. Træthed, legemlig el. åndelig, virker fremmende på tilbøjeligheden til s. s er en nødv. hvile for

størhjernen, og mangel på s vil nedsætte hjernens funktionsevne, evt. fremkalde nervesygdomme. Under s ændres mange af legemets funktioner, pulsen bliver langsom, stofskiftet og legemstemp. falder osv. s styres sandsynligvis fra et særligt s-centrum i mellemhjernen.

søvnbevægelser, *bot.*, plantebevægelser, bl. a. hos bælgeplanter og skovsyre; består i, at bladstillingen ændres ved aften, når planterne går i søvnstilling, og om morgenen, når de går i dagstilling. Beror på ændring i saftspænding.

søvnvægeri el. *somnambulisme*, tilbøjelighed især hos børn og unge mennesker til i mere el. mindre dyb søvn at gå omkring og evt. foretage mere komplicerede handlinger.

søvnløshed (*insomnia*). Normalt varer nattesøvnen 7-9 timer uafbrudt, hos børn en del længere, hos ældre noget kortere. Ved f. eks. febersygdomme, sindslidelser, smertefulde sygdomme m. fl. og særlig ved neurasteni og depression findes forstyrrelser heri. — Man antager, at den normale søvn udløses fra nervecentre i hjernens centrale dele, muligvis gnm. en virkning på blodkarrene i hjernebarken, og man har tænkt sig, at s skyldes forstyrrelser i den regulerende virksomhed fra disse centre. Psykiske faktorer spiller dog også en stor rolle.

Søværnskommandoen, øverste kommandomyndighed inden for søværnet. Chefen for S er tillige direktør for Marineministeriet, der varetager de rent admin. forh. i S, hvori iøvrig indgår bl. a. Marinestabten, der forbereder og planlægger landets sø- og kystforsvar.

søører (*Haliotis*), forgællesnegle. Stor, skålføret skal m. tykt perlemorslag. I skallen en række huller. En art v. V-Eur. Skallerne bruges ofte som askebægre.

'Saaby', *Viggo* (1835-98), dansk sprogforsker; især bekendt for sin retskrivningsordbog (1891).

Saabye, *August* (1823-1916), da. billedhugger; *Susanne for Rådet* og *Lady Macbeth* (begge kunstmus.); statuer af *H. C. Andersen* (1877, Kongens Have) og *J. P. E. Hartmann* (1905, St. Anne Plads, Kbh.) m. m.

sål arkit., 1) det nederste stk. træ i vindueskarm; 2) bunden af en blænding el. niche, som ikke når gulvet.

sålbænk (af *sål*), udvendig, vandafledende flade under vindueskarme.

'sålæard (oldn. *arðr* plov), primitiv plovtpe med vandret løbende skær (sålen). Anv. i sten- og bronzæalder.

sålegængere el. *plantigrade*, pattedyr der træder på hele foden, f. eks. bjørnen og mennesket.

sålelæder, læder der fås af oksehuder v. rødgarvning el. kromgarvning.

såmaskine, landbrugsmaskine til fordeling og nedbringning af sædekorn og frø. Nutildags anv. kun radsåmaskiner, der kan udså frø og korn i række med forsk. afstand (10-60 cm) og med forsk. såmængde (1-200 kg) pr. ha. Sæden føres m. passende mellemrum v. hj. af særligt udformede tilføringshjul fra en beholder gnm. udløbsrør til frøer, der trækkes af en række knive på maskinen. De moderne s opstod i Engl. i 18. årh.

såning, Den ældste form for s var bredsåning; nu anv. udelukkende radsåning med såmaskine, der giver en mere ensartet fordeling og dækning af frøet.

sår, sonderdeling af hud el. slimhinde. De akutte sår (lat. *vulnus*) benævnes efter deres oprindelsesmåde, f. eks. snitsår, stiksår, skudsår. Kroniske sår (lat. *ulcus*) opstår ved mangelfuld ernæring, betændelse el. kræft. Sårbehandling. For Listers tid var sårbehandl. tilfældig. Med Lister (1867) kom den antiseptiske sårbehandling (behandl. af sårinfektionen), der efterfulgtes af den aseptiske sårbehandling (forhindring af sårinfektionen); efter den mod. kemoterapis fremkomst er sårbehandling nærmest kombineret antiseptisk-aseptisk, idet sårene renses, pudres med en blanding af sulfathiazol og penicillin og forbindes. Under 2. Verdenskrig kunne man ved denne metode få over 90% af selv de alvorligste sår helet på ca. 10 dage.

sårfeber, feber p. gr. af betændelse i sår.

sårgangræn, d. s. s. hospitalgangræn.

sårgummi, et pektinholdigt stof, der ved beskadigelser udvikles i løvtræernes ved. Beskytter mod infektion, idet det lukker for karrene.

sårkork, *bot.*, væv, der dannes, hvor plantens overflade bliver beskadiget. s består af korkceller og fremkommer ved delinger af de uskadede celler i sårets nærhed.

såt (glda. *saath* baghold, egl. om klapperens opstilling i række el. halvkreds), i jagtsproget den del af terrænet, som ved klappag afdrives ved en opstilling af skytterne.

T

T, t, 20. bogstav i det da. alfabet; det stammer fra det lat. T, der er optaget uforandret fra græsk. Rumænsk t (med cédille) har lydverdien [ts].

T, automobilkendingsmærke f. Viborg amt. t., fork. f. ton.

t., fork. f. troy.

Ta, kem. tegn for tantal.

Taaiffe ['ta:fa], *Edward Graf* von (1833-95), østr. politiker. Førstemin. 1868-70, 1879-93, søgte at vinde tjecherne ved imødekommende politik, mødte modstand bl. tyskerne. Støttet til katolsk-kons. kredse. Fik finanserne til at balancere. Styrtet på forslag om udvidet valgret.

Ta'annek ['ta':anæk], d. s. s. *Ta'anak* i G. T., by i den sydl. del af Jiziretsletten; udgravet af ty. arkeologer.

Tабари ['tábá:ri] (838-923), pers.-arab. forfatter, har skrevet en verdenshist. og en koran-kommentar.

Tabarlya ['tábá:ri:já], arab. navn på Tiberias i Palæstina.

tabatière [-'tjæ:ri] (fr., af *tabac* tobak), snustobaksdåse, anv. i 18.-19. årh., af

guld el. sølv med ciselerede el. reliefferede, el. af porcelæn med malede billeder.

tab'el (lat. *'tabula* tavle), oversigt ordnet i kolonner og rubrikker; skematisk opstilling af de lavere tals funktion i de 4 regningsarter; tabel'l'a'risk, som er ordnet i kolonner og rubrikker.

Taberg ['ta:bærj], 340 m h.bjerg i Sv., SSV f. Jönköping; indeholder store mængder titan- og vanadiniferende jernmalm.

taber'nakel (lat. *tabernaculum* telt), 1) den transportable helldug, som Israel if. 2. Mos. 25-27 medførte under arkenvandringen. Den var delt i Det Hellige, hvor skuebrødsbordet, den syvarmede guldlysestige og røgofferalteret stod, og Det Allerhelligste med Pagtens Ark. 2) i kat. kirke lille skab, anbragt midt på el. ved foden af alteret, i hvilket ciborium opbevares.

'tabes dor'salis (lat. *tabes* tæring og *dorsalis*, af *dorsum* ryg), lat. betegn. for rygmarvstæring.

tableau [-'blo] (fr., egl: lille tavle), maleri; arrangeret scenisk opstilling; signaltavle; overraskelsesudbrud.

Table Bay ['tæib't bæi], kapholl. *Tafelbaai*, bugt på den sydlige del af Afr.s Atlanterhavskyst. Cape Town ligger ved T.

table d'hôte ['tábla 'do:t] (fr: *værtens bord*), fløesspisning ved et langt bord i hoteller o. l.

Table Mountain ['tæib't mauntin], eng. navn på Tafelbjerg.

tab'let (fr., af lat. *tabula* planke, tavle), skive, lille tavle; *med.*, flade, ovale el. runde kager af medicamenter, tilsat bindemidler og sprængemidler, de stiles til at sprænge til til pulver efter synkningen, tillader en renlig og nøjagtig dosering af lægemidler.

tablette'ri (fr. af lat. *tabula* planke), kunstdrejer- el. kunstsmedkerarbejde: æsker, pipehoveder, cigarrør m. m.

tab'blinum (lat.), i det rom. privathus et stort rum, der i hele sin længde står i forb. m. atrium. Sædvanligvis et rigt udstyret rum.

'Tabor, arab. *Diebel el. Túr*, hebr. *Har Távör*, bjerg i N-Palæstina SV f. Tiberias Seen; 562 m. If. traditionen Forklarens Bjerg.

Tåbor [ta:bor], by i S-Čechy, 14 000 indb. (1930). Grl. som husstisk fæstning 1420.

Tabor, *Peder* (f. 1891), da. journalist, medarb. og red. ved soc. dem. provinsblade, red. ved »Social-Demokraten« 1930, ansvarsh. red. fra 1941.

taboritter, de yderliggående husitter; opkaldt efter Žizkas Lejr, Tåbor, i S-Böhmen.

Tabouvis [ta'bwij], *Geneviève* (f. 1892), fr. journalist, udenrigspolitisk redaktør ved »L'Oeuvre« 1933-40.

Tabriz [ta'britz], by i NV-Iran, hovedby i prov. Azerbaidžan, på banen fra Teheran til Sovj. 214 000 indb. (1942); trafikcentrum med handel og tæppe-, tekstil- og tændstikindustri.

tabliste, trykt liste over de i en fægtning, slag el. krig faldne, sårede og savnede.

tabs- og vindingskonto, d. s. s. gevinst- og tabskonto.

tabt foden betegner i jagtsproget, at hunden er kommet bort fra vildtets spor.

tabu (polynesisks: afgrænset), i religionshistorien betegner for ting, som man ikke må komme i berøring med, fordi de er fyldt med kræfter, som ikke stemmer overens med de kræfter, som rummes i en selv. **t** har som forudsætning de antikke kulturers erfaring, at alt er besjælet af særlige kræfter, ikke alene fra naturens side, men en mægtig mand kan også lægge sin kraft i en ting, så den bliver urorlig for alm. mennesker.

Tabula Iliaca (lat.), d. s. s. iliske tavle.

tabula rassa (lat.; ubeskreven tavle), John Lockes billedlige udtryk for en nyfødts bevidsthed.

tabularium (lat. af *tabular* tavle), arkiv; det rom. t på Capitolium, opført af Catulus (konsul 78 f. Kr.), betydelige rester bevarede.

Tabulata (lat. *tabulatus* forsynet med gulv), udded, overvejende palæozoisk gruppe af koraller, der består af kalkkrør, kamret ved tværplader (*tabulae*). Vigtige slægter *Favosites* og *Halystites*.

tabulator (eng. *tabulate* ordne i tabelform), 1) maskine til statistiske udregninger; 2) støtteanordning på skrivemaskine til brug ved kolonneopstillinger.

tabulatur (lat. *tabula*, tavle), en i 15.-18. årh. for orgel-, klaver- el. lutmusik anv. noteringsmåde, der bestod af en kombination af bogstav- og tal- og tegn.

Tabulæ Iguvineæ (lat.), d. s. s. iguviniske tavler.

taburet (fr. *tabour*, gl. form for *tambour* tromme, p. gr. af ligheden), sidesiddet uden rygsted og læn, opr. fra 16. årh. I overført bet: ministerembede.

Tacca, *Pietro* (1577-1640), ital. billedhugger. Har udført rytterstatuer af Filip 3. og 4. i Madrid, slaverne til storhertug Ferdinand 1.s Monument i Livorno, og fl. statuetter.

tacet [-k-] (lat. *tacere* tie stille), tier; *mus.*, antyder, at instrumentet pauserer.

tachometer [-ko-] (gr. *tachos* hastighed + *-meter*), hastighedsmåler; tælleværk, hvormed man kan tælle det antal omdrejninger, en roterende aksel har gjort i en vis tid.

Tachtigers, *De* [da 'taftsfars] (holl. *tachtig* 80) (mændene fra 80erne), en række holl. forfattere (Kloos, van Deyssel, van Eeden, Verwoeg, Gorter m. fl.), der med tittskriftet *De Nieuwe Ged.* skabte en modernist-individualist. bevægelse og dyrkede skønhed og forfinet form. Det egl. naturalistiske er kun lidet fremtrædende (d. unge van Deyssel).

tachy- [-ky-] (gr. *tachys* hurtig), hurtig.

tachykar'di' [taky- + -kardi'], for hurtig puls.

tachylit [-ky-] (*tachy-* + gr. *lyein* opløse), basalt, stærknet som sort glas, mest i skorpen af basaltiske lavastrotæme.

tachy'me'ter [-ky-] (*tachy-* + *-meter*), instrument, der anv. i landmålingen til bestemmelse af terrænpunktens beliggenhed. V. hj. af **t** bestemmes et punkts retning, afstand og højde. I den enkleste form (kreds-t) er **t** i alt væsentligt en teodolit med højdekreds. Ved ældre **t** er hovedvægten lagt på målingens hurtighed fremfor stor nøjagtighed, men moderne **t** yder stor præcision. Ill. viser et

moderne reduktions-t, der automatisk reducerer afstanden til vandret længde.

Tacitus, rom. kejser 275-76, udepeget af senatet, dræbt af soldaterne.

Tacitus, *Cor'nelius* (ca. 55-ca. 120), rom. embedsmand og historiker. Konsul 97. Overleverede værker: Den litt.-hist. *Dialogus de oratoribus* (dialog om talere), *Agricola* (om hans svingefader A.s felttog til Britannien), *Germania* (om Germanien og germanerne) (da. 1901-02) og en *Roms hist. fra Tiberius til Domitian* (da. 1885-89), hvoraf *Annales* behandler tiden indtil Neros død og *Historiae* tiden til Domitian. **T** er måske Roms bedste hist.skriver. Stilen er knap og rammende, indholdet kritisk og pålideligt.

tackling (da. ['taklen']) (eng. *to tackle* gå løs på), i fodbold o. l. en spillers forsøg på uden anv. af arme el. hænder at fratage en modstander bolden.

Tacna, Perús sydligste dept.: 12 747 km²; 36 000 indb. (1940), tin-, kobber- og sølvminer. Fra hovedstaden **T** fører en jernbane til havnen Arica i Chile.

Tacna-Arica-konflikten ['takna-a'rika-], strid ml. Peru og Chile om områderne **T.** og **A.**, som Chile holdt besat efter krig 1879-83; lostes først 1929 v. voldgift; Peru fik Tacna, Chile Arica.

Tacoma [tə'ko:ma], havneby ved Puget Sound i staten Washington, USA; 136 000 indb. (1947). Tømmereksport, smelteværker.

Tadmor ['tād-], oaseby i Syrien NØ f. Damaskus. Oldtidens *Pal'myra*.

Tadzjiki'stan [-dsi-], unionsrep. i Sovj., i Pamir og bjergene V derfor; 142 300 km²; 1 485 000 indb. (1939). Hovedstad: Stalinabad. Til **T** hører det autonome område Gorno-Badshjan. I bjergene holdes kvæg og i oaserne i den vestl. og nordl. del avles bomuld, ris, hvede, majs, frugt m. m. Konserver- og bomuldsindustri. Tadzjikerne taler et østiransk sprog. Unionsrep. 1929.

Tægu [tægu], jap. *Taikyū*, handelsby i Sø-Korea; 269 000 indb. (1946).

tæ [tæ:] (sanskrit *talā* vægt), 1) østas. vægtenhed, specielt = liang (i Kina); 2) ældre kin. regningsenhed = værdien af en **t** sølv (omkr. 3 sh.).

tæfa (*Phasco'gale penicil'lata*), pungvæsel. Egerstørrelse. Australien.

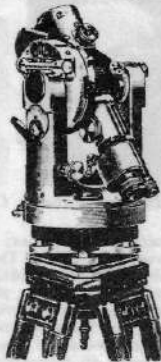
Tafari, *Ras* [ra:s tɔ'fari:], den abess. kejser Haile Selassies opr. navn.

tæfælrunde [-rondo] (ty. fra fr. *table ronde* rundt bord, egl. om kong Arthur og hans mænd, som sad omkr. det runde bord), bordsselskab; sluttet selskab.

tæffel, fornemt, fyrstelig spisebord; fornemt måltid; måltidets deltagere, selskab.

tæfeland (*Ny'rocafe 'rina*), dykand. Rødrunt hovede, stort hals. Navnlig knyttet til ferskvand. Ret alm. i Danm. Trækfugl.

Tæffelbjerg ('*Mensa*), stjernebillede på den sydl. stjernehimmel.

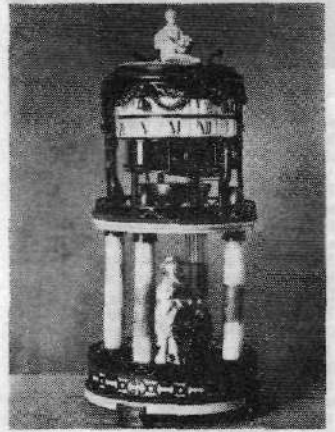

Tachymeter.

Tæffelbjerget, eng. *Table Mountain*, kapholl. *Tafelberg* (holl. *tafel* bord), 1092 m h. bjerg 5 km S f. Cape Town, S-Afr.; siderne er stejle, toppen flad og ofte dækket af hvide skyer.

Tæffelbugten, da. navn for Table Bay.

tæffeler (ty. *Tafel* bord), ur, der kan stilles på et bord. **t** udførtes fra 16.-18. årh.

Fransk tæffeler fra ca. 1780. (Kunstindustrimuseet).

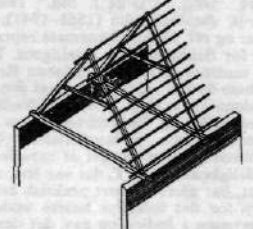
mere og mere luksuøst og fik efter 1670 ofte hængt ligesom en lygte, derfor i Danm. kaldt *lygteur*.

tæffetas [taf'ta] (fr.: taft), tyndt, lyserødt hæfteplaster af taft.

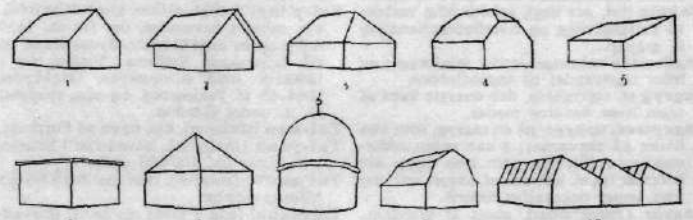
taft (fr. *taffetas*), forsk. glatte, stive stoffer af natur- el. kunstsilke, vævet i lærredsbinding (ved silketøjet alm. benævnt **t-binding**); anv. til kjoler og foer. **t** af ren natursilke er af de ældste silkestoffer og er ved rigtig opbevaring næsten uforgængelig.

Taft (taft), *William Howard* (1857-1930), USA-politiker. Republikaner, krigsmin. 1904-08; præsident 1909-13, modstander af Th. Roosevelts kampagne mod trusterne, gennemførte øget toldbeskyttelse. Slægt v. valgt 1912, da Th. Roosevelt ved søropstilling splittede partiet. (Portr. sp. 4492).

tag består af den bærende konstruktion og t-bekledningen, f. eks. tegl, strå, tagpap. Det bærende er oftest spærfag, som bærer åsene, hvorpå der kan være fæstet sekundære spær, hvorpå der lægtes el.

forskalles. **t** kan dog også udføres som lameltag. **t** af jernbeton udføres oftest som massive konstruktioner, buetage, skalkonstruktioner el. lign.; tagformer-

1 alm. sædetag, 2 sædetag med udnæns, 3 valmtag, 4 halvvalmtag, 5 halvtog, 6 fladt tag, 7 pyramidetag el. telttag, 8 kuppeltag, 9 mansardtag, 10 shedtag.

W. H. Taft.

R. Tagore.

Hippolyte Taine.

C.-M. de Talleyrand.

ne bestemmes af den måde, hvorpå de hældende tagflader skærer hinanden. (Se ill. sp. 4490-91).

ta'ga'ler, malajisktalende folk på Luzon, Filipinerne; europ. påvirkede, kristne; agerbrugere. Tagalisk el. ta'galog er fra 1946 off. sprog på Filipinerne.

Taganrog [-'rək], by i RSFSR, Sovj., ved N-kysten af Det Azovske Hav; 189 000 indb. (1939). Jernudsmeltning (kul fra Donbass, malm fra Kertj på Krim), havneby for Donbass og Rostovområdet. Grl. 1696 af Peter d. St. Besat af tyskerne 19. 10. 1941 - 29. 8. 1943.

tagbjælkelag, bjælkelaget over en bygnings øverste fulde etage.

tagblik, tynde metalplader til tagbeklædning. Zink er mest brugt, bly er let at forme, kobber er varigst.

tagdækningsmateriale skal være tæt, varigt, let, varmeisolerende, brandsikkert. Mest brugt er tegl, tagpap, tagblik, Eternit, skifer, strå, støbeasfalt og i ringe omfang tagspån.

tage op betegnet i jagtsproget, at støveren har fundet vildtets spor.

Tagetes, slægt af kurvblomster (astersgruppen) fra Amer.s varme egne. Fl. arter dyrkes i haver, ofte kaldt *fløjlsblomster*.

Tagger ['tagər], *Theodor*, Ferdinand Bruckners egl. navn.

Tagliacozzo [talja'kot:so], ital. by, 75 km NV f. Rom; 11 000 indb.; ved T slog Karl I. af Anjou 1268 Konradin af Hohenstaufen.

Tagliamento [talja'mento], 170 km l. nordital. flod fra De Carniske Alper til Adriaterhavets nordligste del.

Taglion [tal'jon], *Marie* (1804-84), sv.-fr. danserinde; den romantiske periodes berømteste danserinde ved sin poet. fremtræden.

Tagore (eng. [tə'gɑ:] ind. Thākura [tʰaːrʌ], *Debendranāth* (1817-1905), indisk forkynder af en indisk-kristelig, unitaristisk religion, også omfattende eur. rel. ideer. Fader til Rabindranāth T.

Tagore (eng. [tə'gɑ:] ind. Thākura [tʰaːrʌ], *Rabindranāth* (1861-1941), ind. digter og rel. filosof, formeste repræsentant for Bengalens ind. intelligens. T har ført traditionen fra Rām Mohan Roy og Brāhma-Samāj videre og ændret den efter nutidens krav. Hos T forenes Vedāntas enhedstanke og Bhaktiformhedens kærlighedsbetonede gudsoptfattelse til en skønhedsharmoni præget af mystikerens uendelighedsfølelse. T, der var ind. nationalist, har gjort et stort praktisk arbejde inden for det folkelige højere undervisningsvæsen i Indien og gav det desuden et videre perspektiv med oprettelsen af en verdenshøjskole, hvor Vestens og Østens kulturer skulle mødes og lære af hverandre. Nobelpris i litt. 1913. (Portr.).

tagpap, tagdækningsmateriale af råpap el. uldfilt imprægneret med tjære el. asfalt.

Tagpix (lat. *pix* beg), asfaltindhold vædske til fastklæbning og overfladebehandling af tagpap.

tagrender anbringes under tagskægget og leder regnvandet til tagedløbene.

tagryg el. *tagrygning*, den øverste kant af taget hvor fladerne mødes.

tagrytter, opbyg. på en tagryg, som kun hviler på tagværket; t kan enten udføres som et lille hus, gnm. hvise vægge der kommer lys el. luft ind, el. som et spir, der kun tjener dekorative formål.

tagrør (*Phragmites*), slægt af græsfaun., et indtil 2,5 m højt topgræs med vidt krybende jordstængler. I Danm. vokser t (P. communis) ved søbredder, ofte i

tætte bevoksninger; er i øvrigt udbredt over hele Jorden. Det stive, rørformede strå benyttes til tækkemateriale og som underlag for puds på mure.

tagskifer, hård, mørk (vejrfast) lerskifer, der kan kløves i tynde blade og anv. til tagbeklædning; beteg. t anv. også om Eternit til tagbeklædning.

tagskæg, den nedreste del af en tagflade, som når ud over muren.

tagspån, tagdækningsmateriale af kløvet, savskåret el. knivskåret (høvlet) ved af eg, fyr el. gran.

tagsten, tagdækningsmateriale af tegl el. cementmørtel.

tagtjære, beg. el. bitumen opløst i tung tjæreolie, anv. til vedligeholdelse af tagblik el. tagpap.

tagu'a'n (tagalisk ord) (*Petaurista 'orata*), sydøst-asiat. flyvegyrer m. stor, busket hale.

Ta'harka, i G. T. kaldet *Tirhaka*, ægypt. konge (ca. 700-667 f. Kr.), af 25. ætiopiske, dynasti; støttede syr. fyrsters modstand mod Assyrien; kom derved i krig med Assarhadon, som erobrede Ægypten. T søgte tilflugt i Nubien.

Ta'hiti (el. [tʰaːiti:] fr. [tai'iti]), den største af Selskabsøerne. 1042 km²; ca. 23 000 indb. Består af Store T, en vulkankegle, hvis dalvurede sider er berømt for deres skønhed (2237 m), forbundet med Lille T ved den smalle Taravao Tange. Omgivet af voldrev. Trop. regnskov. Beboet af polynesiere og indførte kinesere. Plantager med kokos og vanille.

taifun (kin. *tai-fung* kraftig vind), også *teifun*, *tyfon*, *typhon*, heftige hvirvelstorme i Det Kin. Hav.

taigun [taigun], jap. titel for shōgunen.

Taihoku, jap. navn på Formosas hovedstad Tai-pek.

Tai-hu [thaihu], sø i Ø-Kina S for Yangtze-kiangs munding; 2500 km².

Taikyu [taikju:], jap. navn på Taegu, by i Korea.

taille ['taljo] (fr. *tailles* tilskære), figur; liv, midje.

tailor-made ['tælə'mæid] (eng. skreddersyet), skreddersyet damespadsredragt af enkelt snit.

Tai-nan [tai nan], by på SV-Formosa; 142 000 indb. (1940). Flyveplads.

Tainaron ['tænaron], gr. navn på Kap Matapan.

Taine [tæn], *Hippolyte* (1828-93), fr. tænker og kritiker; gennemførte en deterministisk metode i litt. hist., mente at kunne forklare kunstværket ud fra racens, milieuets og øjeblikkets indflydelse på forl.; således i *Lafontaine et ses fables* (1860), *Histoire de la littérature anglaise* (1864). Har anv. samme metode på alm. hist. i *Origines de la France contemporaine* (1875-94). (Portræt).

Tai-pek [thai bæj], jap. *Taihoku*, Formosas hovedstad; 340 000 indb. (1940).

t'ai-p'ing ['thai'pin] (kin. almindelig fred), kin. religiøs bevægelse, der fra ca. 1850 rejste oprør mod Manchudynastiet og et tid beherskede Sydchina. Vendte sig i 1860'erne mod europæerne, knækkedes 1864-65 af Peking-reg. og eur. tropper, bl. a. under Gordon.

Tai-wan [thaiwan], kin. navn på Formosa.

Tai-yuan [thaiyan], hovedstad i Shan-si i N-Kina; ca. 100 000 indb.

Taj'ga (fra jakutisk), russ. navn på Sovj.s nåleskovsbælte.

Tāj Māhal (eng. [tʰaːdʒ mə'hɑ:l]) (forvanskede af arab. *muntāz - i - mahall* paladsets udvalgte, yndlingshustruens titel), berømt ind. marmor-mausoleum i Agra (løg

kuplet flankeret af minareter), opført 1632-50 af stormogulen Shāhjahān over yndlingshustruens Muntāz's grav. (Ill. se nedenfor og under Agra).

Tajmyr-halvoen [-'mi:r], ubeboet halve i N-Sibirien.

Tajo [tʰatʰa] (sp.; portug. *Tejo* [tʰæʒu]), 910 km l. flod på Pyrenæerhalvoen; udspringer i De Iberiske Bjerger, gennemstrømmer de sp. landskaber Ny-Castilien og Estremadura og udmunder ved Lisboa i Portugal. T er i Portugal sejlbart for store skibe til Santarém.

Takanen, *Johannes* (1849-85), fi. billedhugger; hovedværker: buste af *J. V. Snellman* (1884, Kuopio), *Aino* (1876) m. m.

Takao, jap. navn på Ta-kow på Formosa.

takin (tibetansk *ta kyin* heste-stenbuk) (*Burdacas taxicolor*), okselign. gømse. SØ-Asien.

takkeklaup (*Bunias orientalis*), art af korsblomstfamilien. Kraftig, hvashåret plante med gule blomster i top og l-froede skulper. Hist og her omkr. byer i Danm.; indslæbt fra SØ-Europa.

Takkel (holl.), søv., svær talje.

takkelage [-'la:lə] (af *takkel*, søv., et skibs master, stænger og ræer med dertil hørende tovrærk.

takker, 1) *med.*, populær betegn. for hammorroider; 2) *zool.*, hjortenes benede udvækster på panden. Findes oftest kun hos hannen, fældes årlig.

Takla-Ma'kan, busksteppe- og ørkenområde i Østturkestan.

take (holl.), søv., 1) omvikle tampen (enden) af et tov med tyndere garn for at forhindre det i at flasse op (lægge en takling); 2) gl. ord for at rigge.

Tako'radi, en i 1928 åbnet havn i Guldkyst-kolonien, beskyttet af 3½ km lange bølgebrudere. Eneste løhavne for ocean-skibe ml. Sierra Leone og Nigeria (2000 km). Udslibning af kakao.

Ta-kow [da gou], jap. *Takao*, havneby på SV-Formosa; 152 000 indb. (1940).

taks ('*Taxus*), slægt af nåletræer med flade og spidse nåle, særbo. Kogler ikke til stede. Frøanlægget sidder enligt på spidsen af en kort gren. Frøet omgives af en rødlig, saftig frøkappe (dyespredning). Veddet har ikke harpiks.

Findes endnu vildt i skove ved Vejle; plantet i haver og på kirkegårde. Giftig, især for heste, bør ikke findes i nærheden af folde.

taksam'eter (lat. *taxare* vurdere +-meter), apparat, som på drosker angiver den betalt, der skal ydes for kørslen. t drives ved tandhjulforb. til et af hjulene, resp. af et urværk, der sættes i gang, når vognen holder.

taksation (lat.), vurdering; i skovbrug: bestemmelse af vedmassen; tak'se're, vurdere.

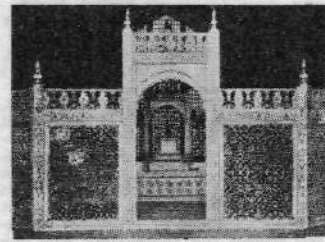
takseret police, søforsikringskontrakt, hvor en fastsat forsikringssum anføres i policen (mods. generalpolice).

tak's'er (gr. *tákstis* ordren), bevægelser hos fritbevegelige planter el. plantedele, hvis de foregår hen mod el. bort fra en pirring, der ved kemotaksis udøves af et stof, ved fototaksi af lys.

taksi(o)- (gr. *tákstis* ordning, opstilling), vedr. orden, ordning, opstilling; -tak's'i', orden; -taksis, indstilling, især om planter og cellers bevægelser.

Taks.

Muntāz's grav i Taj Māhal.

Moseloven er normgivende for ortodokse jøder. T består af Mishna, der afsluttede om 200 e. Kr., og Gemara, også kaldet T i snævrere forstand. Gemara (det tilgængede, fuldendte) er fortolkninger til Mishna, der efterhånden gjaldt som autoriseret. T foreligger i to udgaver: den palæstinensiske (jerusalemittiske) (afsluttet i 5. årh.) og den babylon. som er langt større (afsluttet i 6. årh.). Indholdet i T er dels af teol.-jur. art. (Halaka) dels af opbyggelig, fortællende art (Haggada). Mens Mishna er på nyhebraisk, er væsentlige dele af Gemara på aramaisk.

talmængde, samling af endelig el. uendelig mange tal.

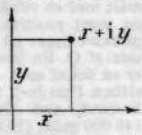
talon [ta'lɔn] (fr: hæl), 1) arkit., profil, sammensat af et konkavt og et konvex led, 2) handel, lille stk. papir, der sidder tilbage i check-el. kvitteringshæfte, på kuponark til aktier, rationeringsmærker m., når de enkelte blanketter, kuponer, mærker osv. er afklippet el. afrevet, 3) mil., fremspringende del af bastions ydermur, 4) kortspil den efter kortgivn. tiloversblevne bunke, hvoraf spillerne kan købe nye kort; jfr. »katc. 5) tekn., på foldekniv stykket med huller til stiftene, som bladet drejer sig om.

Talon 1)

talord, d. s. s. numeralia.

talplan, plan, hvor der til ethvert punkt tænkes knyttet et komplekst tal på følgende måde: man vælger et retvinklet koordinatsystem og knytter tallet $x+iy$ til punktet med koordinaterne (x, y).

talsymbolik, opfattelse af tallene som ikke-konventionelle symboler for forsk. genstande og »værdelige« phenomener.

talsystem, forskrift, efter hvilken man v. hj. af visse tegn kan skrive alle tallene. I de primitive t angives et tal ved at sætte et tilsvarende antal streger el. lign., som sammenfattes i grupper på 5 el. 10, for hvilke der indføres nye tegn (f. eks. romertal). Andre t beror på, at man lader visse tegn, f. eks. bogstaver, betyde tal (grækernes t). De for gennemførelsen af regninger bedst egnede t er positions-systemerne, hvor et tal skrives ved sammensætning af et lille antal forskell. tegn, cifre, således at talværdien afhænger af deres stilling (f. eks. babylonierne 60-t, vort 10-t). - t bruges også som betegn. for visse samlinger af tal; f. eks. de rationale tal.

talteori, læren om de hele tals egenskaber og dermed forbundne spørgsmål, i første række læren om de hele tals delighed, om primal m. v.

talus (lat.), rulleben, een af fodrodens knogler.

Ta'man, halvø i RSFSR, Sovj., ved Venden af Kaukasus og Kertj-strædet. Erobreret af tysk. 5. 9. 1942, hævdedes mod sovj. offensiv i 1943 indtil 3. 10.

tamad, tæmmede form af gråanden. Som regel en del større end vildformen. Forekommer i en række »acer; mest anv. i Dann. er aylesbury-anden, der er hvid og stammer fra Engl., samt rouen-anden, der er af fr. oprindelse og farvet som den vilde gråand.

ta'mandua (tupisgr. myrefanger) (Ta'mandua tetra'dactyla), kortbåret, firtingeret myresluger, gribehal. Lever i træer, S-Amer.

tama'rinde (Tama'rindus) (arab. tamr hindt indisk daddel), plante af ærteblomsfam. T. indica dyrkes i troperne p. gr. af de aflange bælgens velsmagende frugtkød. Vedtaget anv. også.

tama'riner (indiansk ord), navn for sydamer. silkeæber af slægten Leontoebeus. Af ægernstørrelse, silkehårede.

tama'risk (Tamarix), slægt af t-fam. Buske med tætte klaser af lyserøde blomster og skællagtige blade fra varmere egne. Fl. arter findes som prydplanter i haver. Tamaru'gal, Pampa de, ørken i N-Chile med rige salpeterlejer; eksporthver liquite.

Tamatave [-'ta:v], havneby på Madagas-

cars Ø-kyst med jernbane til hovedstaden Tananarive; 25 000 indb. (1946).

Tambo Sund, farvandet ml. Jegindø og Tyholm (Limfjorden).

tambour (fr.), 1) ['tambur] tromme; 2) [ta'mbu:r] arkit., en kuppels cylindriske bygning.

tambourmajor ['tambur-], i den fr. hær den befalingsmand (ikke dirigenten), der går i spidsen for musikken ved et infanteriregiment. Findes også ved forsk. regimenter uden for Frankrig; i den da. hær dog kun ved den kgl. livgarde.

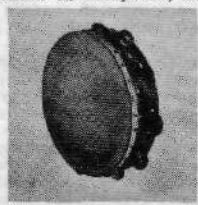
Tambov [-'bof-], by i RSFSR, Sovj., SØ f. Moskva; 121 000 indb. (1939). Jernbaneknudepunkt med industri. Frugtbar omegn.

tambu're'ring, kædestingssyning udført m. særligt redskab på tyndt stof, stramt

udspændt over en ramme af tamburinfaçon. t fik en eur. blomstringstid i 18. årh. gnm. tidens interesse for Kinas dekorative kunst.

tambu'ri'n (ital: lille tromme), musikinstrument af gl. oprindelse, en slags håndtromme el. håndpauke, som består

af en bred ring, besat med bjælder eller metalkastagnetter. Anv. i Ital. og Spanien meget som akkompagnement til folkedance.

tamdue, nedstammer fra klippeduen. De primitive tamdueracer lign. fuldstændig klippeduen. Bl. racerne kan nævnes tumlinger, skader, grejser, sølvsvaber, parykduer, brevduer, mæfik, t har stor tilhøjelighed til at forville sig. t har været holdt i Middelhavslændene i fl. tusind år. De holdes mest i småflokke som pyntedyr el. af sportslige grunde. Store unger er fortrinlig slagtedyr, men erhvervsmæssig avl forekommer i Dann. sjældent, da store dueflokke kan gøre alvorlig skade på have- og markafgrøder.

tamdyr, dels egl. husdyr, dels vilde dyr, der tæmmes, f. eks. elefanter.

Tamerlan, forvansket navneform for Timur Lenk.

ta'mi'ler el. tamuler, europid folkslag i det sydøstl. Forindien og N-Ceylon, tilhørende den mørkhuedede dravidiske race-type og med dravidisk sprog; ca. 20 mill. Højt kultiveret folk med gl. litteratur. Agerbrugere og handelsmænd; overvejende Civadyrkere.

tamkvæg, betegn. for tæmmede okser. Det alm. eur. tamkvæg nedstammer fra uroksen, hvis egenskaber genfindes hos visse primitive racer som kampkvæg og det skotske højlandskvæg. I Ø-Asien findes tæmmede former af gauren, det såkaldte pukkekvæg; banteng og yakokse samt bøffer forekommer ligeledes i tæmmede form.

Tammany Hall ['tāmōni 'hå:l] (opkaldt efter en indianerhøvdning), foreningsbygning i New York, mødested f. Tammany Society, opr. filantropisk forening, der fra 1830'erne blev demokratisk partiklub m. mange irske medl. T hævdede i en årrække magten i New York, støttet til korruption og hensynsløs forfølgelse af modstanderne, især under Tweed efter 1867; reorganiseret og delvis udrenset efter Tweeds fald 1871, men fortsat og

med rette anklaget for korruption. Hævdede sig stærkt til 1920'erne (Al Smith); bekæmpet af La Guardia.

Tamperefors. sv. navn på Tampere, Finl.

Tammisaari [-sa:ri], finsk navn på Ekenäs, Finl.

Tamuz (sumerisk: ægte søn af vanddybet), sumer.-babyl. frugtbarhedsgudom, hvis skæbne afspejler væksterens liv, bortdoen og ny fremvækst; beslægtet med den gr. Adonis.

tamp (holl.), søv., enden af et tov.

Tampa ['tæmpə], havneby på Floridas vestkyst, USA; 124 000 indb. (1945). Handel med Vestindien og Mellemamerika.

tamperdage (folkelig forvansking af lat: quattuor tempora de fire (faste)-tider), kat. fastedage i hvert kvartal beg. på t behandlede kirk, domstole ægteskabs-sager.

Tampere ['tæmpærə], sv. Tammerfors, købstad (fra 1779) i SV-Finl., ved Koke-mäenjoki; 94 000 finsktalende indb.

Udsigt over Tampere.

(1947). Industri: tekstil, papir, jernvarer, maskiner, lokomotiver og lædvarer. Vigtigt jernbaneknudepunkt. Under den fi. borgerkrig 1918 kommunist. støttepunkt, erobret af de Hvide apr. 1918.

tamperret (af tamperdage), domstol, som påkendte ægteskabsager. Opr. 1542. Endelig afskaffet 1797. Afholdtes på tamperdagene.

Tampico [-'piko], mexicansk havneby ved México-golfen ved Rio Pánuco's munding. T ligger i et vigtigt oliedistrikt. 84 000 indb. (1940).

tampon [-'pøn] (fr.), gaze-el. vatstykker, som bruges til aftørring af sår, til udstopning af sår (tamponade), el. til opsugning af blod under operationer.

tamsvin, tæmmede form af det eur. vildsvin (jfr. svin).

tam'tam (hindt), d. s. s. gong.

ta'mu'ler, d. s. s. tamiler.

Tamworth-svin ['tāmwrəθ-] (efter eng. by), rødbrun eng. svinerace af kødtypen.

Tanaelv, finsk Tenojoki, 190 km l. no.-fi. flod, opstår ved sammenløbet af Anarjokka, der følger den no.-fi. grænse, og Karasjokka, der afvander hele den syd. Finmark, udmunder i Tanafjord.

Tanafjord [-'fjo:r], 62 km l. no. fjord fra Barents Hav mod S ml. Varangerhalvøya og Nordkynhalvøya.

Tanagra, gr. oldtidsby i Boiotien, berømt for sin fabrikation af terrakottastatuer i 4.-3. årh. f. Kr.

tana'ider (oldgr. Tanais Don) (Tanalid-acea), orden af storkrebs, beslægtet m. isopoder, men forsynet m. et lille skjold. Hædyr.

Tanais [-a-is], oldgr. navn på Don.

Tanaka, Gi-ichi (1863-1929), jap. general, politiker, baron. 1925 leder af Seiyūkai, 1927-29 premier- og udenrigs-min.; indledte som min. den aggressive politik mod Kina; fremstillede i sine memoirer (1927) Tanaka-planen, hvorefter hele verden skulle erobres af Japan.

Tananarive [-'ri:v] malagas. Tananarivo, eng. Antananarivo, Madagascars hovedstad, midt på øen; 163 000 indb. (1946).

Tana-søen ['tana:na:] el. Tsana-søen, i N-Abessinien; 3100 km², 1755 m. o. h.; afvandede til Nilen af Abbaï (Den Blå Nil).

Tancred (da. ['tænkred]), ital. Tancred (d. 1112), normannisk korsfarer, Bohe-munds fætter og arvtaget i fyrstendømmet Antiokia, deltog i I. korstog, hoved-person i Tasso's »Jerusalemme liberata«.

Tancred af Hauteville (['tan'krød] [ot-'vill]). (11. årh.), ridder fra normandiet, hvis 10 sønner, bl. a. Robert Guiscard og Roger I., grundlagde Normannernes herredømme i S-Italien.

tand, se tænder.

tandbakterier, kugle-, stav- og skrueformede bakterieformer, som forekommer i mundhulen.

tanden, meget hårdt væv, som udgør hovedmassen af tændernes substans.

tandbyld, absces i kæbetand, fremkaldt ved betændelse i en tandens pulpa.

tandbøger (*Bal'lot*), slægt af læbeblomstfam. Flerårige urter med bægerranden besat med udstående tænder, fra Middelhavslandene. I Danm. vokser t. (*B. nigra*) især omkr. byer.

tandbølg (*Sieglingia*), slægt af græsfam. I Danm. nedliggende t. (*S. decumbens*) på enge og overdrev.

tanddue, d. s. s. samodue.

tandem (eng. studenterjargon, af mlat. *tandem* endelig; på langs), *ordning* med to ensartede led (f. eks. heste, ryttere) i forlængelse af hinanden (motor, forspand, cykel); ved tandemcykel styrer den forreste af de to ryttere, mens den anden har fast styr; dog har hver sit pedalsæt at træde.

tandemmåske, stempelkraftmåske m. flere cylindre i hinandens forlængelse og fælles krumtap.

tandfistel, patologisk dannet kanal, som fra en tandbyld fører ud gnm. kæbebenet og slimhinden, til tider endog gnm. kindmuskulaturen.

tandfugle, tandbærende fugle fra kridt-tiden. Vigtigste slægter: Hesperornis og Ichthyornis.

tandhals, den del af en tand, som ligger på grænsen ml. tandkrone og tandrod.

tandhjul, hjul, der overfører en omdrejningsbevægelse v. hj. af i hinanden indgribende tænder, hvis flanker i reglen er formet efter cirkelafviklere el. cykloider. Hvis de bærende aksler er parallelle el. ikke skærer hinanden, har man cylindri-

S f. Buenos Aires; ca. 65.000 indb. T ligger ved foden af den 430 m høje bjergkæde Sierra de T. Centrum for dansk-argentinere (da. kirke, skole og boghandel).

tandkarper (*Microcyprini*), små, karpe-lign., trop. fisk. Mangler sidelinie, kæberne m. tænder. Overvejende ferskvandsfisk. Mange arter. Ofte kønsdimorf. Adsk. t holdes som akvariefisk. Hertil millionfisk, sværddrager, firøje.

tandkobling, uløselig kobling ml. roterende maskindele m. tandformede koblingsflader; jfr. klokobling.

tandkrone, den del af tanden, der skyder frem i mundhulen.

tandkød, populært *gummer* (lat. *gingiva*), en blød og fugtig slimhinde, som består af epitelvæv og bindevæv. Ved tandhalsen er den fastvokset til tanden.

tandkødsygdomme, betændelser el. katarrale tilstande i mundslimhinden og underliggende væv, som ytrer sig ved hævelse, blødninger fra tandkødet, små blister el. blegner i mundhulen. Disse tilstande kan være følger af almene sygdomstilstande (f. eks. skarlagensfeber, skrubug), men kan også opstå på gr. af en el. anden irritation af tandkødet. Hvis betændelsen har en kronisk karakter, kan den være begyndelse til en paradentose.

tandlyd, d. s. s. dentaler.

Tandlægeforening, Dansk, grl. 1871, har arbejdet på forbedring af tandlæge-undervisningen og foranlediget oprettelsen af Tandlægeskolen 1888, ligesom den senere har deltaget i forarbejderne ang. loven af 1916 om udøvelse af tandlægevirksomhed. Foreningen udgiver »Tandlægebladet«. 1949: 1865 medl.

Tandlægehøjskole, Danmarks, Kbh., statens uddannelsesanstalt for tandlæger, opr. 1888 på Da. Tandlægeforenings initiativ. T sorterer direkte under undervisningsmin. 1941 egen bygning i Universitetsparken. Adgangsbetingelser: mat.-naturvidensk. studenteks. el. den spec. adgangsprøve til T. el. den fælles adgangsk. til Polytekn. Læreanstalt, Farmac. Læreanstalt og Danmarks Tandlægehøjskole. Studietid: 4 år. Bestået eksamen giver ret til titlen cand. odont.

tandlægekunsten. De ældste spor af t, man har fundet, stammer fra Ægypten (ca. 3700 f. Kr.). På kejsertiden fandtes der udøvende tandlæger i Rom. Den arab. læge Razes er måske den første, som har beskrevet et forsøg på at plombero en tand (2. halvdel af 9. årh.). I Eur. var folkemedicinen fremherskende i hele middelalderen. Barberer udøvede også tandlægevirksomhed, og udnannede charlataner trak med reklame fra by til by med deres humbugsmidler mod tandpine. - I 18. årh. indledtes en ny tid for t med franskmænden Pierre Fauchard (1678-1761), som, selv en dygtig praktiker, skrev den første vidensk. underbyggede lærebog for tandlæger. Den mod. t er i hovedsagen konserverende og har gode hjælpemidler: diagnostisk i røntgenbilledet, teknisk i de nye fyldningsmaterialer. Ved tandudtrækning o. a. tandoperationer indførtes i midten af 19. årh. den totale bedøvelse med kvælstofforilte, æter el. kloroform; i 80'erne fremkom den nu almen anvendte lokalbedøvelse.

tandpasta, et middel til bj. v. tandbørstning, som indeholder mekanisk rensende, antiseptiske og forfriskende elementer (kridt, tymol, mentol osv.).

tandpodning. Ved t forstås enten, at en tand, som er blevet slået ud af kæben, sættes på plads igen (replantation), el. at en fremmed tand på lign. måde indsættes i patientens kæbe (transplantation). Det sidste bruges ikke mere.

tandregulering, behandling, der går ud på at rette uregelmæssigheder i de naturlige tænderstilling. Der kan forekomme 1) enkelte »skæve« tænder inden for tandbuen under i øvr. normale forhold, 2) misdannelse af selve tandbuerne, 3) unormal stilling af tandbuerne i forh. til hinanden (underbid, overbid og åbent bid), og 4) unormal stilling af hele tandsættet i forh. til kraniet, uden at der behøver

at være nogen uregelmæssighed inden for tandrækkerne. - Årsagerne til tændernes uregelm. stilling kan være rachitis, adenoid vegetationer el. hypertrofiske mandler, i andre tilf. fingersutten og brugen af narresut el. forsmættede mælketænder. - t må helst foregå i barnealderen, hvor prognosen som oftest er gunstig, men kan foretages senere. Amerikaneren E. Angle (1862-1930) indførte i slutn. af 19. årh. praktiske metoder og mek. hjælpemidler, som senere er blevet forenklede og forbedrede.

tandrod, den del af tanden, som sidder skjult i kæben.

tandrod (*Den'taria*) bot., slægt af korsblomstfam. I Danm. løgbærende t. (*D. bulbifera*), med yngleknopper i blad-hjørnerne.

Tand'drup, Harald (f. 1874), da. forfatter og journalist. Hans nazistiske virksomhed under besættelsen var afslutt. på et ikke interessant, broget for. skab, bl. a. provinsromanen *Kringelby* (1912).

tandskifte, den proces i mundhulen, v. hvilken mælketænderne feldes og erstattes af de blivende tænder, sædv. fra 7. år.

tandstang, en lige stang forsynet med tænder, hvori et tandgjul indgriber. (Ill. se tandhjul).

tandsten el. *vinsten* (*tartarus dentium*), en fældning af kalksalte fra spyttet, som sætter sig på de steder af tænderne, i hvis nærhed spytkirtler munder, navnlig på den indre side af undermundens for-tænder.

tandsygdomme. De hyppigste t er caries og paradentose.

tandtekniker, håndværker, der er uddannet i kautsjuk-, guld- og porcelænsteknik, t må i Danm. forfærdige tandproteser, men må ikke udføre nogen forberedende behandling på patienten.

tandvagtler (*Odontophorinae*), underfam. af fasanfugle. Agerhønselign., kort tykt næb, undernæbbet m. tandlign. hornspidser. Amer. Hertil kalifornisk vagtel.

Tanehiko, *Ryūtei* (1783-1842), jap. forfatter; var en mangesidet begavet mand, der skrev hist. og litt. hist. værker, romantisk-hist. noveller og en efterligning af Murasakis »Genji Monogatari«.

T'ang [*than*], kinesisk dynasti 618-907.

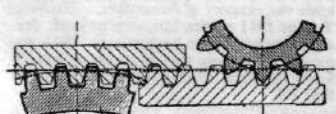
tang, værktøj til at fastholde arbejdsstykker med; benævnes efter kæbernes form: fladt, knibt, bidet osv. I kir. anv. forsk. tang. Uden nærmere betegn. menes ofte fødselstang.

tang, bot., betegn. for de i havet voksende planter, især algerne. Ved de da. kyster er det sædv. bandedelt, der udgør hovedbestanddelen af den opdrevede t, i mindre grad optræder blæret. t er i foderknappe tider ofte anv. som foder, men anv. i kystegn sædv. som dækkemateriale til roer og som gødning.

Tanganyika-søen [tanga'njika-] 31 400 km² stor sø på grænsen ml. Belg. Congo og Tanganyika-territoriet; 643 km l., 30-80 km bred, indtil 1430 m dyb, afvanded af Lukuga til Congo.

Tanganyika-territoriet, eng. T. '*Territory*, (tāngə'nii:ko-), brit. formynder-skabområde i Østaf. ml. Tanganyika-søen og Det Ind. Ocean; 949 450 km², 5.5 mill. indb. (1945), deraf 5000 eur. og 50 000 asiater (især indere). T er et plateau-land med dybe gravsænkninger og flere mægtige vulkanbjerge, bl. a. Kilima Njaro. Kysten er rig på havne. Klimatet er tropisk med sommerregn, plantevæksten overvejende savanne, befolkningen især bantunegre med spor af tidl. persisk og arab. iblandt langs kysten. Agerbrug og kvægvavl leverer de vigtigste eksport-artikler, nemlig sisal, bomuld, kaffe og huder. Minedriften er ikke betydelig; bl. a. produceres guld og diamanter. T blev tysk 1891 (Tysk Østafrika), brit. mandat 1919, formynder-skabområde 1946.

tan'ga'r'er (*Tanga'ridae*) (fra tupi-sprog), fam. af amer., ofte prægtigt farvede

Tandhjul og tandstænger.

ske t, henh. skruenhjul; skærer akslerne hinanden, har man koniske t. Ved cylindriske t kan tænderne være lige el. spiralformede, ved koniske lige el. krumme. Til grovere maskineri kan tænderne være ubearbejdede, men i reglen bearbejdes de ved fresning, stikning, ved præcisionsudførelse også ved slibning, t laves af støbejern, stål, bronze, råhud m. m.

tandhjulsbaner, *tandbaner* el. *tandstangsbaner*, jernbaner med så stærk stigning, at adhesionen ml. lokomotiv og skinner ikke er tilstrækkelig til togets fremførelse, i hvorfor der midt imellem skinnerne er anbragt en fastliggende tandstang, hvori tandhjul på lokomotivet griber ind. Normalt sker tandhjulsindgrebet fra oven, men på verdens stejleste t (Pilatusbanen, 480 % stign.) sker det fra siden. Rene t har en over hele stræk. gennemgående tandstang og fremførelsen sker udelukkende ved lokomotivets tandhjul. Blandede t er baner, hvor adhæsions- og tandstrækn. veksler; lokomotiverne på disse har to drivmaskinerier, et for kørsel på den egl. t-strækning og eet for kørsel på adhæsionsstrækn. Den første moderne t blev anlagt 1866 i USA (Mount-Washington-banen). Eur.s første t er Rigi-banen i Schweiz. I de senere år har de i anlæg og drift billigere tovbaner fortrængt t.

tandhvaler (*Odontoceti*), underorden af hvaler. Forsynet m. ensartede, kegelformede tænder. Hertil definer, næbhvaler, floddeffiner, kaskelot, narhval m. fl.

tandhøv, høvl m. savtakket jern. t anv. t. opruning af hårdt træ for at få lim til at binde bedre.

Tan'dil, by i Argentinas pampas, 300 km

Fladtang og knibtang.

finkelign. småfugle. Fl. holdes som struefugle.
tange el. *landtange*, et smalt stykke land, der forbinde to lande og adskiller to vande.
'tangen's (lat: som berører), fork. *ig el. tan el. tang*, betegn. for en trigonometrisk funktion: $\frac{\sin x}{\cos x} = \tan x$
'tangen's bousssole [-bu'so:la] (*tangens* + fr. *bousssole* kompas), tidl. anv. app. til måling af elektr. strøm ved udslaget af en kompasnål anbragt i centrum for en cirkulær strømleder.
'tangen't (lat. *tangens* som berører). 1) *mat.* t til en kurve (el. flade) i et punkt

P defineres som grænsestillingen for en linie PQ, hvor punktet Q langs kurven (fladen) rykker mod P. Punktet P kaldes røringpunktet. 2) *mus.*, opr. ved det gamle klavichord de små metalunger el. stifter, der ansløt strengene; senere er t gået over til at betegne selve tasten på orgel og klaveret. 3) *tekn.*, svingende vægstang, der bevæges ved anslag.

tangenti'alkraft (nylat. *tangentialis* tangent-) kaldes ved en krumlinet bevægelses kraftens komponent i tangentens retning.
tangentplan (*mat.*) til en flade i et punkt P (røringpunktet) er den plan, der indeholder fladens tangenter i punktet P.
tangentvinkel, *mat.*, vinklen ml. de to tangenter, man fra et punkt kan lægge til en cirkel.

Tanger ['tandsør], arab. *Tanja* ['t(s)andsa], sp. *Tánger* ['tanjær], by og neutral zone i Marokko ved Gibraltarstrædet; 580 km², 100 000 indb. (1941), deraf 16 500 eur. Udfører jernmalm. Blev autonom 1912, men overvåges af en internat. komité, 14. 6. 1940-11. 10. 1945 besat af Spanien.

Tanger-affæren 1905, fr.-ty. konflikt om Marokko, opstod marts 1905, da kejser Wilhelm 2. besøgte Tanger og erklærede, at Marokko skulle forblive frit, åbent for alle nationer; en udfordring til Frankr., der med eng. samtykke ville tage Marokko. Den fr. udenrigsmin. Delcassé ville tage kampen op, men under Rusl.s nederlag mod Japan foretrak ministerpræs. Rouvier forhandling og gik med til Algeciras-konferencen 1906.

'tan'ge're (lat.), berøre (i eet punkt), strejfe; ligge nær op ad.

Tangermünde [tanør'mynda], ty. by ved Elben i Sachsen-Anhalt; 14 000 indb. (1939). Gl. malerisk by med bet. levnedsmiddelinindustri m. v.

Tange A, vandløb i Jylland, blå til Gudenåen, udmunder i Tange Sø, en ved en svær dæmning over Gudenåens dal dannet 14 km lang sø, der tjener som kraftkilde for Gudenåcentralen.

tangforløsning, forløsning ved fødselstang.

tangkawang, d. s. s. borneotalg.

Tangla Bjergene [thailha] el. *Dangla Bjergene*, bjegkæde i Ø-Tibet.

tanglopper, 1) d. s. s. amfipoder; 2) fællesbetegn. f. visse større amfipoder, dels slægterne Orchestia og Talitrus, der findes på strandbredder, springende; dels arter af slægten Gammarus, der findes på lavt vand. De sidste også i fersk- og brakvand. Fl. arter i Danmark.

tanglus (*Idothea*), slægt af krebsdyr af isopodernes orden. Langstrakte, 2-3 cm, på tangblade o. l. Fl. arter i Danmark.

tangmätte, varmeisolerende, lydblødt byggemateriale af tang indsyet ml. to lag papir.

tangnål (*Siphonostoma typhle*), nålfisk. Brystfinner, hannen bærer æggene i en rugeskål på halens underside. Alm. i Danmark.

'tango (sp., vist opr. negersprog), dans i 3/4 takt, stammer opr. fra Vestindien, kom i tiden for 1. Verdenskrig over Argentina til Eur.

Tango, *Egisto* (f. 1873), ital. kapelmester. 1896 operadirigent bl. a. i New York.

Rom, Berlin og Budapest. Gæstede 1927-28 Kbh. Gæstedirigerede 1930 på Det Kgl. Teater og knyttedes 1932 fast hertil som kapelmester. Har ydet en afgørende indsats i det danske musikliv.

tangpungaber (*Pseudo-chirus*), pungaber m. hånden omdannet til en gribetang, idet 2 fingre sættes imod de 3 andre. Austr., omliggende øer.

tangsnarre (*Spi'nachia spi'nachia*), ca. 20 cm lang fisk, beslægtet m. hundestejlen.

14-15 frie ryggpiger, eenårig. Syr tang sammen til en rede. Alm. i indre da. farvande.

tangspræl (*'Pholis gu'nellus*), langstrakt

fisk. En række sorte pletter langs rygfinnens grund. Alm. kystfisk i Danmark.

tangsyre, d. s. s. alginsyre.

tangurt (*'Bassia*) hører til salturtfam. I Danmark vokser lådden t (B. hirsuta) ved strandbredder, især på rådden tang.

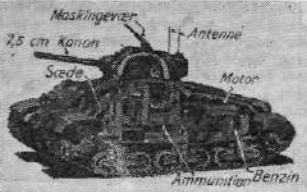
'tang'uter, nomadiserende tibetanere i NØ-Tibet.

Ta'nimbar Øerne el. *Timorlaet Øerne*, øgruppe i Holl. Indien S f. det vestl. Ny Guinea. 5500 km²; 25 000 indb.

'Tani's, ægypt. oldtidsby i NØ-Nildeltaet, Biblens Zan.

Tanjore (eng. [tán'dsá:]), by i prov. Madras, Forindien; ca. 65 000 indb.; betydelig kunstindustri; stort palads fra 16. årh., berømt pagode. T er et af missionens hovedsæder i Sydindien; da. mission, bestod her 1706-1841.

'tank (eng. beholder), 1) (flertal *tanke*), a) vandtæt rum i skib til opbevaring af flydende last, til brændselolie, ferskvand el. vandballast; b) beholder til benzin, olie o. l.; c) beholder til fremkaldelse af film uden mørkekammer; 2) (flertal *tanks* [tænsk]) el. *kampvogn*, pansret, bevæbnet, motordrevet køretøj, hvis hjul er erstattet af kæder, der sætter t i stand til at fær-

des i alt terren. t stammer fra Engl. og benyttes første gang i 1. Verdenskrig (15. 9. 1916 ved Somme). Ordet t anvendtes fra 1915 for at hemmeligholde det nye våbens karakter. t har på hver side en kæde uden ender, der omslutter to tandhjul og en række ruller, gnm. hvilke t hviler på kæderne, tandhjulene drives af t-s motor. Under 2. Verdenskrig udvikledes t betydeligt og forekom i vægte på op til 70 tons, pansret med indtil 25 cm panserfortil. (III.)

'tanke, led i el. resultat af en tænkeproces (tænkning).

Tankebyggerorden, selskab af sv. skønder (fru Nordenflycht, Creutz, Gyllenborg m. fl.), stiftet 1753. Udg. *Våra försök* 3 bd. (1753-56), en saml. poesier i oplysningstidens ånd.

tankelæsning, en persons opfattelse af, hvad en anden tænker på uden på normal måde at give udtryk herfor (jfr. telepati).

tankeoverføring, d. s. s. telepati.

tankeøkonomiske synspunkt, det, den opfattelse, at videnskabens opgave er at beskrive og ordne iagttagelser v. hj. af så få og enkle begreber og teorier som muligt. Hævdet af Avenarius, Mach m. fl.

'tank-gæver, benævnelse på et gæver af stort kaliber (13 mm), som henimod slutningen af 1. Verdenskrig anv. til bekjæmpelse af tanks og panservogne.

'tankkreds, svingningskreds i radiosender; betegn. fra eng. *tank* beholder, idet t er den kreds, der indeholder den højfrekvente energi.

'tankskib, skib, der v. hj. af tværskibs- og langskibs vandtætte skodder er inddelt i tanke til transport af olie. Forsynet med et kraftigt pumpesystem.

'tan'na't, salt af garvsyre (tannin).

'Tannenber'g [-bærk], po. *Stephark*, landsby i fra 1945 polske del af det tidl. Østpreussen. 1410 led Den Tyske Orden her nederlag over for polakkerne og litauerne. 27.-31. 8. 1914 tilintetgjorde Hindenburg 2. russ. armé i omringelsslag v. T. Til minde om slaget indviedes her 1927 et stort mindesmærke, hvor Hindenburg begravedes 1934; det sprængtes i luften af tyskerne under tilbagetoget i 1945.

'Tanner, *Väänö* (f. 1881), fi. soc.dem. Sagfører, ledende i kooperativt arbejde, fra 1907 (m. afbrydelse) fi. landdags- og rigsdagsm. 1926-27 leder f. Finl.s første soc.dem. reg.; finansmin. 1937-39. Deltog i forhandl. i Moskva okt.-nov. 1939. Udenrigsmin. dec. 1939-aug. 1940. Fra krigsudbruddet juni 1941 handels- og industrimin., finansmin. 1942-aug. 1944. Udtalte sig med stor skarphed mod Sovj. Fratrådte som Soc.dem.s leder nov. 1944. Ved krigsforbryderprocessen idømt 5 1/2 års fængsel 21. 2. 1946, løsladt nov. 1948. (Portræt sp. 4508).

'Tannhäuser [-høzør], bayersk-østr. minnesanger (13. årh.). If. en middelalderlig ballade blev T lokket ind i Venusbjerg; motivet benyttet af R. Wagner i operan T (1845, da. opf. 1875).

'tan'ni'n (fr. *tan* (garver) bark), d. s. s. garvsyre.

Tannis Bugt, indskæring fra Skagerrak, ml. Skagen og Hirtshals.

'Tannu-Tu'va el. *Tu'vi'nske Område*, autonomt område i RSFSR, Sovj., NV f. Mongoliet; ca. 150 000 km²; ca. 70 000 indb. (1939). Hovedstad: Kyzyl Hoto. Agerbrug og kvægavl. Mineindustri (bl. a. guld og asbest). En væsentlig indtægtskilde var eksport af frimærker. - *Historie*: T kom 1911 ud fra kin. overhøjhed, derefter under Rusl.s beskyttelse. 1921 nominelt uafhængig rep. m. styre af sovjetkarakter. Fra 1945 autonomt område i RSFSR.

Tansman ['tånzma], *Alexander* (f. 1897), po. komp. og pianist. 1941 bosat i USA. Har komp. dram. værker, 5 symfonier m. v.

'Tanta, ægypt. by i Nildeltaet; 140 000 indb. (1947).

'tan'ta'l (efter *Tantalos* (fordi det var så vanskeligt at undvide)), grundstof, kem. tegn Ta, atomnr. 73, atomvægt 180,9. Smp. 2850. Beslægtet med niob og vanadin. Anv. tidl. i glødelamper.

'tanta'lit, sort til brunsort, rombisk mineral, bestående af jern, tantal og ilt (*Fe-Ta₂O₆*) med 65% tantaloxid (*Ta₂O₅*). t er isomorft med columbit og der findes overgange ml. disse mineraler. Forekommer i pegmatit. Vigtigste råstof for tantal fremst.

'Tantalos, gr. mytisk person, der i Underverdenen led den straf sulten og tørstig at måtte stå i en sø med løber hængende på en gren over sit hoved, men alt veg tilbage, når han rakte efter det - han led tantaloskvaler.

'tantième [tan'tje:m] (fr: forholdsvis andel, af *tant* så meget), andel i en forretnings overskud.

'tanta (ital.), *mus.*, så meget.

'tántra (sanskrit: tråd), i ind. rel. navn på en særlig art ritualbøger indeholdende magiske formler til opnåelse af overnaturlige evner, tilknyttet Çiva-kultus.

'tanzimat (arab.: reformer), nyorientering efter 1839 i Tyrkiets politik og åndsliv.

'tao'isme (kin. *tao* vej; naturens gang, det absolutte). Lao-tse's naturfilos. system.

Tao'rina, malerisk turistby på Sicilien 45 km SV f. Messina; 8000 indb. (1936). Ruiner, bl. a. af græk teater.

Tao-te-king [dau dɔ dʒiŋ] (kin. *tao* det absolutte, te, dyd, king klassisk), tao'ismens hovedskrift.

'tap, akselende, understøttet i et leje. En

bæret optager tvær-, en sport længdekræfter. En gaffel er en kort aksel, understøttet i de to grene af en gaffel. **Tapajoz** [-'soʒ], 2000 km l. sydlig Amazon-biflod. Kort før udmundingen ved byen Santarem findes Fords kautsjukplantager.

tapaceller, tapformede sanseceller i net-hinden.

Tapeshavet (efter muslingen *Tapes*), *geol.*, den del af Litorinahavet, der lå uden for Østersøen.

ta'pe't, (gmn. ty. og lat. af gr. *tápēs* tæppe), vægbeklædning, opr. altid vævet; i 11. årh. brugtes læder-, senere gyldenlæder-t, som i 18. årh. fortrængtes af silketøjet og af papir. Ved fremstillingen af papir-t grundedes papiret med et ensfarvet farvelag; efter tørringen påtrykkes mønstret, i vore dage mest med rotationstryk.

tapetmøl (*Triphopaga tapet'zella*), møl-art, der angriber klæder, pelsvarer o. l.

tapet's'erreb'i, d. s. s. bladskræbber.

Taphede, opdyrket hedestrækning Ø f. Viborg. Her slog grev Gerhard 3. 6. 10. 1334 Junker Otto.

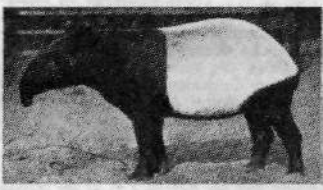
Taphrina [-'fri-] (gr. *táfrōs* grav), d. s. s. sækdugsvamp.

taphvirvelen (*epistropheus*), næstøverste halshvirvel. Har opadtil en tap, omkr. hvilken ringhvirvelen drejer sig.

tapi'oka (tupi- og guaranisprog), d. s. s. arrow-rot.

tapioka-mel, ensidigt stivselholdigt svinefoder, fremstillet af forsk. tropeplanter's rodknolde (vortemælksfamilie).

ta'pi'rer (tupi-sprog) (*Talpiridae*), uparrettede hovdyr, 3 tæer på baglemmerne, 4 på forlemmerne; kort snabel. Store,

plumpe. Urskovsdyr, bladædere. En art, den ind. t (*Tapirus indicus*), sort og hvid, Bagindien, Soendæerne; en anden, den amerikanske t (*T. terrestris*), gråligsort, S-Amer.

tapisserie [-'pis'ri] (fr., af *tapis* tæppe), vævede og broderede tapeter, betrak o. lign.

tapotement [tapot'mā] (fr.), banking, en form for massage.

tappenstreg (ty. *Zapfenstreich*, egl: tap + slag, vistnok opr. om at slå tappen i tønden), *mil.*, aftensignal; tidl. brugt i stedet for »retraite»; nu især om lille styrke, der med musik går en runde og ender med signalerne t og retraite.

tapperhedsmedaille, da. mil. hæders-tegn, stiftet 1864, men aldrig uddelt. t findes i de fleste lande.

tapriffel, riflet forladevåben, ved hvilket blyprojektillet føres ind i riffelgangen ved slag på spidsen med ladestokken; brugt af den da. hær 1848-1850 og 1864.

ta'pto (nty. *tapiro*, egl: tappen i) el. *tappenstreg*, hornsignal til tropper om aftenen, når de skal til ro.

Taq-i-Kesra [táfekesra:], (iransk: Khuzros bue), kgl. sassanidisk palads i Ktesifon. Stor ruin: facade og audienshal; højde ca. 30 m, hallen ca. 44×26 m.

Tära, i lamaistisk rel. barmhertighedens gudinde.

tara (arab. *tarha* det bortkastede), vægten af en vares indpakning.

Tarābulus el Gharb [ta'ra:blusāl'yarb], arab. navn på Tripoli i Libyen.

Tarābulus esh Sham [ta'ra:blus i'shā:m], arab. navn på Tripolis i Libanon.

Ta'rakan, lille ø ved østkysten af Borneo; olielfelt.

Taranaki [tāra'nāki], maorinavn på Mt. Egmont; New Zealand.

taran'tel' (efter *Taranto*) (*Ly'cosa tarantula*), stor, sydeur. jagtedderkop. Natdyr, skjuler sig om dagen i en hule; 2) neapolitansk dans i hurtig og fyrrig

Väinö Tanner. André Tardieu.

3/4, el. 3/4, takt. Danses af to kvinder el. en mand og en kvinde til tamburinakkompagnement. Anv. også i kunstmusikken (Rossini). Folketroen fortæller, at bid af edderkoppens t førte til dansegalaskab, som udløste t-t-dansen.

taran'tisme, en af beteg. for den middelalderlige dansesyge (hysteri), der mentes fremkaldt ved bid af tarantellen.

Taranto, da. *Ta'ren't*, sydital. havneby ved T-bugten, hovedstad i prov. Ionio; 181 000 indb. (1947). Tidl. vigtig flådehavn. Opr. gr. koloni (gr. *Taras*; grl. fra Sparta omkr. 705 f. Kr.); glansperiode 5.-4. årh. f. Kr. Roms modstander i krig 280-272, hvorpå T (lat. *Tarentum*) indføjedes i det rom. forbundssystem. - Brit. luftforbudsangreb 11. 11. 1940 odelagde den ital. hovedflåde. T erobredes af brit. styrker 10. 9. 1943.

Taranto-bugten, ital. *Golfo di Taranto*, største ital. bugt; ml. de sydital. halvøer Apulien og Calabrien.

Tarapa'cá, Chiles nordligste provins. Hovedstad: Iquique. Eksport af chile-salpeter.

Tarascon [-'skø], malerisk sydfr. by ved Rhône; ca. 8000 indb. Gl. slot, fuldført af kong René (15. årh.).

Tara'val, fr. kunstnerfamilie, 1) *Guillaume* (1701-58), indkaldtes 1732 til Stlm. Udf. dekorationsmalerier til det kgl. slot. 2) *Hugues* (1729-85), søn og medarbejder af 1). 3) *Louis* (1738-94), søn af 1), arkitekt og kobberstikker.

Ta'raxacum, nylat. (opr. pers.) navn for mælkebotte.

Tarbaga'taj, bjergkæde i Centralasien NØ f. Balhasj-søen.

Tarbes [tarb], sydfr. by ved foden af Pyrenæerne; 45 000 indb. (1946). Bet. industri, handel med heste m. v.

Tardenoisien (da. [tardnoa'sjæn]), senpaleolitisk kulturgruppe opkaldt efter første fundsted ved Fère-en-Tardenois, Aisne, Fr. Karakteristisk er de mange mikrolitter. T tilhører tiden efter sidste istids slutn.

Tardieu [tar'djø], *André* (1876-1945), fr. politiker. Udenrigspolit. redaktør af »Le Temps» 1903-14, knyttet til Clemenceau under 1. Verdenskrig; stor andel i Versaillesfreden. 1926-29 min. under Poincaré, ledede kons. min. 1929-30, 1930, 1932, agiterede for hastig udvikling af erhvervslivet efter amer. forbillede. 1934 medl. af Doumergues min., ønskede stærkere regering og svagere parlament; ud af fr. politik efter 1939. Politisk forfatter. (Portræt).

tard'i'gra'der (lat. *tardivus* langsom + *grad* gå) (*Tardi'grada*), lille dyregruppe af usikker systematisk stilling, muligvis beslægtet m. spindlerne. Mikroskopiske, svagt ledede, m. 4 par korte, krogberende lemmer. I mos, tagrender, vandpytter o. l.

tar'di've smerter (vulgærlat. *tardivus* sildig), sultsmerter. Ses ved mavesår og sår i tolvfingertarmen.

tardo (ital.), *mus.*, langsomt.

tare (no.), folkeligt navn på forsk. alger.

Tarek, alm. da. stavemåde for Tårik.

Ta'ren't, da. navn på byen Taranto.

targe [tarz] (fr.), middelald. skjoldtype. t var firkantet og bagudhvelvet, forside forsynet m. forhøjninger; højre skjoldbrands øverste del en runding til anbringelse af lansesægen. Udformningen er meget yndet i heraldikken. (Se hosstændige ill.).

tar'gumer (hebr. *targûn* oversættelse), frit omskrivende, aramaiske oversættelser af

G. T., hidrører fra synagogetjenesten (for N. T.s tid), hvor den hebr. tekst efter oplæsningen blev oversat til aramæisk, fordi hebraisk ikke længere forstodes.

Târgu-Mureş [t'irgu'mureş], rum. handelsby i Transilvanien NNV f. Bucureşti, 45 000 indb. (1945).

ta'rif (arab: kundgørelse), fortegn. over todsatser, (akkord-)lønssatser, forsikringspræmier osv.

Ta'rifá, sydligste by i Spanien; 14 800 indb. (1940). Tæt S f. T ligger øen 'Isleta de Ta'rifá med Europas sydligste punkt, 'Punta Marroqui [-'ra:ski]; 35° 59' 50" n. b.

Tarim [ta:'ri:m], Østturkestans og Centralasiens hovedflod; kildeflod: Yarkand-Darya; munder i Lop-nor.

Tårik [t'a:rik], arab. feltherre, slog 711 vestgoterkongen Roderik og erobrede Spanien. Gibraltar er opkaldt efter T.

Tarkington [t'arkintŋn], *Booth* (1869-1946), amer. forfatter til ret konventionelle romaner og drøgebøgerne om *Penrod*. Overs. til da.

tarlatan (fr.), meget åbentvævet, tyndt og let bomuldsstof, stift præpareret.

Tarm, da. stationsby SØ f. Skern; 1502 indb. (1945). Gymnasium, amtssygehus.

tarmfistel, rørformet forb. ml. tarmen og overfladen, enten forårsaget af sygdom el. anlagt som led i en behandling.

tarmgas el. *tarmluft* dannes ved forgæring og bakterielle spaltinger af tarmindholdet.

tarmkanalen omfatter hele fordøjelseskanalen: mund, svelg, spiserør, mavesæk og tarm. I daglig tale er t fordøjelseskanalen fra maveporten til endetarmsåbningen. Den består af tyndtarm og tyktarm. Overgangen ml. tyndtarm og tyktarm findes nedadtil og til højre i bughulen og kaldes ileocecalstedet. Tarmvæggen består af fig. lag (inderaft og udad): 1. slimhinden; 2. underlimhindelaget; 3. muskellaget; 4. bughindelaget. (Ill. se tavle Indvolde).

tarmkatarr, 1) *enteritis*, betændelse i tyndtarmen. Akut t kan forårsages af forgiftninger (arsenik) el. infektion (paratyf, paradynteri, kolera o. a.). Symptomerne er mavesmerter, diarrhoe, evt. feber og opkastning. Behandling: i mindst 24 timer gives intet at spise ud over evt. revne æbler, men rigelig vand at drikke; derefter te, havresuppe osv.; 2) *colitis*, betændelse i tyktarmen. Akut betændelse kan ses i forb. med tyndtarmsbetændelse. Kronisk colitis viser sig ved uregelmæssig afføring med vekslende diarrhoe og forstoppelse, smerter i underlivet, oppustethed, afgang af rigelig luft, slim og materie i afføringen. Ulcerosa colitis er en sjælden, særlig svar form med sårdannelse i slimhinden. Behandlingen af colitis er væsentl. diætetisk.

tarmkræft, ondartet svulst i tarmen, forekommer mest i tyktarmen og særl. hyppigt i endetarmen. Viser sig ved passagehindring, undertiden smerter og i fremskredne stadier findes blod på afføringen. Behandles operativt.

Targe fra Toresund kirke, Södermanland.

tarmperforation, hul fra tarm til bughulen. Opstår ved stik- og skudsår og ved betændelse. Ved T trænger tarmindeholdet ud i bughulen og fører til bughindebetændelse, hvortil hurtigt operation er nødvendig.

tarmrespiration findes hos enkelte fisk, f. eks. dyndsmørling, hvis endetarm tjener åndedrættet.

tarmsaft, sekretet fra tyndtarmvæggens kirtler. Indeholder foruden vand (ca. 99%) bikarbonat samt en række enzymer: erepsin, maltase, sakkarase og laktase.

tarmslyng (*ileus*), hindring af tarmpassagen. Der skelnes ml. mekanisk ileus, der skyldes en mekanisk hindring, og paralytisk ileus, der skyldes en lammelse af tarmen, forbigående v. operationer, varig ved bughindebetændelse. Symptomerne er ophevet afgang af afføring og tarmluft, koliksmærter, opkastninger. Den mekaniske ileus behandles ved operation, den paralytiske ileus ved kredsløbsstimulation og saltvandsinfusioner.

tarmsten, konkrement i tarmen; *vet.*, se enterolit.

tarmsår kan findes ved svære former af alm. betændelser samt ved tyfus, tuberkulose og kræft.

Tarn, 1) 375 km l. biflod til Garonne, fra Centralmassivet; 2) sydf. dept. omkr. 1; 5780 km²; 298 000 indb. (1946). Bet. agerbrug, vinavl, minedrift og industri.

Tarn-et-Garonne [-ə ga'ron], sydf. dept.; 3731 km²; 168 000 indb. (1946). Agerbrug og tekstilindustri. Hovedstad: Montauban.

Tarnopol, by i V-Ukraine ØSØ f. Lvov (po. 1920-39); 36 000 indb. (1936). Forår 1944 ty. hovedstøttestruppe forsvær af Galicien, erobret af Sovj.-tropper efter langvarige kampe april s. å.

Tarnów ['tarnuf], by i Polen Ø f. Kraków. 33 000 indb. (1946). Jernbanecentrum; handelsby med glas- o. a. industri.

Tárnovo, ['tirnovo] el. 'Trnovo ['tar-], by i N-Bulgarien ved N-foden af Balkanbjergenes mellemste del; ca. 15 000 indb. - Bulgariens hovedstad til tyrkernes erobring af landet.

'taro (tahitisk og maori-sprog) (*Colo'casia anti'quorum*), trop. plante, der giver arrow-root.

ta'rok (ital.), gl. orientalsk kortspil, spilles normalt af 3 deltagere og sædv. med 78 kort. Nu næsten ukendt i Danmark.

Tarp, *Svend Erik* (f. 1908), da. komponist. Har bl. a. skrevet balletten *Den Deironiserede Dyrstammer* (1944), concertino for fløjte og orkester, concertino for violin og klaverkoncert i C, symfonier, Te Deum, klaverstykker m. v.

tar'pa'n (tyrk.) (*'Equus gmelini*), sydruss. vildhest. Kortsnudet; forekom vild til slutn. af 19. årh.; nu kun i fredeede områder.

Tar'pej'ske Klippe, Capitoliums stejleste side, hvorfra forbrydere nedstyrede i det gl. Rom.

tar'po'n (*'Megalops atlanticus*), 2 m lang fisk beslægtet m. silde. Trop. Atlanterhav. Genstand for sportsfiskeri.

Tarquinia [-'kvi-], romertidens *Tarquini'i* [-'kvi-ni-], indtil 1922 *Cor'neio*, ital. by 75 km NV E. Rom; 8000 indb. (1936). Var i oldtiden en vigtig etruskisk stad. På T's nekropolis er fundet et stort antal freskomykkede grave; de ældste fra 6. årh. f. Kr.

Tarquinius 1. 'Priscus [-'kvi-] (lat. *priscus* gammel, ærværdig), efter sagnet Rom's 5. konge (ætrusker).

Tarquinius 2. Su'perbus [-'kvi-] (lat. *superbus* hovmodig), efter sagnet Rom's 7. og sidste konge, søn af T 1., styrtet af Brutus 509 f. Kr.

Tarra'gona, nordøstspansk havne-, handels- og industriby med talrige rom. ruiner; 31 000 indb. (1940).

Tarra'gona-vine, røde og hvide bord- og hedvine fra Tarragona i Spanien.

Tar'rasa, sp. industriby tæt NV f. Barcelona; 45 100 indb. (1940).

tarsal'gi' (fr. *tarsus* fodsål + -*algi*), smerte i fodroden, i reglen forårsaget af en sygdom i fodrodens knogler el. led.

'Tarski, *Alfred* (f. 1901), polsk-amer. logiker. Fremragende bidrag til logisk seman-

tik og til den mat. logik. *Einführung in die mathematische Logik und die Methodologie der Mathematik* (1937).

'Tarsus, tyrk. *Tar'sus*, (gr. *Tar'sós*), tyrk. by i SØ-Lilicisien; 22 000 indb. (1932). Paulus' fødeby. Betydelige levn. fra oldtiden og islamisk tid. Amer. udgravninger.

'tarsus (nylat., fra gr. *tarsós* fodsål), 1) fodrod; 2) bindevævslade i øjenlåg.

tartan el. *plaid*, fr. *carsois*, uldstoffer med forsk.-farvet, ternet mønster, som skotterne anv. til nationaldragt. Efterlignes nu overalt.

tar'tan el. *turtanu*, titel på den assyr. hærs ml. leder. Omtalt 2. Kongebog 18,17.

tar'tar'er, urigtig stavemåde for tatarer.

Tartarin ['arta'ri:n], helten i tre romaner af Daudet. T de *Tarascon* (1872). T *sur les Alpes* (1885). *Port-Tarascon* (1890).

'Tartaros, i gr. rel. Underverdenen, graveriget, i senere tid opfattet som de ondes sted, mods. Elysion.

tarte'letter (fr. *tartelette*, egl.: lille tærte), små, åbne, bagte postejer af smør- el. mordejg.

Tartessos, gr. *Tartes'sós*, forhistorisk rige i S-Spanien, hvis rigdom på sølv, kobber og tin bragte det i livlig handelsforb. med fenikerne i beg. af 1. årtus. f. Kr.

Tar'tini, *Giuseppe* (1692-1770), ital. violinkomponist. Oprettede 1728 i Padova en violinskole, hvor han udd. de fleste af den næste generations betydeligste violinvirtuoser. Endnu lever hans sonate *Trillo del diavolo* (Djæveltrillen).

tar'tra't (fr.), salt af vinsyren.

'tartsche d. s. s. targe.

Tartu, russ. *Jurjev*, ty. *Dorpat*, by i Ø-Estland; 59 000 indb. (1935). Jernbanecentrum. Univ. grl. 1632 af Gustav Adolf. - I middelalderen hansestad. 1920 fredsslutn. i T (Dorpatfreden) ml. Finl., Estl. og Sovj., juli 1941 besat af Tyskl. Stormet af Sovj. 25. 8. 1944.

Tartuff (fr. [tar'tyuf], komedie af Molière (1664); betegn. for skinhellig person.

'Tarzan (da. [-san]), helt i romanserie (1914 ff.) af den amer. forf. E. R. Burroughs; benyttet til tegneserier og film. T skildres som opvokset bl. dyrene i den afr. jungle; i kraft af overlegen styrke og intelligens behersker han junglens dyr, hvis sprog han forstår.

Tasermlut [tä'sormiut], dyb sydgrøn. fjord, der strækker sig fra 60° 6' n. br. i retn. af bunden af Lindenovs Fjord. Talr. nordboruiner (bl. a. munkelkloster og 2 kirker).

'tashi-läma [täfi-], titel for den anden af de to storlamæer, der behersker den lamaistiske kirke og landet Tibet. T residerer i klosteret Tashi Lhunpo (deraf navnet) og er en lærd åndelig leder, mens dalä-läma har den ydre magt. T regnes for en inkarnation af Buddha Amitäbha.

Tashi Lhunpo [täfi-], tibetansk kloster v. Shigatse; tashi-lämäs residens.

Tasi'kent [täf-], hovedstad i Uzbekistan i Sovj.; 585 000 indb. (1939). T ligger på Tarskib-banen og er centrum for et stort oaseområde med bet. bomuldsavl; bomulds- og maskinindustri, kulturcentrum med univ. T kendes tilbage til 7. årh. f. Kr. som handelsplads, tyrk. khan-hovedstad; russ. 1865; nyopført; admin.-centrum f. Turkestan.

taskekrabbe (*'Cancer pagurus*), stor krabbeart. Skjoldets forrand rundtakket. Spises i Danmark. alm. på lidt dybere vand.

taskepillerkunst (ty. *Taschenpieler*, af *Tasche* lomme + *spielen* lege), kunsten ved fingerlærdighed at udføre tilsyneladende naturstridige handlinger.

taskerotter, d. s. s. gophere.

Tasman ['tas-] *Abel Janszoon* (1602-59), holl. opdagelsesrejsende; fandt 1642-43 Tasmanien, New Zealand, Tonga Øerne m. m. og 1644 Carpentaria Bugten.

Tasman Gletscher ['täzmän]; på Ø-siden af Mt. Cook, New Zealand.

Tasman Havet, farvandet ml. Austr. og New Zealand.

Tas'ma'nien, eng. *Tasmania* [täz'mæinjə], ø S f. Austr. Den mindste af de austr. stater; 68 000 km²; 256 000 indb. (1947). Hovedstad: Hobart. - Opdaget af hollænderen Tasman 1642.

Tasos, anden stavemåde for Thasos.

Torquato Tasso.

Hans Tausen.

TASS, fork. for russ. Tele'grafnoje 'Agentstvo So'vjetskogo So'juza, Sovj.s off. telegrafagentur; oprettet 1925. Korrespondenter i ind- og udland.

Tassaert ['tasa:rt], *Jean Pierre* (1727-88), nederl. billedhugger, virkede fra 1774 i Berlin. Er især kendt for sine statuer af *Frederik den St.s generaler*.

Tassigny [dolatradosati'nji], *Jean de Luttre* de (f. 1889), fr. general. Søgte 1942 at rejse modstand mod besættelsen af de hidtil ubesatte dele af Fr., undkom 1943 til Nordafrika, ledede 1. fr. armé ved Rhin-fronten 1944-45. Fr. øverstkommand. i Tyskl. til juli 1945. 1948 chef for landstyrkerne i V-Eur. under Vestunionen.

Tasso, *Bernardo* (1492-1569), ital. digter af adelig slægt. Skrev det i sin tid berømte digt *L'Amadigi di Gaula* (1542-60). Fader til Torquato T.

'Tasso, *Torquato* (1544-1595), ital. digter. Den ypperste i 16. årh. s. 2. halvdel. Hans sorgelige skæbne har inspireret digtere, malere og musikere til kunstnerisk behandling (Goethe, Delacroix, Liszt, Gade og fl.). Trods sindssyge og fattigdom, lange ophold på hospital og hvileloes strejfen gnm. Italien skrev han mesterværket *La Gerusalemme liberata* (1580, da. 1884), det store kunststykke på otta-verim om Jerusalem befrielse. Fuldendte er hans hyrdespil *Aminta* (1573) og interessant hans tragedie *Torrismondo* (1574), hvor han behandler nord.stof. (Portræt).

Tas'soni, *Alessandro* (1565-1635), ital. digter. Ewig utilfreds. Hans kritiske indstilling gav sig udtryk i et af de bedste komisk-satiriske epos'er *La secchia rapita* (1614), hvori samtiden revses.

Tast, *Hermann* (1490-1551), slesv. reformator; skil allerede have prædikatet lutherdom i Husum 1522.

taste (ty., af ital. *tasto*, beslægtet m. *tastare* beføle), d. s. s. tangent; tasteinstrument, et musikinstrument, der er forsynet med t-r (klaver, orgel, harmonium).

ta'stning (af *taste*), udsendelse af telegraftegn over radioserender.

Tastumsø, 1869-72 udværet sø (7,5 km²) tæt SØ f. Skive.

Tat, ubeboet skær ved Ertholmene.

Täta ['tä:tä], fam. af ind. købmænd og industridrivende. *Jamséti T* (1839-1904) grl. 1877 og 1887 Indiens største bomuldsspindier. Hans søn *Doräbji T* (1859-1912) grl. 1909 Indiens største jernværk i Jamshepur.

ta'ta'r, rått, skrabet kød; opkaldt efter tatarerne, der siges at ynde mere el. mindre rått kød.

ta'ta'rer, opr. navn for mongolsk stamme, hvis hoveding Djengizkhan ca. 1200 oprettede centralasiatisk storrige. Derpå alm. fællesbetegn. for de mongolske og tyrkiske folk, der i 13. årh. oversvømmede Østeur. - Som t betegnes nu fl. hidtil muhamedanske folkegrupper i Sovj., overv. af tyrk. oprindelse, i Azerbajdzjan, ved Volga og i det sydl. V-Sibirien og Turan (de stærkt blandede Ili-t). t var opr. nomader, men er nu stærkt europæiserede. Volga-tatarerne dannede 1920 Tatar-republikken under RSFSR.

Tätärescu [tä'tä'resku], *Gheorghe* (f. 1892), rum. politiker. Tilhørte opr. Brätianu-gruppen; jan. 1934-dec. 1937 førstemin., bekæmpede *Jerngangen*, *drejede fra Frankr.* over til Aksemagterne, faldt efter valgnederlag. Førstemin. nov. 1939, styrtet ved udenrigspolit. sammenbrud juli 1940. Marts 1945-nov. 1947 udenrigsminister under Groza, søgte samarbejde med Sovjetunionen, ledende

f. fløj af De Libérale. Afgik efter konflikt m. parlamentsflertal, sigtet for landsforræderisk modarbejdelse af reg.

Tata'ri'et, i middelalderen ubestemt betegn. for de tyrk. og mongolske folks asiat. hjemstavn, senere brugt dels om Centralasien (asiatisk T), dels om de sydru. stepper m. Krim (eur. T). Nu ofte d. s. s. Tatar-republikken.

ta'ta'risk, en endnu i Sovj. alm. betegn. for sproget hos de tyrk. stammer i Sovj.-Sibirien. Spec. anv. t om Kazan-tatarisk og Krim-tatarisk.

Ta'ta'rpasset, d. s. s. Jablonitsapasset.

Ta'ta'r-republikken, ASSR i RSFSR, Sovj., omkr. hovedstaden Kazan ved Volgas knæ; 66 593 km²; 2 919 000 indb. (1939), deraf ca. 50% tatarer.

Ta'ta'r-strødet, farvandet ml. Sahalin og Østsibirien.

Tate Gallery ['tæit 'gæləri], museum i London især for nyere eng. og fremmed kunst; grundstammen var en samling af eng. kunst, skænket nationen af Sir Henry Tate (1819-99), men museet er nu omdannet til at tjene som en slags fortsættelse af National Gallery.

ta'tere, fra 16. årh. alm. da. og no. navn på sigøjnerne; undertiden betegner t også natmandsgjeller. Opr. samme ord som tatar, idet sigøjnerne forveksledes med tatarer.

Tat'ianos (2. årh.), syrisk-kristen forfatter. I sin apologi *Tale til Grækerne* hævder han kristendommens overlegenhed over den gr. kultur. Skabte den først kendte evangelieharmonie.

Tatler, *The* [ðə 'tætlə] (gl. stavemåde for eng. *tattler* sludrehoved), eng. tidsskr. udg. 1709-11 af J. Addison og H. Steele. Rummer moraliserende stof i portrætter og anekdoter. Forbilledet for mange senere tidsskrifter, f. eks. det ill. eng. ugeblad T, grl. 1901.

tato've'ring (af polynes. *tatu* tegn), dekoration af huden med permanente mønstre. Ved *ar-t*, den ældste form, foretages der med knive indsnit, som gnides med ler, aske o. l., hvorefter de dannede ar fremtræder som oplyste mønstre. t med farve sker ved *prik-t*, hvor der med nåle indprikkes mønstre, som fyldes med farvestof, el. ved *sp-t*, ved hvilken en tråd med farvestof trækkes gm. huden. Bag t ligger ofte rituelle motiver; også totemistiske forestillinger og rent dekorative momenter spiller ind.

Tatra, čech. og po. *Tatry* ['tatrj], Karpaternes højeste parti; to bjergkæder på Cechoslov.s grænse mod Polen: *Lave T*, čech. *Nizné Tatry*, og *Høje T*, čech. *Yskoché Tatry*, po. *Wysokie Tatry* med Gyrachovka (2663 m), skovklædte til 1600 m højde.

tatte'rat ('trønl.), zool., d. s. s. ride.

Tattersall ['tætəsəl], (eng.), hestemærket i London, grl. 1766 af Richard Tattersall (1724-95). Herefter benævnes større hestemærkede også i andre byer T.

Tatti, *Jacopo*, J. Sansovinos egl. navn.

tat tv'm 'asi (sanskrit: dette er dig), i ind. filosof. udtryk for omverdens identitet med jeget.

Taube [to:b], *Evert* (f. 1890), sv. forfatter, maler og komponist. Kendt for sine talr. viser, ofte hentet fra et vagabond-el. sømandsmilieu. *Samlade visor* (1945 ff.).

Tauber, 120 km l. biflod til Main, fra S.

Tau'ber, Johannes Henrik Georg (1827-92), da. redaktør. Cand. politi., nat.lit. journalist; gled i 1860'erne over til Venstre, folketingsmand 1869-79, 1879-92, nærmest m. tilslut. til Hørup. 1871-91 redaktør af »Sorø Amtstidende», der under T-s ledelse blev fremtrædende venstreblad.

Tauber, *Richard* (1892-1949), østr. operasanger (tenor). Deb. 1912. 1926-28 v. operaen i Wien. Gik i slutn. af 1920'erne over til hovedsagelig at spille operette, desuden film og gramofonindspilninger. Siden Anschluss bosat i London.

Tauchnitz ['tau'ni:ts], *Bernhard* (1816-95), ty. forlægger. Grl. 1837 forlag, som fra 1841 bl. a. udsendte billige udgaver af eng. og amer. litt. på originalsproget, i alt ca. 5400 bd.

Tauler, *Johannes* (ca. 1300-61), ty. mysti-

ker af Gudsvenneres kreds. T vil, at menneskets vilje totalt skal forsvinde i Guds. **Taunton** ['tá:ntən], lokalt ['tá:ntən], by i SV-Engl. SV f. Bristol; 33 000 indb. (1949). Hovedby i Somersetshire. Handel.

Taunus, ty. bjergryk ml. Main og Lahn, udgør en del af De Rhinske Skiferbjerge; mange mineralruder, på sydskråningen stor vinavl (Rheingau). Når 880 m i Feldberg.

Tauris, oldgræsk navn på Krim.

Tauriskos fra Tralles (omkr. 100 f. Kr.), gr. billedhugger. Udførte s. m. broderen Apollonios gruppen *Den Farnesiske Tyr*.

Tau'roggen, litauisk *Taura'ge*, by i Litauen; ca. 10 000 indb. (1939). I T sluttedes dec. 1812 T-konventionen ml. den preuss. general Yorck og den russ. general Dibitj, der førte til Preussens befrielse fra Napoleon.

Taurus-bjergene, tyrk. *Töros*, bjergkæderne langs Lilleasiens sydskt.

tauschering [-'tʃe-] (arab. *taushija* farvning), udsmykning af uædle metaller (jern, bronze) ved indlæg af guld el. sølvtråde, d. v. s. en slags metalintarsia.

Tau'sen, *Hans* (1494-1561), da. reformator, af fynsk lavadel. Optaget i johanniterklosteret Antvorskov, lærte lutherdommen at kende på Tysklandsrejser; fra 1525 i Viborg, hvor der dannede sig en frimenighed om T-s prædikestol. Fik 1526 kgl. værnebrev som hofkapellan. Polemiserede mod katolikkerne, ordnede præster. Giftede sig 1. gang 1527, 2. gang 1538; 1529 præst ved Nikolaj i Kbh. Havde stor indfl. på de 43 Kbh.ske Artikler. 1533 i strid med biskop Ronnow, som anlagde kætterproces imod ham, men måtte opgive dens gennemførelse. Oversatte Mosebøgerne (trykt 1535) og skrev en kirkepostil (trykt 1539). 1542 biskop i Ribe, midtår visitator. Danm.s betydeligste reformator, ikke i kraft af originalitet, men af personlighed og klarhed. (Portræt sp. 4512).

Taut, *Bruno* (f. 1880), ty. arkitekt og forfatter. 1931 prof. i Berlin, 1932 udvandet til Rusland. Grm. en årrk. en af Tyskls. mest kendte, moderne arkit. Anv. opsigtsvækkende konstruktioner og stærke farver i sine bygn. Hovedværker: *Monument des Eisens* (byggeudst. i Leipzig 1913), *glashus* (udst. i Köln 1914) samt boligkæret i Berlin. Udg. bøger om hjemmenes rationalisering, byplanproblemer, standardisering m. m.

tauto- (gr. *tauto* det samme), det samme; **gentagelses-**.

tauto-'gram' (*tauto-* + *-gram*), digt med samme begyndelsesbogstav i alle ord el. linier.

tautologi' (*tauto-* + *-logi*), (overflødig), gentagelse af det sagte, f. eks. rent og purt. Den ofte forstærkende virkning kan understreges ved allitteration. I moderne logik forstås if. Wittgenstein ved t en disjunktion af alle tænkelige muligheder; enhver logisk sætn. er en t.

tautomere'ri' (*tauto-* + *-meri*) el. *desmotropi*, det fænomen, at et stof eksisterer i to isomere former, der frivilligt omdannes til hinanden. (Selve stoffet er ofte en ligevegtsblanding af de to isomere). Mest kendt er t ml. keton- ($-CH_2-CO-$) og enolformer ($-CH=COH-$).

Tavastehus [-'hú:s-], sv. navn på 1) Hämeenlinna, 2) Häme.

Tavastland [-'land], sv. navn på Hämeenmaa.

Tavasttjerna ['ta:vasttje:rna], *Karl August* (1860-98), sv.-fi. forfatter. Indførte den naturalistiske roman i Finl. med udviklingshistorien *Barndomsvänner* (1886); skrev endv. fl. digtsaml., bl. a. *För morgonbris* (1883), *Laureatus* (1897), ejendommelige ved deres heftige, forrevne stemningsliv.

taver, strukturelementer i *spindestoffer*. Plantet (hør, hamp, jute o. a.) består af lange, smalle planteceller, hoveds. støtteelementer i bast og træ. Cellevæggen består af lange cellulosemolekyler, sammenskittet ved pektinstoffer o. l. Dyriske er t. proteinestoffer. Hertil kommer de fuld-syntetiske tavformede tekstilt.

ta'verne (ital.), vinhus, kro.

tavl, gl. da. brætspil; i nyere da. digtersprog ofte = spillebræt; især brugt i ordene skaktavt og tavl(e)bord.

tavleskifer, hård, sort lerskifer, der kan kløves i tynde glatte blade. Anv. til skifertavler.

tavletryk el. *taffeltryk*, med træform foretaget påtrykning af mønstre på tøj.

tawny portvin ['tá:ni] (eng: brunlig), portvin, som ved lagring har fået en karakteristisk, rødbrun farve.

tavshedens tárne, pers. *dakhna*, lave runde tárne, hvorpå parserne henlægger deres døde, så rovfugle kan fortære dem. Herved undgås, at ligene besmitte de hellige elementer jord, vand og ild.

tavshedspligt, lægers, sagføreres, præsters (skriftefædres), embedsmænds o. l.s pligt til ikke at røbe, hvad de har erfaret i deres gerning (embedshemmelighed); det er omstridt, hvorvidt vidnepligt bryder t.

tavshedsystem, *jur.*, d. s. s. Auburnsystemet.

Taxa (af *taksameret*), 1) forening af københavnske drosekejsere, grl. 1909; omfatter 1948: 802 vogne; 2) betegn. for droske.

taxaflyvning (af *Taxa*), erhvervsflyvning der består i ikke fartplanmæssig befordring af betalende passagerer ad en ikke fastlagt, men for tilfældet valgt rute.

Taxodium, d. s. s. sumpcypres.

Tay [tæi], Skotlands længste flod (180 km), udmunder på Ø-kysten i Firth of T, der ved Dundee krydses af T-broen (åbnet 1889), en af verdens længste broer (3171 m).

Taygetos [ta'jetəs], bjergkæde på S-Peloponnes. Højeste punkt: Hágios Élias, 2407 m).

Taylor ['tæilə], *Alfred Edward* (1869-1945), eng. katolsk filosof. Hævdede i *Elements of Metaphysics* (1903) en hegelisk præget idealisme og betonedede i *The Faith of a Moralist* (1930) det moralske gudsbævis.

Taylor ['tæ:lə], *Frederick Winslow* (1856-1915), amer. ingeniør; grl. Taylorsystemet.

Taylor ['tæilə], *James Hudson* (1832-1905), eng. missionær. Øvede gm. den af ham stiftede China Inland Mission (1865) en banebrydende gerning i det indre Kina.

Taylor ['tæ:lə], *Myron Charles* (f. 1874), USA-industrimand, diplomat. Formand f. US Steel Corporations finanskomité 1927-34, bestyrelsesform. og admín. direktør 1932-38, siden direktionsskuff. Knyttet til Roosevelt og New Deal-politikken. Førte fra 1939 som Roosevelts personl. repræsentant en række forhandl. m. paven.

Taylorix ['tæitæriks], firmanavn f. et bestemt system af gennemskrivningsbogholder m. tilh. maskiner, formulærer osv.

Taylorssystem ['tæ:lar-] el. *Scientific Management*, rationaliseringsystem udarb. af F. W. Taylor fra ca. 1883. T opdeler arbejdet i enkeltbevægelser, der skal udføres i en statist. beregnet »normaltid», overvåget v. kontrolure m. m., standardiserer værktøj og maskiner og beregner visse tillæg til lønnen. T har vakt stærk modstand bl. arbejderne.

Tay-Sachs' sygdom ['tæi 'saks], *infantil amaurotisk idioti*, en arvelig form for idioti, ledsaget af blindhed. Begynder tidligt i barnealderen og er fremadskridende. Beskrevet af neurologerne B. Sachs og Warren T. Tay (1843-1927).

tæzet [-'sæt] (ital. *razza* skål, hentyder til bibliotret) (*Nar'cissus ta'zetta*), art af narcisslægten. Fl. blomster på hver stængel.

Tb, kem. tegn for terbitium.

tb., fork. for tuberkulose.

T-belægning, behandling af fot. objekter, hvorved de bliver refleksionsfri, (Jfr. refleksionsfri optik).

Tbilisi, russ. *Tiflis*, hovedstad i Georgien, Sovj., ved floden Kura S f. Kaukasus på banen Baku-Batumi og ud for den georgiske militærvej; 519 000 indb. (1939). En af Sovj.s smukkeste byer. Alsidig industri. Nær byen vandkraft og oliefelt. Georgisk kulturcentrum (Ill. sp. 4516).

T-bjælker, bjælker af jernbeton el. valset bledstål med T-formet tværsnit.

Den gamle del af Tbilisi.

TC (fork. f. fr. *telegramme collationné*) anføres foran adressen i telegrammer, der, for at undgå forvanskning undervejs, ønskes gentaget ved aftelegrafieringen. Gebyret for TC er det påg. telegrams halve takst.

Tc, kem. tegn for technetium.

Tchad [tʃad] el. *Tsad*, ferskvandsø i det midterste Sudan; i tørtiden ca. 10 000 km² el. mindre og ikke over 1 m dyb, i regntiden indtil ca. 50 000 km². Største tilløb er Chari fra SØ; 2) den nordligste koloni i Fr. Ækvatorialafr.; 1 194 000 km², 1 902 000 indb. (1946). Hovedstad: Fort-Lamy.

Te, kem. tegn for tellur.

te, blade af *tebusken* (*Thea sinensis*). Kulturplanten beskæres stærkt (holdes som lav busk), og bladene af de ny skud afplukkes. De yngste, endnu udfoldede blade giver den fineste te (Pekko), de mere udviklede, læderagtige blade giver ringere sorter (Souchong og Congo). Efter plukningen tørres bladene og ruller, hvorved cellerne beskadiges, så enzymerne kan virke og fremkalde tearomaen. Den påfølgende fermentering fuldender denne proces. Teens oplivende virkning skyldes koffein (2-5%). I te findes endv. garvesyre (8-20%). Verdensproduktion af te androg 1938 uden for Kina 490 000 t; Kinas produktion (især i S-Kina) ansløges til 3-500 000 t. De vigtigste producenter uden for Kina var 1938:

1000 t.

Indien 205	(1946-47: 265)	As-
Ceylon 106	(1946-47: 127).	sam, Bangalen.
Holl. Indien 81	vestl. Java,	
Japan 55	sydl. Honshū.	

Andre producenter er Formosa, Indokina og Sovj. (Transkaukasien). Nyasa og Kenya i Afr. har stærkt stigende produktion. - Største delen af Indiens og Ceylons produktion eksporteres; Kinas eksport er relativt ringe. Hovedimportørerne er de engelsk-talende lande (Engl. 1938: 209 000 t). Teforbruget pr. indb. var 1935-37 i Engl. 4,22 kg, i Danm. 0,14 kg.

teaktræ ['ti:k-] (portug. *teca*, fra malajisk), ved af forsk. trop. træarter. t i egl. forst. er veddet af *Tectona grandis* fra S-Asien. Veddet, der minder om egetræ, er tungt, gulligt-brunligt og modstandsdygtigt over for vand og termittter, hvorfor det benyttes til skibe og møbler.

team [ti:m], (eng. forspand), hold, gruppe; **team-work** ['ti:mwɔ:k], sammenspil inden for et hold, f. eks. i fodbold; en gruppe videnskabsmænds samarbejde om løsnin-gen af en fælles opgave.

Teasdale ['ti:zdi], Sara (1884-1933), amer. forfatterinde. Har skrevet stemningsmættet lyrik, bl. a. *Love Songs* 1917, *Dark of the Moon* 1926. Begik selv mord.

te'a'ter (gr. *theatron*, af *thea* skuen), en antik gr. betegn. på tilskuerne, siden tilskuer-pladsen; nu bygningen, hvor skuespil opføres, og som begreb al vedr. skue-spilkunstens væsen og virke.

t tilhører i sin rod religionen; det antikke gr. friluftst opstod i tilknytning til templerne og var det sted, hvor de dithyrambiske kor til Dionysos' ære fremførtes. (Jfr. fig. 1). Med altret (*thymelæ*) som centrum virkede koret (som kom fra sceneindgangene (4)) på en cirkelrund plads (gr. *orchestra* danseplads) (1), herom sad tilskuerne på halvkrædsformede bænkerader (5), oftest anlagt op ad en bjergside, hævende sig amfiteatralsk. I de

store dramatikeres årh., 5. f. Kr., udviklede t sig yderligere. Skuespillernes omklædningsstelt (*skéne*) (3) blev en særlig bygning med en tilbygning (*proskénion*, *proscenium*) (2), der virkede som baggrund for spillet. I Athen byggede Lykur-

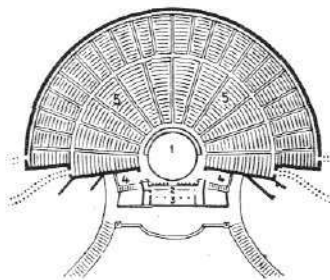

Fig. 1. Dionysosteatret i Athen.

gos 330 det første sten-t, Dionysos-t, der fl. gange udvidedes og som i sin største periode kunne rumme 17 000 tilskuere. Skuespillerne optrådte i tragedien på høje sandaler (*kóthornos*) mods. i komedien; dekorationer kendtes ikke (i hvert fald ikke som illusionfremkaldende middel, men kun i en yderst stiliseret form til angivelse af scenskifte). Af scenemaskineri kendtes kun den kran (gr. *méchané* maskine), som bar gudfremstilleren højt oppe over scenen. Disse t byggede grækerne overalt hvor de kom frem og heraf udvikledes det rom. t, der var rigere i udstyret. Tilskuerpladserne var halvkrædsformede og spillet foregik på en ophæjet scene (*podium*). Efterh. som koret forsvandt fra det rom. drama blev orchestra tilskuerplads for fornemme folk.

Uden forb. med det antikke t opstod middelalderet, dog også med rod i religionen. Opr. fremførtes udsnit af Den Hellige Skrift - som oftest passionen - i kirkerne, hvor højaltret el. sidekapper kunne virke som scenerum, men senere flyttedes disse rel. spil uden for på kirkepladserne og antog efterh. form af mysterier. Mysteriescenen (fig. 2) bestod opr. af en lang tribune, rejst langs kirkemuren med paradis yderst til højre og helvede (et uhyres gab, hvorfra flammer slog ud) yderst til venstre; siden kom fl. midterbygninger til, samtidig udvikledes maskineriet til frembringelse af scenetricks. 1920 genoplivedes mysteriescenen bl. a. i Reinhardts berømte »Det Gl. Spil om Enhver«-opførelser i Salzburg.

Renessancen bragte med *commedia dell'arte* det professionelle t med omrejsende akrobater og gøglere med primitive tribunescener. I Engl. udvikles i samme periode Shakespeare-scenen på grundlag af omrejsende skuespilselskabers fremførelser i krogårdene.

Det mod. t opstår i Italien, hvor Renaissanceens arkitekter først søger at genoplive det antikke t. Palladios olympiske t (fig. 3) bygget 1565 i Vicenza er et vidne om t m. den fastopbyggede dekoration i pragtstil. Efterh. slås dog den aflange fir-kantede sal fast som t-form; barokt og loget udvikles med scenen som et rum

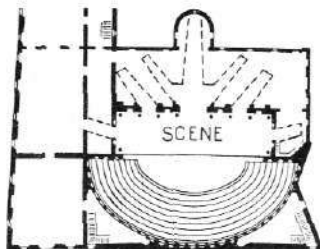

Fig. 3. Olympisk teater i Vicenza.

for sig adskilt ved rampen og »den usynlige væg« fra tilskuerpladsen, hvor på gulvet parketrækker senere afløser ståpartetter, og etagerne rejser sig stadig flere i tal med mere el. mindre skarpt adskilte loger. I 19. årh. opføres de største af disse loget - især til operacr (f. eks. La Scala i Milano, fig. 4). Selv om nutidens t oftest holder sig nær loget - om end i mindre størrelse end de største operahuse - forsøgte de store instruktører i mellemkrigsperioden at eksperimentere både med tilskuerum og scenerum, bl. a. Reinhardts forsøg på i Grosses Schauspielhaus, Berlin, at benytte cirkusma-negen som det antikke t-s orchestra.

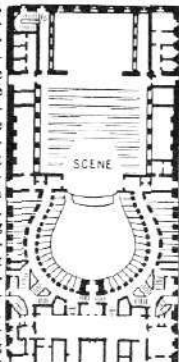

Fig. 4. La Scala i Milano.

Til trods for de mange radikale forslag kan dog påpeges to hovedlinier som med den traditionelle t-bygning som udgangspunkt følges i tidens bestræbelser for at nyskabe og udvikle t-arkitekturen:

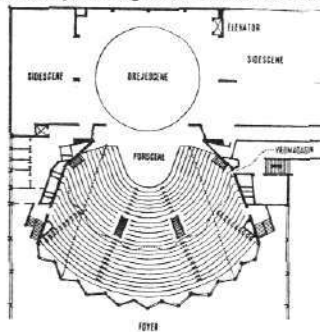

Fig. 5. Malmö stadsteater.

dels demokratiseringen af tilskuerummet (alle skal se lige godt), dels tilpasningen af scenen og sceneteknikken til de krav, et rigt varieret repertoire må stille (Malmö stadsteater, fig. 5).

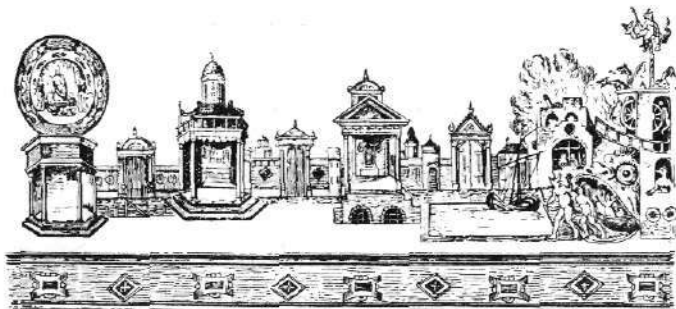

Fig. 2. Mysteriescene i Valenciennes.

teatercensur. I Danmark afløstes 1893 censorerne ved de enkelte privatteatre af en fælles censor, der tillige er censor ved varietéforestillinger m. m. Censur skal påse, at indet i stykkernes indhold strider mod landets love el. mod orden og gode sæder; hans afgørelser kan indankes for Justitsmin. Det Kgl. Teater er som statsinstitution fritaget for særl. censur (teatrets censorer har karakter af litt. smagsdommere).

teaterkikkert el. *Galileis kikkert*, lille kikkert med en spredelinse som okular, stort synsfelt, stor lysstyrke, men ringe forstørring (3-4 gange).

teatermaleri, maleri (kulisse, bagtæppe osv.) til brug for en teaterscene.

Teatermuseum, museum i Kbh., stiftet 1912 og siden ledet af Robert Neiiendam, har til huse i det gl. Hofteater på Christiansborg. Tomfatter over 25 000 billeder og genstande til belysning af da. teaters udvikling fra Holbergs tid.

teaternæring. Bevilling til opførelse af skuespil meddeles af Justitsmin. ad mandatum, i alm. for et år ad gangen. Som regel må to bevillingshavere ikke samtidig give foresstillinger på samme sted. For ulitæntforestillinger kan politiet i alm. meddele tilladelse.

Teaterrådet, opprettet 1926 af Justitsmin., er rådgivende i sager ang. privatteatrene. Består af 7 medl. valgt bl. skuespillere, forfattere og teaterdirektører.

tea'træ'ner'oden, modreformatorisk, kat. præsterorden, stiftet 1524, opkaldt efter biskop Caraffas (senere pave Paul 4.s) bispedømme Teate (nu Chieti).

tea'tra'lsk (lat.), som vedrører el. egner sig for teater el. skuespil; højstemt, aftektet.

Tebes'sa, by i Algier, 170 km SØ for byen Constantine; ca. 12 000 indb. (1936). I omegnen rigc fosfatlejer og zinkgruber. I rom. kejsertid legionslejr; mange ruiner fra oldtiden.

te'bet, hos de efterreksilske jøder navn på årets 10. måned svarende omt. til januar.

tebusk (*'Thea*), slægt af tefam. Træer el. buske fra S- og Ø-Asien.

8 arter. Den dyrkede plante er en busk med læderagtige, blanke blade og hvide, vellugtende blomster, t dyrkes i SØ-Asien, Afr. og varmere egne af Amer., ofte i store plantager. På grund af sin korte væksttid og sin hårdførhed over for lave vintertemp. kan t dyrkes helt op i den temp. zone.

Blomstrende gren af tebusk.

tech'ne'tium [-kn:] (gr. *technētós* kunstigt), grundstof, kem. tegn Tc, atomnr. 43, atomvægt ca. 99. Tidl. betegn. som masurium. Fremstillet 1937 som det første kunstigt fremstillede, hidtil ukendte grundstof. Er senere fundet blandt brudstykkerne fra uransplutningen, men ikke fundet i naturen.

Technicolor [*'tæknikælør*] (engs., af gr. *techné* kunst + lat. *color* farve), subtraktiv metode til farvefotografiering.

Tecumseh [*ti'kæmsi*] (1768-1813), nordamer. indianerhøvding, prøvede 1811 at samle indianerne til fælles modstand mod USA-s fremtrængen, søgte forståelse m. Engl. mod USA, men led nederlag. Faldt som officer i den eng. hær.

Teda (fork. f. Tegnere, danske), betegn. f. Tegnernes Kunstnerværn, organisation til beskyttelse af da. tegneres rettigheder.

Tedder [*'tædø*], *Arthur William* (1946) 1. Baron of Glenguin (f. 1890), brit. luftmarskal. Deltog i l. Verdenskrig; 1919 i RAF, 1940-41 vice-ov.kommand., 1941-43 øv.kommand. f. RAF i mellemste Østen. Vice-chef f. luftstaben 1943, s. å. øv.kommand. i Middelhavet, 1943-45 vice-ov.kommand. f. hele invasionen under Eisenhower, 1946 chef f. luftstaben. (Portræt).

Te Deum [*lau'damus*] [*'dæ:um*] (lat.: (vi priser) dig, Gud), oldkirkelig treenighedshymne.

Tedmur, anden stavemåde for Tadmör.

tee [*ti:]* (eng. vistnok, af T, brugt til nøjagtig markering af sted), i golf 1) stedet, hvor slagserien til et hul begynder; 2) en lille træpæk, hvorpå holden anbringes til det første slag.

Tees [*ti:z*], 130 km l. eng. flod; fra De Penninske Bjerge til Nordsøen ved Middlesbrough.

Tefnut, ægypt. luftgudinde; dobbeltgænger til guden Sju.

te'frit (gr. *tefrós* askegrå), en slags basalt, hvis hovedbestanddele er plagioklas, augit og leucit (leucitbasalt) el. nefelin (nefelin-basalt).

Te'ge'a, oldgr. by i Arkadien.

Tegel [*'tæ:gal*], nordvestl. bydel i Berlin.

Tegen [*'tæ:gan*], *Gunhild* (f. 1889), sv. forfatterinde. Har udg. romaner: *Eros i Uppsala* og *annorstädes* (1929, under pseud. Tor Lilja); *Vi kvinnor* (1933), og noveller: *Livet går förbi* (1937) m. kvindesyk og erotik som hovedtema.

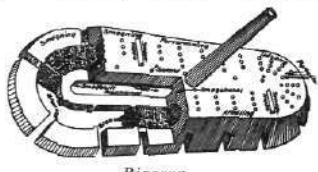
Tegen [*'tæ:gan*], *Karl Einar Zacharias* (f. 1884), sv. filosof. Tilhænger af Uppsalaskolen. Har bl. a. skr. *Moderne Willens-teorien* (1924-28) og *Viljandet i dess förhållande till jaget og aktiviteten* (1928).

Tegengren, *Jakob* (f. 1875), svensksproget f. forfatter. Har bl. a. skrevet digtsamlingerne *Dikter* (1900, 06, 16) og *Nya Dikter* (1903); desuden noveller.

Tegernsee [*'tæ:garne:z*], vintersportssted i Bayern, S f. München, ved søen T. **Tegethoff** [*'tæ:ga:høf*], *Wilhelm von* (1827-71), østr. søofficer. Slået af da. flåde under Suenson v. Helgoland 9. 5. 1864, sejrede over italienerne ved Lissa 20. 7. 1866.

tegl (lat. *tegula* tagsten), (förm) ler, der er gjort stenagtigt ved brænding.

teglbrænding kan finde sted i miles el. periodiske ovne, men foregår som regel i

Ringovn.

ring- el. tunnelovne. Ved t bliver leret hårdt og stærkt; sker t ved høj temp., forsvinder teglets porøsitet (klinker). Temp. følges v. hj. af segerkegler.

teglæak, jernbetonlæk med plan underside. Vægt og pris er nedsat ved indstøbning af hule teglblokke.

teglør, dræner af brændt ler.

teglsten, mursten og tagsten af tegl. Fremstiles af teglværksler, der efter forbehandling (sumpning, lermølle, valseværk) formes ved håndstrygning, strengpresning el. anden presning, tørres og brændes. Jernrigt ler brænder sig rødt, kalkrigt gult. Alt efter temp. bliver t halvbrændte, fuldbrændte, hårdbrændte el. klinkbrændte. Flamsten er gule t med røde flammer fra brændslets svovl.

teglværksler, alm. forekommende, let-smelteligt ler, indeholdende fint sand og andre urenheder, anvendeligt til fremstilling af mursten, tagsten, simple fliser, dræner og blokke til teglæk. I Danmark anv. som t især moræneler og diluvialler, hvoraf de øverste, forvitrede partier giver rødt, de underliggende kalkholdige partier gule el. flammede sten. Endv. anv. glimmerler o. a. tertiære lerarter som t.

tegnefilm, film, fremstillet v. fotografiering af tegninger, tidl. udført på papir, nu på celluloid- el. glasplader, hvor enkelte dele af tegningen let kan udviskes og ændres. Filmen kræver 24 tegninger i sek., d. v. s. ca. 87 000 på en time. t er af opfindelse omtrent samtidig med billedfilmen, men den første verdenskendte tegnefilmfigur, katten Felix, skabtes omkring 1920 af amer. Pat Sullivan. Senere fulgte Max Fleischers »Skipper Skræk« (Popeye the Sailor), »Betty Boop« og Walt Disneys »Mikkel Mus« (Mickey Mouse), »Anders And« (Donald Duck), »Pluto« o. a. 1929 fremstillede Disney den første tonetegnefilm »Steamboat-

A. W. Tedder. Esaias Tegnér.

Willie», 1938 den første helafstegnede-film »Snehvide«, i Danmark har Storm P. forsøgt sig med t. (»De 3 Små Mænd«), senere tegnere Dahl-Mikkelsen (»Ferdinand«), 1946 opførtes den da. helafstegnede-film »Fyrstjet« tegnet af Finn Rosenbergs o. a.

tegnekunst, kunstnerisk fremstilling v. hj. af tegnede linier på papir, pergament el. a. egnet materiale med byant, tuschen, pensel, kridt, kul el. lign.; sprøjtning med fiksativ kan anv. for at fæstne et flygtigt materiale til tegnegrunden. En tegning kan danne forarbejde for et kunstværk som skitse, studie, karton osv. el. fremdræbe som selvstændigt kunstværk, portrættegn., ill., karikatur osv. Tegninger giver ofte værdifuld oplysning om en kunstners udvikling, tilblivelsen af et kunstværk el. om senere forsvundne kunstværker.

Tegnér [*'tæ:n'e:r*], *Alice*, f. Sandström (1864-1944), sv. komponist. Børneverser, bl. a. *Mors Lille Ole* og *Jeg en Gård Mig Bygge VII*.

Tegnér [*'tæ:n'e:r*], *Esaias* (1782-1846), sv. digter. Magister 1802, prof. i Lund 1812, Biskop i Växjö 1824. Gennebrud ved de patriotiske digte *Det eviga* (1810) og *Svea* (1811), tilkendt akad.s pris for sin åndfulde retorik. I polemik mod gamla og nya skolan fremsatte som program klarhedens og kraftens enhed i *Tale ved Reformationsfesten* (1817) og *Epilog* ved magisterpromotionen i Lund (1820.). I hovedværket *Krithofs saga* (1825), epos i 24 sange, knyttedes T-s humanitetstro til gl. nord. motiver. Fra 1825 kun sparsom produktion, festivaler og få personlige digte. Embedet og depressioner, der udviklede sig til periodisk sindssyge, tog hans kræfter. (Portræt).

Tegnér [*'tæ:n'e:r*], *Esaias* (1843-1928), sv. orientalist. Afh. om orientalistiske og almenproglige emner.

Tegner [*'tæ:nør*], *Hans* (1853-1932), da. tegner; ill. til Holberg og H. C. Andersen; arb. bl. a. med porcelæn og bogkunst.

Tegner [*'tæ:nør*], *Isaac Wilhelm* (1832-1909), da. jernbaneing., 1869-1906 overingeniør ved og 1889-1902 tillige generaldir. for DSB.

Tegner [*'tæ:nør*], *Rudolph* (f. 1873), da. billedhugger; bl. a. Finsennonumentet *Mod Lyset* (1910, v. Rigshosp., Kbh.), *Danserindebranden* og *Herakles og Hydraen* (1918-19, Helsingør). Største delen af T-s arb. findes i et af ham opført mus. i Kildekrog v. Hornbæk.

tegningsret, den fortrinnsret som ved udvælgelse af aktiekapitalen i et a/s indrømmes de gamle aktionærer til at erhverve alle el. en del af de nye aktier.

tegnsprog, alle signalsystemer undtagen talesproget, der bruges som meddelelsesmiddel: skrift, telegraf, flagsignalering, gebærdesprog osv.

tegnyttyr, udlægger af rel. varsler og orakelsvar.

Tegolimfilm, papir imprægneret med bakkelt. Sælges i ruller med indtil 2 m bredde. Bruges til limning af træ, idet det indlægges ml. træstykkerne, der opvarmes og presses sammen. Opvarmning kan ske udefra el. v. hj. af elektr. modstandsstråde indstøbt i T (Tegowiro-limfilm).

Tegucigalpa [*tægus'i'galpa*], hovedstad i Honduras; 56 000 indb. (1945); ligger i en dal på den centrale højlette, uden jernbaneforbindelse, men vigtig lufthavn.

Tehrán [*'tæ:h'ræn*] el. [*'tæ:ran*], da. i alm. *Teheran*, hovedstad i Iran, på højletten S f. Elburz-bjergene; 699 000 indb.

(1942). Trafikcentrum (veje til Bagdad, Meshed, Kaspihavet osv., station på den trans-iranske bane, bane til Tabriz og Sovj.). Handelsby med tekstil-, glas-, våben-, kemikalie-, tændstik- o. a. industri. Byen har et moderne præg; enkelte gl. moskeer og paladser. Hovedstad.

Tehrân-konferencen, sov.-eng.-USA-konference i T 28. 11.-1. 12. 1943, m. deltagelse af Stalin, Roosevelt, Churchill og ml. chefer. Fastlagde samarbej. i krigsforsvaret mod Tysk. m. tilsagn om oprettelse af 2. front; erklæringen udtalte vilje til samarbejde også efter krigen. Irans uafhængighed og integritet fastslages (rømning 1/2 år efter krigsafslutning).

Tehrî ['tæ:ri:] el. *Garhwâl*, indisk fyrstestat, tilsluttet Hindustân, i Himalaya; 11 700 km², 397 000 indb. (1941).

Tehuantepec-landtagen [tewantæ-'pæk], i det sydl. México ml. Campeche Bugten (México-golfen) og Tehuantepecbugten (Stillehavet), 216 km bred, pas-højden 203 m. Jernbane tværs over tungen fra Coatzacoalcos til Salina Cruz. Adskillige kanalprojekter fremsat, men alle skrinlagt efter bygn. af Panamakanalen.

te-hybrid-rose, krydsning af rose og remontantrose. Blomstrer rigt hvide sommeren; mere vinterfast end rose.

Teichmanns krystaller ['taix-('es)ter] den po. anatom. L. Teichmann (1825-95), d. s. s. hæmin.

te'i'n, d. s. s. koffein; kaldes t, da det også findes i te.

teint [tæ:] (fr. *teindre* at farve), ansigtsfarve; spec. kunstig ansigtsfarve.

Tei'nestas, i gr. sagnhist. blind seer og spåmand, der forstod fuglenes tale. Man havde orakler, viet til T.

Teirlinck ['tæ:ri:ŋk], *Hermann* (f. 1879), flamsk forfatter; fantasifulde og humorfyldte romaner, fortællinger og skuespil, f. eks. *De Wonderbare Wereld* (1902).

te'isme (gr. *theos* gud), filos. betegn. for (ud)gmatisk antagelse af Guds eksistens. Mods. ateisme.

Teitgen [tæ:'tæ:n], *Pierre Henri* (f. 1908), fr. politiker. Jur., prof.; officer 1939-40, bl. lederne i modstandsgruppen »Combat», fængslet af Gestapo juni 1944, undkom; informationsmin. sept.-nov. 1944, justismin. (MRP) nov. 1945-dec. 1946, vicepremiermin. jan.-nov. 1947, min. f. de væbnede styrker nov. 1947-juli 1948.

Teja ['tæ:ja], østgoterkonge 551-52, faldt ved Vesuv mod Narses.

Teje ['tæ:ja] (-*Sylwander*), *Tora* (f. 1893), sv. skuespillerinde. 1910-13 og fra 1920 ved Dramatiske teatern i Stlm., 1913-20 hos Albert Ranft. Stærkt og fantasifuldt spil i repertoirets store, ofte tragiske, kvinderoller (»Medea», indradatteren i »Drommespillet» o. a.). Gæstespil i Kbh. (1936).

Tejn, fiskerleje SØ f. Allinge, på NØ-Bornholm; 619 indb. (1945).

Tejn, *Michael*, pseud. for *Mogens Klæhr* (f. 1911), da. forfatter. Romanen *Katastrofe* (1938) indledede et stort, men kunstnerisk svagt forf.skab, hvoraf *Drommen om Virkeligheden* (1942) og *Der Skal Være Oprør* (1943) er tidstypiske udtryk for ungdommens revolte.

Tejo ['tæ:ju], portug. navn på Pyrenæerhalvøens længste flod; spansk Tajo.

tej'st ('*Uria grylle*), lille alkeflugt. Sort, hvidt vingespejl, røde fødder. Ruger ml. klippeblokke. I Danmark på enkelte Kattegater. Stand- el. strejffugl.

tejstefisk, d. s. s. tangspræl.

'teju (tupi *teju*) (*Tupî'nambis tegu'i'xin*), stor, sydamer. øgle af ameivaernes fam. Meterlang. Jages for kødets skyld.

-te'k (gr. *thêkê* sted, hvor man henlægger noget), samling.

teknik (gr. *tekhne* kunst, håndværk), 1) alt, hvad der hører til håndværk og industri; 2) den praktiske færdighed, som er nødvendig for udøvelsen af en kunst- ar. el. lign.

'teknikum, maskin-, elektro- el. bygningst., tekn. skole, der meddeler en mindre vidtgående teoretisk undervisning end en tekn. højskole, men der kræves v. t-studiet en forudgående, udstået læretid i faget. t uddanner konstruktører (teknikere). Studietiden er 3 år.

Teknisk Central, 1941-46 navn på det nuv. Anlægsdirektorat.

Tekniske Bibliotek, Danmarks, Kbh., det da. hovedbibl. for tekn. litt., opr. knyttet til Polyt. Læreanstalt; 1942 sammensluttet med Industriforeningens bibl. til T. Ca. 150 000 bd.

tekniske enheder anv. i praksis i st. for fysikkens absolutte enheder. Grundenhederne er kilogram (kg) for kraft, meter (m) for længde og sekund (sek.) for tid. Arbejde måles i kilogrammeter (kgm) og effekt i hestekraft (HK).

Tekniske Selskab, Det, Kbh., stiftet 1843, oprettede to tekniske skoler, som i 1876 sammensluttedes til Det Tekniske Selskabs Skoler. Disse indførte dag- og aftenkursus for håndværkere o. a., som derigenom fik lejlighed til at aflægge eksamen som konstruktører.

tekniske skoler, skoler, der giver lærlinge en del af den teoretiske undervisning. 1949 fandtes i Danm. 340 t med ca. 40 500 elever. Har hovedsagelig aftenundervisning. Ejers af håndværkerforeninger, tekn. selskaber el. er selvejende. Undergiver statsligt tilsyn.

teknisk højskole, skole til udd. af civilingeniører, t oprettedes i Danm. 1829 (Polyteknisk Læreanstalt), i No. i Trondheim (1910), i Sv. i Stlm. (1877) og Göteborg, Chalmers tekniska högskola (grl. 1829, højskole fra 1937). I Engl. hører ingeniøruddannelsen ind under univ. tekno., teknik.

teknokra'ti' (*teknō- + -kratî*), amer. polit.-økon. retning, grl. af Howard Scott (f. 1890) og Thorstein Veblen; lægger afgørende vægt på teknikens og teknikerens rolle i samfundsudviklingen.

teknolog'i' (*teknō- + -logî*), læren om råstoffernes omdannelse til brugsvare og de dertil anv. midler; mekanisk t., læren om materialernes formgivning; kemisk t., læren om arbejdsmetoder og apparater anv. i den kem. industri, hvor råstoffer ved kem. og andre processer omdannes til færdige produkter. teknisk kemi, *anvendt kemi*, læren om kem. produkter og processer, der har særlig bet. for praktiske formål.

Tekno'logisk Institut, Kbh., selvejende institution, som 1908 påbegyndte undervisning, konsultationsvirksomhed og drift af forlag og bibl. for at give håndværkere, mestre og svende, samt arbejdere videregående fagl. uddannelse. Bygn. opført 1915-18, senere udvidelser. Undervisn. omfatter bl. a. dag- og aftenkursus med alm. fagl. undervisn., bl. a. kalkulation og bogføring, samt forsk. specialkursus i nye arbejdsmetoder, behandling af nye materialer o. l., vinterkursus i maskinbrug for landmænd, provinskursus ved udsendte lærerkæfter og enkelte korrespondancekursus. T-s lokaler benyttes af en række fagskoler, der dels ledes af fagene selv, f. eks. blikkenslagere, glarmestre, skomagere, urmagere og skræddere, dels administreres af T, f. eks. Kbh.s Konditorfagsskole, bagere, tilskærere, skorstensfejere, buntmagere, laboranter og færvære. Desuden findes skoler for nye fag, f. eks. værkstedsfunktionærer, flyvteknikere, varmemestre, støbemestre og arbejdsledere. I krisetider er der en bet. undervisn. for arbejdsled. Konsultationen havde 1948/49 21 afd., og modtog s. å. ca. 24 000 forespørgsler. T-s forlag har til 1949 udg. ca. 120 bøger, især håndbøger, og udgiver endv. tidsskrifterne »Varme» og »Fyring». 1948-49 afholdtes 802 kursus med ialt 18 501 elever.

Tekno'logisk Institut, Jydsk, Fagskolen i Jylland for Håndværk og Industri, Århus, selvejende institution, åbnet 1943. Omfatter 1949 smede- og maskinafd., landbrugsmaskin-teknisk afd., motorafd., kursusafd., regnskabsafd., samt et kemisk laboratorium. Desuden undervisning i mere specielle discipliner. Som selvstændige afdelinger er et kalk- og teglværkslaboratorium og en fotografiske knyttet til T. I undervisningsperioden 1948-49 gennemførtes 182 kursus med 5017 elever, og 515 tekn. forespørgsler ekspederedes.

tekst (lat. *textum* det vævede), 1) selve ordlyden af et skrift (uden noter og anmærkninger); 2) stykke af Bibelen, der lægges til grund for en prædiken (dagens tekst); 3) *typ.*, skriftstørrelse på 20 punkter (7,52 mm).

tekst'f'iler, fællesbetegn. for al slags vævede, strikkede og spundne varer; tekstilplanter, d. s. s. spindplanter.

tekstilprøvelse, se materialeprøvelse.

tekstkritik, restituering af fejlfuld overleverede tekster ved sammenlign. af fl. håndskrifter, konjekture osv.

teks'tu'r (lat. *textura* vævning), vævning; vævbeskaffenhed (f. eks. hos planter).

tekto'lit, bylyolie med asfalteret jute på begge sider. Kan bruges som vandstandsende lag i beton, da asfalten beskytter bylet.

tekto'nik, 1) *kunsthst.* (gr. *tektôn* tømrer), tømrerbygningsteknik, håndværkets ophejelse til kunst, f. eks. i arkit. og snedkeri; 2) *geol.* (gr. *tektônîkós* hørende til opbygningen), læren om forstyrrelser i Jordkorpens lagstiling (brudlignelse, foldning osv.) og forstyrrelsernes årsag.

'tela (lat.), anat. væv.

'Telamon, i gr. mytol. en heros, broder til Peleus; deltog i argonautertogtet; grundlagde Salamis på Kypern.

Tel Aviv [tæ:ai:'vi:vi], Israels største by, nær Jaffa; 183 000 (jødiske) indb. (1947). Grl. 1908 som jødisk koloni; handel og en del industri. Bred badestrand. Omegnen er veldyrket. 1948 s. m. Jerusalem regeringssæde for staten Israel.

'tele- (gr. *têle* fjern), fjern-

'teleautogra'f (*tele- + auto- + -graf*), et af den amer. fysiker Elisha Gray (1835-1901) opfundet apparat til telegrafisk overføring af håndskrevne meddelelser.

'telecast ['tæ:lkæ:st] (*television broadcast*), amer. for rundspredding af fjernsyn.

tele'fon (*tele- + -fon*), apparat til overføring af lyd på stor afstand, opfundet af Graham Bell i 1876. Består af en kulkornmikrofon og en telefon. Mikrofonen (fig. 1) består af en membran A (af kul) og en isolerende beholder B, hvor findes kulammeret C, der begrænses af membranen, en fittskive D og kulkløden E. Kulammeret er delvis fyldt med kul-korn. Tales der mod membranen, sættes denne i svingninger svarende til lydsvingningerne, hvorved kulkornfyldningen

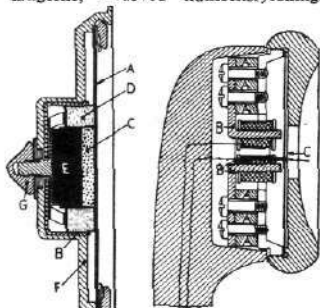

Fig. 1.

Fig. 2.

underkastes trykvariationer, og den elektr. modstand varierer. Tilsluttet et batteri ved F og G, vil strømmen variere i overensstemmelse med lydsvingningerne der således er omdannet til elektr. svingninger. Telefonen (fig. 2) består af en permanent magnet A, på hvilken er anbragt to polske B med en trådspole, og foran disse en membran C. Normalt tiltrækkes membranen af den permanente magnet, men sendes en vekselstrøm gnm. trådspolen, vil strømmen vekselvis forstærke og svække magnetfeltet, således at membranen sættes i svingninger i overensstemmelse hermed og frembringer lydsvingninger.

telefonautomat, telefonapparat, hvor betalingen erlægges ved indkastning af mønter.

telefoncentral. Der skelnes ml. manucl og automatisk t. En *manuel* t kan udføres efter *magnetsystemet*, hvor ringe-

strømmen frembringes af abonnenten ved håndkraft, el. centralbatterisystemet, hvor mikrofonstrøm og ringestrøm leveres fra centralen. Abonnentledningerne indføres på centralen til en kaldeklap, og sammenstilling ml. to abonnenter sker ved jackforbindelser. Ved en automatisk t frembringer nummerskiven på abonnentens apparat en række strømledninger og afbrydere, der på t bevirker indstilling af et kontaktsystem (vælger), der foretager et antal skridt afhængig af det drejede nr.

telefonforstærker, apparat til forstærkning af telefonstrømme. Benyttes fortrinvis ved kabelforbindelser ud over ca. 100 km. t opstilles i særlige forstærkerstationer.

telefonkabler. Til abonnentkabler benyttes papir-luftisolerede kabler med beskyttelseskappe af bly. Ved fjernkabler ned sættes dæmpningen ved kunstig forøgelse af selvinduktionen ved Krarups el. Pupins metode. Ved koaksialkabler kan fl. hundrede samtaler overføres på samme ledning v. hj. af bærefrekvenser.

telefonselskab, i Danm. koncessioneret selskab (fra 1939 med aktiemajoritet for staten), der besørger telefontrafikken inden for t-s koncessionsområde: 1) Københavns Telefon Aktieselskab, 2) Jydsk Telefon-Aktieselskab (fra 1949 omfattende også Sømo), 3) Fyns Kommunale T. Statens tilsyn med t udøves af Telefonsynet under Min. f. Offentl. Arbejder. - Det største udenl. t er American Telephone and Telegraph Company, der behersker næsten hele telefondriften i USA. International Telephone and Telegraph Corporation (hovedsæde i New York) driver t i en række lande.

'telefotografi', fot. over meget store afstande m. teleobjektiver.

Telefunken, ty. radiofirma, grl. 1903 som datterselskab af AEG og Siemens & Halske.

telegrafi (tele- + -grafi), *biol.*, det forhold, at en uønsket paring med en ikke raceren han skulle kunne adelægge hundreder evne til at give raceren afkom. Kendskabet til befrugtningens processer har afkræftet denne teori.

telegrafbåker, *sov.*, advarselstegn af særlig form og farve for undersøiske telegraf-el. telefonkabler, hvis retning samtidig angives, når et sæt t holdes over eet.

telegrafhemmelighed. Bestemmelserne om t er analoge med dem om posthemmelighed.

telegrafi (tele- + -grafi), middel til befording af meddelelser v. hj. af tegn. Et praktisk og brugbart system for t blev opfundet 1832 af Samuel Morse, der også angav et tegnsystem, morsealfabetet, med streger og prikker for hvert bogstav. Ved moderne anlæg for t ant. enten morsesystemet, automat. telegrafsystemer el. fjernskrivning. Ved morsesystemet afsendes strømimpulserne ved en med hånden betjent telegrafnøgle, morsesnøgle, medens modtageapp. består af en elektromagn. skriver, der afsætter mærker på en papirstrimmel. For at opnå større telegrafferingshastighed anv. automatiske systemer, hvorved telegrammerne forberedes til afsendelse i form af en perforeret papirstrimmel, der senere kan benyttes til afsendelse med stor hastighed. Til modtagning benyttes en undulator, der skriver bølgeskrift på en papirstrimmel, el. en receiver (modtager), der perforerer en papirstrimmel. Mest udbredt er det af Wheatstone i 1858 opfundne system, der bl. a. anv. på en række af Danm.s internat. kredsløb. Ved fjernskrivning afsendes de karakteristiske strømimpulser ved nedtrykning af en tangent på maskinens klaviatur, der svarer til en skrivemaskines. I modtageren bevirker impulserne, at en bestemt typearm frigøres og derved trykker et bogstav på et ark papir. Da fjernskrivere ikke kræver sagkyndig betjening, er der mulighed for abonnentelegrafi i lighed med abonnentelefon. Den første helautm. fjernskrivecentral i Danm. åb-

nedes 1937. Ved faksimile-t overføres skrevne meddelelser ved hjælp af en art billed-t, således at breve, checks og lign. kan overføres direkte. Telegrafledninger er nu i de fl. tilfælde afløst af telegrafkredsløb, der opnås som biprodukt ved fjernkabler for telefoni.

telegrafkoder, kodesprog (ofte bestående i tal, der udtrykker forud aftalte sætninger), som anvendes i telegrafi for at forkorte teksten og dermed ned sætte udgifterne.

telegrafledninger udføres enten som luftledninger el. kabler. Luftledn. består hyppigst af galv. jerntråd, ophængt på porcelensisolatorer. Ved kabler anv. mest gultappisolatorer. Beskyttelse mod overlaster opnås ved armering med jerntråde. Ved moderne anlæg overføres telegrafkredsløb hyppigst som multiplekstrømsledninger på kornerne i telefonkabler.

telegrafi (tele- + -grafi), en af Valdemar Poulsen i 1898 opfundet elektromagn. fonograf til lydregistrering. **telegrafplanten** (*Desmodium gyrans*), art af ærteblomstfam. fra trop. Asien. Småbladene hos t bevæger sig i stærkt sollys taktmæssigt op og ned.

Telegrafplateauet, lavlandet del af Atlanterhavet ml. Irland og Newfoundland. Navn efter de talrige telegrafkabler.

telegraftrupper, ingeniørtropper, opr. uddannet i telegrafstjeneste, men nu også i brug af andre tekn. meddelelsesmidler.

telegrafvæsen, den virksomhed, der påtager sig besørgelsen af meddelelser ved telegrafi. En forløber for den egl. telegrafi var den optiske telegraf. H. C. Ørstedes opdagelse af elektromagnetismen i 1820 skabte grundlaget for den elektr. telegrafi, der i 20. årh. ved opfindelsen af radioen (trådløs telegrafi) og fjernskriverapparatet er undergået en stor udvikling. Den da. statstelegraf oprettedes 1854 og henhørte til 1897 under Generalpostdirektoratet; t overgik fra 1893 Statstelefonen (nu Rigstelefonen). 1897 henlagdes Telegrafdirektoratet direkte under ministeriet. 1923 omdannedes Telegrafdir. til Generaldirektoratet for t, indtil t og postvæsenet 1927 sammensluttedes i een etat: Post- og Telegrafvæsenet.

telegram (tele- + -gram), skrevet meddelelse sendt pr. telegraf. t inddeles i il-t (D), alm. t og t til langsommere befording (DLT, ELT, LC, NLT o. a.).

telegramadresse, kort adresse, der benyttes ved telegramkorrespondance for derved at spare takstord. t indregistreres af Post- og Telegrafvæsenet mod et særligt gebyr.

telegrambureau [-byro], institution, der videre sender nyheder til dagspressen; privat drevet, men underkastet en vis kontrol. Ældst er Agence Havas (Paris, 1825-1941).

Telegramkrisen, da.-ty. krise sept.-nov. 1942; opstod, da Hitler blev fornærmet på Chr. 10., fordi Hitlers fødselsdagslyknskning blev bevaret med sædvanlig formular (»Meinen besten Dank«) uden udtryk for begejstring for Tyskls kamp. Dertil kom ty. indtryk af befolkn.s uvilje mod Frikorps Danmark, der havde været hjemme på orlov og oprådt yderst provokerende. 29. 9. hjemkaldtes ty. gesandt v. Renthé-Fink, og den diplomatiske forb. blev afbrudt. Kongen søgte at afbøde katastrofe ved et undskyldende brev til Hitler. Okt. aføstes general Lüdke af v. Hanneken som øverstkommanderende. 2. 11. indlededes forhandl. i Berlin ml. Scavenius og v. Ribbentrop; Werner Best blev ty. rigsbefuldmagtiget i Danm.; ty. krav om upolit. ledelse af min. og naziministre afvistes, men efterfl. forhandl. i Kbh. endte m. ty. krav om Scavenius som statsmin. i st. f. Buhl. Det nye min. Scavenius rummede v. siden af repr. f. de 4 store partier en række upolitiske fagministre.

Telesi [t'elæki], *Pal* (1879-1941), ung. politiker, geograf. Støttede 1919-20 Horthy; 1939-41 førstemin., indlemmede dele af Slovakiet 1939, nordl. Transsilvanien 1940; selvmord. 3. 4. 1941, da krigen mod Jugoslavien brød ud.

telesi (tele- + gr. *kinésis* bevægelse), fjernbevægelse; (påstået) bevægelse af genstande ved okkulte kræfters indflydelse.

telekommunikation (tele- + lat. *communicatio* meddelelse), fællesbetegn. for meddelelser transmitteret pr. telefon, telegraf, radio, billedtelegraf, fjernsyn o. l.

telekommunikationskonventionen, vedtaget i Atlantic City 1947, fastlægger de tekn. og driftsmæssige regler for den internat. telegraf-, telefon- og radio-kommunikation; t er tiltrådt af næsten alle lande. De daglige forretninger varetages af Det Internat. Telekommunikationsbureau i Genève.

Telemachos [-kos], gr. sagnkikkelse, søn af Odysseus, en af hovedpersonerne i Odysseus.

Telemann, Georg Philipp (1681-1767), ty. komponist. Har skrevet kantater og motetter, 44 passioner, oratorier, lejlighedsværker, 600 suiter, 44 operaer, kammermusik, sange, klaverstykker m. v.

Telemark, no. fylke; 15 118 km², 130 000 indb. (1946). Omfatter SØ-delen af Hardangervidda og skråningerne herfra ned mod Skagerrak. Det består af et indviklet net af store og små dale, der er rige på søer, hvoraf de største er Møsvatn, Tinnsjø, Nisser, Totak og Nordsjø. Ml. dalene, hvoraf de fleste har afløb til Skienselva, ligger skovklædte el. nøgne fjeldstrækninger. Fjeldtoppe: Lifjell, Blefjell og Gausta. Befolkningen, telene, er kendt for deres gl. traditioner. T er stedet for skiløbningens første udvikling. Land-, skovbrug og elektrokemisk industri. Af den samlede vandkraft, i. l. mill. HK, var 1945 448 800 HK udnyttet (22% af No.s udnyttede vandkraft). Et net af jernbaner under fællesnavnet Vestbanen gennemkrydser den sydøstlige del af T. Kyststeder: Skien, Porsgrum, Brevik, Kragerø og Notodden.

telemarksvæg, lille, kraftig bygget no. kvægrace, rød m. hvid tegning; Norges mest udbredte.

Telemark-sving, svingform i skiløb; anv. som retningsændring ved zig-zag- el. som stopsving.

telemeter (tele- + -meter), optisk instrument til måling af afstanden ud til et punkt i terrænet. Indrettet på grund-

Stereotelemer.

lag af vinkelmåling med to sigtekikkerter med fast afstand (basis). Små t anv. som afstandsmaalere ved fotografapparater. - *mil*, anv. stereot, der er baseret på stereoskopprincippet, især til afstandsmåling mod luftmål, men vil blive afløst af radar.

teleo- (gr. *telos* mål, hensigt), formål.

teleobjektiv (tele- + *objektiv*), kikkert-el. kameraobjektiv, hvor der er opnået en lang brændvidde uden at gøre kikkerten el. kameraet langt. t består af en samlelinse og en spredelinse anbragt i nogen afstand fra hinanden; har som regel lille åbningsforhold og meget lille billedfelt.

teleologi (teleo- + -logi), 1) den opfatteelse, at formål er bestemmende for naturprocesser, spec. for organismers udvikling og adfærd. 2) anlæggelse af hensigtsmæssighedssynspunkter på naturprocesser.

telepati (tele- + -pati), overførelse af bevidsthedsfønelser fra en person til en anden uden sansernes hjælp.

teleplasma (tele- + gr. *plasma* det formede), (foregik) dannelse af legemsdele el. ændskikkelser v. hj. af medier.

teleprinter (eng. [t'eliprintə]) (tele- + eng. *printer* trykker), eng. betegn. for fjernskrivemaskine.

Telesio [-zio], Bernardino (1508-88), ital. filosof. I *De natura rerum juxta propria*

Emil Telmányi.

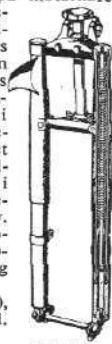

Alfred Tennyson.

principia (1570) hævdede han mod skolastikken nødvendig af at basere naturerkendelsen på sanselagtigheder. Anså bevidsthed for en egenskab ved materien.

tele'sko'p (*tele-* + *-skop*), kikkert; tele'sko'pisk vedrørende t, hvad der kun kan ses i t.

teleskopaffjedring, et på motorkøretøjer benyttet affjedrings-system af spiralfjedere, indskudt ml. hjul og chassis el. motorcykelstel, og som af køretøjets vægt holdes let sammentrykkede. Fjederene bringes i 2 ind en i hinanden glidende rør (teleskoprør), det ene befestet til stellet, det andet til hjulakslen. t forbedres gnm. i rørene indbyggede, oliefyldte støddæmpere. t anv. hyppigst til forhjul på motorcykler, i ændret udførelse også på baghjul og på automobiler.

Teleskopaffjedring.

Tele'sko'pet (*Tele'scopium*), stjernebillede på den sydl. stjernehimmel.

teleskopfisk, guldfisk m. kikkertilg., fremstående øjne.

teleskopmast, mast lavet af flere rør, der kan forskydes inden i hinanden, så længden kan varieres.

Tele'sterion (gr. *telein* indvie), den overdækkede forsamlingshal i mysterieheligdommen i Eleusis. 1. form vistnok fra slutn. af 7. årh. f. Kr., 2. form fra ca. 525 f. Kr. Nybygget efter perserkrigene, men ikke fuldført. Genopbygget efter brand i 2. årh. efter Kr. Betydelige ruiner.

teleteknik (*tele-* + *teknik*), fællesbetegn. for den ved telefon, telegraf, radio og fjernsyn benyttede teknik.

teletype [*telaitaip*] (*tele-* + eng. *type* maskinskrive), amer. betegn. for fjernskrivemaskine.

teletypesætter [*telaitaip-*], fjernsættmaskine. Teksten indtegr. el. telefoneseres og optages som alm. morsetegn på en papirstrimmel, der direkte føres over i en sættmask., hvor de forsk. perforeringer udløser tilsv. typer. t er helautm. således at een mand kan passe 4 maskiner. t er indført ved store amer. dagblade samt i Engl. og Holl.

television [*televizion*] (*tele-* + eng. *vision* syn), eng. betegn. for fjernsyn.

telexsystem, telegrafsystem for fjernskrive-abonnementtrafik over telefonledninger. Anv. bl. a. i Engl. og Holl.

te'li' (gr. *thélē* brystvorte), brystvorte.

te'linga, d. s. s. telugu.

tell el. **tall**, arab. ord for høj; alm. i geogr. navne.

Tell, *Wilhelm*, schw. sagnhelt, if. schw. krøniker fra 15. og 16. årh. en fremragende bueskytte, som omkr. 1300 levede i kanton Uri. Som straf for en krænkelser af Det Habsburgske Hus måtte han skyde et æble af sin søns hoved; siden blev han leder af den schw. opstand mod Habsburgerne. Sagnet er germ. vandre-motiv, i Norden knyttet til Palnatoke; behandlet af Schiller i drama *W. T.* (1804) og af Rossini i opera af samme navn (1820).

Tell Ahmar [*tälmar*], ruinplads NØ for Aleppo; hovedstad i et arameisk rige, erobret af Salmanassar 3. Den assyr. residens udgravet af fr. ekspedition.

Tell Asmar, oldtidens *Eshnunna*, ruinplads NØ for Bagdad. Amer. udgravn.,

begyndt 1930. Bl. fundene er statuetter af et gudepar (ældste kendte gudbilleder) og en knælende skikkelse, mere levende end sumerisk skulptur iverigt. En seglcylinder viser berøring med Induskulturen.

Tell-Atlas, nordl. kæde i Atlasbjergene.

Tell Aviv, anden stævemåde for Tæl Aviv.

Tell el Amárna, d. s. s. Amárna.

Tell-el-U'ba'id (eng. *Obad*), lille ruinhøj nær Ur, udgr. af eng. ekspedition. Et kapel var prydet med mosaiksjøler og billedværker, bl. a. frise med fremstilling af sumerisk landbrug. Keramikken (malede mønstre) har givet navn til en af de ældste perioder i Mesopotamiens kulturhist.

Téllez [*tæljæþ*], *Gabriel* (pseud. *Tirso de Molina*) (1571-1648), sp. dramatiker; i sine talr. skuespil, som f. eks. *El burlador de Sevilla* (1630; behandling af Don Juan-sagnet), viser han stor menneskekundskab.

Tell Halaf, ruinplads i Syrien ml. Aleppo og Ninive, udforsket af ty. ekspedition. Stedets malede keramik har givet navn til en af de ældste perioder i Mesopotamiens kulturhist. Dets skulpturer hører til en gruppe af såkaldte hittittiske monumenter, men hidrører fra churritterne i det nordl. Mesopotamien og Syrien.

Tell'ina, tallerkenmusling, slægt (m. fl. underslægter) af saltvandsmuslinger, undertiden med tynde, halvt gennemsigtige, ofte skøre skaller. Talr. arter, hvoraf 5 ved da. kyster og i fjordene; den alm. *T. baltica* udbredt fra S-Gronl. til Middelhavet. Vor største sølevende art, *T. calcarea* (længde ca. 50 mm), findes også i interglacialt og seneglacialt marint ler. De i højarktiske have levende *T. torelli* og *T. loveni* er karakteriserende for det seneglacialt yoldia-ler.

Tellskapelle, kapel på Tellsplatte ved Vierwaldstättersee, hvor Wilhelm Tell if. sagnet undslap Gessler ved at springe i land. Et andet T ved byen Küsnacht siges at markere det sted, hvor Tell skød Gessler.

tell'u'r (lat. *tellus* Jorden), grundstof, kem. tegn Te, atomnr. 52, atomvægt 127,6, metalloid beslægtet med selen og svovl. Fås oftest som sort pulver; kendes også krystalinsk, tinhvidt.

tell'u'risk (lat. *tellus* Jorden), hvad der vedrører el. stammer fra Jorden; t absorptionslinier, linier i et himmellegemes spektrum, der hidrører fra absorption i Jordens atmosfære.

tell'u'rium (lat. *tellus* Jorden), model, der anskueliggør Jordens rotation og bevægelse omkr. Solen.

Tellus 'mater (lat.: moder Jord), i rom. rel. gudinde for agerbrug, personifikation af muldens spirekraft.

Telmányi [*tælmá-nji*], *Anne Marie* (f. 1893), da. malerinde, datter af Carl Nielsen; portrætter, *dekorationer i musik-konservatoriet*, Kbh. (1933-34).

Telmányi [*tælmá-nji*], *Emil* (f. 1892), da.-ung. violinvirtuos. Deb. 1911 i Berlin. Kom på sine talr. koncertrejser bl. a. til Kbh., hvor han siden 1919 har været bosat og som pædagog, solospiller og dirigent gjort en bet. indsats i musiklivet. (Portræt).

Telmessos (gr. *Telméstósos*), oldtidshby i Lykien; berømt f. sine spåmænd.

telo'fase (gr. *telos* afslutning + *fase*), den afsluttende fase ved cellekernens delinger, mitosen og meïosen.

telt, transportabel bolig af træstager med dække af bark, måtter el. skind, hos nomader og vandrede jægere.

telmissionen el. *Pathanmissionen*, grl. 1904 af dr. med. Marie Holst (1866-1917) som ambulans lægemission i Nordvestindien; arbejder i Mardan, Pakistan (på Afghanistan's grænse).

Teltov-Kanal [*tæltov-*], 38 km l. kanal ml. Havel ved Potsdam og Spree S f. Köpenick.

'telugu el. **te'linga**, nyind., ikke-arisk sprog af den dravidiske gruppe, talt af ca. 24 mill. mennesker i provinser Madras og Hyderabad.

'tema (gr. *tithenai* sætte, stille), 1) *filos.*,

hovedemme, som gentages og varieres i en større helhed; 2) *mus.*, en i reglen ikke særlig lang melodistrofe, som udgør grundstoffet, hvorpå udviklingen af tonestykket el. en del deraf er baseret.

temaskine, russ. *samovar*, opvarmer af vand til te af form som en kobber-el. sølvvase med taphane og en »skorsten«, opr. fra en rist med tørvæggede el. trækul, senere fra en lille spirituslampe.

'temenos (gr. *temnain* skære), helligt, afgrænset område.

Temesvár [*tæmfæv'ar*], ung. navn på byen Timișoara i Rumænien.

'Tempé, strategisk vigtig og naturskøn dal ml. Olympos og Ossa i Thessalien.

tempel (lat. *templum*), betegn. for det indviede område, hvor kulten finder sted, opr. under åben himmel uden noget guds-hus. Det første t var også blot en hytte til at opbevare de hellige genstande i, bl. a. guddommens symbol. Først langt senere flyttede selve gudstjenesten ind i t, som udformes til store pragtbygninger med plads til mange mennesker. t kendes fra alle hist. rel.; arkitektonisk slægtskab kan iagttages ml. ægypt., jød., gr., rom., og vistnok ind. tempeltyper, medens de kin. og gl.-amer. synes opstået uafh. af denne tradition. I *Ægypten* fandtes to hovedformer: en stor type, hvor indgangen (ml. to pyloner) fører ind i en t-gård, hvori lå det egl. t, en hal båret af høje søjler (ill. se Edfu), og en mindre type, bestående af et kvadratisk kapel omgivet af en søjlehal. I den *babyl.*, fra sumererne stammende type, grupperedes t-s rum omkr. en el. fl. centralgærde; denne ordning optoges af assyrer og yngre orient. folk. Fra *Kina* kendes en t-type af træ, udviklet af det kin. hus og udstyret med et el. fl. svajede tage med hjørnespær. Desuden findes den af ind. bygningskunst inspirerede pagode (ill. s. d.). Den normale *græske* t-type med rektangulær grundplan og lavt sadeldagt blev fastslået i 7. årh. f. Kr. Ældste t kendes fra det gr. fastland og synes udviklet af den forhist. hustype. (Eks. fra Theron i Aitolien (10. årh. f. Kr.)). På Kreta findes usikre rester (7. årh. f. Kr.) af t med afvigende, tilnærmet kvadratisk plan og reminiscenser af minoisk arkit. De ældste t var af træ med terrakottabeklædning, siden af sten, fra slutn. af 6. årh. ofte marmor. t bliver den gr. arkit.s højest målt og fornemste udtryk (ill. se Agrigento, Erechtheion, Parthenon, Pæstum). Efter søjleens og de øvrige leds forsk. udforming skelner man ml. dorisk, ionisk og korinthisk stil. Det *italiske* (etruskiske, campanske og latinske) t, der dukte i 2. årh. f. Kr. bygges af træ og terrakotta, er påvirket af det gr., men har visse ejendommeligheder: højt podium, dyb forhal, undertiden 3-skibet cella, ingen baghal. - Det rom. t er en krydsning ml. italisk og gr. (ill. se Pantheon).

tempel, det jersalemske, opførtes af kong Salomo med bistand fra kong Hiram i Tyrus, som skaffede håndværkere og materialer. t bestod ligesom Tabernaklet af »Det Hellig« (med Skuebrødsbordet, 10 guldlysestager o. a.) og »Det Allerhelligste« (med Pagtens Ark), forrest var en forhal. 586 f. Kr. ødelagde babylonerne t, men et nyt opførtes under tilskyndelse af profeterne Haggai og Zakarias ved hjemkomsten fra eksilet og indviedes 516 f. Kr. Herodes d. St. ombyggede og udsmykkede dette t med overdådig pragt. Uden for t-bygningen fandtes præsterens, mændenes, kvindernes og hedningernes forgårde. t ødelagdes af romerne 70 e. Kr.

tempelherrer, fr. *Templiers*, eng. *Knights Templars*, gejstlig ridderorden, stiftet 1118 i Jerusalem med hovedsæde i Salomos tempel, hvoraf navnet, stadiet af paven 1128. Hovedformål: beskyttelse af pilgrimene i det hell. land. t anklagedes under Filip 4. af Frankrig for kætteri; Jacques de Molay (stormester 1298-1314) fængsledes 1307 (brændt 1314); på koncilet i Vienne 1312 ophævedes ordenen og dens store ejendomme konfiskeredes af den fr. konge.

Tempelhof [-ho:f], sydl. bydel i Berlin med stor flyveplads; delvis ødelagt i 2. Verdenskrig; 113 000 indb. (1947).

tempel(ind)vielsesfesten (hebr. *Chanukkah*), fest til minde om det jersalumske tempels genindvielse i 165 f. Kr. efter Antiochos Epifanes' vanhelligelse deraf; fejres i 7 dage fra 25. kishlev (1. halvdel af dec.).

tempelpyramide, pyramide på hvis top et tempel er opført. Alm. i Ml.-Amer.s gl. kulturer.

tempera-maleri (lat. *temperare* dæmpe, fortynde), maleri med farver med æggehvide el. lim, fortyndet med eddike el. lign., som bindemiddel; farverne tørrer hurtigt og mat. t. anv. i 15. årh. ved staffelbilleder, men fortrængtes af oliemaleriet.

temperament [-l'man] (fr. fra lat. *temperamentum* blanding), 1) medfødt habituel emotional reaktionsform; 2) tilbøjelighed til stærke følelsesreaktioner. Den fra oldtiden stammende inddeling i 4 t (sangvinsk, kolerisk, melankolsk og flegmatiske) er forældet.

tempera'tu'r (lat. det rigtige mål), 1) fys., størrelse, der giver et mål for et legemes varmetilstand. En t-skala kan baseres på en hvilken som helst fys. egenskab, der ændres ved opvarmning, f. eks. rumfang, tryk eller elektrisk ledningsevne osv., men vil da være afhængig af det tilfældigt valgte stof. Den i fysikken anvendte t-skala var oprindeligt fastlagt ved kviksølv's udvidelse i et glasrør ved anv. af to fikspunkter, vandets fryse- og kogepunkt, som tilfaldes 0° og 100° (Celsius-skalaen). Selv om kviksølvtermometret stadig anv. som måleinstrumenter, defineres t-skalaen ikke længere ved kviksølv's udvidelse, idet den specielle kviksølvskala nu er erstattet af den *ideale el. termodynamiske t-skala*, der fastlægges uafhængigt af stoffernes specielle egenskaber, og som er identisk med den skala, man ville få ved at benytte udvidelsen af en ideal luftart. Denne skala, hvorefter alle termometre nu justeres, kan realiseres ved et lufttermometer med en alm. luftart under sådanne omstændigheder, at afvigelserne fra en ideal luftart kan konstateres. Ved at bibeholde Celsius-skalaens fikspunkter får den termodynamiske skala sit nulpunkt ved = 273,16° C (det såkaldte absolutte nulpunkt), som er den lavest mulige temp. I fys. regner man ofte med den absolutte t, som er t i Celsius + 273,16°.

2) mus., tempereret stemning, den i praktisk musik anv. afvigelse fra intervallerne mat. el. akustiske renhed. If. de akustiske love er det ugørligt at stemme et klaver el. orgel, så det bliver fuldstændig rent. Indtil ca. 1700 klarede man sig med den uligeværende og (i Spanien) den mellemtonede t. I de mange diskussioner i 17. årh. om dette emne se jredre A. Werckmeister, der i »Musikalische Temperatur« (1691) stillede forslag om at dele oktaven i 12 lige store dele, hvorved kvinten blev lidt for lav og tertsen tilsvarende for høj, uden at det dog virker generende. Dette system bruges endnu; første praktiske resultat var »Das wohltemperierte Klavier« af J. S. Bach.

temperaturens indflydelse på planter. Den laveste temp. (minimum) ved hvilken planter kan udfolde livsvirksomhed ligger for de fleste lidt over 0°. Fra minimum opfører vokser livsvirksomhederne, ofte omtr. til det dobbelte for hver 10° temp. stiger, indtil optimum, oftest omkr. 25°-35°. Mange planter tåler langvarigt ophold ved temp. under minimum, især tørre frø og bakterier, derfor virker lav temp. nok konserverende, men ikke steriliserende; i nogle tilfælde indtræder dog frostskaade. Ved temp. over optimum beskadiges planter hurtigt, kun tørre frø og bakteriesporer tåler langvarig opvarmning til høj temp. 110°-150° i 30 min. dræber dog alle bakteriesporer og bruges ved sterilisering.

temperaturfarvestoffer (termokromfarver), farvest. der på simpel måde gør det muligt at følge temp. af lejer, ovne osv.

t. anv. som maling, imprægneret papir el. folier, og kan enten vise den øjeblikkelige temp. el. kun maksimaltemp. Eks. er dobbeltsaltet af kuprojjodid og kviksølvjodid, der under 60° C er skarlagensrødt, men ml. 60 og 70° bliver chokoladebrunt; kobberpyridinrhodanid er ved alm. temp. grønt, ved 135° gult og ved 220° sort. Man har også fremst. termomasser (termokridt, termomulsion), der smelter ved bestemte temp. og samtidig opløser et farvestof. Ved sådanne midler kan man i ret snævre intervaller rent visuelt iagttage temp. ml. ca. 50° og 900° C.

temperatur-inversion, det fænomen, at luftens temp. (mods. de normale forh.) stiger med højden i et mindre område. t. er af stor bet. for vejrforholdene.

temperatursættende midler, med., d. s. s. antifibrilia.

temperatursansen er knyttet til huden og til slimhinderne i munden, næsen og på konsorganerne. t. består af varmesans og kuldesans, hver knyttet til særlige celler og følsomme over for stigninger, resp. sænkninger i hudens temp.

temperaturskalaer anv. i praksis med tre forsk. gradlængder: Celsius- (med fikspunkterne 0° og 100°), Réaumur- (0° og 80°) og Fahrenheitskalaen (+32° og +212°).

temperaturstråling, den elektromagnetiske stråling, et legeme udsender som følge af sin temp.; d. s. s. varmestråling.

temp'ere (lat. *temperus* tid), indstille et tidsbrændrør, således at der forløber en vis given tid, temperingen, ml. det øjeblik, projektilet udskydes, og det øjeblik, da projektilets sprængn. finder sted.

temp'ere're (lat. *temperare* blande), give passende styrkegrad (især varme); dæmpe, mildne, moderere. temp'ere're't, mellemvarm; behersket.

tempererede kaldes klimazoner, hvor vinteren er så kold, at den medfører en standning i planternes vækst, og sommeren er en forh. gunstig vegetationstid (varmeste måned over 10° C). Vegetationsregioner: nåleskov, løvskov, græs- og buskstepper, ørken og (på sydl. halvkugle) regnskov.

tempergods (eng. *temper* metals hårdhed og elasticitet), hammerbart støbegods, ståltagtig materiale fremstillet ved støbning af hvidt støbejern med påfølgende langvarig glødning, hvorved kulstoffet udskilles som amorf temperkul (sortkernegods) el. oksyderes til kuldioksyd, som undviger (svejsbart hvidkernegods).

Tempest [t'empist], *Marie* (1864-1942), eng. skuespillerinde. Deb. 1885 som oprettesangerinde. Gik senere over til skuespillet og var til sin død en af periodens vittigste og mest sympatiske kunstnerinder.

Temple, middelalderligt ordenshus f. tempelherreordenen: 1) Le T [lɔ 'tɛ:pl] i Paris, 1312 inddraget under staten. Tårnet var under Revolutionen fængsel, bl. a. for Ludvig 16. Nedrevet 1808-11 og 1854-57. 2) The T [ðə 'tɛmp] i London v. Fleet Street, 1346 overfladt de restreder; rummede de to vigtigste Inns of Court (juristkollegier). Ødelagt af bomber 1941.

Temple [t'ɛmp], *Frederick* (1821-1902), eng. teolog, 1896 ærkebiskop i Canterbury; bekæmpede den anglikat. ritualisme.

Temple [t'ɛmp], *Shirley* (f. 1929), amer. filmskuespillerinde. Deb. som 4-årig, blev 1930'ernes populære barnestjerne, f. eks. i »Lille Willie Winkie« (1937) og »Heidi« (1937). Også som ældre optrådte i film bl. a. »Jeg Så Ham Først« (1947).

Temple [t'ɛmp], *William* (1881-1944), eng. teolog, fremragende religionsfilos. forfatter og prædikant med udpræget social og økumenisk forståelse. Ærkebiskop i York 1929, i Canterbury 1942.

templinolie, fyrrænålsolie af ædelgrans nåle.

tempo (ital. af lat. *tempus* tid), mus., den hastighedsgrad, hvormed et musikstykke skal udføres (f. eks. *allegro* livlig; *andante* langsom; *adagio* meget langsom). Den fikserede angivelse fik man først i beg. af 19. årh. ved metronomens indførelse.

tempora, flertal af tempus.

tempo'ra'l (lat. *tempus* tinding), vedrørende tindingebenet (os temporale).

tempo'ra'lia (lat. *temporalis* timelig), indtægter og rettigheder ved et kirkeligt embede, mods. spiritualia; åndelig magt. Beslægtelse af indtægterne kaldes temporalstyring.

tempora mu'tantur, nos et mu'tamur in illis (lat.), tiderne forandres, og vi forandres med dem.

tempo'ræ'r (lat. *tempus* tid), midlertidig. **Temps, Le** [lə 'tɑ] (fr. tiden), fr. dagblad (moderat-repub.); udg. i Paris 1861-1940, i Lyon 1940-42. P. gr. af anti-ty, artikel 29. 11. 42 ophørt efter ty. krav.

tempus (flertal 'tempora) (lat.; tid), gramm. betegn. for verbalformer som præsens, imperfektum osv., der i indoeur. sprog først og fremmest præciserer den skildrede handling's tidsmæssige placering i forhold til det talende øjeblik (før, nu el. senere), men også kan indbefælde andre synspunkter, i både ældre og nyere indoeur. sprog navnlig aspekt. I fremmede sprog'er ligger hovedvægten oftest på synspunkter som afsluttet-uafluttet, væsentlig-mindre væsentlig, faktisk-ikke udført o. l., mens den hos indoeur. overvejende tidsmæssige betragtningerne træder i baggrunden. **Te'muco** [-kɑ], by i sydl. Mellemlilchiles ægerugsdistrikt (hvide, byg, havre, æbler); 85 000 indb. (1940).

Temudjin, Djengis-Khans egl. navn. **ten**, 1) støbt, flad stang af metal til udvælsning; 2) redskab til spinning (håndten) el. aksel på rok el. spindemaskine, hvorpå det spundne opvikles.

tenac'l'te't [-asi-l] (lat.), evnen til at fastholde; hårdnakthed, seghed.

ten'akel (senlat. *tenaculum*, af *tenere* holde), redskab (ramme) til at fastholde noget med, f. eks. en sætters manuskriptholder.

ten'alje (fr. *tenaille*, af senlat. *tenaculum* tang), mil., d. s. s. gravsakks.

Tenda (ital.), fr. *Tende* [tɛ:nd], kommune v. fr.-ital. grænse, 1947 afstået af Ital. til Fr.

ten'den's (lat. *tendere* (ud)spænde), sigten el. stræben mod et bestemt mål; (tilsløret) hensigt ud over det rent kunstneriske el. videnskabelige; disposition; bevægelsesretning; ten'de're, stræbe mod et mål, tilsigte; udvikle sig i en vis retning.

tender [t'ænr, t'ænr'der] (eng. *tend* passe), 1) ved jernbaner det med lokomotivet sammenkoblede køretøj til vand og brændsel; 2) ved brandvæsenet et køretøj til befordring af mandskab, brandslanger o. l.; opr. det hjulpekøretøj, der medførte kulforsyning til dampspøjtter; 3) i søfarten en pram el. andet mindre fartøj, anv. i marinen til torpedoindslibning, bugsering o. l.

tenderlokomotiv, lokomotiv uden tender, men m. særl. beholder til vand og brændsel, anv. navnlig som rangerlokom. og i nærtrafikken.

tendo (nylat.), d. s. s. sene.

tendovagi'nitis (*tendo* + lat. *vagina* skede + *-itis*), seneskedebetændelse.

te'nebræ'andagter (lat. *tenebra* mørke), andagter, som på fredage holdtes efter den kat. messe til minde om Jesu lidelse.

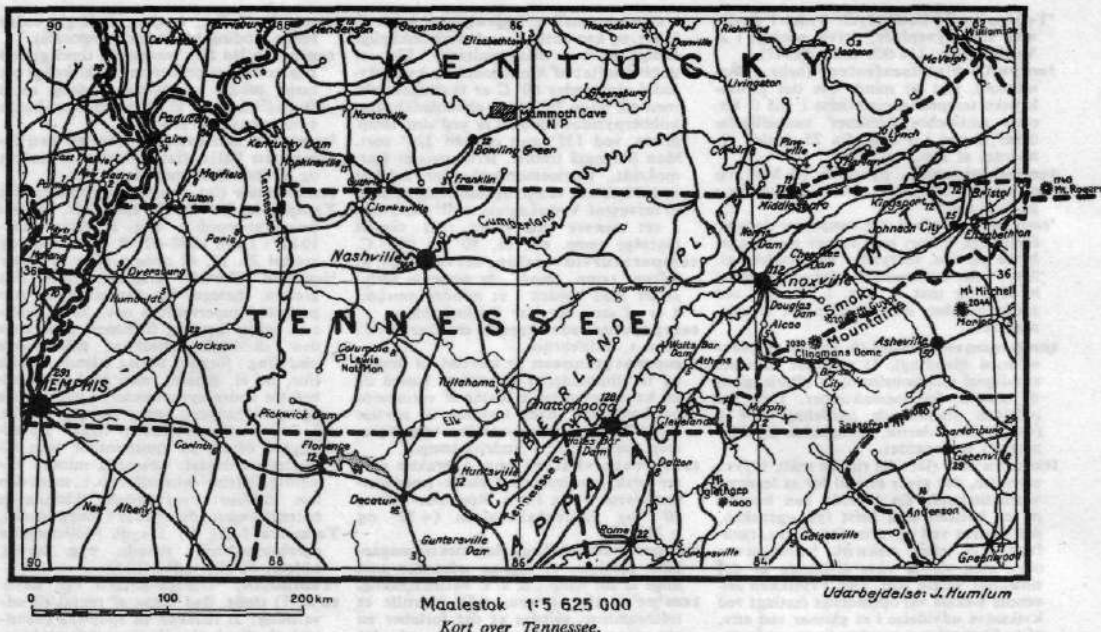
Tene'rani, Pietro (1789-1869), ital. billedhugger. Arbejdede s. m. Thorvaldsen, udførte bl. a. *Fredesengelen i Friedenskirk* i Potsdam. Repr. i glyptoteket.

Tene'rife, den største af De Canariske Øer; 1946 km², 262 000 indb. (1940); med vulkanen Pico de Teide (3709 m). Hovedstad: Santa Cruz de Tenerife (92 000 indb.).

te'nesmus (gr. *teinain* spænde), smertefuld trang til hyppig vandladning (t. vesicalis) el. afløring (t. rectalis), fremkaldt af krampagtige sammentrækninger i tarm- el. blæremuskulaturen.

Tengbom [t'ænbom], *Ivar* (f. 1878), sv. arkitekt, 1924-36 generaldirektør og chef for bygningsstyrelsen. Arkit. ved Sthlm.s Slot og Drottningholm. Bl. a. opf. *Svenska Dagbladets hus* (1917), *Högaldskyrkan* (1923) og *Konserthuset* (1926).

Tengström [t'ænst'rø:m], *Jakob* (1755-1832), fi. ærkebiskop; fremstående politiker, som i kontakt med Alexander I.

Maalestok 1:5 625 000

Kort over Tennessee.

Udarbejdelse: J. Humlum

af Rusl. bidrog stærkt til at bevare den fl. kirkes særpræg efter 1809. Finlands første ærkebiskop 1817.

Teniers [tø'nj:rs], *David, den yngre* (1610–90), flamsk maler. Elev af sin fader David T d. æ. Virksom i Antwerpen og Bruxelles. Har malet genrebilleder med skildringer af krostueller, bondefremstillinger, landskaber m. m. Hans kolorit er fint behersket, ofte med en smuk helhedsvirkning af okker og sølvgråt. Hans kompositioner er ofte gengivet af det 18. årh.s kobberstikkere og i gobeliner; repr. på kunstmus., Kbh., og Nivågård.

David Teniers d. y.: Kirurgisk Operation. (Madrid).

Tenn., off. fork. f. staten Tennessee, USA. **Tennengebirge**, del af Salzburger Alperne, Østrig.

Tennessee [tæ'næ:si:] el. [tænæ:si:], stat i USA, ml. Appalacherne og Mississippi, gennemstrømt af T River; 109 413 km²; 2 916 000 indb. (1940); 1947: 3 091 000, 26,8 pr. km², 509 000 var negre; 35,2% boede i byerne. Hovedstad: Nashville. Den østlige del er opfyldt af De Appalacherne Bjergerne gennemstrømmet af Tennessee River's øvre løb i en frugtbar, velbefolket længdedal. V herfor ligger det frugtbare Appalacherne Plateau, der skrånar fra SØ mod NV ned mod Mississippisletten. T var opr. dækket af løvskove, nu er 2/3 opdyrket. – *Erhverv.* Vigtigt er majs, bomuld og tobak. 1947 fandtes bl. a. 1 452 000 køer og 1 270 000 svin. Minedriften omfatter især kul og kobber. Industri: tekstiler, tobaksvarer, jern og stål. – *Historie.* Kolonisation påbegyndt 1769; stat 1796. Under borgerkrigen 1861–65 sluttede vestl. T sig til Sydstaterne, i alm. stærkt flertal f. Demokratierne. (Kort).

Tennessee River [tænæ:si: 'ri:vər], 1600 km l. sydl. Ohio-biflod, USA, fra Appalacherne i Virginia mod SV gnm. Tennessee og Alabama og derpå mod NV gnm. Tennessee og Kentucky til Ohio

River. Sejlbart til Knoxville. (Jfr. Tennessee Valley Authority).

Tennessee Valley Authority [tænæ:si: 'lvæli ə'pæ:rti:] (eng: T-dalens ledelse) (fork. TVA), USA-korporation, oprettet ved lov af 1933 som led i New Deal, med det formål at forbedre Tennessee Rivers sejlbarehed, udnytte dens vandkraft og derved fremme oplandets industri og landbrug. T berører 7 stater, især Tennessee og Alabama, og omfatter ca. 110 000 km². 1946 havde T opført 30 dæmninger, hvorved der var dannet vandreservoarer med et samlet areal på 3000 km². Elektricitetsproduktionen var 1947 15 milliarder kWh (en tildobling siden 1938). De samlede investeringer indtil juni 1948 var 736 mill. \$. Landbruget var blevet rationaliseret, ofte på kooperativ basis.

tennis (eng. lawn-tennis, af lawn plæne), gammelt boldspil, hvis oprindelse må søges i det 13. årh.s Frankr.; genoptaget i nutiden, endelig udformet i sidste halvdel af 19. årh. Vandt indpas i Danmark 1883. T spilles af 2 el. 4 deltagere med ketchere og luftfyldte, fildtrukne gummibolde på en rektangulær bane (23,76 × 11,97 m), der kan være asfalteret, græs- (som i Engl.) el. grusbelagt. Bolden sættes i spil ved serveren, og spillet går ud på at slå bolden således over nettet (på midten 3 fod, ved enderne 3 fod 6 tommer over jorden), at modparten ikke kan returnere den før den har rørt banen to gange el. returnerer den forkert. Kampen er afgjort så snart en af parterne har vundet 2 sæt mere end den anden.

Tennyson [tæn:isn], *Alfred*, Lord (1809–92), eng. digter. Med *Poems, Chiefly Lyrical* (1830) indledte T en række digtninger, der efterhånden skaffede ham ry som tidens største digter. *Poems* (1832 og 1842); *In Memoriam* (1850), minde-digte over vennen Arthur Hallam (1811–33); *Maud* (1855), der forherliger krigen i anledn. af felttoget til Krim og betegn. T-s højdepunkt. De senere værker, f. eks. *Idylls of the King* (1859) er gennemgående svagere. T skrev også skuespil. Hans digte er overordentlig formskønne, men noget konventionelle. (Portræt sp. 4528).

teno- (gr. *tēnōn* sene), sene-. **Tenochtitlán** [tēno'tit'itlan], hovedstad i aztekerriget i México, grl. 1325; havde stort indbyggerantal og imponerende pragtbygninger, da span. erobrede landet og odelagde T 1521. På T-s ruiner byggedes byen México.

te'no'r (lat. *tenere* holde, opr. om hovedmelodien, senere stemmen, som bærer den), den høje mandstemme, hvis omfang i reglen er fra c-a', undertiden til c'. Man skelner ml. lyrisk t og dram. t.

tenora'fi' (teno- + -rafi), sammentyning af en sene.

tenorbasun, hovedinstrumentet inden for basungruppen med omfang fra kontra-B til c'.

tenorhorn, messingblåseinstrument med ventiler. Omfang som tenorbasun.

tenorngle, d. s. s. C-nøgle (når den er anbragt på 4. linie). Tenorstemmen skrives dog nu i g-nøgle. Jfr. nøgle.

Tenos [t'inos], gr. ø blandt Kykladerne; 201 km²; ca. 12 000 indb. I oldtiden kendt for sit Poseidon-tempel.

tenosyno'vitis (teno- + synovia- + -itis), seneskedebetændelse.

tenoto'mi' (teno- + -tomi), overskæring af en sene, som er for kort, f. eks. (med.) ved skævhals (torticollis) el. (vet.) ved styltfod.

tenrek (indfødt navn) (*Cen'tetes ecau'ladus*), insektæder af børstevinnenes fam. Ca. 35 cm, haleløs, blade pigge. Frugtbarste pattedyr, indtil 21 unger. Madagascar.

tenion (lat.), spænding, stræk; damptryk.

ten'takler (*tentare* tørre ved), zool., forlængelser, der står i følesansens tjeneste. Findes oftest på hovedet el. forenden af lavere dyr som snegle, ledorme osv.

ten'tamen (lat: forsøg), prøveeksamen.

ten'tator (lat. *tentare* friste), psyk., hvad der virker fristende, samtidigt tiltrækkende og frastødende.

Tentor-stål (eng. *tension* strækning + *torsion* vridning), armeringsjern til beton, fremstillet ved at rundstål, fremstillet på normal måde, strammes ud ml. to bukke og derefter snos om sin egen akse, hvorved lydgrænsen hæves.

te'nuis, flertal *tenues* (lat: tynd (lyd)), *fanet*, lukkelydene p, t, k, mods. medie b, d, g.

te'nuto, fork. *ten.*, (ital. *tenere* holde), mus., betegner, at tonerne skal holdes efter deres fulde værdi.

teo- (gr. *theos* gud), guds-. **teo-**, se også theo-

teocalli [tə'o'kali] (nahuasprog: gudens hus), mayafolkets tempelbygninger; høje, terracedelte pyramider med det egt. tempel på den flade top.

teodice [-ise'] (teo- + gr. *dikē* ret), retfærdiggørelse af Gud som oplyst til verden. Titel på skr. af Leibniz.

teodolit, landmålingsinstrument, benyttes til måling af vinkler. *t* anv. også i astron. Princippet for *t* er anført i fig. 1. Kikkertens sigtelinje SS står vinkelret på hori-sontalaksen HH og kan drejes om denne, hvorved den beskriver et lodret plan, sigteplanet. Dette plans drejning omkr. vertikalkaksen OPV måles v. hj. af viserlinjen PN, der deltager i drejningen og peger ud mod den inddelte horisontalkreds KK, hvis centrum ligger i P. Vertikalkreds måles v. hj. af en vertikalkreds anbragt vinkelret på horisontalaksen og med centrum i denne. Fig. 2 viser en moderne *t*.

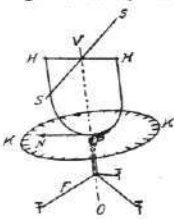

Fig. 1.

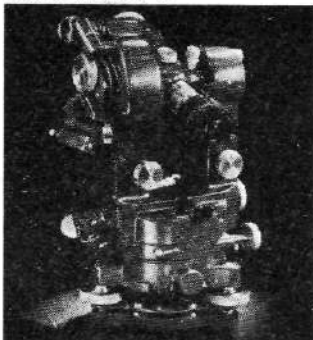

Fig. 2.

teofa'ni' (*teo-* + gr. *faínesthai* vise sig), åbenbaring el. tilsynekomst af en gud. Inden for kulden det højeste øjeblik, hvor der fornemmes identitet m. mennesker og guder, idet disse erfares som nærværende, ofte genfortalt legendarisk ved, at en gud viser sig og yder sin hjælp.

teokra'ti' (*teo-* + *-krati'*), Guds herredømme, en forfatning med Gud som regent.

teo'lo'g' (*teo-* + *-log*), person, der studerer el. docerer teologi.

teolo'gi' (*teo-* + *-logi'*), læren om Gud. I forekommer først i de individualistiske frelses-religioner.

teo'lo'gisk embedseksamen indførtes i Danm. 1629 som en univ.-prøve ved siden af bispeeksamen; nuv. ordning fra 1945. Fagene er: G. T., N. T. (med isagogik og hermeneutik), kirkehist., dogmatik og etik. Studietiden er beregnet til 5½-6 år. *t* giver adgang til folkekirkeens embeder under forudsætning af, at man ½ år efter *t* følger pastoralseminariets undervisning. Den, der har bestået *t*, har titlen cand.(idatus) theol.(ogiate).

teo're'm (gr. *theorēin* betragte), bevist sætning i deduktivt system.

teo're'tiker (gr. *theōretikós* beskuende), person, der er kyndig i et fags teori; en, der ikke interesserer sig for el. tager hensyn til den praktiske anvendelse af sit fag el. sine ideer; teoretikere, opstille en teori; opstille teorier uden hensyn til kendsgerninger; teoretisk, hvad der vedrører teori, tankemæssig, tænkt.

Teoretisk Fysik, Universitetets Institut for, hvis bestyrer er prof. Niels Bohr, er opr. 1920 og udvidet 1926, 1933, 1938, 1947 ved bevillinger fra Carlsberg-, Rockefeller- og Thomas B. Thrighes fond samt staten. Er et internat. centrum for teoretisk og eksperimentel atomforskning.

teo'ri' (gr. *theōrein* betragte), 1) (deduktiv) system, der kan fortolkes som beskrivelse af iagttagne sagforhold; 2) blot tankemæssigt kendskab til en sag i mods. til praksis.

teoso'fi' (*teo-* + *-sofi'*), 1) forældet betegn.

for filos. gudserkendelse; 2) den af Helena Blavatsky grl. religionsform, som er en sammenblanding af brahmanisme, buddhisme, kristendom og naturvidenskab.

Teo'so'fisk Samfund, rel. samfund, stiftet i New York 1875 af Helena Blavatsky til fremme af teosofien.

Teotihuacán San Juan [teotiwa'kan san 'hwan], landsby ved México City med mægtige ruiner og pyramider fra et forhist. kulturfolk, teotihuacán-folket el. toltekerne.

tepi'darium (lat. *'tepidus* lunken), det halvvarme rum i et rom. bad.

Teplitz-Sanov [tæplitsæ 'fanø], ty. *'Teplitz-Schönau*, čech. by ved foden af Erzgebirge, 25 000 indb. (1945). Brunkul, kemisk industri. Varme kilder.

tera'fim (hebr. husgud), gudebillede i menneskeskikkelse, som omtales enkelte steder i G. T., bl. a. 1. Mos. 31,19; Dom. 17,5 og 1. Sam. 19,13.

Teramo [tæ-] (lat. *In'teramna*), ital. by i landsdelen Abruzzi e Molise, 110 km S f. Ancona; 34 000 indb. (1936). Astron. observatorium.

terapeutisk [-'pøu'-] (gr. *therapeûin* kurere), helbredende, helbrede-

tera'pi' (gr. *therapeia* pleje), sygdomsbehandling.

teratolo'gi' (gr. *teras* vanskabning + *-logi'*), læren om misdannelser.

tera'to'm (gr. *teras* vanskabning + *-om*), medfødt svulst indeholdende forsk. slags væv: tænder, knogler, hår osv. Oftest godartede.

Terauchi [tæra'utſi], Juichi (1879-1946), jap. officer og politiker, 1936-37 krigsmin., 1938 feltmarskal, fra 1942 chef for alle jap. stridskræfter på den sydl. (ind. og ostind.) krigsskueplads.

'ter'bi'm (efter *Ytterbi* i Sv.), grundstof, kem. tegn Tb, atomnr. 65, atomvægt 159,2. Et af de sjældne jordarters metaller.

Terborch el. *ter Borch* [tør'børſt], Gerard (1617-81), holl. maler. Medl. af Lucasgildet i Haarlem. Ophold i Sp., Engl., Ital. og Tyskl. Efter 1654 i Deventer.

Gerard Terborch: En Dame, der Læser et Brev.

I sine stilfærdige og fornemme genrebilleder viser *T* sig som en mester i gengivelse af atlask- og silkestoffer. Hans portrætter har en kølig og neddæmpet farveholdning. Hovedværker: *Musikstuen* (London), *Koncerten*, gruppeportræt af *Fredskongressen i Münster 1648* (London). Portrætter på kunstmus., Kbh., og Nivågård.

Terboven [tær'bo:væn], Josef (1898-1945), ty. nationalsocialist. 1923 Gauleiter for Essen; 1935 overpræsident for Rhinprov. 24. 4. 1940 ty. rigskommissær i Norge, hvor han bærer hovedansvaret for den ty. terror. Selvmord 8. 5. 1945.

ter Bruggen [tær'brøſtæ], Hendrich (1587-1629), holl. maler. *Kristi Bespottelse* (kunstmus., Kbh.), *Lutspiller* (Sthlm.).

Terceira [tær'säira], næststørste ø bl. Azorerne; 580 km², ca. 50 000 indb.; med byen Angra do Heroísmo.

terce'ro'ner (sp. *tercerón* tredje led) el.

terzeroner, i Latinamerika betegn. for afkom af mulatinder med hvide mænd.

teref'ta'lsyre, C₆H₄(COOH)₂, benzol-p-dikarbonsyre, hvidt krystallinsk stof, anv. i den kem. industri bl. a. til fremstilling af formstoffet Terylen.

Terek, 620 km l. flod i Sovj., fra Midt-Kaukasus til Kaspihavet. Ved *T* standsedes ty. offensiv i Kaukasusomr. sept. 1942.

Te'ren'ts, lat. *'Publius Te'rentius 'Afer* (ca. 190-159 f. Kr.), rom. komediedigter. Gendigtede gr. komedier, mest af Menander, på lat. 6 komedier bevarede bl. a. *Andria*, *Eunuchus* og *Heautontimorumenos* (Selvplageren). Da, 1862-63.

Terezi'n [tæ'zæ:i:n], ty. *Theresienstadt*, lille čech. by, ved Ofnes munding i Elben; før 2. Verdenskrig garnisonsby med 3000 civile indb., under 2. Verdenskrig koncentrationslejr for jøder (se Theresienstadt).

Terezina [-'zina], hovedstad i staten Piauí i NØ-Brasilien; ca. 69 000 indb.

'te'riak (gr.), stærkt sammensat medicin, opfundet af kejser Neros livlæge; var indtil 18. årh. universalmiddel mod smitsomme sygd. og forgiftninger.

'Terijoki, sovj. badested v. Finske Bugt (før 1940 i Finl.), nær den tidl. fi.-sovj. grænse. Under vinterkrigen 1939-40 fungerede i *T* en af Sovj. anerkendt regering for Finl. under Otto Kuusinen.

Terkelsen, Emil Didus Friis (f. 1885), trafikchef ved DSB 1937, skt. generaldir. 1945, udnævnt 1948.

Terkelsen, Søren (d. 1656 el. -57), da. oversætter, hvis foranskning (fra ty.) af smægtende hyrdeviser og djerve skæmteviser er hovedindholdet af *Astree Stunger*.

Terkelsen, Choer (1648-54), der blev yderst populær.

Terkelsen, Terkel M. (f. 1904), da. journalist. Ved »Berl. Tid.« 1934, korrespondent i London 1937-40, chefred. f. »Berl. Tid.« og »Berl. Aftenavis« 1946. Radiokommentator m. m. i London 1941-45.

'ter'm (gr. *thermós* varm), varme, temperatur.

ter'ma'lkilder (gr. *thermē* varme, hede), mineralkilder med varmt vand, især i vulkanske egne.

Terman [tær'mæn], Lewis Madison (f. 1877), amer. psykolog. Især kendt for sin intelligensforskning.

'Terman'sen, Niels Jokum (1824-92), da. politiker, gårdmand i Læborg sogn (Ribe amt). Påvirket af Grundtvig og Vilh. Birkedal; folketingsm. 1858-78 (Bække), landstingsm. 1878-86. Stemte mod grundloven 1866; Venstreløsgænger, talte mod Det Forenede Venstres krav om folketingsparlamentarisme, ivrig forsvarstilhænger. Knyttet til grundtv. højskolekredse (Kold, Trier), udg. populære hist. skrifter.

'ter'mer (gr. *thermós* varm), badeanstalter i oldtidens Rom.

ter'mik (gr. *thermós* varm), luftstrøm, der er varmere end den omgivende atmosfære, og som derfor stiger til vejrs. *t*, der uddyntes af svævellyvere, opstår over områder (byer, kornmarker m. m.), der ved solbestråling afgiver varme til den overliggende luft i højere grad end omgivende arealer.

ter'mi'n (lat. *terminus* grænse(mærke), udtryk), tidsfrist; forfaldsdag; bestemt tidrum, i hvilket noget sker.

terminolo'gi' (lat. *terminus* udtryk + *-logi'*), de samlede fagudtryk i et bestemt fag.

terminsdag, dag på hvilken renter, afdrag m. v. på lån regelret betales, efter gl. sædvane ofte 11. 6. og 11. 12. (»fandens fødselsdag«).

terminsforretning, børsforretn., afsluttet på standardbetingelser m. h. t. leveringssted, betaling, kvalitet osv. til levering til et fastsat, fremtidigt tidspunkt (terminen). *t* benyttes i effektiv handel til sikring mod prissvingninger (hedging), i spekulationsøjemed til differencforretninger. *t* finder ikke sted i Danm.

'ter'minus (lat.: grænse, udtryk), 1) endestanden; 2) *gramm.*, ord, udtryk; *t* technician, fagudtryk.

'Terminus (lat.: grænse), i rom. rel. guddommen, der værner om skel og grænser

og til symbol har grænsestenen. Kult på Capitolium.

termi'o'ner (*termo- + ion*), ældre betegn. for elektroner, udsendt fra en glødende metaltråd.

'term (isk, gr. *thérme* hede), som vedrører temp. el. varme.

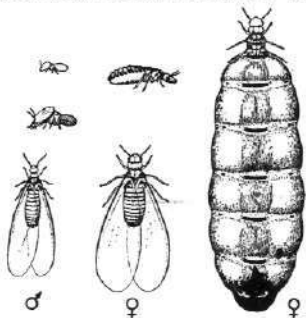
termisk dissociation, dissociation indtrædt p. gr. af opvarmning.

termisk eftervirkning, egenskab hos glas, viser sig ved, at et termometers beholder ved opvarmning el. afkøling først efter nogen tids forløb antager sit endelige rumfang.

termisk hastighed, den hastighed, som molekyler, atomer el. ioner if. den kinetiske varmeteorier besidder ved den forhåndsenværende temperatur.

ter'mit (gr. *thérme* varme), blanding af aluminiumpulver og ferrioksyd, der ved anvendelse brænder under stærk varmeudvikling (3000°). Ferrioksydet reduceres til jern, der p. gr. af den høje temp. er smeltet. Anv. bl. a. til svejsning og som tændstift til brandbomber.

ter'mitter (vulgærlat. *termes* træorm) (*Isoptera*), insektorden. Bidende munddele, oftest 2 par ens, klare vinger; ufuldstændig forvandling. Lever i ofte

Termitter. Øverst t. v. arbejder, herunder soldat og vinget han, i midten hun, der har mistet vingerne, og herunder vinget hun. T. h. hun med ægfyldt baskrop.

meterhøj boer; nogle arter i træværk i boliger o. l. Vidtredt arbejdssdeling inden for kolonierne. Få, meget produktive hunner, der kan lægge omkr. 100 mill. æg, medens gamle individer fungerer som arbejdere og soldater. Trop.; meget skadelige ved at ødelægge træværk.

'termo- (gr. *thermós* varm), varme-, temperatur-.

termodynamik (*termo- + dynamik*) el. *varmeteor*i, læren om sammenhængen ml. varmeenergi og mek. arbejde.

'termoelektricitet (*termo- + elektricitet*), elektricitet frembragt ved varme, opdaget 1821 af ty. fysiker Th. J. Seebeck (1770-1831). Loddets forsk. metaltråde sammen og holdes loddestederne på forsk. temp., opstår en elektromotorisk kraft, der kan sende strøm gnm. kredsen, og hvis størrelse er proportional med temp.-forskellen og afhænger af metallernes natur. Den elektromotoriske kraft er af størrelsesordenen nogle få millivolt for 100° temp.-forsk. og virkningsgraden er så ringe (ca. 1%), at t ikke kan anv. som elektricitetskilde. Derimod anv. t. termoelementer ved temperaturmåling. Den omvendte effekt af t er Peltiereffekt.

'termoelemen't (*termo- + lat. elementum* grundbestanddel), termometer baseret på termoelektricitet, bestående af to sammenloddede metaltråde, hvis frie ender loddes til kobbertråde. Det første loddested anbringes hvor temp. skal måles, medens de andre loddesteder holdes ved 0° C. Temp. bestemmes ved aflæsning af den elektromotoriske kraft på et millivoltmeter.

'termoflaske, alm. navn for Dewar-kar.

termo'ge'nt vat (*termo- + -gen*), hudirriterende bumuld, anv. mod rheumatiske lidelser.

termo'gra'f (*termo- + -graf*), selvregistrerende termometer; alm. benyttet er

Richard's t, som består af et Bourdonrør (manometer) fyldt med spiritus, hvis varmeudvidelse el. sammentrækning bringer røret til at rette sig ud, henh. bøger sig mere; disse bevægelser forstørres ved et vægstangssystem, hvis sidste led er forsynet med en pen, der skriver på en roterende tromle.

termo'kau'ter (*termo- + gr. kauter* brændejern), instrument, hvormed man udfører kauterisation.

'termokemi' (*termo- + kemi*), læren om varmetoning ved kem. processer.

'termolabi'l (*termo- + labil*), ubeständig, ustabil under opvarmning; især benyt. i biokemien.

termo'me'ter (*termo- + -meter*), apparat til måling af temp. Hyppigst baseres t på måling af varmeudvidelsen for et stof, t-stoffet, som i kviksølv-t, hvor kviksølvets udvidelse iagttages i et snævert glasrør og aflæses på en skala, der er fastlagt ved to fikspunkter, vandets frysepunkt og kogepunkt. På Celsius-skalaen betegnes disse punkter som henh. 0° og 100°, og afstanden deles i 100 lige store dele, Celsiusgrader. Alm. kviksølv-t kan anv. fra ÷ 39°, der er kviksølvets frysepunkt, til ca. 150°, da kviksølvet begynder at fordampe. Når man fylder rummet over kviksølvet med kvælstof til 30-40 atmosfærer, kan kviksølv-t bruges op til 5-600°, idet grænsen sættes ved at glasset bliver blødt. Til temp. under 0° anvendes som termometerstof alkohol til ÷ 100° og pentan til ÷ 200°. Til fastlæggelse af temp.-skalaen anv. brint el. helium som t-stof i luft-t, der dog er upraktisk til alm. brug. Også faste stoffer anv. som termometerstof i bimetal-t; t indrettet til senere aflæsning af den højeste el. laveste temp., der er målt, kaldes henh. maksimums- og minimums-t. Elektr. t er modstands-t og termoelement t til måling af høje temp. kaldes pyrometre.

termometerhytte, kasse, ca. 3/4 m på hver led, bestående af tremmevægge, som beskytter termometret mod direkte solbestråling, men giver det mindste lufttryk adgang.

termome'tri' (*termo- + -metri*), læren om temperaturmåling.

termona'sti' (*termo- + gr. nastós* tryk), ikke retningsbestemt plantebevægelse (nasti) ved varmpåvirkning. Eks: blomster, der åbner sig i varmen.

ter'mo'ner, *biol.*, stoffer med kønsbestemmende virkning, kendes bl. a. hos visse alger.

termo'sko'p (*termo- + -skop*), apparat til sammenligning, men ikke aflæsning af temperaturer.

termo'sta't (*termo- + -stat*), indretning til at vedligeholde en konstant temp. i et bad med vædske el. luft, hvori der er under omrøring sikres ensartet temp. Som regel indrettet med et termometer, forsynet med kontakter, hvorved der sluttes og afbrydes en elektr. strøm, der regulerer varmetilførslen.

'termosø'je (*termo- + søjle*), en række serieforbundne termoelementer, hvis loddesteder er sværet og anbragt tæt sammen, og som anv. til varmestralingsmålinger.

'termoterapi' (*termo- + -terapi*), sygdomsbehandling v. hj. af varme.

termotro'pisme (*termo- + -tropisme*), *bot.*, retningsbestemt plantebevægelse (tropisme) hen mod el. bort fra en varmekilde.

Terndrup, landsby N f. Hadsund; 527 indb. (1945). Sygeh., tinghus.

terne, forældet, nu poet., udtryk for tjene-steppe, især fornem dames kammerpige.

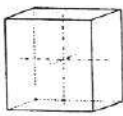
ternemalt (fr. *terne* mat, glansløs), tinblylegering med 12-15% tin (evt. indtil 50%); anv. til forbløining, men må ikke anv. til konserverdåser.

terner (*Ster'ninae*), underfam. af måger. Tyndt, spidst næb, lange, smalle vinger, korte ben, kløftet hale. Overvejende havfugle; styrtdykkere, lever af småfisk, tangløpper o. l. Ruger oftest i store kolonier. Trækfugle. Hertil fjordt, havt, splitt, dværget, sandt, rovt og sortt.

Terneuzen [tør'nø:zə], by i holl. prov. Zeeland S f. Wester Schelde; 13 000 indb. Kanal til Gent. Skibsværgeri.

'Terni (lat. *In'teramna*), ital. by i Umbrien, 80 km NNØ f. Rom; 69 000 indb. (1936). Brunkul. Jern-, stål- og tekstilindustri, energi fra Velinos fald Cas'cata delle 'Marmore 8 km mod Ø.

'terning, 1) *mat.*, legeme begrænset af 6 kvadrater, et af de platoniske legemer; 2) spillekønsvisit med øjne fra 1 til 6. Summen af 2 modstående siders øjne er altid 7; 3) *mineral.*, krystalform af regulære system.

terningben, en af fodrodens knogler.

terning er kastet (lat. *facta est alea*), Cæsars ord, da han 49 f. Kr. gik over Rubicon og begyndte borgerkrigen.

terningens fordobling el. *det deltske problem* går ud på at konstruere kanten af en terning, hvis rumfang er dobbelt så stort som rumfanget af en terning med given kant. Konstruktionen kan ikke udføres alene v. hj. af passer og lineal.

terningestyrke, trykstyrke, bestemt med terningsformet prøveløse.

terningkapitel, søjlehoved (kapitel) af form som en terning m. afrundede nedre hjørner, ofte anv. i romansk stil.

terningsspil kendtes allerede af de gl. ægyptere. Alt efter terningernes antal findes forsk. måder at spille t (rafle) på, ligesom t kan kombineres m. forsk. brætspil.

Ternopol, russen. stavemåde for Tarnopol.

terose (*'Rosa odo'rata*), rosenart, kom fra Kina til Eur. omkr. 1810 og fik stor bet. for rosen dyrkning. Ret store blomster med teagtig duft; skades let af frost.

ter'pe'ner (gr. *terebinthinos* terpentintræ), hydroaromatiske forb., udbredt i planteverdenen, især i æteriske olier. t er som oftest vædsker, således udgør pinen hovedbestanddelen af mange slags terpentinerolier.

terpen'tin' (gr. *terebinthinos* terpentintræ), forsk. balsamer, udvundet af nåletræer. t består af en harpiks, kolofonium, opløst i terpentinolie. Behagelig, aromatisk lugt; skarp, bitter smag. Ved vanddampdestillation skilles t i terpentinolie og kolofonium.

terpen'tinolie, farveløs, æterisk olie med karakteristisk lugt, udvundet af terpentin ved vanddampdestillation. t er af noget forsk. beskaffenhed efter sin oprindelse. Den væsentlige bestanddel er en blanding af flere isomere pincer (s. d.). Anv. som opløsningsmiddel og som til sætning til oliefarver og ferneris.

terpi'ol', en blanding af terpenener og kamferarter, der anv. i med. mod forkølelse. Fremst. ud fra terpentinolie.

Terpsis [t-rp-sis] (-k.), (gr. *terpsis* glæde + *chor'os* ringdans), i gr. rel. dansens mus.

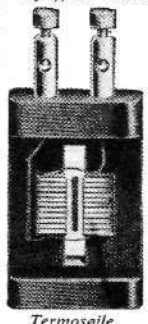
terra- (lat. *terra* jord), vedr. jord el. Jorden.

'terra di Si'ena (ital. jord fra Siena), lerholdig okker, anv. som brun malerfarve (bolus).

'terra ja'cognita (lat.), ukendt land.

'terra ja'ponica, et garvestof, d. s. s. gambir.

terra'kotta (ital. *terra* jord + *cuocere* brænde), uglaserede, brændte lervarer i rødbrun, sjældnere grå farve. t-vaser kendes allerede fra gr. stenalder. Produktionen blomstrede fra 700-500 f. Kr. med sorte dekorationer på gullig el. rødlig grund og fra 500 med sort grund og dekorationer i farver. Foruden skåle, bægge og vaser i mange former findes malerede t-statuetter fra byen Tanagra og fra Lilleasien. t anvendtes til arkit. udsmykning i antikken og Renæssancen.

Termosøjle.

terra'mare (ital. *terra marna* mergel), banker af fed kulturdjord med talrige oldsager fra Ital.s bronzealder, ca. 1200 f. Kr.

Terranova [-'nava], før 1928 navn på Gela på Sicilien.

Terra'nova (lat.: ny jord), kunstig sandsten (tysk).

'terra nullius (lat.), ingenmandsland landområde som ikke tilhører nogen stat.

ter'ra'riam (lat. *terra* jord), glasbeholdelse, el. bur, hvori holdes firben, slanger o. l.

'terra sigil'lata (lat.: stemplet jord), 1) rødfærneret, reliefsmykket rom. keramik, fabrikeret (1. årh. f.-3. årh. e. Kr.) især i Arretium; 2) stykker af bolus m. påtrykt segl, benyttet i ældre medicin.

ter'rassé (ital. *terrazzo* terrasse, flisegulv), 1) *geol.*, vandret el. svagt skrånende flade, der ligger som en hylde i en dalside og er erosionens rest af en højere liggende tidl. dalbund. Flod-t fra smeltevandsfloder forek i mange jyske ådale; tilsvarende t., rester af hævet havbund, forekommer i Vendsyssel og andetsteds; 2) *geogr.*, vandret afsats, der ved kunst er dannet på et skrånende terræn; 3) *arkit.*, plan jordforhøjning, begrænset af skråninger el. mure; stor altan el. tilgængeligt, fladt tag.

ter'rassékultur, opdyrkning af bjergskråninger, der er omdannet til terrasser for at forhindre vandet i at løbe bort. Typiske i kuperet terræn i Middelhavslændene; i Østen anv. v. risdyrkning for at kunne sætte rismarkerne under vand trods skråningen.

terrazzo [-'ratso] (ital: flisegulv), gulvbelægning, fremstillet som granito, men med håndsaite marmorstykker; også om gulvbelægning, fremstillet af cementmørtel med marmorskærver.

ter're, leg hvor 5 småsten skal kastes og gribes efter tur og orden. t. kendtes allerede i det G. Grækenland.

Terre Haute [tæ'rø 'ho:t], industriby i Indiana, USA; 63 000 indb. (1940).

Terre Neuve [tæ'r'no:v], fr. navn på Newfoundland.

ter'replein [tæ'r'plæ] (fr. fra ital. *terraplenare* fylde m. jord), *mil.*, den inden for brystværnet liggende del af et værk.

ter'restrisk (lat. *terra* jord), som angår Jorden (som planet). Anv. i *geol.* om aflejringer, der er dannet på tørd land (ørkenaflejringer, jordbundsdannelser, durium).

ter'restrisk kikkert skal i modsætning til en astronom. kikkert anv. til betragtning af jordiske genstande og skal derfor give oprettede billeder, hvilket opnås ved i en astronom. kikkert at vende billedet v. hj. af en linse som i marinekikkerten, el. ved et prismesystem i prismekikkerten.

ter'restrisk observation, *sov.*, pladsbestemmelse v. hj. af genstande i land.

'terriere (fr., af *terre* jord, *egl.* jordhunde), opr. jagthunde, der anvendtes til rævejagt, nu ofte selskabshunde. Falder i en række racer som foxt, skotsk t. airedale m. fl.

terri'ge'n (lat. *terra* jord + *-gen*), stammene fra jorden.

terri'n (fr. *terrine* af ler), lave, runde el. ovale lågfade med el. uden foder; normalt på fr. allerede omkr. 1400.

territori'a'l (lat.), som angår en stats territorium.

territori'a'lfarvande, de vande, over hvilke en stat udøver højhedsret: 1) søterritorium, 2) dels havet inden for søterritorium, dels de ferske vande.

territorial'it'e [sprincippet], 1) i strafferetten: grundsetningen om, at staten straffer alle forbyrdsler, der begås på dens territorium; 2) i internat. privatret d. s. s. domicilprincippet.

territori'a'lssystem, kirkeretligt system, der gør landets konfession afhængig af landsherrens; fastslået ved religionsfreden i Augsburg 1555.

territori'a'l tropper, d. s. s. landeværns tropper.

terri'to'rium (lat., af *terra* land), det område hvorover en stat udøver højhedsret. Omfatter dens landområde, søterritorium og lufttrummet derover.

'terror (lat. *terror* skræk), tilstand af voldshandlinger; voldsmetoder i politisk øjemed; *terrorangreb*, *mil.*, angreb, der,

Edward Tesdorpf. Carl Gustaf Tessin.

ved (ulovlig) brug af voldshandlinger, skal sprede skræk og rædsel og forhindre al modstand; *terrori'se're*, undertrykke el. tvinge nogen v. frygt og rædsel.

Terror [tæ'rø], 3280 m h., udslukket vulkan på Ross-øen, Antarktis.

Terry [tæ'ri], *Ellen* (1848-1928), eng. skuespillerinde. Deb. 1856; sin tids berømteste Shakespeareskuespillerinde i samspil med sin mand, *Henry Irving* (1838-1905).

terræn [tæ'ræn] (fr. *terrain* af lat. *terra* jord) el. *marken*, jordsmon, overflade med alle derpå værende faste ting (terrængenstande); »landets«, modsat øvelsesplads. Dets form og art spiller stor rolle for krigsføringen.

terrænløb, ældste form for løbekonkurrence, indført i Danmark 1896. Udskrives nu på blød skovbund og er en glimrende forårstræning for de fleste løbere.

terrænridning, ridning uden for vejene. t. som konkurrencestæv består i passage af en opmålt bane, 3-8 km, med 10-35 faste (ikke til nedslag indrettede) terrænhindringer, hvis al. former er: rekk - grøft - hæk - træstammer - udspring i sø - spring på skråninger - kombinationer af de nævnte, f.eks. rekk foran sø med dyb landing i søen. Tempo fra 350-450 m i min, som minimumskrav; de placerede vil oftest have redet 5-600 m i min.

terrænspørt, gruppekonkurrence, der omfatter øvelser i korrilæsning, meldetjeneste, afstandsbedømmelse o. l. Ofte i forb. med orienteringsløb.

Terschelling [tæ'r'stæin], holl. ø. bl. Vestfrisiske Øer; 108 km²; ca. 3000 indb. Badest. Fyr.

Tersløse'gård, tidl. hovedgård NØ f. Sorø; tilhørte 1745-54 Ludvig Holberg, tilfaldt Sorø Akademi, udskiftet efter 1800. Hovedbyggn. fra 1737, fredet i kl. A; købt 1905 af Sorøns Samfund; nu Holberg-museum.

'tertia (lat.: den tredje), i bogtryk skriftstørrelse på 16 punkter.

terti'a'rer (lat. *tertius*, tredje) el. *Frans af Assisis 3. Orden*, fra 1221 lægbrødre, knyttet til franciskanerordenen (senere også inden for andre ordener).

'tertium non 'datur (lat.: et tredje gives ikke), logisk grundsetn. (Udelukkelsesprincippet, det udelukkede tredies princip); i den divalente logik; et udsagn er enten sandt el.-falsk, en tredje mulighed gives ikke.

terti'æ'r (lat. *tertius* den tredje), tredje; *geol.*: den ældste af de to kænozoiske formationer. Af planter findes nåletræer (*Sequoia*, sumpeypres), men især to- og enkimbladede. Dyreriket nærmer sig nutidens; af hvirvelløse spiller foraminiferer (nummuliter), snegle og muslinger en stor rolle; af hvirveldyrene fisk, padder, fugle (mest uden tænder). Alle pattedyrordner udvikles og spiller en stor rolle. Vekslende lavtvands- og ferskvandsdannelser har stor udbredelse i Mellem-Eur. (brunkul i Tyskl.) i Syd-Eur. og øvrige dele af Tethys. Nummulitkalk fra ældste t., senere ved Alpernes opfaldning grundthavsdannelser, i Mellem-Eur. tropeklima i ældre t., senere tempereret. I Grøn. o. a. arktiske egne tempererede planter. t. deles i 5 etager: paleocæn (nederst), eocæn, oligocæn, miocæn og pliocæn. i Danmark afvej. fra alle etager.

tertiære kvaliteter, moderne betegn. for de tingsegenskaber, der beror på menneskets følelsesmæssige reaktioner over for tingene, f. eks. god, ond, smuk.

terts (ty. *Terz*, af lat. *tertia* tredje), 1) *mus.*,

det tredje trin i den diatoniske skala, f. eks. c-c; den lille t har tre halvtoners afstand fra grundtonen, den store t. har fire; 2) *teol.* i den kat. kirke tidebøn kl. 9 om morgenen (ved dagens 3. time); 3) *sport*, ved højrehåndsføgtning hug el. stød mod modstanderens højre, udvendige side.

tertskvartakkord, septimakkordens anden omvending, hvorved kvinten bliver bastone.

Tertulli'a'n (ca. 160-ca. 220), kirkefader i Karthago, opr. jurist, blev fra ca. 190 kristendommens lidenskabeligste advokat. Gik siden over til montanismen, da kirken blev ham for slap. Som første lat. teolog har han skabt sprogets kirkebegreber, og det blev af varig bet., at han ofte gav dem en jur. formulering. Hans forfatterskab er væsentl. praktisk, apologetisk og polemisk mod kætterne.

Teruel [tæ'r'uæl], by i Ø-Span., 120 km NV f. Valencia; 16 000 indb. (1940). Ved T. forsøgte Mådridreg.s tropper 1937-38 ved modangreb at standse Francos Erobringsoffensiv, erobrede byen T. jan. 1938, men mistede den atter 21.-22. 2. s. å.

Tery'le'n, formstøft fremstillet af tereftalsyre og ætylenglykol, anv. bl. a. som kunstfibre, smeltedispersions som nylon.

terzerol [tæ'r(tæ'sø'r)l] (ital.), en lille pistol.

terzet [-'sæt] (ital. *terzetta*, af *tertius* tredje), musikstykke for tre sangstemmer, med el. uden akkompagnement.

terzine [-'si:] (ital.), opr. ital. strofemform (bl. a. i Dantes »Divina Commedia«); den enkelte strofe består af 3 5-fods-jam-ber, og stroferens indbyrdes rimforb. kan angives således: *aba, bcb, cdc* osv.; et t. digt slutter med en isoleret verslinie, der rimer på nr. 2 i sidste strofe.

tesau're'ring (gr. *thesaurós* skat), hengemning af rede penge.

Teschén [tæ'søn], ty. navn på Těšín.

'Tesdorpf [-dørf], *Edward* (1817-89), da. landmand af hamburgsk købmændslægt. T. købte 1840 Orupgård gods (på Falster) m. fl. gårde, der blev meget søgte læresteder for landbougdommen, ligesom han øvede stor indflydelse på udviklingen af konsulent- og forsøgsvirksomheden i da. landbrug. Præsident i Landhusholdningskabet 1860-1888. 1888 gehejme-konferensråd. (Portræt).

-tése (gr. *thesis* det at sætte; opstillet sætning).

-te'si' (gr. *thesis* det at sætte el. lægge), fastsættelse; pålæggelse.

Těsín [tjæ'sin], po. *Cieszyn*, ty. *Teschén*, vigtigt kulfelt på grænsen ml. Polen og Tschoslovakiet, for største delen tjekisk. Selvstændigt fyrstendømme 13.-17. årh., derpå til Østr. 1920 efter skarp konflikt delte ml. Tschoslov., der fik industri- og mineområdet, og Polen. Okt. 1938 benyttede Polen Tschoslov.s svækkelse efter München-forliget til at besætte Tsch. del af T. Fra sept. 1939 under ty. styre. 1945 genoprettedes den gl. grænse, idet dog po. besættelse af byen T. rejste protester fra Tschoslov. I po.-Tsch. venskabspagt 1947 garanteredes polakkernes stilling i den Tsch. del af T.

'tesis (gr. *tithénai* sætte, stille), påstand, vigtigt sætning.

teske, svarer ved medicinordination til 5 cm³.

'tesla (efter N. Tesla), *med.*, tidl. anv. vekselstrømsbehandling, bruges nu mest suggestivt.

Tesla [tæ'sta], *Nikola* (1856-1943), amer. elektroingeniør og opfinder, f. i Kroatien. Til USA 1882, arb. hos Edison, senere på eget laboratorium. Bet. opfindelser, især på vekselstrømsområdet.

Tes'sa'r, fot. objektiv, anastigmat.

'Tessel (tidl. *Texel*), holl. ø. bl. Vestfrisiske Øer; 185 km²; 8000 indb.

Tes'sin, ty. navn på kanton Ticino, Schw.

Tes'sin, *Carl Gustaf* (1695-1770), sv. politiker. Søn af Nic. T. den yngre; diplomat, modstander af Arvid Horn, som T. fik styrket 1738; leder for Hattepartiet, franskorienteret. Opnåede at vinde tronfølgeren Adolf Frederik for antiruss. politik, men opfyldte ikke løftet om større indflydelse for kongen, da Ad. Fr. besteg tronen. Kancellipræsident 1746-52. Gu-

stav 3.s kloge og højt kultiverede opdrager. Stor kunstsamler. (Portr. sp. 4544).

Tes'sin, Nicodemus den ældre (1615-81), sv. arkitekt, indvandet fra Pommern 1636; holl. farvet palladianer. Hovedværker: i Sthlm. *Wrangelse Palæ*, nu Svea hovrätt, desuden *Drottningholm Slot* (ill. s. d.); *kirken i Kalmar* og herregårde.

Tes'sin, Nicodemus den yngre (1654-1728), søn af N. T. d. m., arkitekt og statsmand. Hovedværk: *Stockholm Slot*. Gav udkast til de da. slotte A-mallenberg, Frederiksberg og Fredensborg; de blev ikke fulgt, men påvirkede dog da. arkit. Var i sin kunst begejstret palladianer. Fra 1715 helligede T sig helt politik (fra 1712 kgl. råd), 1714 greve, 1717-27 overhofmarskal.

Tes'sinske palæ, det, palæ i Sthlm., over for Stockholms slots S-facade, slægt Tessins hus, nu *Överståthållarpalatset*, opført af Nic. Tessin d. y. i 1690'erne. Ydret er romersk (palladiansk barok), det indre dekoreret på fr. manér. Gården, indrammet af terrasser, søjlestillinger og afsluttet i skinperspektiv, er fortryllende.

test (eng. af lat. *testis* vidne), prøve; psyk. system af opgaver, der anv. til undersøgelse af individers præstationssevne.

'Testakten (eng. *test* prøve (her: rel. prøve) + *act* lov), eng. parlamentsakt af 1673, påbød alle statsbedsmænd at nyde nadveren efter engelsk ritus (brød og vin). 1678 også f. parlamentsmedl. Lettedes f. nonkonformister 1689. Ophævedes 1828, for katolikker 1829 (emancipationsakten).

testamente (lat. *testamentum* bevidnelse), viljesbestemmelse, hvorved en person råder over sine efterladenskaber. Skal if. gældende ret være oprettet for notarius el. for to testamentsvidner, der skal attestere, at testator ved oprettelsen var sin fornuft fuldkommen mægtig, samt at underkriften er ægte. El. t. hvis gyldighed anerkendes af alle vedk., behøver dog ikke at være oprettet i disse former. Selv et mundtligt t vil have gyldighed, hvis det er oprettet under en pludselig og betænkelig sygdom for to vidner; men det anses for tilbagekaldt, hvis ikke testator inden 4 uger efter at have overstået sygdommen gentager det i alm. t.-form.

Testamente, Gamle og Ny, allerede oldkirkens betegn. for Bibelen to dele, **testamentens sekutor**, person, der i reglen i h. t. testators bestemmelse - foretager skifte af hans efterladenskaber, således at boet ikke overgår til skifteretten til behandling el. til privat skifte.

testationsfrihed (lat. *testatio* jur: det at skrive testamente), retten til ved testamente at råde over samtlige efterladenskaber. Tilkommer i da. ret kun ugifte personer uden afkom.

testationsgrænse (lat. *testatio* jur: det at skrive testamente). Hvis en person efterlader sig afkom, kan han ved testamente kun råde over $\frac{1}{3}$ af sine efterladenskaber. Efterlader han sig ægtefælle men ingen børn, kan han råde over $\frac{1}{2}$ af efterladenskaberne.

testator (lat.), mand, der opretter testamente; **testatrix**: kvinde, der opretter testamente; **testere**: råde over ved testamente.

testikelbetændelse (*orchitis*). Akut t kan forekomme som komplikation til faryngitis; kronisk t kan findes ved syfilis og sjældent v. tuberkulose i testiklen.

testikelsvulst. I testiklen forekommer både godartede og ondartede svulster, og de udvikler sig ofte hurtigt. En simpel hævelse af testiklen kan skyldes betændelse el. vædskesansamling.

testiklerne, de mandlige kønskirtler, to 3-4 cm lange, ægformede organer, der ligger i pungen. I t findes det sædproducerende væv, hvor de hanlige kønsceller dannes.

testimonium (lat. *testis* vidne), vidnesbyrd, skudsmål; t pauper'tatis armodsbævis, trangsvindesbyrd.

testis (flertal *testes*) (lat.), d. s. s. testikel, jfr. testiklerne.

'testis unius, testis nullus (lat.), et vidne er intet vidne. Til gyldigt vidnes-

byrd hørte i ældre ret to overensst. vidner.

testostero'n (af *testis*), det specifikke, hanlige kønshormon, der dannes i testiklerne og som udvikler og fastholder de hanlige køns karakterer.

Testrup Folkehøjskole, 11 km SV f. Århus, grl. 1866 af Jens Nørregård. Fra 1927 forskole for sygeplejeelever.

'tetterum (eng. *test* prøve + *serum*), serum, som benyttes til blodtypebestemmelse, idet det indeholder et agglutinin, som bringer blodlegemer af den tilsvarende blodtype til at klumpe sig sammen, agglutinere. Ved benyttelsen blandes en ringe mængde blod fra det individ, hvis blodtype skal bestemmes, med t af kendte typer på små glasplader og det iagttages i hvilke blandinger sammenklumpning finder sted. Herved bestemmes blodtypen.

testudo (lat.: skildpadde(skal)), knæforbinding, lagt i særlige ture, så den ligner et skildpadderdyrskjold.

teta'ni (gr. *tétanos* krampe), anfald af krampeagtig stivhed i arm-, ansigts- el. benmusklerne, ofte smertefulde, men ikke ledsaget af bevidstløshed. Kramperne optræder symmetrisk og medfører en karakteristisk stilling af hånden. De varer fra få sek. til fl. timer. Musklerne er undertiden hyperirriterable, bl. a. over for elektr. irritation. t kan opstå s. fig. af lidelse i biskjoldbruskkirtlerne, og i sin stærkeste form optræder den efter operativ fjernelse af disse. Den kan også forekomme ved visse mave lidelser. Man har sat t i forb. m. kalkstoffsiftet, idet kalkbehandlingen plejer at dæmpe el. ophæve kramperne. Hos børn optræder ofte en form, der næppe skyldes lidelse i biskjoldbruskkirtlerne.

'tetasus (gr. *tétanos* krampe), d. s. s. stivkrampe.

tetarto'driske (gr. *tétartos* fire + *drisk*) kaldes krystaller, der har mindre symmetri end aksekorsset, således at kun fjerdedelen af visse af den holoedriske forms flader fremkommer.

tête [tæ:t] (fr: hoved), fortrop af mil. marchkolonne (mots. queue [kø] bagtrop), dominerende stilling, spids. tête-à-tête, samtale under fire øjne, stævnemøde.

'Te'tens, Hans (f. 1895), da. embedsmand; dir. for fængselsvæsenet fra 1943.

'Te'tens, Johann Nikolaus (1738-1807), da. filosof. Forkæmper for humanistisk oplysningsfilos. I *Philosophische Versuche über die menschliche Natur und ihre Entwicklung* (1776-77) fremhæver han som den første følelsens selvstændige karakter i mods. til erkendelse og vilje.

'Te'tens, Laurids (f. 1883), da. tegner. Siden 1922 bidragyder til Blæksprutten; har udsendt en række hæfter med humoristiske tegninger.

'Te'tens, Vilhelm (f. 1872), da. maler; elev af Zahrtmann, påvirket af V. Hammershøi. Personligt prægede portrætter, figurbill., interiorer og landskaber.

'Tethys [-tys] (gr. havgudinde), hav (geosynklinalområde), der fra slutn. af paleozoiske tid til ældste tertiær strakte sig fra nuværende Middelhavsvegne gnm. Lilleasien og S-Asien til Stillehavet.

Te'tmajer, Kazimierz (1885-1931), po. lyriker og prosaist, repr. f. »Det Unge Polen«.

'Tetra, handelsbetegn. for kulstoftetra-klorid.

tetra- (gr. *tétartos* fire), fire-.

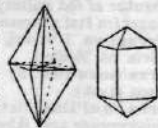
Tetra'coralia (*tetra* + *coral*), orden af uddøde koraller med tilsyneladende 2-el. 4-talsymmetri i skilleveggens anordning. Ordovicium til perm, hyppigst i gotlandium.

tetra'eder (*tetra* + *eder*), 1) *mineral.*, krystalform af regulere systemets tetraedriske klasse. 4 flader; 2) *mat.*, polyeder begrænset af 4 trekantede. Det regulære t er et af de platoniske legemer.

tetra'edriske klasse, *miner.*, hemiedrisk klasse af det regulære system. Vigtigste enkeltform: tetraeder.

tetra'edrit (af *tetraeder*, efter krystalformen), d. s. s. falerts.

tetra'ona'le system (gr. *tetrágonos* fir-kantet), krystal-system med 3 på hinanden vinkelrette akser, hvoraf de 2 er lige lange. Hovedaksen har oftest firtals omdrejningsakse.

Tetra'grammaton *Tetragonal proto-py-tetra* + gr. *grám-* ramide og kombination ma tegn), betegn. f. af tetragonal prisme og pyramide.

på hebr. skrives med 4 konsonanter (Jhwh).

Tetra'graptus (*tetra* + gr. *graptós* skrævet), *palæont.*, graptolitslægt med 4 for-nede sammenhængende grene, ordovicium.

'tetra'jod'eno'lfale'i'n (*tetra* + *jod* + *fenol* + *falein*), anv. som kontraststof ved røntgenfoto, af galdevejen.

'tetra'kolo'rkulstof, kulstoftetra-klorid.

tetra'klorætan, acetyltetra-klorid, $C_2H_2Cl_4$, farveløs vædske m. vf. 1,6 og kp. 145°. Fremstilles af acetylen og klor. Anv. v. tekn. fedtekstraktion og v. kemisk rensning.

'tetra'korall'er d. s. s. Tetracorallia.

tetra'li'n (fork. af *tetrahydro-nafalin*), $C_{10}H_{12}$, farveløs vædske, fås ved brintning af naftalin. Anv. som opløsningsmiddel og blandes med benzol til motorbændsel.

tetra'log'i' (*tetra* + *logi*), firhed, især om forbindelse af 4 digterværker (oftest dramaer) til et hele.

tetra'me'ter (*tetra* + *-meter*), 4-fods-vers; i antik metrik et vers af 4 daktylers el. anapesters længde el. af 8 to-fodede trokæers el. jammers længde, evt. med afkortet udgang. I vesterlandsk metrik sødv. fællesbetegn. for den meget store versgruppe, hvis grundform er 8- el. 7-fodede langvers (langinier) af 2-stavelser-fødder, som oftest deles i halvvers (hemisticher). Bl. talrige variantmuligheder nævnes den ægte nibelungenstrofe.

tetrametyldiamin, d. s. s. putrescin.

'tetra'plo'id (*tetra* + *-plo'id*), firfold (om planter med 4 kromosomsæt).

tetra'po'l', klar opløs. af tetra-klororkulstof i tyrkiskrødtlisesøber; anv. til tekstilvask.

tetrapoli'tana (confessio) (gr. lat: de 4 byers bekendelse, særbeholdelse, indleveret til Augsburg-rigsdag 1530 fra 4 sydt. byer. Mellemstandpunkt ml. Luther og Zwingli).

tetra'po'n, den da. farmakopés præparat af rene opiumalkaloider, opløst i vand i samme form, som de forekommer i naturen.

'tetra'rk (*tetra* + gr. *árchein* herske), fjerdingfyrste.

Tetra'slukker, kem. ildslukker, hvor slukningsmidlet er tetra-klorulstof. t fremstilles som 1) flasker, rør el. lign., hvorfra slukningsvædsken slynges over ilden; 2) tetrasprøjer med pumpe; 3) trykluft-t, i hvilke tetraen er sat under tryk ved indpumpning af luft el. hvor en stålcylinde med komprimeret luft ved t-s aftryk frembringer det fornødne tryk. t-s slukningssevne beror på, at tetra-klorulstoffet fordamper med tunge, ubrændbare dampe, hvis vægtfylde er 5 x luftens, og som kvæler ilden. Særlig egnet til slukning af brand i elektr. installationer, brandfarlige vædsker, navnlig karburatorbrænde, samt karbid. Anv. i flyvemaskiner. Tetradampene kan ved opvarmning spaltes og danne fosgen, der er farlig ved indånding.

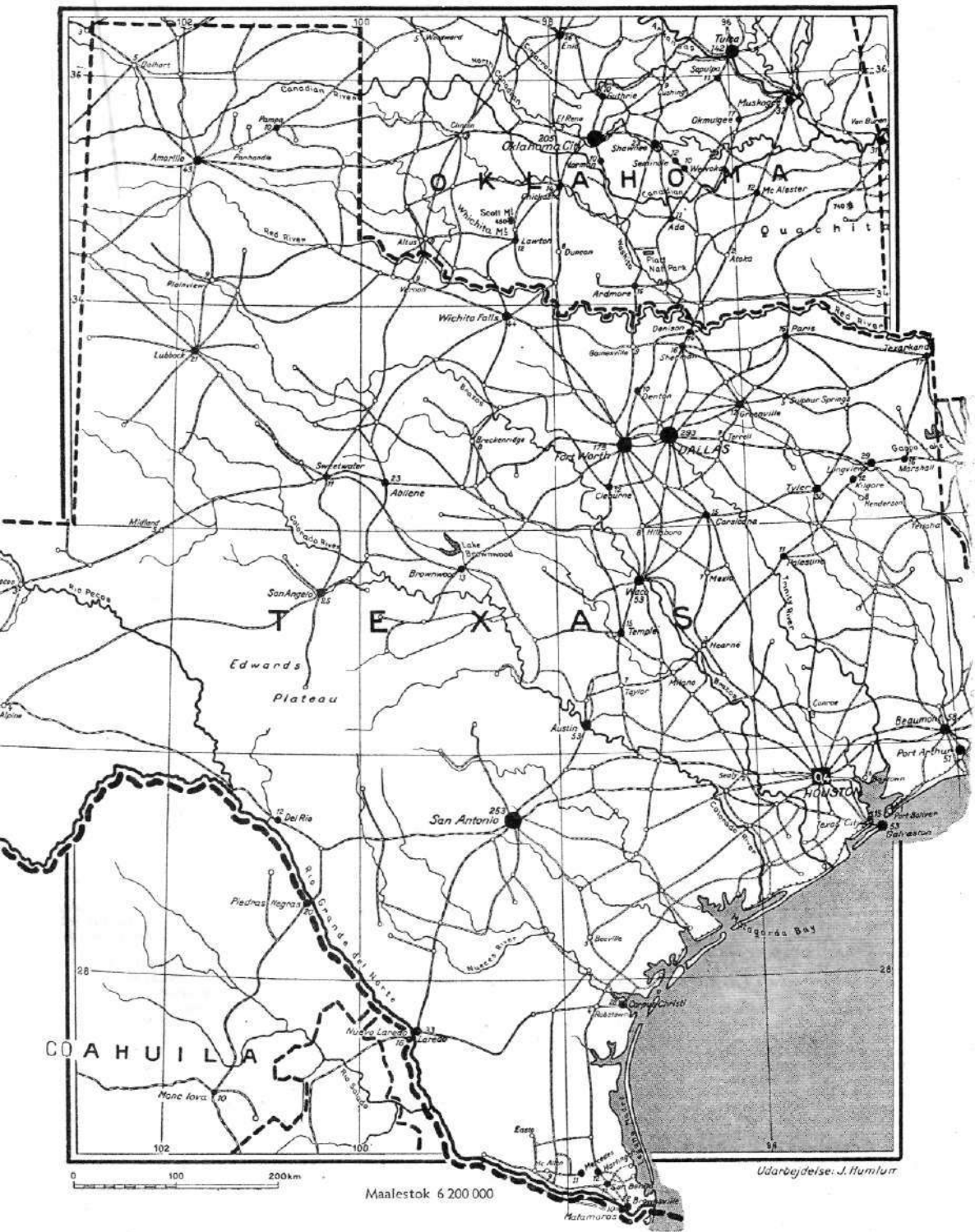
tetra'sty'l (*tetra* + gr. *stylos* søjle), arkit., 4-søjlet; t-tempel, tempel med 4 søjler i fronten.

'tetra'valen't (*tetra* + *valent*), kem., fir-gyldig.

tetrazofarvestoffer el. *tetrakisazofarvest.* indeh. fire azogrupeer (-N=N-) i molekyl; til t hører forsk. substantive bomuldsfarver, spec. mørkebrune og sorte farvetoner.

tetra'zo'l', CH_2N_4 , heterocyklisk forb. Nogle t-derivater anv. i medicinen.

tetrode (*tetra* + gr. *hodós* vej), elektronrør med 4 elektroder, skærmgitterrør.

Kort over Texas.

te'try'l el. **tetranitrometylanilin**, $(NO_2)_3C_6H_4N(CH_3)NO_2$, brisant sprængstof, der anv. som initialsprængstof, især blandet med knaldkviksølv el. blyazid.
Tetschen ['tɛ:tʃən], ty. navn på Děčín, Tjecoslovakiet.
tetsefluer, d. s. s. tsetsefluer.

Te'tuán [tæ'twan], hovedstad i Spansk Marokko 35 km S f. Ceuta og 10 km fra kysten god havn; 73 000 indb. (1940).
Te'tzel, anden stavemåde for Tezel.
Teubner ['tɔybnər], B. G., ty. forlag og bogtrykkeri i Leipzig, grl. 1824. Special: Klass. filologi og historie, lærebøger.

Teufelsbrücke ['tɔyfslybrɥkə] (ty. djævlensbroen), 1830 opf. bro over Reussi Uri, Schw.
teurgi [te-'ur'gi'] (gr. *theós* Gud + *ergon* arbejde), gudebesværgelse, magi.
Teutoburgerwald ['tɔytoɸurgarvalt], 200-400 m h. bjergryg i Mellemtydsk. ml. floderne Ems og Weser. Højeste punkt:

582

468 m. Består af sand- og kalksten bevokset med bogeskov. Opkaldt efter den hos Tacitus omtalte Teutoburgerskov, hvor Varus' romerhær 9 e. Kr. nedhugedes af germanerne.

teu'to'ner [tøu-'ni:], germansk folk, måske opr. fra Ty; angreb Rom, til de 102 f. Kr. knustes af Marius v. Aquæ Sextiæ (Aix).

Te've're, ital. navn på Tiber.

Te've'rone (lat. Anio), 110 km l. ital. flod fra Sabinerbjergene til Tiber oven for Rom; danner ved Tivoli vandfald, der udnyttes i elektr. kraftanlæg.

Tew'fik [tøu-'fi:k], **Muhamed** (1852-92), ægypt. khediv, søn af Ismail Pasha; overtog styret i Ægypten 1879; svag og upopulær regent.

Tex., off. fork. f. Texas, USA.

Texas [t'eksas] (fork. *Tex.*), største stat i USA, ved Mexico Golfen, N f. Mexico; 692 381 km²; 6 415 000 indb. (1940; 1947: 7 118 000, 9,3 pr. km²), 924 000 var negre; 45,4% boede i byerne. Hovedstad: Austin; største by: Houston. Kysten en havnefattig klit- og strandøst med en sammenhængende skibsfartraskanal bag tangerne. Landet hæver sig i terrasser fra SØ mod NV; længst m. V når udløbere fra Rocky Mountains, Guadalupe Mountains, 2688 m. Kystletten var opr. subtrop. skov og savanne; vestl. del ml. Rio Grande og dens biflod Pecos River er subtrop. busksteppe med kaktus og agaver; mod NØ findes tempereret løvskov, der mod V, hvor nedbøren aftager, afløses af græssteppe, prærier. *Erhverv.* Landbrug: 3/4 af landet er under kultur. 1945 høstedes af bomuld 407 000 t = 19,9% af USA's prod.; desuden især majs og hvede. Kvægavl: slagtekvæg og får. 1947 fandtes 8 754 000 stk. kvæg (deraf 1 453 000 malkekoer), 8 523 000 får og 1 716 000 svin. 1944 var udproduktion 36 mill. kg = 23,1% af USA's prod. Minedriften omfatter især olie (1944 pumpedes 104 mill. t = 44,6% af USA's prod. og 28,6% af verdensprod.), desuden naturgas, salt og svovl. Industri: olieraffineri, syntetisk kautsjuk, slagterier, møllerier. - *Historie.* Første kolonisation af hvide 1685; tilhørte det spanske Mexico, men stor indvandring af amerikanske kolonister fra 1821 medførte lesvivelse fra Mexico efter opstand 1836. 1845 indlemmedes T som stat i USA. Sluttede sig til Sydstaterne 1861-65. I alm. flertal f. Demokraterne. (Kort sp. 4549-4551).

Texas-feber, en hos kvæg optrædende epizootisk infektiøs blodsygdom, først iagttaget i Texas, senere også i S-Amer., S-Afrika og Austr. Sygdommen fremkaldes af en mikroskopisk parasit (piroplasma), der overføres gnm. blodsugende mider og lever i de røde blodlegemer; sygdommen er karakteriseret ved udskillelse af blodfarvestoffet i urinen og minder meget om »skovsyge«.

Texcoco Søen [tæ's'kokå], næsten tørlagt i Mexico, Ø f. Mexico City. På øen i (den nu tørlagte del af) T lå aztekernes hovedstad, Tenochtitlan.

Texel [tæ'sel], ældre stavemåde for Tessel.

Texti're [tæ'ksj:er], **Jacob Seligmann** (1879-1944), da. skuespiller af jødisk afstamning. 1900-02 ved Casino. Deb. 1903 på Det Kgl. Teater efter at have gennemgået elevskolen, 1910 til Folketeatret. Helligede sig fra 1913 helt sin rigt nuancerede oplæsning af H. C. Andersens eventyr. Døde i Sv. hvortil han 1943 måtte flygte.

tex'tu'r (lat. *textura* væv), betegn. for gotiske skrifter, også de håndskrevne.

Textus re'ceptus (lat. den anerkendte tekst), holl. udgave af det græske N. T. fra 1633, hvis store anelse først er blegnet ved mod. tekstudgavers fremkomst.

Tezel [tæ'tsæl], **Johann** (ca. 1465-1519), ty. afladskræmmer, som gav anledning til Luthers angreb på afladshandelen.

tg, mat., fork. for tangens.

T-gård, efter arkitekt Knud Brücker (f. 1885) og L. Hansen Larsen betegn. for en gård, hvor lade og staldlænge er sammenbygget i T-form. (III.).

Th, kem. tegn for thorium.

Thackeray [t'ækəri], **William Makepeace** (1811-63), eng. forfatter. Fastslog sit navn med *The Book of Snobs* (1846). Herefter

fulgte hans romaner, den berømteste: samtidsskildringen *Vanity Fair* (1848). Desuden den selvbiogr. *The History of Pendennis* (1850), den hist. roman *Henry Esmond* (1852, da. 1855 o. fl.) og *The Newcomes* (1853-55). T er ved siden af Dickens sin tids betydeligste samfundsskildrer, men han er skarpere i satiren og mørkere i sit syn end D. Spotten er rettet mod det respektable, højere borgerskab. Fortræffelige karakterskildringer. (Portræt sp. 4558).

Thad'dæus, en af Jesu Apostle.

thags [tægz], d. s. s. thugs.

thai [tai], d. s. s. siamesisk sprog.

Thai(land) el. *Siam*, kongedømme i det mellemste Bagindien i det Malacca-halvøen; 529 036 km²; inddelt i 70 provinser; 17 666 000 indb. (1948) som tæler siamesisk (et indokin. sprog). Hovedstad: Bangkok. T består af en bred lavlette omkr. hovedfloden Menam, af bjergland mod V og N og et lavt plateau land mod Ø. - *Religion:* buddhisme. Største delen af befolkningen (2/3) bønder bor i lavsletten og dyrker ris (ca. 4,5 mill. t årlig), hvoraf 1/3 eksporteres. - *Mønt:* 1 baht (tikal) = 100 satang. *Mål og vægt:* Meter-systemet. - *Klimaet* er trop. med sommerregn, og ud over ris dyrkes lidt majs, bomuld, tobak, sukker, kopra og gumm. Skovene leverer teaktræ. Industrien omfatter næsten kun rismøller og savværker. - *Historie.* T skal have været uafh. rige fra 5. årh. e. Kr., påvirket af ind. kultur, i nyere tid till. af kin.; hypp. i kampe mod Kina og Burma. Efter 1850 i voksende forb. m. og afhængighed af Engl. og Frankr., der tog magten henh. over Malacca-halvøens vasalstater og siamesisk-indokin. grænseområder v. Mekongfloden. En del reformer gennemførtes under Chulalongkorn (1868-1910). 1932 faldt enevælden og erstattedes af konstitutionelt monarki med et statsråd og en folkevalgt folkefors. Stemmeret for mænd og kvinder over 20 år. - Ved Japans fremstød dec. 1941 sluttede T sig til Japan, støttede angreb på Burma, men trak sig ud af krigen 1945. Ved freden m. Engl. (Singapore, jan. 1946) genoprettedes tidl. grænser, og hvad T havde søgt at genopbre fra Fr. Indokina måtte opgives (nov. s. å.). Nov. 1947 tog marskal Songgram, ledende i den japanskvenl. periode, diktatorisk magt. (Kort se Asien).

Tha'ls, 1) gr. hetere fra Athen (4. årh. f. Kr.), g. m. Ptolemaios I. af Ægypten; 2) alexandrisk hetere (4. årh. e. Kr.), blev senere omvendt og helgeninde; 3) roman af A. France om 2) (1890); 4) lyrisk musikdrama af Massenot om 2) (1894).

'thalassoterapi' (gr. *thalatta* hav + *terapi*), behandl. ved søbade, sørejser.

'Thalatta' (gr.), havet! If. Xenofon Kyros d. gr. s. lejetropers ubrud, da de efter måneders strabadser nåede frem til Sortehavet.

Thalbitzer [t'albit'ser], **Carl** (f. 1876), da. økon. skribent, grl. 1915 »Finans Tidende«, siden dens redaktør.

Thalbitzer, **William** (f. 1873), da. lingvist og etnograf, prof. i eskimoisk sprog og kultur v. Kbh.s Univ. 1926-45.

Thale [t'a:lə], ty. by i Ø-Harzen i Sachsen-Anhalt; 16 000 indb. (1939). Jernindustri.

'Thales fra Milet (ca. 625-ca. 545 f. Kr.), gr. filosof. En af »de syv vise«. Hævdede at verdens grundstof er vand.

Tha'lia (gr. *Thalēia*, egl. den bl. mstrænde), i gr. rel. komedien muse. T nævnes også som en af de tre chariter.

thal'lium (gr. *thallos* (grøn) spire), grundstof, kem. tegn Tl, atomnr. 81, atomvægt 204,4. Metal, slutter sig til indium og gallium. Vindes af blykammerslam. Anv. i fl. hårfjerningsmidler, men er forbudt i Danm., da det kan medføre komplet skaldethed.

thallophytter [-'fy-] (gr. *thallos* spire + *-fyti*), d. s. s. løvsporeplanter.

'Tham'drup, **Harald Mogensen** (f. 1908), da. zoolog, direktør for Naturhist. Museum i Århus 1941. Adsk. arbejder, især af økologisk art.

Thames, the [ðə 'tæməz] (eng.), Themsen. **Thamugadi**, lat. navn på det nuv. Timagd.

'thamuz, jød. måned, falder i juni-juli. **'thಾನatus** (gr. dod), i gr. rel. døden, opr. opfattet som et harmonisk, passivt liv i slægtens gravhjem. Senere som en uundgåelig, hård naturlov og de døde som glædesløse skygger.

Thaning & Appels Forlag, da. forlag, grl. 1866 som boghandel og forlag; fra 1894, da J. Hostrup Schultz overtog forlaget, til 1941 kun boghandel. 1941 genoptoges forlagsvirksomheden, navnlig ved udsendelsen af kunstner- og billige skønlitt. bøger (bogloden udsoldtes 1947).

Thanksgiving Day [t'æŋks'givn dæ:] (eng. taksigelsesdag), årlig helligdag i USA, fejres ved gudstjeneste i alle kirker. Dagen fastsættes af presidenten, siden Lincoln sædvanlig sidste torsdag i november. Den første T holdtes 1621 af pilgrimsfædrene efter deres første høst.

'Thapsakos, oldtidsby i Syrien v. Eufrat.

'Thapsus, oldtidsby i Tunis 40 km SØ for Sousse, hvor Cæsar 46 f. Kr. slog Metellus Scipio og Juba I.

Thar (eng. t'a:), busksteppe- og ørkenområde Ø f. Indus.

Tharaud [t'a'ro], Brdr. **Jérôme** (f. 1874) og **Jean** (f. 1877), fr. forfattere, har sammen skrevet romaner, men især skildringer af nutidige forhold i forsk. lande og derved gjort reportagen til en litt. kunst.

'Tharnæs, **Charles** (f. 1900), da. skuespiller og instruktør. 1921-26 ved Folke-teatret, fra 1926 v. Det Kgl. Teater. Har udg. digtsamlinger og enakteren *Spurve under Taget* (1942; opf. på Det Kgl. Teater); har også iscenesat film.

Thåsos [t'hasos], gr. ø i det nordl. del af Det Gr. Øhav; 440 km²; ca. 12 000 indb. Tyrkisk 1642-1913.

Thau, **Étang de** [et'a də 'to] (fr. *étang* strandsø), 70 km² stor fr. strandsø ved Middelhavet; i T udmunder Canal du Midi.

Thaulow [t'aulu], **Erland** (f. 1879), da. civilingeniør; prof. i mekanisk teknologi v. Polytekn. Læreanstalt og bestyrer af dennes teknol. laboratorium 1918-49.

Thaulow [t'aulå], **Frits** (1847-1906), no. maler; var sm. med Chr. Krogh og E. Werenskiöld bl. de førende i 1880'ernes n. kunstliv; oprettede »friluftskademiet« på Modum (40 km V f. Oslo) og dyrkede en impressionistisk betonet naturalisme, bl. a. i udv. og vintermotiver. Fra 1891 bosat i eldlandet, hvor hans arb., især hans farveraderinger skaffede ham et internationalt ry.

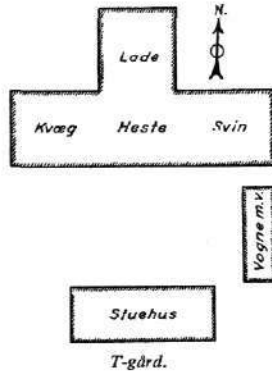
Thaulow [t'aulu], **Thorvald** (1842-93), da. telegrafbedsmænd og forfatter; bl. hans sang er *Slesvig Vort Elskede, Omstridte Land* (1876), med melodi af ham selv.

Thaya [t'a:ja], čech. **Dyje** [d'ijæ], biflod til Morava.

Théâtre-Français [tæ:t'rø-frã'sæ], d. s. s. Comédie Française.

Théâtre-Italien [tæ'a:t'r ita'ljã] (fr: det ital. teater), betegn. for den ital. komedie i Frankrig. Opr. omvandrede teaterselskaber. Kom 1571 til Paris, hvor T fra 1801-78 fik eget teater.

Théâtre National de l'Opéra, Den Store Opera i Paris, se l'Opéra.

the'atrum ana'tomicum (gr. lat.), i Renæssancetiden og senere betegn. for de bygninger, hvor de anat. dissektioner fandt sted. De var bygget som amfiteater med plads til talr. tilskuere.

Theben ['te'bøn], gr. *Thēbai* ['θivā], gr. by i Bøotien, 50 km NV f. Athen; ca. 7000 indb. Ødelagt ved jordskælv 1893; genopbygget. - *Historie.* I det gl. Grækenl. hovedby i Bøotien, støttede Xerxes 480-79, kempede 458-40 ofte mod Athen, 395-62 mod Sparta, under Epaminondas Grækenlands førende stat 371-62, ødelagt af Alexander d. St. 335 f. Kr.

Theben ['te'bøn], gr. navn på Øvre-Ægyptens hovedstad, ægypternes *Waset* el. *No-Amon*. T-s bebyggelse går tilbage til forhist. tid, men først mod slutn. af 3. årtus. f. Kr., da T-s fyrster havde vundet

Tempelruiner fra det gamle Theben.

magten i Ægypt., opnåede den ledende plads bl. Ægypt.s byer. I storhedstiden under Nye Rige bestod T af to dele, den egl. by Ø f. Nilen med templer (ruiner ved Karnak og Luxor), konge- og fyrstepaladser og beboelseshuse for borgere og slaver, og gravbyen V f. Nilen (kaldet *Thebens gravmark*), der foruden gravsteder for det samlede T-s beboere rummede de til begravelsesceremonierne knyttede embedsmænd, håndværkere og handlende. Assyriernes erobring af Ægypt. 667 f. Kr. gjorde ende på T-s storhed, byen blev plyndret og forblev fra da af en stille provinnsby, der i den sene romertid fik en forbigående blomstring.

thé d'ansant ['te' dan'san] (fr.), teselskab med dans; eftermiddagsdans (på restaurant).

Theilade [tai'la:ða], *Nini* (f. 1916), da. danserinde og koreograf, f. på Java, udd. i Kbh. og Paris. Deb. i Danm. 1928 under gæstespil. Hos Reinhardt i Salzburg. Koreografi til *Psyche* (Det Kgl. Teater 1936) og *Cirklen* (Det Kgl. Teater 1938) i Massines symfonisk-koreografiske stil. Massines partner under 2. Verdenskrig i USA og S-Amer., hvor hun giftede sig. Gæstedansede i Kbh. 1946.

thei'leria (efter den schw.-eng. bakteriol. A. *Theiler* (f. 1867)) el. *kvæg malaria*, en i S-Afr. udbredt, infektiøs kvægsygdom, forårsaget af en mikroskopisk blod-snylter, der overføres ved blodsugende midler.

Théiss [tais], ty. navn på floden Tisza, Ungarn.

Th Em, kem. tegn for thoron el. thoriumemanation.

Thémis (gr., egl. vedtægt, lov), i g r.rel. retfærdighedens gudinde.

The'mistokles (gr. *Themistoklēs*) (d. ca. 460 f. Kr.), athensk statsmand, der fik Athen til at bygge stor flåde, som han kommanderede i slaget v. Salamis 480 f. Kr. Hovedandel i A.thens genopbygning og befæstning efter persernes plyndring 480-79. Forvist v. ostrakisme ca. 470.

Themptander [-'tandør], *Oscar Robert* (1844-97), sv. politiker, embedsmand i toldvæsenet, finansmin. 1880-84, statsmin. 1884-88. Opnåede 1885 foreløbigt forlig ang. militærreform og lømpelse af grundskatter. Frihandelsmand, afgik i protest mod kornetoldvedtagelsen.

Them'sen, eng. *The Thames* [ðə'tæmz], Engl.s største og vigtigste flod, 335 km. Sejlbart for større skibe til London, for mindre til Oxford, Kanalford. til andre floder i S-England.

Thems-tunnelen, ældste tunnel i London, bygget 1825-43. 366 m l., består af to parallelle, murede passager, hver 4,3 m br. og 4,9 m h.

Thénard ['te'na:r], *Louis Jacques* (1777-1857), fr. kemiker. Har opdaget brint-overilte og bor.

Thénards blåt ['te'na:r-] (efter L. J. *Thénard*), *CoO,Al₂O₃*, koboltaluminium-oksyd.

theo- (gr. *theós* gud), guds-, **theo-**, se også *teo-*.

theobro'min' (*theo-* + gr. *brāma* føde), 3,7-dimetylxantin, alkaloid, findes i kakaoer og koffeinlignende stof, der udvider hjertets blodkar og fremmer urinudskillelsen.

theocin ['si:n] el. *teofyllin*, urindrivende stof i teblade.

The'odahad, østgoterkonge 534-36, dræbte sin kusine dronning Amalasintha, 534; dræbt ved oprør, da Belisar angreb Italien.

The'oderik den Store (ital. *Teodo'rico*), østgoterkonge 475-526, erobrede Italien fra Odoaker 488-93, regerede i Ravenna, formelt som stedfortræder for kejseren i Byzans, respekterede romernes forvaltning og støttede deres kultur. I germanse sagn (især Nibelungenlied) optræder T som Didrik (Dietrich) af Bern (Ravenna).

Theodor, gr. *Theódōros*, to byzantinske kejsere; Theodor I., reg. 1204-22, grl. kejserriget Nikea og dynastiet Laskaris.

Theo'dora (d. 548), byzantinsk kejserinde, opr. skuespillerinde, g. m. Justinian I., trods fromhed ilde berygtet.

The'odorik I., vestgoterkonge 419-51, faldt i hunnerslaget på rom. side.

The'odoros fra Samos, gr. arkitekt og billedhugger. Deltog omkr. midten af 6. årh. f. Kr. i opførelsen af det samiske Hera-tempel. If. traditionen den første græker som udførte hulstøbte bronzestatuer.

Theo'dosius, rom. kejsere: Theodosius I. den Store (347-95), reg. 379-95, kejser i østen efter Valens, i vesten efter Valentinian 2.s mord (392), lukkede de hedenske templer og reorganiserede rigsstyret. - Theodosius 2., reg. 408-50 i Ø-Rom, søn af Arcadius, ubet. regent, under hvem lovsamlingen Codex Theodosianus blev til.

Theo'dotion (sidste halvdel af 2. årh. e. Kr.), oversatte G. T. til græsk. Hans oversættelse optoges i Origenes' Hexapla.

The'ofano (d. 991), datter af kejser Romanos 2., 972 g. m. Otto 2. af Tyskl., formynder for sønnen Otto 3. 983-91.

Theo'frastos (omkr. 372-omkr. 288 f. Kr.), gr. filosof. Elev af Aristoteles og efter ham leder af den peripatetiske skole. T udgav en system. fremst. af botanikken. Af bet. var også hans lille skrift *Karakterer*, hvor han giver en skildring af de forsk. karakterer ejendommelige træk.

theofyllin (nylat. *thea* te + gr. *fyllon* blad), 1,3-dimetylxantin, påvist i te (koffeinlignende stof), fremstillet til med. anv. Virker udvidende på hjertets kar og øger urinudskillelsen.

The'ognis (gr. *Thēognis*) (ca. 500 f. Kr.), gr. digter. Landflygtig aristokrat fra Megara; hans digtning er et lidenskabeligt angreb på det sejrende demokrati.

Theo'krit (gr. *Thēokritos*) (ca. 324-efter 265 f. Kr.), gr. digter. Hofpoet hos Ptolemæerne, indførte hyrdepoesien i litt. Hans sprog er frisk og hans billeder af folkelivet er fremragende. Hellenismens største lyriker.

The'ophilus Pres'byter, pseud. for Roger von Helmershausen.

the'orbe (ital. *torba*), gl. basinstrument af luttypen med forlængt hals, to skruekasser og varierende strengeantal (spillestreng og basstreng) anbragt ved siden af gribetrættet.

Thēra ['θira], gr. folkesprog: *Santorinē* [sando'rini], gr. ø bl. Kykladerne. Vulkan med gl. indstyrtningkrater, hvor tre yngre vulkaner. Hyppige udbrud.

thera'lit (gr. *thēran* jage efter + *-lit*; man kendte dets eksistens før opdagelsen), *miner.*, alkaligabbro; hovedbestanddele: nefelin, plagioklas og lidt ortoklas.

The'ramenes (gr. *Theramēnēs*) (d. 403 f. Kr.), athensk statsmand, moderat konservativ, deltog i forfatningsændringerne 411 og 404, men gik begge gange mod yderliggende konservativ tendens, dræbt af sine kolleger, de 30 tyranner.

The'resa (sp. *Teresa de Jesús* [tə'resa ðə tæ'sus]) (1515-82), sp. mystiker og helgeninde; optaget i karmelitterordenen, som hun reformerede i modreformatorisk ånd (1565). Fik bet. ved sit rel. forfatter-skab, især selvbiografien *Vida* (1562; da. *Den Hellige T af Ávilas Liv* 1948). Helgen 1622.

Thérèse [te'ræ:z] (*fra Lisieux*) (1873-97), fr. karmelitternonne; helgen 1925; meget populære i Frankrig.

Theresienstadt [te're:zian'stat], čech: *Terezín*, by i Čech. nær Ohřevs munding i Elben. Under 2. Verdenskrig jød. koncentrationslejr (slutt. af 1943 ca. 50 000 fanger). I løbet af 3 1/2 år sendtes ca. 15 000 fra T til tilintetgørelseslejr; ca. 35 000 døde i T. 476 da. jøder transporteredes 1943 til T, hvor 53 af dem døde.

theriak, inden stavemåde for *teriak*.

Thérive [te'ri:v], *André* (egl. *Roger Putosk*) (f. 1891), fr. forfatter, fører for populismen, og har i romaner som *Sans âme* (1928), *Le charbon ardent* (1929) skildret fattigkvartererne i Paris.

Therkilden, *Michael* (1850-1925), da. maler; folkelivs- og især dyremalerier.

thermidor [tærmi'do:r] (fr.: varmehøder), den fr. revolutionskalenders 11. måned, slutt. juli-aug. - Thermidori'erne, fr. politikergruppe, der beherskede konventet efter at have styret Robespierre 9.-10. thermidor år II (27.-28. 7. 1794).

Thermopylae (gr. *Thermo'pylae*, egl.: de varme porte), bjergpas i Mellemgrækenland, hvor perserne 480 f. Kr. slog Leonidas, romerne 190 f. Kr. Antiochos 3. og tyskerne 1941 grækerne.

Thermos, i oldtiden Etoiliens hovedstad, ødelagt af Filip 5. af Makedonien 218 f. Kr.; bet. ruiner.

thero'fytt (gr. *thēros* sommer + *-fyt*), eenårige planter, som kun ved frø overlever den ugunstige årstid.

thero'morpher [-fær] (gr. *thēr* rovdyr + *-morf*), gruppe af uddøde, meget primitive krybdyr. Sump-, kyst- og landdyr; herskende krybdyrgruppe i karbon og perm, uddøde i trias.

thero'poder (gr. *thēr* rovdyr + *-pod*), underorden af dinosaurer. T gik på de kraftige baglemmer, medens forlemmerne var korte og svage med gribehånd. Rovdyr (eks. *Ceratosauros*).

Ther'sites, person i Homers Iliade, den hæsligste mand i den gr. hær v. Troja. Opponerer mod kongerne og prygler derfor af Odysseus. Med T betegner man nu en lavstående demagog.

the'saurus (gr.), skat(kammer); ordbog.

Thēseion (gr.), i oldtiden en heiligtom f. Theseus. Navnet er med urette heftet på templet for Hefaistos og Athena Hefaistia v. Athens torv; dette er et velbevaret dorisk tempel, fuldført omkr. 420 f. Kr.

Thēseus (-sōus) (gr. *-'seūs*), i gr. rel. Attikas nationalhelt, den store, elskede søn; for det attiske folk, knyttet til regner om Minotauros. T-s grav og herskuld fandtes i Athen.

thesmo'ter (gr. *thesmo'thētis* lovgiver), 6 athenske archonter, der ledede retsplejen.

Thēspiai, oldgræsk by i Bøotien; oftest i modsætning til Theben.

Thēspis (6. årh. f. Kr.), grundlægger af den gr. tragedie. Ved de attiske Dionysos-fester år 534 indførte T en person (skuespiller), der sang vekselsange med koret; dette blev dramaets oprindelse.

Thessalien [tæ'sa-], gr. *Thessalia*, landskab i det østl. Mellemgrækenland; 13 488 km²; 562 000 indb. (1938). Hovedby: Larisa. T rummer et stort frugtbar lavlandsområde. - I oldtiden splittet i bystater m. adelsvælde, 346-197 f. Kr. under Makedonien, i 15. årh. under tyrkerne, 1881 til Grækenland.

Thessalonikē [θesalo'nik'i], off. gr. navn på den gr. by Saloniki.

Thessa'lo'nikerbrevene, to skr. i N. T., skrevet i Korinth af apostelen Paulus til menigheden i Thessalonike kort efter dennes stiftelse. Foruroliget ved, at Herrens genkomst trak ud, ængstedes menigheden for deres skæbne, som de ledte for genkomsten, men Paulus trøste

W. M. Thackeray.

Adolphe Thiers.

Thomas af Aquino.

C. J. Thomsen.

dem med, at de døde skal genopstå. I 2. T. T. revser Paulus nogle sværme, som i forventning om den umiddelbart forestående genkomst ikke vil arbejde. Brevene er skrevet kort efter hinanden ca. år 50 og er således de tidligste skrifter i N. T.

Thestrup, *Hans Nicolai* (1794-1879), da. officer. Udmærkede sig under Treårskrigen; krigsmin. 1859-63, arbejdede for stærkere forsvar, fratrådte i protest mod besparelsespolitikken apr. 1863.

théta, gr. bogstav θ. Opr. lyd værdi aspireret t [th], i senere gr. [þ].

Thetis, i gr. sagnhist. en nereide, g. m. Peleus, moder til Achilles; gjorde sønen usårlig ved at bade ham i floden Styx; kun hælen, hun holdt i, forblev sårbar. Heraf udtrykket en achilleslæ. **Thibaud** [ti'bo], *Jacques* (f. 1880), fr. violinvirtuos. Talr. koncertrejser (også Kbh.).

Thibaudet [ti'bo'de], *Albert* (1874-1937), fr. litt.kritiker, har skrevet værker om Mallarmé, Barrès, Flaubert o. a.; efter hans død udkom en mod. fr. litt.hist. **Thibault** [ti'bo], Anatole France's fødenavn.

Thibault, Les [le ti'bo], romancyklus af Roger Martin du Gard.

Thibaut 4. [ti'bo] (1201-53), greve af Champagne, konge af Navarra, en af de betydeligste nordfr. troueverer.

Thiele [tjæ:li], ty. *Zihl*, 110 km l. biflod til Aare, Schweiz.

Thiele [ti:'la], *Just Mathias* (1795-1874), da. forfatter. Med *Da. Folkesagn* (1818-23), 2 store værker om *Thorvaldsen* (1831-50 og 1851-56) og et bd. *Memoirer* (1873, øget udg. 1917) smukt placeret i da. kultur.

Thiele, *Thorvald Nicolai* (1838-1910), da. astronom og forskringsmatematiker, har ydet betydningsfulde bidrag inden for iagttagelseslæren og den celeste mekanik.

Prof. i astron. v. Kbh.s Univ. 1875-1907.

Thielo [ti:'lo], *Carl August* (1707-63), da. komponist og skuespilentreprenør; en af pionererne i da. teater. Havde 1746-47 privilegium på at opføre da. skuespil. Skrev tekst og musik til adsk. syngespil.

Thielska Galleriet [ti:'li] i Sthlm., samling af fortrinsvis skandinav. kunst fra slutn. af 19. årh.; grl. af bankdirektør E. Thiel (1859-1947), 1924 købt af den sv. stat.

Thierry [ti:'ri], *Augustin* (1795-1856), fr. historiker (Merovingertiden og normanernes erobr. af Engl.).

Thiers [tjæ:ri], fr. by i dept. Puy-de-Dôme; 15 000 indb. (1946). Bet. jernindustri (særlig knive).

Thiers [tjæ:ri], *Adolphe* (1797-1877), fr. politiker og historiker. Udg. 1823-27 10 binds-skildring af Fr. Revolution m. moderat-liberalt synspunkt. Oppositionsmand for 1830, gennemførte Ludvig Philips kongemagt 1830. Repræsenterede bourgeoisie, skarp modstander af legitimister og socialistisk arbejderbevægelse; ønskede 1840 dristig udenrigspol. med Engl. og Rusl. (strid om Ægypten), men Ludvig Filip lod ham falde. Bidrog til at svække Guizot, søgte febr. 1848 at redde monarkiet. Skarpt imod Napoleon 3.s statskup, 1851-52 fængslet; siden en af det 2. kejserdømmes mest uforsonlige kritikere, forherligede samtidig Napoleon 1. i 23 binds værk om konsultatet og kejserdommet (1845-69). Advarede mod krigen 1870. Febr. 1871 af nationalforsamlingen valgt til chef for den udøvende magt. Slog Pariserkommunen

ned, reorganiserede hæren og betalte krigskadeserstatning, så at Fr. blev hurtigt rømmet. Blev under monarkisternes indbyrdes strid tilhænger af en borgerlig, kons. republik, styretes af monarkisterne 1873. (Portræt).

Thiess [ti:'s], *Axel* (1860-1926), da. humoristisk tegner, bl. a. ved Punch, Klodshans og Blæksprutten.

Thiess [ti:'s], *Frank* (f. 1890), ty. forfatter, f. i Livland. T. har i romaner behandlet den moderne ungdoms problemer og fremhævet sportens bet., *Abschied vom Paradies* (1927). Skrev senere romanen *Tsushima* (1936, da. 1937), skildring af d. russ.-jap. søkrig. Efter kapitulationen 1945 i forgrunden som hørende til »den indre emigration«.

Thietmar [ti:'t-], (975-1018), biskop af Merseburg, skrev Tyskls. hist. 919-1018.

thige'nol' (gr. *theion* svovl), svovlolie mod lus og mider.

Thiis [ti:'s], *Jens* (1870-1942), no. kunsthistoriker; dir. f. Nasjonalgall., Oslo; har bl. a. skrevet *Leonardo da Vinci* (1909), *Fr. And og Kunst 1-4* (1917-39), *Edv. Munch og hans samtid* (1933) o. a. om nord. kunst.

Thill [til], *Georges* (f. 1899), fr. operasanger (lyrisk tenor). Deb. 1924 i Paris.

Thim [ti:'m], *Reinhold* (d. 1639), da. maler; dekorationsarb. på Rosenborg, altertavler m. v.

Thimig [ti:'mix], østr. skuespillerfamilie. *Hugo T.* (1854-1944), deb. 1872, 1874-1923 v. Burgtheater i Wien, 1914-17 som chef. Bl. hans børn er 1) *Herman T.* (f. 1890), fremragende karakterskuespiller, ikke mindst svogeren *Max Reinhardt*s repertoire, 2) *Helene T.* (f. 1889) (1931 g. m. Reinhardt), 3) *Hans T.* (f. 1900).

tingeyrar ['þingeyrar], da. *Tingøre*, gård i N.-Isl., opr. tingsted, 1133-1551 kloster. Omkr. 1200 et af centrene for sagskrivningen.

Thingmannalid ['þing-mii'd], gl. da. for Tinglid, Knud den Stores hird i Engl.

Thingvalla, i Danm. alm. forvansket form (egl. gen.) af Þingvellir.

Thingvalla-linien, første da. passager- og fragtrute på N.-Amer., grl. 1880 og videreført 1898 af Skandinavien-Amerika Linien.

Þingvallavatn ['þingvadžlahtn], isl. sø på Þingvellir, ca. 32 km Ø f. Reykjavik; 85 km², 110 m dyb; afløb gnm. Sog til Ölfusá.

Þingvellir ['þingvæðler], Islands berømte altingssted, et lavafelt ca. 40 km NØ f. Reykjavik, ved nordenden af Þingvallavatn. Altingets mødested ca. 930-1798. *Lögberg* (Lovklippen) er sandsynligvis en del af skråningen på Almannagjá's østre væg. På Þ, der nu er nationalpark, findes bl. a. en kirke og en stor gård.

Thinis (*This*), ægypt. oldtidsby; efter traditionen hjemsted for Ægyptens to første kongehuse.

thio- (kæm.), se tio-.

Thionville [tjõ:'vil], ty. *Diedenhofen*, fr. by i dept. Moselle; 18 000 indb. (1946). Vigtig flodhavn; midtpunkt for Lorraine's jernmalmejer; stor jern- og stålindustri.

Thi'sslun'd, *Jens* (1892-1942), da. tegner og keramik; siden 1913 knyttet til H. A. Kähler, Næstved. Hans indsats betød en fornyelse af da. fajancekunst.

Thisted, tidl. stavemåde for *Listed*.

Thisted, *Valdemar* (1815-87), da. forfatter og præst, som under forsk. pseud. har skrevet fl. rejsebøger og romantisk-topograf. elskovsromaner samt Kierke-

gaard'sk påvirkede skrifter som *Breve fra Helvede* (1866).

Thisted Amts Tidende, da. dagblad (Venstre), grl. 1882 af C. Berg. Oplag 1948: 10 000.

Thjalfe, i nord. mytol. Thors raske og snilde ledsager.

Thjaze el. *Thjasse*, i nord. rel. en jætte, der bortførte Ydun og derfor dræbtes af aserne.

Þjóðólfr ór Hvini ['þjõ:-] (oldnord: Þ fra Kvinesdalen) (9. årh.), no. skjald, især bekendt for ættkvædet *Ynglingatal*.

Þjórsá ['þjõ:rsau], 210 km l. isl. elv, fra Hofsjökull mod SV.

Thode ['to:dø], *Henry* (1857-1920), ty. kunsthistoriker, prof. i Heidelberg. Har skrevet *Michelangelo* (1908-13) og *Franz von Assisi* (1885). G. m. den da. violinistinde Hertha T. f. Tegner.

Tholle, *Johannes* (f. 1891), da. havearkitekt, kendt for anlæg af kirkegårde. Bøger og populære artikler om havekunst.

tholos (gr.), rundbygning i oldtidens Grækenland.

Tholuck ['to:lu:k], *August* (1799-1877), ty. teolog, prof. i Halle; fører i kampen mod rationalismen, betydelig ekseget og kirkehistoriker: *Versgeschichte des Rationalismus* (1853-62).

Thoma ['to:ma:], *Hans* (1839-1924), ty. maler. Som ung under Courbets påvirkning. Fremragende landskabsmaler, har også malet figurbilleder og portrætter. Særl. fængslende er T, hvor han giver udtryk for sydt. romantik som i *Violinspillende Ung Mand i Måneskin*.

Thoma ['to:ma:], *Ludwig* (1867-21), ty. forfatter. Har i romaner skildret de bayerske alpebønder, skrevet satir. komedier samt de humorist. *Lausbubengeschichten* (1905).

Thomander, *Johan Henrik* (1798-1865), sv. teolog, 1833 prof. i Lund, 1856 biskop smst. Teologisk konservativ, men kirkepolitisk liberal; stansede forfølgelsen af de vakte i Lund stift og fik gennemført sv. kirkeforfatning. Virksom i det skand. kirkesamarbejde; følte sig beslægtet med grundtvigianerne.

Thomas (hebr.; tvilling), en af Jesu apostle, tvivlede om Jesu opstandelse, indtil han fik lov at røre ved naglearrene.

Thomas ['to:mas], *Adrienne* (f. 1896), ty. forfatter. T, der i l. Verdenskrig var sygeplejerske, skrev som pacifist *Die Katrin wird Soldat* (1930, da. *Cathérines Dagbog* 1931) og senere som emigrant, *Katrin! Die Welt brennt* (1936), *Von Johanna zu Jane* (1939).

Thomas ['to:ma], *Ambroise* (1811-96), fr. komponist, 1871 direktør for Pariser-konservatoriumet. Komp. hovedsagelig operaer, bl. a. *Mignon* (1866, Kbh. 1880) og *Hamlet* (1868).

Thomas [tåmas], *Brandon* (1856-1914), eng. forfatter; skrev bl. a. den populære farce *Charley's Aunt* (Charleys Tante) (1892).

Thomas [tåmas], *James Henry* (1874-1949), brit. politiker. 1910-36 medl. af Underhuset (Labour, fra 1931 National Labour); 1918-24, 1925-31 generalsekr. f. jernbanemændenes fagforening, 1924 kolonimin., 1929-30 Lord Privy Seal og arbejdsmin., 1930-35 min. f. Dominions, 1935-36 kolonimin. Faldt p. gr. af anklage for indiskretion m. h. t. budgettet. Selvbibliografi *My Story* (1937).

Thomas ['to:mas], *Kurt* (f. 1904), ty. komponist. Skrev bl. a. klaverkoncert, *Markus-Passion*, kantaten *Saat und Ernte*, skolemusik og sange.

Thomas [tåmas], *William* (f. 1863), amer. sociolog, skrev s. m. Znaniecki *The Polish Peasant in Europe and America* (1918), og desuden bl. a. *Primitive Behavior* (1937).

Thomas af Aquino [-'kvi-] (1225-74), kaldet *Doctor angelicus* (den engleagtige lærer), skolastisk teolog og filosof, f. i Aquino i Syditalien; prof. i Köln og Paris, hovedrepr. for højskolestikken. Udformede i *Summa contra Gentes* (1259-64) og *Summa theologica* (1266-73) et omfattende system, som i 1879 blev stadfæstet af pave Leo 13. og ophæjet til katolicismens normgivende dogmatik.

583

til katolicismens normgivende dogmatik. Søgte at sammensmelte kat. kirkelære og aristotelisk filosofi til en harmonisk helhed. Hævdede, at der gives både naturl. og overnaturl., men ikke fornuftsstridige sandheder. Opstillede 5 beviser for Guds eksistens. Sjælen er et immaterielt livsprincip, omfattende 5 sjælekrafter. Guds bud er moralens normer og statsmagtens udspiring. Den bedste statsform er den monarkistiske, og dens mål er at føre menneskene til et lykkeligt og dydigt liv. Den verdslige magt er underordnet den gejstlige. (Portr.).

Thomas a Kempis (lat.: fra Kempen) (1380-1471), holl. mystiker, tilhørte Brødrene af Fællessivet; skrev hist. og opbyggelige bøger, hvoraf den typisk senmiddelalderlige *De Imitatione Christi* (Om Kristi Efterfølgelse; 1. da. overs. fra Grinderslev kloster, Salling, ca. 1430-60; seneste da. overs. 1947) er udbredt overalt.

Thomasakterne, legendarisk skildring af apostelen Thomas' virksomhed i Indien og hans martyrdød.

Thomas Aquinas [-'kvi-], d. s. s. Thomas af Aquino.

Thomas evangeliet, apokryf ev. med fortællinger fra Jesu barndom; affattet ca. år 150.

Thomasius [to'ma:zius], *Christian* (1655-1728), ty. reislærer, en af de berømteste repræs. for naturretten og for studiet af enger. ret (mod. romerretten) i 17. årh. Vakte megen forbitrelse ved i sine forelæsninger at benytte tysk i st. f. latin.

thomasmasle er fint formalet thomasfosfat (thomasslagge). Gødningsstof m. 15-20% citratopløselig P_2O_5 (fosforsyreanhydrid). Fosforsyren optages langsommere end ved anv. af superfosfat. Egner sig særl. for sur, kalkfattig, let jord.

thomasprocessen, metode til stålfremstilling af fosforholdigt råjern, indført 1878 af de eng. metallurger *Sidney Gilchrist Thomas* (1850-1885) og *Percy Gilchrist* (1831-1935). T var en stor forbedring af bessemerprocessen, ved hvilken jernets fosfor ikke fjernes, da de fleste jernmalme har et betydeligt fosforindhold, som forbliver i råjernet. Ved T friskes råjernet i bessemerperle med basisk for, i alm. af brændt dolomit med tjære som bindemiddel. Desuden gives et tilslag af 14-18% brændt kalk. Når jernets kulstof er næsten bortbrændt, oksyderes fosforet og danner kalciumfosfat, som smelter til slagge (thomasslagge el. thomasfosfat), der pulveriseret giver thomasmasle.

Thomassen, Ejnar (f. 1881), da. forfatter, kendt som oversætter, især af Dostojevskij; har skrevet *Russisk Litteraturhistorie* (1946).

Thomasskolen, sangskole i Leipzig, ved hvilken kantoren ved Thomaskirken er sanglærer (1723-50 Joh. Seb. Bach).

Thomesen, Hans (1532-73), da. præst og salmedigter, 1557 rektor i Ribe, 1561 sognepræst ved Vor Frue Kirke i Kbh. Udgav 1569 *Den Danske Salmebog* (off. til 1699) med 269 numre, deraf godt halvdel danske. Digtede selv en del salmer; bedre er hans omdigtninger og oversættelser.

tho'misme, navnet på Thomas af Aquinos lære, der siden Leo 13. behersker den kat. kirkes teologi og filosofi. Repræsenteredes især af dominikanerne og fortsattes af ny-t.

tho'mister, tilhængere af Thomas af Aquinos lære.

Thomassen, Olaf Anton (1851-1942), no. redaktør. Udg. 1878-1910 »Verdens Gang«, ledende oppositionsblad mod Højr., skarpt satirisk, vægt på kultur- og folkeskole. Brod 1910 med bladets økonom. ledelse og grundlagde s. å. »Tidens Tegn«, som T redigerede til 1917 og gav førende stilling i no. presse.

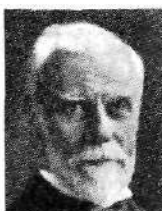
Thomassen, Rolf (1879-1939), no. redaktør. Søn af Olav T. Kunsthistoriker; 1917-39 chefredaktør f. »Tidens Tegn«, engelskorienteret, ivrig f. at understøtte no. Grønlandskrav. Fra 1933 forord for Frisnede Venstreparti, hvis forståelse m. Højr. T 1926 sprængte.

Julius Thomsen.

Oluf Thomson.

Vilhelm Thomson.

Maurice Thorez.

Thompson [tam(p)sən], *Dorothy* (f. 1894), amer. journalist, korrespondent i bl. a. Wien og Berlin. Bøger: *New Russia* (1928), *Political Guide* (1938), *Listen, Hans* (1942).

Thompson [tam(p)sən], *Stith* (f. 1885), amer. folklorist. Har særlig arbejdet med eventyrsystematik. Har bl. a. udg. *Motif-Index of Folk-Literature* (1932-36) og *The Folktale* (1946).

Thomson, Anton (1877-1915), da. filosof, forkæmper for radikale anti-rel. synspunkter. Skrev bl. a. *Religion og Religionsvidenskab* (1911) og *David Hume, hans Liv og hans Filosofi* (1911).

Thomsen, Arnoff (f. 1891), da. billedhugger og lyriker; medl. af »Den Frie Udst.« fra 1936; buste af *Søren Kierkegaard* (Kunstmus.).

Thomsen, Carl (1847-1912), da. portræt- og genremaler samt illustratør; *Middag efter Bispevisitationen* (1888, kunstmus.).

Thomsen, Carl (f. 1894), da. biblioteksmænd. 1921 centralbibliotekar i Esbjerg og 1933 i Århus, 1944 Kbh.s stadsbibliotekar (d. v. s. leder af Kbh.s kommunebiblioteker).

Thomsen, Christian Albert Frederich (1827-96), da. general. Direktør i krigsm. min. dec. 1864-72; udarb. efter 1870 plan for Kbh.s befæstning; krigsm. 1872-74, folketingsm. 1873-96 (Helsingør), bidrog til hærlov 1880. Ledende ved afslutn. af forliget 1894, krigsm. 1894-96. Dir. f. Landbohøjskolen 1884-94.

Thomsen, Christian Jürgensen (1788-1865), da. museumsmand og arkæolog. 1816 bestyrer for Oldnordisk Museum, 1842 direktør; medvirkede til dets videre udvikling, til det overførtes til Prinsens Palæ (1857). Grl. ved samlingernes opstilling treperiodesystemet: sten-, bronze- og jernalder, fremsat i det epokegørende skrift *Ledetråd til Nord. Oldkyndighed* (1837). (Portræt sp. 4559).

Thomsen, Edvard (f. 1884), da. arkitekt, prof. v. akad. fra 1920. Har bl. a. opf. *Løkkehuset* på Chr.havn (1930), fl. skoler (s. m. andre arkitekter), *Utterslev daghjem*, *Søndermark krematorium* (1927-29 s. m. F. Schlegel), bygninger i Zoologisk Have m. m.

Thomsen, Einar (f. 1891), da. kirurg. 1942 overkirurg v. Bispebjerg Hosp. Prof. i kirurgi v. Danm.s Tandlægehøjskole 1937-42.

Thomsen, Ejnar (f. 1897), da. litt.-historiker, prof. i nord. litt. ved Kbh.s Univ. fra 1935. Bl. a. udg. studier over den ældre eng. roman (1928) og *Da. Litt. efter 1870* (1935).

Thomsen, Else (f. 1879), da. gymnastikpædagog, kønmunal gymnastikinspektør i Kbh. 1919-46. Ivrig tilhænger af Elli Bjørkstén, hvis metode hun har indført i da. kvinde- og børnegymnastik.

Thomsen, Grimur (1820-96), isl. forfatter. Magistergrad i Kbh. 1845; i da. diplomatisk og administrativ tjeneste 1848-66, derefter gårdejer på Isl., medl. af Altinget 1869-91. T-s forf. skab omfatter afh., overs. fra gr., ty. og da. og en saml. særpræget, kerneislandske lyrik.

Thomsen, Helmuth (f. 1908), da. maler; medl. af »Koloristerne« fra 1935. Værker: kvindeportrætter i Vejen Mus. og kunstmus., *Sygeplejersken* (Ålborg Mus.).

Thomsen, Julius (1826-1909), da. kemiker, prof. v. Kbh.s Univ. 1866. Hans termokemiske arbejder har vundet anerkendelse i hele verden. Har fremstillet soda af kryolit. (Portræt).

Thomsen, Jørgen (f. 1906), da. maler;

medl. af »Decembristerne«; delvis abstrakte landskaber, figurbill. og opstillinger.

Thomsen, Mathias (f. 1896), da. zoolog, prof. ved Landbohøjskolen 1927. Vidensk. arbejder over cytologi, stuefluens bekæmpelse, landbrugsskadedyr m. m.

Thomsen, Niels P. (1877-1942), da. bogtrykker. Kendt for sine kunstneriske bibliofiltryk.

Thomsen, Oluf (1878-1940), da. patol. Prof. i alm. patol. v. Kbh.s Univ. 1920-40. Har især arbejdet med emner inden for serologi, bakteriologi, arvelighed; endv. m. blodtypebestemmelse. (Portræt).

Thomsen, Richard (1877-1945), da. præst, sidst i Gladsaxe; især formidler af anglikansk teol. og kirkeliv; talrige art. om eng. forhold. Forgrundfigur i det kristeligt-sociale arbejde.

Thomsen, Sigurd (1887-1944), da. journalist og forfatter, myrdet under besættelsen. Bl. a. en litt.-hist. roman om Wessel (1942), en *Svald*-biogr. (1943) samt fl. horespil.

Thomsen, Svend (f. 1909), da. kunstmaler, 1932-46 medl. af »Koloristerne«, fra 1946 medl. af Don Frie Udstilling; repræsenteret på Statens Museum for Kunst.

Thomsen, Thomas Marius (1870-1942), da. etnograf og arkæolog. Virkede ved Nationalmus. 1894-1940, fra 1921 som leder af etnografisk saml. Udgravede og publicerede *Brændfunden* (1906), *Egtved-fundet*.

Thomsen, Valdemar (f. 1887), da. politiker, Gårdmand ved Lunderskov, gik i 1930erne skarpt ind for landbosynspunkter, 1931-32 form. for LS i Randers amt, 1932-45 folketingsm. (Vejlø a.); brød 1934 ud af Venstre og stiftede Det Frie Folkeparti, senere Bondepartiet, hvis formand T blev. Skarpt mod Socialdemokratiet, gik ind for forståelse med nazismen. Juli 1947 idømt 3 års fængsel, frikendt v. landsretten 1948.

Thomsen, Vilhelm (1842-1927), da. sprogforsker. Prof. i Kbh. 1871-1913. Hans arbejder kendetegnes ved stor indsigt, sikker intuition og usvigelig metodisk sikkerhed; også i metodisk henseende blev de banebrydende både inden for indoeur., ugrisk og tyrk. filologi. *Den Gotiske Sprogklassens Indflydelse på den Fl.* (1869) og *Berøringer ml. de Fi. og de Baltiske Sprog* (1890) viser nye veje til bestemmelse af forhist. sprogtrin ved studium af gamle låneord.

Inscriptions de l'Orkhon (1896) gav tydingen af et hidtil ukendt oldtyrk. sprog i ukendt skrift og blev grundlæggende for turkologien. Hertil kommer mange mindre, men metodisk meget vigtige arbejder og forelæsn. over indoeur., oldtyrk., lykisk m. m. samt det større hist.-filologiske værk *The Relations between Ancient Russia and Scandinavia and the Origin of the Russian State* (1877), der påviser det russ. riges grundlæggelse ved nordboerne. (Portræt).

Thomsens sygdom (myotonia congenita), arvelig sygdom, ved hvilken patienten har svært ved at afslappe musklerne. 1876 beskrevet af den slesvigske læge Asmus Thomsen (1815-96).

Thomson [təmsən], Sir *Charles Wyville* (1830-82), skotsk oceanograf. Ledede 1872-76 Challenger-ekspeditionen.

Thomson [təmsən], *Elith* (1853-1937), amer. elektrotekniker og forsker, f. i Engl. Sammen med E. J. Houston grl. han The Thomson-Houston Co., en elektroteknisk fabrik, der senere gik op i

General Electric Co., til hvilket han var knyttet til sin død. Betydelige opfindelser, især inden for elektroteknik.

Thomson [támsn], *George Paget* (f. 1892), eng. fysiker. Arbejder ved elektroninterferens i krystaller. Fik s. m. C. J. Davison Nobelprisen 1937.

Thomson [támsn], *James* (1700-48), eng. digter. Hovedværk: det naturbeskrivende digt *The Seasons* (Årstidene) (1730), hvis tone peger frem mod romantikken. Desuden kendt f. den patriotiske sang *Rule Britannia* (1740).

Thomson [támsn], *James* (1834-82), eng. digter. Hans poesi, f. eks. *The City of Dreadful Night* (1874), er inspireret af eng. og ty. romantikere, men dybt original i sit præg.

Thomson [támsn], *Joseph John* (1856-1940), eng. fysiker. Hovedundersøgelser over katodestrålers afbøjning i elektr. og magnetiske felter førte til opdagelsen af elektronen, og arbejder over kanalstrålers afbøjning til opdagelsen af isotoperne. Nobelpris 1936.

Thomson [támsn], *William*, lord Kelvins borgerlige navn.

Thor (egl. *tordneren*), i nord. rel. en gud bl. aserne; if. myterne søn af Odin og Jord, g. m. Sif, bor på Thrudvang; ejer af hammeren Mjølner, jernhandsker og styrkebælte; når han kører i sin vogn, førspændt med to bukke, opstår torden (Thor-døn); skildres som stærk og hidsig, jætteslægten heldige bekæmper. Ved Ragnarok skal han dræbe Midgårdsormen, men selv omkomme i dens edder. Opr. var T småkævet og gud og har i den ældste nord. kultus plads som udøveren af de allerhelligste handlinger: drab af offerdyret og rituel nydelse af dets indvold, afspejlet i Geirrodmyten.

thorako- (gr. *thōraks* brystkasse), brystkasse-, bryst-.

thorakocentese (*thorako-* + gr. *kentēn* stikke), punktur af brystvæggen for at fjerne vædskeansamling i lungesækken.

thorakopla/stik, operation på brystkassen, fjernelse af ribben, anv. v. lungesygdomme (tb).

thorakotomi (*thorako-* + *-tomi*), operation, hvorved brysthulen åbnes.

Thorarænsen [t'ou-], *Bjarni* (1786-1841), isl. digter og jurist. Amtmand over N- og Ø-Is. 1833. Blev i Kbh. påvirket af romantikken. Hans digt., der indleder nutiden i isl. lyrik, er mest lejlighedsdigte; stilen er enkel (påvirket af eddadigt.), men versene lyser af klarhed og kraft, livssynet mandigt og ædelt.

Thorarænsen [t'ou-], *Jakob* (f. 1886), isl. forfatter, har fra 1914 udg. adskillige digt- og novellesaml., karakteristiske ved en egen resigneret og sarkastisk tone.

thorax (gr.), brystkasse; hos leddyr de kropled, der følger umiddelbart efter hovedet og som regel bærer kroppenene.

Thorbecke [t'orbækə], *Johan R.* (1798-1872), holl. politiker. Liberal leder fra ca. 1840. Svækkede kongens magt ved grundlov 1848, førstemin. 1849-53, 62-66, 68-72. Antiklerikal. Modarbejdede ty. indflydelse.

Thorbjørn, oldda. mandsnavn; senere da. form *Torben*.

Þorbjörn Hornklofi [k'lovj] (omkr. 900), no. skjald, knyttet til Harald Hårfager; forf. til et af de mest livfulde skjaldekvæde: *Haraldskvæði*; 1. del skildrer kongens afgørende slag ved Hafsfjord, 2. del indeholder en kulturhist. betydningsfuld skildring af hans hird.

Thorborg [t'orbårij], *Kerstin* (f. 1896), sv. operasangerinde (alt). Deb. 1924 ved operaen i Stihlm. Har 1932-38 optrådt i Berlin, Dresden, Praha og Wien, derpå ved Metropolitan Operaen i New York.

Þórðarson [t'our-], *Þjórn* (f. 1879), isl. jurist, dommer i Reykjavik fra 1929. 1942-44 statsmin. i forretningsmin., søgte at bekæmpe inflationen, gennemførte juni 1944 unionsopløsningen, fratrådte sept. s. å.

Þórðarson [t'our-], *Þórbjörgur* (f. 1889), isl. forfatter. Bragte med *Bref til Láru* (1924) modernismen ind i isl. litt. og fik stor stilistisk bet. for samtidens forfattere. De bedste af Þ-s bøger er selvbiogr. i impres-

sionist-, humoristisk el. barok stil; *Íslenzkur aðall* (1938), *Ofvitinn* 1-2 (1940-41).

Thordeman [t'ou:(r)da-], *Bengt* (f. 1893), sv. arkolog, antikvarie og forstander f. middelalderafd. ved Statens Hist. Museum (Stihlm.) fra 1946. *Armour from the Battle of Wisby 1361* 1-2 (1939-40).

Thords artikler, optegnelse af jysk ret omkr. 1300, vistnok forfattede af den næsten ukendte Thord Little. Vigtig til belysning af retsudviklingen efter Jyske Lov af 1241.

Thoreau [t'ou:ro:], [b'ou:ro:], *Henry David* (1817-62), amer. forfatter, dyrker af det primitive liv. Hovedværk: *Walden, or Life in the Woods* (1854).

Thorén [t'ou:re:n], *Fritz* (f. 1879), sv. forfatter, lektor. Har udg. fl. psyk. romaner om kunstnere og videnskabsmænd: *Du vinga utav bly* (1937), *Jag är äld och luft* (1939, da. 1942).

Thoresen, Magdalene (1819-1903), da.-no. forfatterinde, tilhørende den no. nationalromantiske skole. Hendes store produktion, hvoraf fremhæves *Billeder fra Midnatssolens Land* (1884-86), står ikke på højde med hendes personlighed (jfr. udg. af hendes breve 1919).

Thorez [t'ou:re:s], *Maurice* (f. 1900), fr. kommunist. Opr. nordfr. minearbejder. Bidrog 1920 til brud ml. socialister og kommunister, organiserede komm. fagbevægelse i Fr., partisekretær 1936, sluttede sig s. å. til folkefrontspolitikken uden at deltage i min. I skarp konflikt m. Daladier 1939, da det komm. parti blev forbudt; skjulte sig for politiet, dømte som deserter, undkom til Sovj. Tilbage efter amnesti 1944, partileder i nationalforsamlingen, 1945-47 deltager i samlingsmin. Fjernet fra min. maj 1947 efter brud m. Ramadiers løstoppolitik. (Portræt sp. 4563).

Þorgeir Þorkelsson, isl. lovsigemand 985-1001; indførte kristendommen på Isl.

Þorgils 'Gjallandi [g'jaldand], pseud. for *Jón Stefánsson* (1851-1915), isl. forfatter og bonde. Tog sine motiver fra isl. natur og almueli; udg. to novellesaml., indeholdende fremragende dyreskildringer, og en roman.

Thorild [t'ou:rid], *Thomas* (1759-1808), sv. forfatter, påvirket af Rousseau, E. Young og Goethe. Skrev en revolutionær filos. på rimløse heksametre: *Passionerna* (1781), kritiseredes af Kellgren. Den fig. heftige polemik, hvori T hævdede hjertets og naturens ret over for fornuft og regler, afsluttedes med *Critik öfver kritiker* (1791-92). Dømt t. landflygtighed for polit. skr. 1793, bibliotekar i Greifswald 1796. Ved sin patetiske, farverige prosa og sin voldsomme, selvbevidste personlighed repr. T den førromantiske genidrykelse i Sverige.

thor'it (af *thorium*), *ThSiO₂*, zirkonlignende stort mineral fra pegmatit.

tho'rium (efter guden *Thor*), radioaktivt grundstof, kem. tegn Th, atom-nr. 90, atomvægt 232, der er moderssubstans til t-familien, t spiller en rolle for atomenergiproblemet, fordi t ved indfangning af neutroner omdannes til uranisotopen U 233, der kan undergå fission under stor energifrigørelse. T-oksyd blandet med lidt ceriumoksyd anv. til aurnet og t-præparater anv. med. til hudbehandling.

Thorkell'a, Grímur Jónsson (1752-1829), isl. lærd, Dr. jur. 1788, da. geheimearkivar 1791. Udg. fl. ældre isl. og no. tekster; fandt under studier i British Museum Beowulf-håndskr., udg. 1815.

Thorkil den Høje, da. høvding, søn af Strutharald; førte 1009 en vikingeflåde mod England, blev jarl af Øst-Angel under Knud den Store og 1022 statholder i Danmark.

Thorkil-Jensen, Niels (f. 1894), da. geodæt. 1925 prof. ved Landbohøjskolen, 1946 direktør for denne.

Thorlák'cius-Ussing [-sius], *Víggo* (f. 1891), da. kunsthistoriker; 1946 direktør for Ny Carlsbergfondet. Har bl. a. udg. *Billedskæerene Claus Berg* (1922), *Billedhuggeren Thomas Quellinus* (1926).

Þorlákur (1133-93), biskop af Skálholt 1178-93, søgte forgæves at lægge alle kirker under bispen, oprettede 1186 det før-

ste nonnekloster på Isl., helgenkåret på Alttinget 1198.

Þorláksson [t'ou:(r)dlauks:sn], *Guðbrandur* (1542-1627), biskop i Hólar fra 1571, bidrog meget til Reformationens gennemførelse i Isl. Forbedrede præstens kær, oversatte Bibelen, virkede for folkeopdragelse, anlagde trykkeri og udgav ca. 100 skrifter, bl.a. salmebog, katekismus, Isl.s lovbook, lat. grammatik.

Þorláksson [t'ou:(r)dlauks:sn], *Jón* (1744-1819), isl. digter og præst. Banebrydende i isl. litt. ved sine overs. (Tullin, Baggesen m. fl.); kendtest er overs. af *Miltons »Paradise Lost»* (overs. fra da. og ty., i eddaversemål) og *Klopstocks »Messias»*.

Thorá [t'ou:ra:], ty. navn på Toruń i Polen.

Thorndike [t'ou:ndaik], *Edward Lee* (f. 1874), amer. psykolog. Særlig kendt for undersøgelser af læreprocesser hos dyr og mennesker samt af intelligensen.

Thorndike [t'ou:ndaik], *Sybil* (f. 1882), eng. skuespillerinde. Deb. 1903, har skabt sit ry især som Shakespeareskuespillerinde på Old Vic. Har også filmet.

'Thorvald', Anders (f. 1883), da. erelæge. 1927 overlæge v. Rigshosp.s ørefafd. og 1931 prof. v. Kbh.s Univ.

Thornycroft [t'ou:ni:kra:ft], *Hamo* (1850-1925), eng. billedhugger. Har udført *General Gordon-mindesmærket* på Trafalgar Square i London. Repr. i glyptoteket med *Teucer* (bueskydende atlet). (Original i Tate Gallery, London).

Thornycroft [t'ou:ni:kra:ft], *Sir John Isaac* (1843-1928), eng. skibssbygger; bet. teknisk indsats.

Þóróddsen [t'ou:ra:ð-], *Jón* (1819-68), isl. forfatter og systemdand. Hans realistiske romaner med emne fra isl. almueli: *Piltur og stúlka* (1850) og *Maður og kona* (udg. 1876) blev banebrydende for isl. romanskrievning.

Þóróddsen [t'ou:ra:ð-], *Thorvaldur* (1855-1921), isl. geolog og geograf. Ved talr. undersøgelser over Isl.s fys. geograf og geol. forhold har Þ bidraget væsentligt til forståelsen af Islands geol. bygning.

tho'ro'n el. *thoriumemanation*, radioaktivt luftformigt grundstof, led af thoriumfamilien, isotop af radon.

Thors [t'ou:s], *Olafur* (f. 1892), isl. politiker, industrimand (fiskehermetik) og storkømand; altingsmedl. fra 1926 (Kons. Selvstændighedsparti), 1932-34 justitsmin., 1939-42 erhvervsmin., 1942 statsmin. for rent selvstændighedsparti-min. Gik stærkt ind for ophevelse af da.-isl. union og indførelse af republik, 1944-46 statsmin. f. koalitionsreg., styrtet v. kommunistisk kritik af regeringens vigen for USAs flyvebæsepolitik.

Thorsbjerg-fundet, d. s. s. Torsbjerg-fundet.

Thorsen, Peder Goth (1811-83), da. bibliotekar og filolog; har udgivet *Danmarks Gamle Provisioslove* (1852-53).

Thorsen, Peder Kristian (1851-1920), da. sprogforsker. Fremragende dialektforsker, har behandlet sprogforholdene ved det da. sprogs sydgrænse i Sønderjylland. Efter hans død kom *Afhandlinger og Breve* 1-3 (1927-30).

Thorseng, det oprindelige navn på Tåsinge.

thorshammer, miniaturehammer, oftest af sølv, i vikingetid anv. som Thor-symbol.

thorshane (*Phalaropus fulicarius*), ret brednæbet svømmesneppe. Undersiden rustbrød i sommerdragt. Arktisk. I Danm. sjældent på træk.

Thorshavn, da. stamemåde for Tórshavn.

Thorsminde, ældre stamemåde for Tórsminde.

Thorson, Gunnar (f. 1906), da. zoolog. Kendt for sine arbejder vedr. hvirvellose marine dyrs udvikling.

Thorsson [t'ou:son], *Fredrik Vilhelm* (1865-1925), sv. soc.dem. Opr. skomagersvend; dygtig agitator, fra 1902 medl. af 2. Kammer. 1918-20 finansmin. under Edén og Branting, atter 1921-23, 1924-25; døde kort efter Branting, til hvis efterl. T var udsat.

Þorsteinsson [t'ou:(r)stéins:sn], *Guðmundur* (1891-1924), isl. maler og tegner; bl. a. ill. til isl. folkeeventyr.

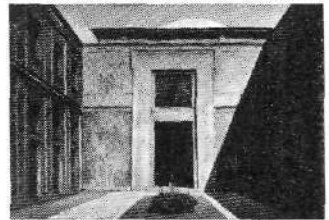
Porsteinsson [ˈþá(r)sdæinsá:n], *Steingrímur* (1831–1913), isl. digter og skolemand. *P* besad stor klassisk og sproglig dannelse og har berøgt isl. litt. med overs. af *Dante*, *Shakespeare*, *Tegnér* og *H. C. Andersen*. Hans egne digte er letlydende og opnåede stor popularitet.

Thorsen, Carl Adolph (1798–1878), da. skolemand og forf. til den 1. da. litt. hist. til skolebrug (1839) samt til *Forsøg til en Da. Metrik* (1833–34). Skoletaler i *Efterladte Småskrifter* (1880).

Thorup, Viggo (1876–1941), da. dommer, fra 1929 i Højesteret. Navnlign kendt som dommer i sager vedr. overtrædelser af krigstidslovgivn., især udførselslovgivn. under 1. Verdenskrig.

Thorvaldsen [ˈtʰarvalˌsɔ:n], *Bertel* (Albert) (1768–1844), da. billedhugger; elev af Abildgaard. Ophold i Rom 1798–1819, hvor han vandt formående venner og opnåede berømmelse m. *Jason* (1802), der efterfulgtes af værker m. antikke, mytol. motiver, bl. a. *Ganymed* (1805), *Mars og Amor* (1810), *Venus m. Æblet* (1813–16), *Håbet* (i forb. m. restaurering af gavlgroperne fra Athene-templet på Ægina, 1817–18), *portrætstatuen af fyrstinde Bariatinská* (1818–20), *Luzern-lavender* (1819) samt fl. relieffer, bl. a. *Alexanderstatuen* (1811, s. d.). 1820–21 forberedte T i Kbh. arb. til Frue Kirke, derefter atter ophold i Rom til 1838, da han rejste hjem m. fregatten *Rota* og modtoges m. store æresbevisn. Værker: *Monument over Pius 7.* (1824–31, Peterskirken), *J. Pontatowski rytterstatue* (1827, Warszawa), *Maximilian I. af Bayerns rytterstatue* (1833–34, München), og *Schillers statue* (1835, Stuttgart). Sine sidste år oph. T sig som baronesse Stampes gæst på Nysø, hvor et mus. indrettedes 1925 over T-s dør udf. arb. Bl. værker fra tiden efter T-s hjemkomst: *Selvportrætstatue*; T-lænet til statuen »Håbet» (1839), *Herkules* (1843) m. fl. T har udf. en lang række portrætbuster af tidens mest fremtrædende personligheder, f. eks. *Alexander I.*, *Metternich* og *Byron*, og står i det eur. kunsthj. som tidens centrale skikkelse. Hans kølige, klassicistiske stil præges af fredfyldt ro; finest træder hans enestående rytmiske kom-

med J. Sonnes monumentale frise (1846–50), der fremstiller Th.s modtagelse ved hjemkomsten 1838. Frisen er stærkt angrebet af det da. klima og en istandsættelse er derfor påkrævet, hvis den ikke helt skal udviskes. De tekn. forstudier for rekonstr. blev siden 1923 foretaget af maleren Axel Jørgensen og efter hans død 1938 fortsat af Axel Salto s. m. murerfor-

Thorvaldsens Museum.gården med Thorvaldsens grav.

mand H. Petersen. Finpudsen, en blanding med Portland-cement, gennemfarvedes i 5–6 mm tykkelse, intet sted anvendtes tyndt påmaled farver. – I gården findes Thorvaldsens grav.

Thorvald Vidfærd (den vidtberøjste), isl. viking, der deltog i Svend Tveskægs vikingetog til England, andst kristendommen og missionerede i Island i slutn. af 10. årh.

Thore, tidl. stavemåde for Torø.

Thot, ægypt. månegud, skrivekunstens og videnskabens beskytter; ibisen og aben var T-s hellige dyr, hvorfor han ofte fremstilles med ibis-hoved.

Thotmes, ægypt. konger af 18. dyn. Thotmes 3. (d. 1447 f. Kr.) erobrede Syrien (slagene ved Megiddo og Kadesh) og sluttede forbund med Mitanni; byggede den store søljeal i Amon-templet i Karnak.

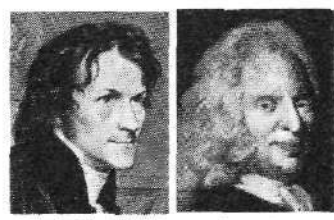
Thott, skånsk adelsslægt. Våben: firdeelt skjold af guld og rødt; nævnes fra 1283. *Jakob Kyrring* var 1355–61 ærkebisp af Lund. I 15. årh. var de ni Akselsønner berømte: *Oluf* (d. 1464) blev 1447 rigsmarsk, og 1459 rigsadmiral; *Erik* (d. 1481) var 1457 og 1466–67 sv. rigsforsætter og fra 1457 herre til Finland; *Jær* spillede 1464–86 som herre på Gotland en stor rolle i unionsstriden. Denne linie uddøde 1674. En anden linie, Næslinien, spillede en rolle i da. og sv. historie, indtil den uddøde 1785, hvorefter slægten Redetz (R-T) optog navnet i Danmark. En 3. linie (Tot) optoges 1756 i sv. adel og blev fra 1807 grever.

Thott, *Birgitte* (1610–62), da. adelsdam og oversætter, hvis *Seneca-overs.* (1658) er et hovedværk i ældre da. prosa.

Thott, *Otto* (1703–85), da. politiker, bibliofil og godsejer (Gavna). Fra 1723 embedsmand i centraladmind., især knyttet til finansstyrelsen; 1763–70 oversekr. i da. kancelli, men uden større initiativ. Medl. af gehejmekonseillet 1758–70, 1772–85. T efterlod sig et bibl. på 138 000 bd., hvoraf de ældste ting skænktes Det Kgl. Bibl., der desuden købte 60 000 bd. (Portræt).

Thrakien [ˈtraˌiː], gr. *Thrákē*, tyrk. *Trakya*, bulg. *Trakija*, kystlandet N f. Ægeerhavet Ø f. Makedonien, siden 1923 del m. Grækenland (8586 km²; 350 000 indb. (1938)), Tyrkiet (hovedby: Edirne) og Bulgarien (Øst-Rumelien). – I oldtiden bebodt af indoeur. folk beslegtet m. grækerne, som fra dem overtog Dionysosdyrkelsen; kom i 4. årh. f. Kr. under Makedonien, i 1. årh. f. Kr. under Rom. Fra 1361 under tyrk. herredømme, hvorved gr. befolk. efth. blandedes med tyrk. elementer. 1913 deltes T ml. Grækenl., Bulg. (ml. floderne Mesta og Maritsa) og Tyrkiet. Trods nederlag 1918 og afståelsesbestemm. i Sévres-freden hævede Tyrkiet det meste af sin del ved Lausanne-freden 1923. Bulg. måtte afstå sin del til Grækenl. 1919; besatte den atter 1941; 1944–45 genoprettedes det gr. herredømme.

Thrane, *Carl* (1837–1916), da. musikhistoriker. Har bl. a. skrevet *Danske Kom-*

Bertel Thorvaldsen. Otto Thott.

ponister (1875), *Fra Hofviolonernes Tid* (1908) (Det Kgl. Kapels hist. 1648–1848) og *Weyses Minde* (1916).

Thrane, *Markus* (1817–90), no. arbejderfører og litterat, 1848 red. af »Drammens Adresse», som T gjorde til organ f. no. arbejderkrav; stiftede dec. 1848 no. arbejderforening, rejste ved virksomheds agitation en omfattende thranitterbevægelse, krævede alm. stemmeret, frihandel, skolereform, husmandslovgivning. Beskyldt for planer om blodig revolution, fængslet 1851, da bevægelsen enkelte steder mod T-s ønske gik over til selvøgt; dømtes m. tvivlsom ret til 4 års strafarbejde. Udvaldrede 1863 til USA.

Thrane, *Waldemar* (1790–1828), no. komponist. Levede som kapelmester i Oslo. Skrev det første no. syngespil *Fjeldventyret*.

Thrane Petersen, *Kirsten*, da. operasangerinde (mezzosopran). Døb. 1946 på Det Kgl. Teater.

Thrasylbulos (d. 338 f. Kr.), athener, ledede flådens oprør mod oligarkiet 411 og fordrev 403 de 30 tyranner.

Threadneedle Street [ˈθrædˌniːdl̩ˈstriːt], gade i City, London; fører til Bank of Engl., som spøgefuldt kaldes *The Old Lady of T* [ði ˈəʊld ˈleɪdi ɒvˌ].

three-island-vessels [ˈθriːˈaɪləndˌvɛsəlz] (eng.), d. s. s. poop-bro-bak-skibe.

Three Rivers [ˈθriːˈrɪvəz], eng. navn på byen Trois Rivières, Canada.

Thrige [ˈtʰriːɣə], *Thomas Barfoed* (1866–1938), da. maskinfabrikant. Oprettede 1894 maskinfabr. i Odense. I 1934 stiftede T og hans hustru Thomas B. Thriges Fond, der ejer firmaet i Odense og Kbh., aktiekap. i vognfabrikken Scandia i Randers og aktiemajoriteten i De Foren. Autom.-fabr. i Odense. Disse virksomheder beskæftigede i 1948 ca. 3000 arb. og funktionærer. Fondens midler skal anv. til støtte af da. industri og håndværk.

thriller [ˈθrɪlɔ] (eng. *thrill* gys), gys, **thrips** [ˈtʰrɪps] (gr.), d. s. s. blårefodder.

thrombe [ˈtʰrɔmˌbɔ] (gr. *thrombos* klump), kartillukning, blodprop.

thrombin, [tr-] (gr. *thrombos* klump), enzym, der ved blodets koagulation omdanner fibrinogen til fibrin.

thrombocyter [ˈtʰrɔmˌbɔˌsɪtɚ] (gr. *thrombos* klump + *kytos* hulning), d. s. s. blodplader.

thrombokinase (gr. *thrombos* klump + *kinein* bevæge), enzym, der findes i vævsafften, specielt i blodpladerne, og som omdanner det virksomme prothrombin i plasma til thrombin.

thrombo'pe'nia essentia'lis (gr. *thrombos* klump + *penia* fattigdom), blodsygdom med ukendt årsag; hovedsymptomet er blødningstendens. Antallet af blodplader synker stærkt. Forekommer i akut, kronisk og intermitterende form. Sygdommen kan være både god- og ondartet.

thrombose (gr. *thrombos* klump + *ose*), dannelse af blodprop, kartillukning.

thrombosis arteria'rum coronaria'rum (gr.-lat.), tilstopning af hjertemusklens pulsårer, fremkalder hjerteinfarkt, d. v. f. sønøvet blodforsyning med evt. påfølgende henfald af en del af hjertemusklens. Ledsages af stærke smerter. Sygdommen helbredes oftest, men kan være alvorlig.

thrombosis 'cerebri, d. s. s. hjerne-*thrombose*.

'Thrudvang, i nordisk religion Thors bolig.

Thrym, i nord. rel. en jætte, der stjæler *Thors hammer*, men ved *Lokes list* berøves den igen og dræbes af Thor.

Bertel Thorvaldsen: Dæbens Engel. (Vor Frue Kirke).

positionssans frem i hans relieffer og tegninger. (Portræt). (Ill. se endv. tavle Dansk Kunst IV).

Thorvaldsen Medaillen, sølvmedalje, stiftet 1837 til minde om hjemsendelsen af Thorvaldsens værker. Tildeles for et bestemt arb.; kunsthakademiets højeste udmærkelse for malere og billedhuggere.

Thorvaldsens Museum i Kbh., oprettet ved Thorvaldsens testamente af 5. 12. 1838; bygningen opført 1839–48 af M. G. Bindsøll, indviet 1848, s. å. overdraget til Kbh.s kommune. Indeholder foruden Th.s egne værker (originalmodeller og marmorarbejder) hans personlige kunstsamlinger, deriblandt ægypt., gr., etruskiske og rom. oldsager, mønter, gemmer m. m. samt malerier fra kunstnerens egen tid. Bygningens ydermure er smykket

'Prymskviða (oldnord: Thrymskvadet), et af Eddaens gudedigte, beretter med løssluppen humor og sikker karakteriseringsvegne om Thor og Loke, der forklædt som Freja og hendes terne drager til jætten Thrym for at hente Thors stjerne hammer.

Thuborg, Anders (f. 1887), da. forfatter. Foruden fl. digtsaml. skrevet en række romaner, hvoraf *En Afkrog af Verden* (1918) med fl. bd. fortsættelser (forkortet til *Lykkelige Mennesker* (1942)) ved jysk lune og særpræget fortællekunst står højest end hans mere filos. prægede produktion (mag. i filos. 1925).

thugs [påg] el. *thags* (eng. skrivemåde for hindi *thag*, af sanskrit *sthaga* en kvæler), nu udrøddet ind. rel. sekt, dyrkende Kåli el. Durgå, Çivas hustru. t-s rel. pligt var at forøve snigmord ved kvæling.

'thuja (gr.) (livstræ), nåletræ af cypresfam. med skældannede nåle; sambo, små kogler med træagtige kogleskål. Nogle arter i haver og på kirkegårde.

Thu'jopsis (*Thuja* + gr. *opsis* udseende), nåletræ som hører til cypresfam. og ligner thuja, men er sølvhvid på undersiden af bladene. 1 art: **T dolabrata** (Japan) i haver.

Thuky'dides (d. ca. 399 f. Kr.), athensk strateg, skrev *Den Peloponnesiske Krigs Hist.* i 8 bøger fra 431-411 f. Kr. (da. overs. 1897-1902). Betragtes som oldtidens største historiker; objektiv og kritisk.

'Thule, 1) den klassiske oldtids navn for Europas nordligste land, oftest opfattet som Skandinavien; 2) nordligste kolonidistrikt i Grønland. Omfatter egnen fra Melvillebugt til Kennedy Kanal. Befolk. en polareskimoer; de opdagtes 1818 af John Ross. 1910 oprettede Knud Rasmussen og Peter Freuchen handelstationen **T** og drev den som privat station; 1937 overtoges den af staten; 108 indb. (1946); distriktet 318 indb. (1946). Der eksporteres sæl- og ræveskind og ederum.

Thule-ekspeditioner, 7 arktiske ekspeditioner, arrangeret af Knud Rasmussen på basis af Thulestationens økon. udbytte. 1. **T** (1912), Knud Rasmussen og Peter Freuchen i slæde fra Thule over indlandsisen til Danmarks Fjord, gnm. Independence Fjord og tilbage over indlandsisen. 2. **T** (1916-18), Knud Rasmussen, Laue Koch og sv. botaniker Thorild Wulff i slæde; kortlængselangs Grønlands nordkyst til Peary Land, meget besværlig hjemrejse over indlandsisen til Humboldt Gletscher. Wulff døde af udmatthed, inden Thule nåedes. 3. **T** (1919), leder Godfred Hansen. Depotudlængning v. Ellesmerelands N-kyst for Amundsens nordpoleksp. 4. **T** (1919), til Angmagssalik, hvis befolkning undersøgtes etnogr. og folklor. 5. **T** (1921-24), slæderejse til centralskimoerne i arkt. Canada. Leder Knud Rasmussen, deltager Freuchen, Therkel Mathiasen, Kaj Birket-Smith og Helge Bangsted. Hovedstation v. NV-hjørnet af Hudsonbugten, hvorfra udførtes etnogr. og arkaol. undersøgelser. 1923 rejste Knud Rasmussen til Alaska. Eksp. hjemførte betydningsfulde samlinger til Nationalmuseet. 6. **T** (1931), motorbådsrekoonsering af SØ-Grøn. ml. Kap Farvel og Angmagssalik. 7. **T** (1932-33); pr. båd, skib og flyve-maskine undersøgtes Grønlands SØ-kyst omhyggeligt. Optagelse af filmen »Palos Brudeførd« om eskimoernes liv. (Se kortet Grønlandsekspeditioner).

'Thule-kulturen, gl. eskimokultur, opkaldt efter fundene ved Thule i NV-Grønland. Danner grundlaget for eskimokulturen i Grønland.

thu'lium (efter Thule), grundstof, kem. tegn Tm, atomnr. 69, atomvægt 169,4. Et af de sjældne jordarters metaller.

Thun [tu:n], by ved floden Aare i kanton Bern, Schw.; 21 000 indb. (1944). Våbenindustri m. v.

Thunbergia (efter den sv. botaniker C. Thunberg (1743-1822)), slægt nær maskeblomstfam. *T alata* (den sørtøjede Susanne) fra Ø-Afr. er stueplante.

Thune Jacobsen, Eigil (1880-1949), da. embedsmand. 1926-33 chef for Kbh.s opdagelsespoliti, fra 1933 chef for stats-

politiet, 1935-38 tillige politidirektør i Kbh.; 1938-41 rigspolitichef, Juli 1941 justitsmin., fortsatte under Buhl og Scavenius til aug. 1943. Skarpt angrebet af modstandsbevægelsen, fordi der 29. 8. 1943 ikke var sørget for, at kommunistfangerne i Horsørød kunne undslippe.

Thune Jacobsen, Otto (f. 1871), da. teolog, Regensens viceprovst fra 1916, dr. theol. h. c. Har især beskæftiget sig med hist. og systematisk teol.; en kritisk og yderst personligt præget tænker.

Thunersee [tu:nar:zə:], sø i Schw.; 48 km²; største dybde: 217 m; gennemstrømmes af Aare. Ved **T** mange kursteder.

Thur [tu:r], 125 km l. schw. biflod til Rhinen; udspringer i Sântis.

Thura [tu:ra] (*de Thurah*), *Laurids* (1706-59), da. arkitekt. 1733 hof-, 1754 generalbyggester, 1740 adlet. Hovedværker: *Palæet i Roskilde* (1733), *Eremitageen, Hirschholm slot, Vor Frelses Kirkes spir*. Arkit. og topograf. forfatterskab: *Den Danske Vitruvius* (1746-49) og *Hafnia Hodierna* (1749).

Thureau-Dangin [ty:ro'da'zæ:], *François* (f. 1872), fr. assyriolog af ualm. alsidighed og glimrende filol. begavelse; førende inden for sumerologien.

'Thuresen, Frederik (1613-75), leder af borgervæbningen i Kbh. (stadshauptmand). Udmærkede sig under belejringen 1658-60; velstående købmand og gods-ejer, bidrog til arveregeringens indførelse 1660.

Thurgau [tu:rgau], fr. *Thurgovie*, kanton i Schw. omkr. Thur; 1006 km²; 138 000 indb. (1941); 98% tysktalende; 67% kat. Hovedstad: Frauenfeld. De vigtigste erhverv er landbrug og industri (tekstiler, maskiner m. v.). Kanton fra 1803.

'Thurii, gr. *Thürtoi*, athensk koloni i S-Ital., anlagt 444 f. Kr. på det ødelagte Sybaris' plads.

Thurneysen [turnaizən], *Eduard* (f. 1888), schw. teolog og præst; har sammen med Barth grl. den dialektiske teologi.

Thurn und Taxis [turn unt 'taksis], tidl. rigsumiddelbart ty. fyrstehus. Fra 1491 habsburgske kururer; overtog 1505 det nederl.-ty. postvæsen, fik 1595 rigspostmesterstillingen (arvelig 1608); blev 1693 rigsfyrstehus; opgav 1801 den nederl. og 1808-67 gradvis den ty. postjeneste mod store erstatninger. Mistede 1918 sine sidste privilegier.

Thurnwald [turnval], *Richard* (f. 1869), ty. sociolog og etnolog; *Die menschliche Gesellschaft* 1-5 (1931-35), skildrer de væsentligste sider af de uciviliserede folks samfundsliv.

Thurrock [th'ærək], østlig industriforstad til London. 76 000 indb. (1948).

Thursday Island [th'æ:zdi 'ailand], eng. navn på Torsdagsøen.

'thurser, i nord. rel. en gruppe jættestagte væsener.

Thurs, da. ø, skilt fra Tåsinge ved **T** sund; 7,4 km²; 1511 indb. (1945). Badested. Stor skibsfart; skibsværfter.

Thy, tidl. stavemåde for Ty.

Thyborøn, tidl. stavemåde for Tyborøn.

Thygesen, Jens Peter Nielsen (f. 1876), da. veterinær. Foruden forsk. andre vet. instrumenter opfundt **T** 1921 den såk. universal-embryotom, som har fundet anv. verden over.

Thygesen, Thyge (f. 1895), da. officer og embedsmand; oberst 1946, s. å. dir. f. Krigsministeriet.

Thygesen, Thyge (f. 1904), da. operasanger (tenor). Siden 1931 på Det Kgl. Teater. Har ofte sunget i udlandet. Kammer-sanger 1946. G. m. Margueritha Flor.

Thyholm, tidl. stavemåde for Tyholm.

thyloxmetoden tidl. rensning af gas for svovlbrinte går ud på at vaske gassen med en svagt ammoniakalsk opløsning af natriumtioursenat, hvorefter svovlet atter udskilles ved iltning med luft.

'thymus (gr.), anat., d. s. s. brisssel.

Thünen [ty:nən], *Johann Heinrich von* (1783-1850), ty. nationaløkonom; uddybede Ricardos jordrenteteorori og søgte at beregne en objektivt »naturlig« højde for arbejdslønnen.

Thyra (1853-1933), *herzoginde af Cumber-*

land, datter af Chr. 9. af Danm. Ægtede 1878 Ernst August af C., arving til det 1866 af Preussen erobrede Hannover. Febr. 1879 meddelte Preussen § 5s op-hævelse som udtryk for uvilje over forbindelsen; ophævelsen var dog afgjort m. Østr. allerede 1878. D. i Gmunden, Østtr.

Thyra (1880-1945), da. prinsesse, datter af Fred. 8. Ugift.

Thyra Danebod, Gorm den Gamles dronning, skal have opført Danevirke; omtales på Jellingestenene.

'Thyregod, Christen Andersen (1822-98), da. forfatter. S. m. Anton Nielsen hovednavnet i ældre »skolelærerlitteratur«.

'Thyregod, Aodor (1875-1944), da. biblioteksmænd og forfatter. Foruden fl. romaner, der viser større psyk. end sproglig evne, skrevet en ledig bog om digteren *Bredahl* (1918).

Thyrrén, Johan (1861-1933), sv. retslær. 1896-1926 prof. i strafferet i Lund, 1916-26 rektor. 1926-28 justitsmin.

thyreo'ge'n (*thyreoidea* + *-gen*) (adj.), med oprindelse i glandula thyreoidea.

thyreo'globu'lin (*thyreoidea* + *globulin*), jodholdigt æggehvideaf udvundet af skjoldbruskkirtelen, indeholder dennes hormon.

thyreo'i'dea, *'glandula* (gr.-lat. *thyreoidea* skjoldformet + lat. *glandula* kirtel), skjoldbruskkirtelen.

thyreo'i'din (af *thyreoidea*), æggehvide-stof, der kan isoleres fra skjoldbruskkirtelen og anses for denne kirtels hormon, øger stofskiftet og anv. derfor til behandling af myxødem; for store tilførsler medfører forgiftning med symptomer som Basedows sygdom.

'thyreotoksi'kose (*thyreoidea* + gr. *toksikón* som vedr. en bue, pilegift + *ose*), forgiftning med skjoldbruskkirtelens hormon thyroksin. Ses ved Basedows sygdom, thyreotoksisk adenom og ved indtagelse af for store doser af hormonet. Hovedsymptomer er stofskifteforhøjelse, hjertebanken, hede-følelse, »nervøsitete».

Thüringen [ty:ri:nən], ty. land i Sovjet-zonen; 15 800 km²; 2,3 mill. indb. (1946). Hovedstad: Weimar. Omfatter størstedelen af Thüringerwald og Thür. Plateau. Bet. minedrift, stor industri. - *Historie*. Grl. ca. 400, 531 under frankerne. Stod i middelalderen oftest under Sachsen, Meissen el. Hessen. Efter 1550 sønderdelt ved arvedelinger i den ernestinske gren af Wettinere. Samlet 1920 som republikken **T**. Efter 1945 del af Sovj.-zonen, med egen regering.

Thüringerwald [ty:ri:nərval] (ty.), et 600 m højt ty. bjergplateau (højeste punkt: 982 m), der danner en nordvestl. fortsættelse af Frankenswald. Gennemskåret af dybe floddale og bevokset med skov. Jernmalmejer; bet. hjemmeindustri.

Thüringske Plateau, ca. 500 m h. bakkelandskab opbygget af muslingalk NØ for Thüringerwald.

thyro'ksi'n (af *thyreoidea*), aminosyre med et indhold af 65% jod, indgår i skjoldbruskkirtelens hormon, thyreoidinet, og virker som dette.

'Thyrsos (gr.), i gr. rel. en stav omvundet med vinløv og forsynet med en pinie-kogle foroven. Den føres af Dionysos og hans følge; er vel opr. et kultinstrument.

thysa'nu'rer (gr. *thysanos* kvast + *urá* hale), primitive, vingeløse insekter. Hertil solvkræ.

'Thyssen, August (1842-1926), ty. industrimand. Opbyggede efter 1867 kæmpe-mæssig metalindustrikoncern i Ruhr-området, der 1926 gik op i »Vereinigte Stahlwerke«.

'Thyssen, Fritz (f. 1873), søn af August **T**, ty. industrimand, 1926 direktør for Verein. Stahlw., ydede store tilskud til nationaløkon., men måtte 1939 flygte fra Tyskl., formuen konfiskeredes. Erindringer: *I Pald Hiller* (1941, USA).

'Thälmann [tœ:lmən], *Ernst* (1886-1944), ty. kommunist. Opr. transportarbejder; 1924 formand f. ty. kommun. partis centralkomitee og rigsdagsm.; komm. presidentkandidat v. valgene 1925 og 1932. I koncentrationslejr 1933,

dræbt i Buchenwald 1944 (efter ty. meddelelse ved allieret luftangreb).

Thaer [tæ:r], *Albrecht* (1752-1828), ty. landøkonom. T var opr. læge, men grl. 1806 en lærestanst for agerdyrking på godset Möglin i Brandenburg. 1810 prof. ved univ. i Berlin. T æres i Tyskl. som det rationelle landbrugs fader.

Thøger (d. ca. 1065), da. helgen af ty. fødsel, uddannet til missionær i Engl., Olav d. Helliges kapellan, virkede siden i NV-Jylland, hvor han 1117 skrinlagdes i Vestervig.

Thøgersen, Peder (1577-1634), da. skolemand, præst og forfatter. Som rektor i Randers vistnok skrevet en bearb. af moraliteten *Comœdia de mundo et paupere*.

Thøgersen, Thøger (1885-1947), da. arbejderpolitiker. En af de ledende inden for den da. kommunistiske bevægelse i dens første år, 1928-29 formand for partiet, 1936-41 faglig medarbejder ved »Arbejderbladet«, 1941 arresteret efter kommunistloven og via Hørsørølejreren sendt til Stutthof, hvor han sad til 1945.

Thøkk, i nord. mytol. Lokes døknavn, da han i en gl. kones skikkelse nægtede at græde over Balders død og derved hindrede hans frigivelse fra Hel.

Thørnell, Olof (f. 1877), sv. general. Chef f. forsvarstaben 1936; øverstbefalende f. sv. forsvar 1939-44 (alløst af Jung); fra 1944 første adjutant hos Gustav 5. og chef f. kongens stab.

Thaarup, Frederik (1766-1845), da. statistiker og litterat. Hans hovedværk: *Udførlig Vejledning til Det Da. Monarkis Statistik* 1-6 (1812-19), en forløber for Bergsøes (og senere Traps og Warmings) værker om Danmarks Statistik.

Thaarup, Thomas (1749-1821), da. forfatter, hvis dram. idyller, især *Høst-Guldet* (1790), er tidstypiske poet. dokumenter fra bondefrigørelsens dage; komponisten Schulz andel i deres succes.

Thaarupgaard'ske Stiftelse, Den, ved Ryslinge, Fyn, oprettet 1698, yder klosterhøving til 24 ugifte damer af adel el. rang.

Ti, kem. tegn for titan.

Tiahuanaco [tjawa'nako], ruiny i Bolivias højland S f. Titicaca-søen, et af centrene for T-kulturen (ca. 100-1000), der fik stor bet. for udviklingen af de peruanske kystkulturer og inkakulturen. Berømtest er Solporten med smukke relieffer af solguden og hans følge.

tia'mi'n (tio- + amin), vitamin B₁. Let opløseligt i vand. Indeholder både svovl og kvælstof. (Jfr. vitaminskema).

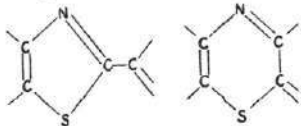
ti'ara (pers.), bikubeformet hovedbeklædning (af orientalsk opr.) m. 3 kroner, rignåle og kors; bæres af paven v. festlige lejligheder (under gudstjenesten bærer han mitra).

Tiara.

tiazinfarvestoffer [-'sɪ'n], farvest. med 2 arylkerner (aromatisk ringe) i molekylet, forbundet gnm. en svovl- og en kvælstofbro (en tiazinbro). Herunder hører basiske farvestoffer som metylenblåt, bejdsfarvestoffer og sure farvestoffer, men især svovlfarvestofferne.

tiazolfarvestoffer [-'so'l], gule og brune svovlfarvestoffer indeholdende 2 aromatiske ringe forbundne med en tiazolbro,

Tibbett [tɪbɛt], *Lawrence Mervil* (f. 1896), amer. opera- og koncertsanger (baryton). Deb. 1923 på Metropolitan Operaen.

tibbu el. 'teda, nomadefolk i Tibesti, Sahara, opstiet ved blanding af sudan-negre med nordafr. hamitter. Taler sudan-sprog.

Ti'ber, ital. 'Tevere (lat. 'Tiberis), 405 km l. ital. flod; udspringer i De Toscaniske

Apenniner, løber mod S, danner strøm-hvirvler ved Perugia, gennemstrømmer Rom og udmunder med to arme i Det Tyrrenske Hav. Ikke sejlbart for sø-gående skibe.

Ti'berias, arab. *Tabariya*, hebr. *Teverya*, 'by i N-Palæstina ved V-kysten af T Sø (Genezareth Sø); 12 000 indb. (1946), deraf 6000 jøder. - Opkaldt efter kejser Tiberius. Jødisk centrum efter Jerusalem's ødelæggelse.

Ti'berias Sø el. *Galilæas Sø* el. *Genezareth Sø*; hebr. *Yām Kinnereth*, arab. *Bahret Tabariya*, sø i N-Palæstina gennemstrømmet af Jordan; 170 km²; overfladen ligger 206 m under Middelhavets. Omgivet af et frodigt kystlandskab.

Ti'berius (42 f. Kr.-37 e. Kr.), rom. kejser 14-37, søn af Livia, adoptivson og svigersøn af Augustus, i hvis krige han udmærkede sig. Dygtigt og sparsommeligt rigsstyre. Sygelig mistro førte til talrige majestætsprocesser, især efter at Sejan havde fået indflydelse og efter dennes fald. År 26 trak T sig tilbage til Capri. (Portrætbuste sp. 4577).

Tibe'sti, indtil 3400 m h. bjergdrag i Sahara (S-Libyen og Tchad). Får regn om sommeren og er delvis savanneklædt.

Ti'bet, tibet. *Bod-yul* [bøjyl], munkestat i Centralasien, N f. Indien; ca. 850 000 km²; ca. 3 mill. indb. Byer: Lhasa (hovedstad), Shigatse, Gyantse. T består af 4-5 km h. tørre, kolde højsletter og 5-9 km h. ØV-gående bjergkæder som Himalaya, Transhimalaya, Käräkorum og Kun-lun. T er rigt på saltsøer, og kun den sydl. og østl. del anvendes til havet, bl. a. af Indus, Tsangpo (Brahmaputra), Mekong, Yang-tze-kiang og Hwang-ho. Folketætheden er størst mod S og Ø. Indb. er af gul race og tilhængere af lamaismen, ca. 1/3 er præster og munke.

Landet styres i praksis af de høje lama-præster (især dalai-lama). Hovederhverv er agerbrug og kvægavl. Der dyrkes byg, hvede, bælgplanter, frugttræer og grønsager. Både agerbrugerne og de fåtalige nomader holder får, geuder, æsler, muldyr, yakokser og kameler. Mælkeprodukter, te og byggerier udgør hovedføden sammen med færekød. Handel med Indien og Kina. - *Historie*. Buddhismen regnes indført i daværende kongerige T i 7. årh. e. Kr.; efter mongolerherredømme i 13. årh. oprettedes i 14. årh. et præstevælde, der efter lange kampe førte til anerkendelse af dalai-lama som T-s verdens. overhoved 1640. Fra 1720 måtte T anerkende kin. overhøjhed, men fastholdt iøv. afspæringspolitik, især mod eur. magter. Først 1903-04 trængte eng. ekspedition under oberst Younghusband frem til Lhasa (hindre russ. indfl.). Kin. indfl. ophørte efter beg. af uroen i Kina efter 1912; eng. indflydelse derpå overvejende. (Kort se Indien og Asien).

tibe'tansk sprog og litteratur. Tibetsansk falder nutildags i adskillige, delvis lidt kendte dialekter, hvoraf Lhasadialekten gælder som højsprog. Sammen m. nogle Himalayasprog og burmansk udgør tibetansk den tibeto-burmanske sproget, der må anses for beslægtet med indokin. Skriftsproget er faldt i 7. årh. med indførelsen af den ind. devanagari-skrift. Litt. er overvejende buddhistisk, overs. fra sanskrit suppleret med originale tibetanske værker, og foreligger samlet i *Kandjur* (bKa-'gyur) (indeholdende de kanoniske skr.) og *Tandjur* (bsTan-'gyur) (kommentarer, hymner, grammatik, ordbøger og andre hjælpevidensk.); disse samlinger er fl. gange trykt som bloktryk i 108 + 225 bd. Hertil kommer talrige senere opbyggede og rituelle værker samt biografer. Den verdslige litt. (historie, digtning) foreligger kun i manuskripter. Tibetansk spiller indenfor den lamaistiske kirke i Mongoliet samme rolle som latinen indenfor romerkirken.

Tibetvejen, en under 2. Verdenskrig bygget vej fra SV-Kina over Tibet til Nordindien.

ti'bia (lat.), skineben.

tibi'alis, *nervus t.* nerve, der forsyner benets inderside med følelser og de tykke lægmuskler med bevægelsesnerver.

Tibirke, sogn N f. Arresø (Nordsjæll.) med de lyngklædte T Bakker, skoven Tisvilde Hegn (opr. flyvsand), bade-stedet Tisvildeleje og Helene Kilde.

Ti Bud, De el. Dekalogen, blev if. 2. Mos. 20 og 5. Mos. 5 givet af Gud til Moses på bjerget Sinai (Horeb) og skrevet på to stentavler. De rom.-kataliske og lutheranerne inddeler budene således:

1. du må ikke have andre guder for mig,
2. du må ikke misbruge Herren din Guds navn,
3. kom hviledagen i hu,
4. er din fader og din moder
5. du må ikke slå ihjel,
6. du må ikke bedrive hor,
7. du må ikke stjæle,
8. du må ikke sige falsk vidnesbyrd mod din næste,
9. du må ikke begære din næstes hus,
10. du må ikke begære din næstes hustru, træ eller trækvinde, okse eller æsel eller noget, som tilhører din næste.

De gr.-kataliske og de reformerte har en nok så naturlig inddeling, idet de slår d. 9. og 10. bud sammen som eet forbud mod at begære, og til gengæld regner de billedforbudet som et bud for sig, d. v. s. som 2. bud. 2. Mos. 20, 4). Om T som helhed kan gå tilbage til mosaik tid, anses af den moderne videnskab for tvivlsomt.

Ti'bul(lus), 'Abius (ca. 54-19 f. Kr.), rom. elegisk digter. Bevarede er 4 bøger (kærligheds-) digte, hvoraf de to første er ægte. Da. overs. 1942.

tic [tik] (fr.), forældet betegn. for mange forskellige former for trækninger i ansigtsmusklerne.

tical [ti:kal], eur. betegn. for den siam. mønt baht.

Tichon, anden stavemåde for Tihon.

Tichonov, anden stavemåde for Tihonov.

Ticino [-'tʃi-], ty. *Tes'sin*, 1) 259 km l. sch.-ital. flod fra St. Gotthardt gnm.

Lago Maggiore til Po SØ f. Pavia; 2) den sydligste kanton i Schw.; 2813 km²; 162 000 indb. (1941), deraf 90% italiensk-talende, 93% kat. Hovedstad: Bellinzona. De vigtigste erhverv er landbrug og kvægavl. Stort turistbesøg. Kanton 1803.

ticket [tɪkɪt] (eng.), billet, bon.

tid, 1) *astron.* t måles v. hj. af Jordens rotation om sin akse. Denne bevæger himlens daglige omdrejning fra Ø mod V. Forårspunktet, som (bortset fra præcession og nutation) ligger fast ml. stjernerne, definerer ved sin daglige omdrejning stjernetid lig forårspunktets timevinkel. På lignende måde definerer Solen sand soltid og middelsolen middelsoltid. Jordens rotationstid er ikke helt konstant, men forandrer sig af og til i spring på nogle få tusindedele af et sek. Dette fremgår af kontrollen af den ved Jordens omdrejning definerede tid med meget nøjagtigt gående kvartsure samt ved undersøgelser af Månens og planeternes bevægelser. 2) *psyk.*, samlingen af fænomener, der opleves som værende el. følgende efter hinanden. 3) *filos.*, a) hos Kant: en anskuelsesform, hvor fænomenerne ordnes efter deres følgen efter hinanden; b) en dimension af verden, karakteriseret ved varighed og succession.

Tida'holm, sv. købstad (fra 1910), Ø-Västergötland; 5800 indb. (1948). Industri: trændstikker, maskiner.

Tidblad [ti:dblad], *Inga* (f. 1901), sv. skuespillerinde. Deb. 1921, 1922-25 v. Svenska Teatern, 1926-32 v. Oscars-teatern, siden 1932 tilhørt Dramatiska teatern som en af dets førende kræfter. Tidlig populær i talr. filmroller ved sin blide kvindelighed.

tidebønner, bønner i den kat. kirke på bestemte tider af dagen (horae canonicae).

tidehvervsbevægelsen, en efter tidsskriftet *Tidehverv* opkaldt retn. i den da. folkekirke. T begyndte omkr. 1920 som en protest mod Indre Mission og KFUM-bevægelsen, influeret af Karl Barth, som den dog i mange henseender tager afstand fra. I de senere år en vis forb. med grundtvigske synspunkter, ikke mindst kirke-

politisk. N. J. Heje og Tage Schack har været ledende inden for t.
Tidemand [ti:doman:], *Adolph* (1814-76), no. maler; elev af akad. i Kbh. og Düsseldorf, senere prof. smst.; navnlig skildringer af no. bondeliv.

Tidens Kvinder, Uge-Journalen, da. ill. ugeblad, grl. 1922. Oplag 1948: 66 000.
Tidens Tegn [ti:(d)ans 'tejn], no. dagblad (Frisindede Venstre), 1910-41.

tidvæv el. *ebbe* og *flood*, periodiske ændringer i havets niveau, som skyldes Månens og Solens tyngdetiltrækning. Månens indflydelse er den dominerende. Den beviker, at vandet i havene strømmer hen mod de meridianer, for hvilke Månens kulminerer i S el. N. Som resultat af Jordens rotation og Månens banebevægelse vandrer disse meridianer hen over jordoverfladen, t-fænomener kompliceres i høj grad ved den uregelmæssige fordeling af land og hav, men i hovedsagen bliver perioden for t på et og samme sted lig den gnstl. tid ml. to på hinanden følgende øvre og nedre kulminationer af Månen, ca. 12 tim. 25 min. Når Solen virker i samme retning som Månen, hvilket finder sted 1-2 dage efter ny- og fuldmåne, er t stærkt udpræget, s pringflood: 1-2 dage efter første og sidste kvarter, når Solen og Månen modvirker hinanden, er t mindst udpræget, niflood. Vandets opstuvning i bugter medfører ofte en betydelig forøgelse af t. Forskellen ml. højvande (flood) og lavvande (ebbe) kan nå op til 10-15 m (Bretagne og Normandiet, Bristol-kanalen, Patagonien, Fundy-bugten). I de da. farvande er t meget lidt udpræget inden for Skagen, men mærkbart på Jyllands vestkyst.

tidløs ('Coelicum), slægt af giftillierfam. med stængelknold, fra hvilken bladene kommer om foråret, de viser i løbet af sommeren. Blomsterne viser sig om efteråret; høst-4 el. nøgen jomfru (C. autumnale) har hilla, krokuslignende blomster i sept. Dyrkes i haver.

Tidningarnas telegrambyrå ab., alm. kendt under fork. TT (s. d.).

tidssalder, *geol.*, større tidsafsnit i Jordens geol. udviklingshistorie. Den geol. tidsregning er i hovedsagen relativ og baseret på undersøgelser over lagenes lejringsforhold og forsteningsforhold. Dog er en absolut geol. aldersbestemmelse udført v. hj. af radioaktive mineraler. I den geol. tidsregning regnes med den i nedest. skema viste inddeling: urtid (arkaiske t), ældste oldtid (algonkiske t), oldtid (paleozoiske t), middelalder (mesozoiske t) og nyere tid (kænozoiske t).

Tidsalder	Periode	Mill. år
KÆNOZOISK	kvartær	
	tertiær	34 <i>urmont. Mexico</i>
	kridt	70 <i>begyndende Colorado</i>
MESOZOISK	jura	123 <i>tschikawaif. Japan</i>
	trias	
	perm	220 <i>begyndende Bohmen</i>
	karbon	269 <i>begyndende Schwaan</i>
	devon	300
PALÆOZOISK	gotlandium	
	ordovicium	349 <i>urmont. Mass</i> 371 <i>Conn</i>
		400 <i>Köln, Sverige</i>
	kambrium	453 <i>Dasat. Virginia</i>

ALGONKISK	
ARKKISK	1770 <i>urmont. Manitoba</i>

tidssbefragning, eng. *time-charters*, befragningsform, hvor skibet er fragtet med mandskab for en vis tidsperiode, ikke for een el. fl. rejser (i alm. månedsvi).

Tiberius.

Ludwig Tieck.

tidssbestemmelse. Bestemmer man ved en astron. måling et himmellegemes timevinkel, og kender man dets rektascension, findes stjernetiden som sum af de to nævnte størrelser. Stjernetiden kan omregnes til middeltid ved de i de store almanakker anførte data vedr. middelso-lens stilling i forh. til forårspunktet (der definerer stjernetid). Særlig nøjagtigt udføres astron. t v. hj. af et passageinstru-ment el. varianter af dette instrument, idet stjernetiden ved en stjernes passage over meridianen i øvre kulmination er lig dennes rektascension. Nøjagtigt astron. t udføres på et antal observatorier, der er udrustet med et betydeligt antal nøjagtigt gående ure, som holdes under kontrol ved t. Herfra distribueres den nøjagtige tid ved de såk. vidensk. radio-tids-signaler. Ved at udføre en t på et steds meridian og sammenligne den fundne t med Greenwich tid (bestemt ved radio-tids-signalerne), finder man længden v. el. Ø for Greenwich.

tidssbrandør, brandør, der virker efter en forud indstillet tid.

tidssel, alm. anv. betegn. for slægterne 'Carduus (t i snævrere forstand) og 'Cirsium (bladho ved t) af kurvblomst-fam. De har regelm. rørformede blomster og tornede blade og stængler. Carduus har hårfornet fnok, Cirsium har fjerfor-met fnok. Mest alm. er ager-t.

tidsselkugle ('Echinopus), slægt af kurv-blomstfam., tidsselgruppen; kugleformede hoveder. En art i Danm., sjældent, vist forvildet fra haver.

tidsselordenen, eng. *Order of the Thistle*, ældg. skotsk orden, sidst fornyet 1853. Gives kun skotske adelsmænd.

tidsselsommerfugl ('Pyra'metis 'cardui), uregelmæssigt plettet dagsommerfugl af takvingernes fam.

tidssindstillede bomber el. *langtidssbomber*, bomber, der ikke springer ved nedslaget, men nogen tid efter, bestemt ved den tid, det tager for acetone (udløst i nedslaget ved en gasampullens knusning) at opløse (blødgøre) en celluloidskive så meget, at slagmekanismen udløses. Alt efter skivens tykkelse kan det tage fra nogle min. til fl. døgn, inden t springer.

tidssinteresse, *jur.*, det udbytte, en for-sinket ydelse ville have afkastet i tiden efter forsinkelsens indtræden.

tidssjævning el. *tidssækvation*, forskellen ml. sand soltid og middelsoltid. t svinger ml. ca. -14 min.(febr.) og +16 min.(nov.). Da. normalt ved tiden for Solens kulmination i syd er lig 12 tim. - t + længde-forskellen ml. stedets meridian og den mellemur. zoneridian (15° Ø f. Grv.). For Kbh. er sidst. størrelse (lokalkon-stanten) lig 9m 41s, således at da. normalt v. Solens kulmination i syd varierer ml. grænserne 11t 53m og 12t 24m.

tidssmeldemaskine, apparat til autom. angivelse af tidspunkt. Benyttes ved tele-phoncentraler.

tidssoplevelse, *psyk.*, 1) oplevelse af fæno-meners varighed, samtidighed, forandring el. sukcession; 2) bestemmelse af varighed (tidssafstand) ml. forsk. oplevelser.

tidssregning, 1) *astron.*, se kalender og kronologi; 2) *geol.*, se tidsalder.

tidssignaler, akustiske el. optiske signa-ler til brug for bestemmelse af den nøjag-tige tid. I Danm. udsendes t gnm. telefon ved A/S Dansk Normaltid, der modtager tiden fra Kbh.s Univ.s astron. observato-rium. Dette t udsendes fl. gange dgl. af Statsradiofonien. Tidl. gaves et t v. hj. af

en kugle på silopakhuset i Frihavnen, der faldt hverdage præcis kl. 13. Radio-t ud-sendes dgl. til faste tider, således at astro-nomer el. andre, navnlig sofaende, kan bestemme deres urstand. Der udsendes to slags t: *anogosignaler* til praktisk brug og *koicidensignaler* til vidensk. brug.

tidsskrift, periodisk udkommende publi-ation i hefteform. Kendes fra d. 17. årh., opr. overvejende videnskabelige (f. eks. *Journal des Savants*), senere udkom de moraliserende og causerende (f. eks. *Spectator*) og de polit. (f. eks. *Quarterly Review*). I 19. årh. kom dertil med den fremskredne teknik de illustrerede t. I 20. årh. er de gamle blandede t ofte er-stattet med lette underholdende t og deres væsentlige indhold overtages af dagbladens kronikker og feuilletons; fagt-spiller fortsat en bet. rolle.

Tidsskrift for rettsvidenskab (no.), grl. 1888. Redigeres af en no. hovedred. i forb. med en redaktionskomité, be-stående af en repræs. for hvert af de 5 nordiske lande.

Tidsskrift-Index, Dansk, årlig publi-ation, grl. 1915 af Sv. Dahl og Th. Dø-sing. Udgives af Statens Bibliotekstilsyn og registrerer årl. ca. 300 da. og enkelte nord. tidsskrifters indhold, systematisk ordnet.

tidssækvation (lat. *æqvus* jævn), d. s. s. tidsjævning.

Tidø [tri:dø:], sv. slot v. Mylaren, 12 km S f. Vasterås, opført 1625-45 for Axel Oxenstierna.

Tieck [ti:k], *Friedrich* (1776-1851), ty. billedhugger. Broder til Ludwig T. Kendt for sine portrætter bl. a. af billedhuggeren *Rauch* (glyptoteket).

Tieck [ti:k], *Ludwig* (1773-1853), ty. for-fatter. Den meget produktive T stod for samtiden som den mest betydelige ro-mantiske digter. T har bl. a. fornyet folke-bøger og folkeeventyr, dels episk, *Der blonde Eckbert* (1796), dels dram., *Der gestiefelte Kater* (1797, romant.-satirisk komedie) og *Leben und Tod der heiligen Genoveva* (1804, omfattende læsedrama). I de senere år hylde T en mere borger-lig realisme. (Portræt).

Tiedje [ti:dje], *Johannes* (1879-1946), ty. slesvigske politiker. Præstesse fra Sønder-jylland, kritiserede 1909 ty. tvangspolitik; 1918 ty. reg.s sagkyndig i sønderjy. anligg.; foreslog deling af Sønderjyll. efter såkaldte Tiedje-linje, der ville gøre Højer, Møgeltonder, Tønder, Tinglev og Bov tysk. Embedsmand i ty. indenrigs-min., afskediget 1936 som modstander af nationalsocialismen (knyttet til Niemö-lers bekendelseskirke); 1945-46 landråd i Flensborg amt.

Tiemroth ['timro:t], *Edwin* (f. 1915), da. skuespiller og instruktør. 1936-37 v. Det Kgl. Teater, siden v. forsk. privatscener (Lennie i »Mus og Mænd«, Shaws »Helt« o. a.). Filmdebut 1941.

tiende (af *tiendedel*), tvungen årl. afgift (opr. en tiendedel af afgrøden og andre produkter) til kirk. formål. Fandtes ikke i oldkirken, men indførtes fra ca. 600, i Danm. fra ca. 1120. Pengeafgift fra 18. og 19. årh. I Danm. tilfaldt t biskop, præst og kirke. I andre lande firdelt (de fattige fik en særlig portion). Ved Reforma-tionen i Danm. gik bispe-t til kongen, kirke-t solgtes til private kirkejerere i 17. årh. Præste-t afløstes ved lov af 1903 (af-sluttet 1918). Også kirke-t er nu praktisk talt afløst. Ved afløsningen forringedes kirkens formue afgørende.

Tiendebank, *Kongeriget Danmark*, oprettet ved lov 1903 til finansiering af tiendeafløsning ved obligationsudstedelse.

Tienen [ti:nø], fr. *Tierlemont* [ti:rlø'mɔ], belg. by Ø f. Bruxelles; 22 000 indb. (1949); tekstil- og maskinindustri.

Tien-shan [thienʃan] (kin: himmelbjerg), bjergkæde i Centralasien; fra Pamir mod NØ ind i Sin-kiang; højeste punkt: Khan Tengri (6996 m).

Tien-tsin [thien tʃin], by i NØ-Kina, Peipings havneby, ved floden Peiho, 1 718 000 indb. (1946). Udhavn: Taku.

Tiepolo [tjæ:], *Giovanni Battista* (1696-1769), ital. maler, f. og virksom i Venezia.

Giovanni Battista Tiepolo: Madonna. Detalje af fresko i pinakoteket, Venedig.

Påvirket af Piazzetta, T-s lofts-, væg- og staffelbilleder er af en festlig og dekorativ virkning. Har udsmykket slottet i Würzburg og slottet i Madrid. Fresker bl. a. i *Palazzo Labia* i Venezia. Kunstmus. i Kbh. ejer *Antik Scene*, muligvis et motiv fra græsk sagnhist. Sennen Domenico T. (1727-1804) arbejdede s. m. faderen i Tysk. og Sp. *Nadverens Indstiftelse* (1753, kunstmus., Kbh.).

Tiergarten ['tir-], bykvarter i Berlin med den under kampene 1945 ødelagte park T (2,6 km²); 115 000 indb. (1947).

Tierra del Fuego ['tjæria ðæl 'fwæŋ], sp. navn på Ildlandet.

Tietgen ['tit-], Carl Frederik (1829-1901), da. forretningsmand. F. i Odense, handelsuddannet bl. a. i Engl., 1855 grosserer i Kbh., fra 1857 direktør f. Privatbanken. Finansierede fra 1860'erne en lang række da. virksomheder: DFDS (1866), Store Nordiske Telegraf-Selskab (fra 1869), sukkerfabrikkerne (1872), omdannelsen af »Burmeister & Wain« til A/S, Tuborg (1873) m. fl. Sin tids førende finansmand. Efter krise og en række angreb fra 1875 atter i fremgang i 1880'erne; fra 1890 svagere, vigende over for Landmandsbanken, modstander af frihavsprojektet. Grundtvigsk præget; ledte Marmorkirken. (Portræt).

tiffin (angloindisk), frokost.

Tiflis, russ. navneform for Tbilisi; Sovj.

Tifsa (hebr. vædedst), omtalt i Kong.

Bog IV, 24, d. s. s. Thapsakos v. Eufkrat.

Tigel'linus (d. 69), Neros prætorianerpræfekt fra 62.

tiger ('Fells 'tigris), stor, gul- og sortstribet vildt katteart. S- og Ø-Asien.

Kongetigerhun med unger.

tigerfinke (*Aman'dava aman'dava*), ind. væverfugl. Rødl. m. hvide prikker.

tigerhaj (*Galeo'cerdo 'arcticus*), op til 10 m lang hav. Anses f. færlig f. mennesker. Skindet anv. til sko, tasker o. i. Varmere have.

tigerhest, d. s. s. zebra.

tigerkat ('Fells 'tigrina), lille, sydamer. vildkat. Gullig m. mørke striber og pletter.

tigerlilje (*T'iprida*), løgvækst af irisfam. Dyrkes i haver.

tiger milk ['taigo 'milk] (eng. tigermælk), cocktail best. af: Bacardi 50%, lilla bøl 25%, fløde 25%.

tigersandsten, sandsten, der er sort- el. brunpletet af jern- og manganilte.

tigerslange ('Python mo'lurus), sydost-

asiat. kvælerslange m. firkantede, rødbrune pletter.

Tigerstedt [-stæt], Robert (1853-1921), fl. fysiolog. Arb. spec. over kredsløbsets fysiologi.

tigerøje, gyldenbrun smykkesten, kvarts med indlejret asbest, varietet af kattenøjsten. Sydafrika.

tiggeri, jur., d. s. s. betleri.

tiggermunke, 5 munkeordener, stiftet i 13. årh.; franciskanere, dominikanere, karmelitter, augustinere, servitter; t lever i ejendomsløshed og tiggeri; prædiken, sjælesorg og undertiden sygepleje er deres særlige opgaver.

tiggeranunkel (*Ba'rtrachium scele'ratus*) hører til ranunkelfam. Landplante med hvide kronblade med gul negl. Dens skarpe saft menes tidl. at være anv. af tiggere til at danne blærer el. sår på huden.

tigger tegn, indført i Danm. i midten af 16. årh.; gav indehaveren tilladelse til at betle i den by, hvori det var udstedt.

Tiglat-Pileser (assyrisk: min hjælp er (templet) Esharas søn (d. e. guden Ninurta)), navn på fl. assyr. konger. Tiglat-Pileser I. (ca. 1100) udvidede Assyriens magtsfære til Middelhavet og beherskede en tid Babylon. Tiglat-Pileser J. (745-27), udtrakke Assyriens magt fra den pers. bugt til Ægyptens grænse. Regerede i Babylon under navnet Pulu. Trængte Urartu tilbage og besejrede aramæerne i Damaskus 732 f. Kr. Var en af Assyriens betydeligste organisatorer.

tigrail el. *tigrinja*, semitisk sprog, tales i landskabet Tigre i N-Abessinien, nedstammer fra ætiopisk.

Tigranes, armensk konge 97-56 f. Kr., styrede Seleukiderne i Syrien 88, hjalp svigerfaderen Mithridates mod Rom, men blev slået af Lucullus og Pompejus (66 f. Kr.).

Tigre [ti'gre:], landskab i N-Abessinien.

Tigris, arab. *Shat Djalja*, 1840 km l. flod i V-Asien; udspringer i Armeniens højland i Tyrkiet, gennembyder i dyb dal Kurdistans bjerge og når ved Mosul ned på Iraqs slette. T passerer Bagdad og danner derpå indlandsdelta sammen med Eufkrat. Vandmængden er størst ved sne-smeltningen; den benyttes både til vanding og flodtrafik. Danner sammen med Eufkrat Shatt al 'Arab og munder i Den Iranske Bugt.

Tihon [-tøn] (1865-1925), russ. gejstlig. Fra 1917 patriark f. d. russ. kirke, især i 1920'ernes første år skarpt mod reg.s kirkepolitik (udlevering af kirkernes skatte). 1922-23 fængslet, slap løs mod en loyalitetserklæring, der fremkaldte splid i den russ. kirke.

Tihonov ['titanof], Nikolaj (f. 1896), sovjetruss. forfatter, debuterede 1922 med to digtsamlinger, skrev under og efter borgerkrigen realistiske ballader om sovjetisme, tog prosakunsten op og skildrede i noveller og fortæll. socialismens fremmarch i de ml.asiatiske republikker, deltog i forsvarret af Leningrad under 2. Verdenskrig og fik Stalin-prisen for sin digtsamling *Ildens Ar*. T er det sovj. forf. forbunds præsident og siden 1947 medl. af Sovj.s Øverste Sovjet. (Portræt).

Ti-hwa [ditwa], kin. navn på Urumchi i Ø-Sin-kiang, Kina.

Tihvin ['til-], by i RSFSR, Sovj., ØSØ f. Leningrad, på jernbanen Leningrad-Vologda. Aluminiummalm. Erobreret af Tysk. 10. 11. 1941, generobret 8. 12. s. å.

tikamp, samlet konkurrence i fig. 10 grene af fri idræt: 100 m løb, længdespring, kuglestød, højdespring, 400 m løb, 110 m hækkeløb, diskoskast, stangspring, spydkast og 1500 m løb. Øvelserne skal udføres i nævnte orden, fordelt på 2 dage. Verdensrekord: 7900 points (Glenn Morris, USA, 1936).

Tikhon, anden stavemåde for Tihon.

Tikhonov, anden stavemåde for Tihonov.

Tikhvin, anden stavemåde for Tihvin.

Tikjøb [-kø'b], Anders, titel på en fortælling (1861) af Adolph Rosenkilde (siden dramatiseret). Hovedpersonen en jysk degn, til hvem en halvbroder til forf.s fader, skuespiller C. N. Rosenkilde, har stæet model.

Tilak, *Nārāyan Vāman* (1862-1919), ind.

C. F. Tietgen. Nikolaj Tihonov.

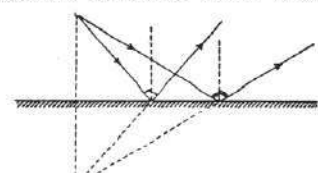
digter og evangelist, forkyndte en hinduistisk form for kristendom.

tilbagefald, i strafferet det forhold, at en straffet person påny begår en forbyrdelse af samme art som tidligere.

tilbagefaldsfeber el. *febris recurrens*, infektionssygdom fremkaldt af en spirokæt. Symptomerne er svingende feber, mave-tarmtilfælde, gulsot og bronkitis. Behandles med salvarsan.

tilbageholdelsesret, *tilbageholdsret* el. *retentionsret*, retten til at nægte at udlevere en ting til den berettigede, indtil denne har fyldestgjort den pågældende for et krav, tilbageholderen har på ham, t giver ikke adgang til at opnå fyldestgørelse gnm. realisation af tingen, og det er en frudsætning for at kunne udøve t. at tilbageholderen er i lovlig besiddelse af tingen.

tilbagekastning el. *refleksion* af lys sker ved grænsefladen ml. to legemer med forsk. brydningsforhold, idet noget af lyset tilbagekastes, medens resten brydes. Ved en spejlede grænseflade gælder t-s-lovene: 1) den indfaldende og den tilbagekastede stråle ligger i samme plan som indfaldsloppet, der er en linie vinkelret på fladen, 2) disse stråler danner samme vinkel med indfaldsloppet. Ved en plan spejlede grænseflade dannes derfor

skarpe indbilde billeder, fordi alle stråler, der udgår fra eet punkt, efter tilbagekastningen vil have retninger, som om de udgik fra et punkt, der ligger symmetrisk m. h. t. fladen. Hvilken brøkdelf af lyset, der tilbagekastes, afhænger af legemernes brydningsforhold, af indfaldsvinklen og af lysets polarisationsforhold. Ved vinkelret indfald kaster glas kun 4% tilbage til luft, ved strejfeinde indfald op mod 100%. t forklares ved lysets bølgenatur, idet der fra ethvert punkt i grænsefladen if. Huyghens princip udgår nye bølger, der i en bestemt retning vil forstærke hinanden ved interferens.

tilbagekobling, *radiotekn.*, tilbageføring af energi fra en forstærkers udgang til dens indgang. Ved positiv t kan der opstå selvsving, ved negativ t nedsættes forstærkning og forvrængning.

tilbagekrydsning, *biol.*, krydsning ml. bastarden og den ene, gerne den recessive, partner af forældrene. Er bastarden heterozygotisk m. h. t. et par af gener, får man en simpel 1:1-spaltning. $Aa \times aa = 1Aa : 1aa$.

tilbagekørsret, jur., d. s. s. gonkørsret.

tilbageslagsloven, *biol.*, d. s. s. Galtons regressionslov.

tilbagevirkende kraft. En lov har t, når den anv. på forhold, der ligger forud for dens ikrafttræden. I den no. grundlov indeholdes et alm. forbud mod at give love t. I da. ret antoges tidl., at straffelov ikke kunne have t, men herfra er der gjort en undt. ved landsforerierloven af 1. 6. 1945.

tilbehør el. *apperti'men'tier*, jur., hvad der hører til en ejendom og omfattes af rettingheder i denne (døre, ovne, driftsinventar m. m.).

Zoltán Tildy.

F. F. Tiltisch.

tilbud el. *offerie*, i handel sælgers henvendelse til køber m. angivelse af værens mængde, kvalitet, pris og leveringsbetingelser. Fast t. or bindende for sælger inden for det angivne tidsrum. t. der afgives fritblivende (uden forbindelse, uden obligo) kan kun betragtes som opfordring til køber om at fremsætte bud på varen.

Tilburg [-børt], by i sydl. Holl., prov. N-Brabant; 116 000 indb. (1948); trafikknudepunkt. Stor tekstilindustri. Centrum for de holl. katolikker. Erobrede af amer. 28. 10. 1944.

Tilbury ['tilb(ə)ri], by i SØ-Engl. ved Themsen Ø f. London. T. dokkerne for passagertrafik blev delvis ødelagt under 2. Verdenskrig.

tilbury ['tilb(ə)ri] (opkaldt efter en eng. vognmager Tilbury), let, tohjulset vogn.

Tilden ['tildən], *William Tatem* (f. 1893), amer. tennisspiller. Mester i single 7 gange i USA, 3 gange i Wimbledon, vandt 1920-26 Davis Cup for USA; professional 1930; har bl. a. udg. *The art of lawn-tennis* (1920).

Tildy [tildj], *Zoltán* (f. 1889), ung. politiker. Opr. reformert præst; leder for ung. bondeparti, ønskede forståelse m. De Allierede, fra marts 1944 i modstandsbevægelse mod ty. besættelsestropper. Nov. 1945 chef f. samlingsreg., febr. 1946 valgt til Ung.s president, afgik 1948. (Portræt).

tilgængelse el. *dedikation*, indskrift (foran) i et litt. el. mus. værk, hvormed værket ophavsmand vier dette til en (el. fl.), som regel for således at hædre vedkommende.

tilflugtsrum, d. s. s. beskyttelsesrum.

tilfælde, begivenhed uden påviselig årsag el. formål.

tilgift, i varehandelen en ydelse, der erlægges ved siden af den vare, som købet angår, uden at der af den grund betales højere pris for denne; undertiden dog således, at der betales en mindre pris for tillæggydelsen end denne er værd. t. i detailhandelen er forbudt, medmindre t. er af ganske ubetydelig værdi.

Tilgner ['tilgnər], *Viktor* (1844-96), østr. billedhugger. Hovedværk: *Tilgner-brønden* (faun, der bærer en nymfe) (Wien).

tilgrøningsmose, mose dannet ved tilgrøning med planter (græs, star, mos o. a.) af søer og åer.

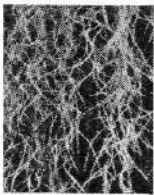
tilhold, d. s. s. polititilhold.

tilholder, spærhage, der fastholder riglen i en lås i åben og lukket tilstand. Når nøglen drejes, løftes tilholderen, og riglen frigøres.

Tilia (lat.), *bot.*, d. s. s. lind.

tilje, i da. folkeviser d. s. s. guldbræt, dæksplanke; gik over i 19. århs. digtning i bet. bræt, guld el. jordbund.

Tillandsia (efter sv. botaniker *E. Tillandz* (1640-93)), slægt af ananasfam., findes i de varmere egne i Amer. Arterne er epifytter. Fibrene af T. usneoides giver vegetabilsk krøllhår. Planten kaldes også *spansk mos*.

Tillge-Rasmussen [tilgə-], *Sven* (f. 1902), da. journalist; medarb. v. »Politiken» *Tillandsia usneoides* fra 1926, korresp. bl. a. i London 1938-46, har skrevet *Abyssinien i Krig* (1936) og *En Tredjedel af Verden* (1937).

tiltidsmand, arbejder, valgt af sine arbejds-kammerater i samme fag til at repræsent. dem over for arb.giveren ved hen-

stillinger el. klager over konkrete arbejdsforh. m. m. t-systemet er i Danm. udviklet siden 1900 (især i jern- og metalindustri.) gnm. de kollektive overenskomster, som indeholder best. for at betrygge t. mod afskedigelse m. v. Ved visse større bedrifter findes desuden en fællest for alle dens arbejdere.

Tiltisch [-lilj], *Christian Ludvig* (1797-1843), da. embedsmand. Søsterson af P. Chr. Stemann; amtmand 1825-41, kabinetssekretær hos Chr. 8. 1841-43; helstansmand.

Tiltisch, *Frederik Ferdinand* (1801-89), da. politiker. Broder til C. L. T., som han efterfulgte som kabinetssekr. 1843, støttede da. bevægelse i Sønderjyll. 1848 i samarb. m. De Nat.lib.; modstander af Sønderjyllands deling. Da. kommissær i Sønderjylland 1850, gennemførte udrensning, Regenburgs sprogeskripter 1851, marts-juli min. f. Slesvig, måtte under russ. pres bytte m. indenrigsmin., gik af 1852. Vendte tilbage til sin opr. kons. indstilling; 1854 indenrigsmin. under Ørsted, derefter i baggrunden, skarpt angrebet af De Nat.lib. Indenrigsmin. under Bluhme 1864-65. (Portræt).

til'lit, hærdnet moræneler fra ældre geol. perioder. t. forekommer fra prækambrium i N-Norge, Ø-Grønland og Canada og fra permokarbone istid i S-Afrika, Australien, Indien og S-Amerika.

Tilly ['tilli], *Johann Tserclaes*, greve (1559-1632), katolsk general under 30-årskrigen. Leder af Den Kat. Ligas hær, slog 1620 bøhmerne ved Det Hvide Bjerg, erobrede Pfalz 1623, slog Christian 4. 1626 ved Lutter am Barenberg. Erobrede Magdeburg 1631, slået af Gustav Adolf ved Breitenfeld, dødeligt såret apr. 1632 ved Lech.

tillæg betyder i landbruget 1) forøgelse af husdyrbestanden med hjemmefødte dyr; 2) det hjemmefødte afkom.

tillægsbevillingslov, lov, som indeholder de bevillinger, der ikke har kunnet optages på finansloven, fordi de ikke kunne forudses el. beregnes ved dennes udarbejdelse.

tillægsmandat. Den da. grundlov fordrer siden 1915 forholdsvalgmode ved valg til folketinget. I valgloven af 9. 6. 1948 sikres dette bl. a. ved, at 44 t. fordeles ml. de partier, som er mandatberettigede, men ikke har opnået en i forh. til deres stemmetal tilstrækkelig repræsentation gnm. det antal kredsmandater, der er tilfaldet partiet.

tillægs måde, d. s. s. participium.

tillægsord, d. s. s. adjektiv.

tillægsstat, i alm. ethvert tillæg til den ordinære skat, i da. skattelovgivn. spec. en del af de siden 1936-37 pålignede overord. skatter til staten på pers. og selskaber.

tilpasning, *biol.*, d. s. s. adaptation.

tilpansningsvanskelig ungdom, ungdom, der er slået ud af de normale baner og som har særlig hjælp nødvendig.

tilregnelighed, en vis psykisk normalitet, der er en betingelse for, at en person kan idømmes straf. Manglende t. kan skyldes sindssygdom el. tilstande, der må sidestilles hermed, el. åndssvaghed; men disse tilst. medfører efter da. ret ikke i sig selv utilregnelighed; afgørelsen heraf er henlagt til domstolene.

tilregnelse, det forhold, at en handling kan henføres til en person som forsættigt el. uagtsomt begået af denne.

Tilst ['tilst], til 1946 navn på Sovjetsk i det tidl. Østpreussen. I T sluttedes 1807 fred ml. Rusl., Preussen og Frankr. m. store preuss. afståelser og aftale om fr.-russ. samarb. mod England.

Tilskueren, da. tidsskrift 1884-1939; behandlede litt., kunsthist., filos., polit. og økon. emner. - Navnet indgik også i titlen på ældre da. tidsskrifter, f. eks. K. L. Rahbeks *Den Danske Tilskuer* (1791-1808, 1815-22).

tilslag, stof, der tilsættes ved metal-smeltning, kalk- og betontilberedning for at gøre massen letflydende.

tilslager, v. smedning medhjælper, der fører forhamren.

tilstandsforbydelse, forbydelse, der

består i opretholdelsen af en vis lovstridig tilstand, f. eks. forbydelse af stjålne koster.

tilstandsformer el. *aggregatformer*, de tre former: fast, flydende og luftformig, hvori legemene kan forekomme. I den faste t. holdes atomerne i faste stillinger i forhold til hverandre af de indbyrdes virkende kræfter, men udfører svingninger omkr. ligevægtstillingerne med en energi, der er proportional med temp. I vædske bevæger atomerne (el. molekylerner) sig frit ml. hverandre, men holdes sammen til et bestemt rumfang af de indbyrdes virkende kræfter. I luftarter er afstanden ml. molekylerner så stor, at de ikke påvirker hinanden indbyrdes. Forandring af t. bestemmes af temp. Med stigende temp. vokser molekylernes kinetiske energi, indtil de river sig løs fra de faste stillinger i det faste stof, som derved smelter. Stiger temp. yderligere, rives molekylerner bort fra hinanden i den smeltede vædske, som derved fordampes.

tilståelse, straffesager, hvori sigtede har afgivet uforbeholden tilståelse, og som derfor, under visse betingelser, straks kan fremmes til dom.

tilsynsværge, person, der beskikkes til at føre tilsyn med børn i tilf., hvor det ikke skønnes fornødent at fjerne dem fra hjemmet, men børneværnet dog anser det fornødent at undergive dem tilsyn. t. forekommer dog også i andre retsforhold som betegn. for en person, der udøver et specielt værgemål.

tiltale, d. s. s. påtale.

tiltalefraval, det forhold, at den offentl. anklagemyndighed undlader at rejse påtale mod en person i anl. af en af denne begået forbrydelse, evt. på betingelse af bøde el. erstatning, inddragelse under børneværnet el. andet. Anv. navnlig over for lovovertrædere under 18 år.

tiltrækning el. *attraktion*, *fys.*, kraft, der virker indbyrdes ml. to adskilte legemer, og som findes som fig. naturkræfter: 1) alm. masse-t (gravitation), 2) magnetisk t. og 3) elektrostatisk t., der alle er omv. proportionale med afstandens kvadrat.

tilvækst, 1) *jur.*, indføjelse af en ting i en anden, således at der ikke derved fremkommer en ny ting, f. eks. beplantning af hans ejendom, bebyggelse af hans grund, anv. af en andens byggematerialer osv. 2) *skovbrug*, det enkelte træs el. en bevoiknings vedmasseforøgelse i en vis tid; ved den ægte t. forstås forskellen ml. bevoikningens vedmasse ved slutningen og begyndelsen af et bestemt tidsrum under hensyntagen til den vedmasse, som i løbet af tidsrummet er borttaget ved udhugning. En bevoiknings værdiforøgelse hidrører dels fra masset og dels fra værdit, idet de større dimensioner normalt er mere værd pr. m³ end de mindre.

tilvækstbor, rørformet bor til udtagning af vedrevner til undersøgelse af årringenes bredde.

tilvækstret (lat. *vis accrescendi*), en testamentarisk arvings el. legatars ret til at få del i en lod af arven, som bliver ledig, f. eks. ved at den til lodden berettigede giver afkald på denne.

Ti'maios, 1) gr. filosof af den pythagoræiske skole i 4. årh. f. Kr.; 2) person i Platons dialog *T.*, som handler om Platons naturfilos. og verdensanskuelse.

ti'ma'lier, primitive, trop. sangere. Af-rundede vinger, små kratfugle. Hertil kinesisk nattergal.

timbale [tæw'bal] (fr., af arab. *al tabl* tromme), 1) det fr. navn på pauke; 2) postejform af bagt buttermælk, som ved anretning fyldes med ragout el. lign.

timbre ['tæ:br] (fr.), klangfarve; timbreposte [tæbr'pøst], frimerke.

Tim'buktu, traditionel stavemåde for Tombouctou.

time, ^{1/24} af et døgn.

Time [taim] (eng. tiden), amer. tidsskrift, udgivet fra 1923, der i populær journalistisk opsætning behandler polit., især udenrigspolit. og andre aktuelle spørgsmål.

timeglas, primitiv tidsmåler, bestående af to over hinanden stående glasbeholdere forbundne ved et snævert rør. I løbet af en bestemt tid rinder sandet fra den øverste beholder ned i den nederste. Findes fra gl. tid i kunsthæderige udførelse, anv. endnu f. eks. ved svovlbade, hvor ure hurtigt ville blive ødelagt af dampene.

Timeglas fra 16. årh.

time is money ['taim iz 'mæni] (eng.), tid er penge.

time out ['taim 'aʊt] (eng., cgl.: tid uden for). Anføreren på et basketballhold kan et vist antal gange under en match forlange t ved sine hænder at danne et t. Der tilsættes derefter holdet en pause til taktisk rådslagning.

Times, The ['ðə 'taimz] (eng.: tiderne), eng. dagblad (uafh. kons.), grl. 1785, nuv. navn 1788; opr. mere liberalist. Nyder stor anseelse og indflydelse, udg. ugetilleggene **T Litterary Supplement**, **Education Supplement**, **T Weekly** og det månedlige **Review of Industry** (Trade and Engineering); oplag 1947: 270 000.

Times Literary Supplement ['taimz 'litrəri 'səpimənt], litt. tillæg, udgivet siden 1902, til dagbladet Times med anmeldelser, litt. artikler samt boglister.

timevinkel. Et himmellegemes t er vinklen ml. meridianens plan og en plan gnm. verdensaksen og retningen til himmellegemet, regnet i retningen fra S mod V. P. gr. af himlens daglige rotation, der skyldes Jordens omdrejning om sin akse, vokser en fiks størrelse t jævnt fra 0 tim. i øvre kulmination over 12 tim. i nedre kulmination til 24 tim. (d. v. s. 0 tim.) i næste øvre kulm. Stjernetid defineres som forårspunktets t. Kender man stjerntiden og en stjernes rektascension, kan man finde stjerntid som forskellen ml. de nævnte størrelser.

Tim'gad, ruinby i Algier, i oldtiden *Thamugudi*. Anlagt af kejser Trajan 100 e. Kr. Gaderne danner kvadrater som i en rom. militærlej, hovedgaderne har søjlegange.

Tim'gård, tidl. hovedgård N f. Ringkøbing, 1396-1651 i slægten Gyldenstjernes eje. Her fandtes tidl. Sigbrits ligsten, hvoraf nu brudstykker i Nationalmuseet. Hovedbyggn. fra ca. 1580 nedrevet ca. 1801.

Tim'ian ('Thymus), slægt af løbeblomstfam. Halvbuske med små, helrandede blade med krydret duft. 35 arter fra Middelhavsområdet. 2 arter vokser vildt i Danmark. 1 haver dyrkes *Thymus vulgaris* som krydderplante.

tim'lansaft, kighøstemedellid, sødet ekstrakt af timian, tilsat natriumbromid.

tim'i'd (lat.), frygtløs.

Timisoara [tími'swara], ung. *Temesvár*, by i det vestligste Rumænien; 108 000 indb. (1945). Vigtigt jernbanecentrum med kanal til Donau. Handel og landbrugsindustri. - 1552-1716 tyrk. fæstning, ung. til 1919.

Timmermans, F. (f. 1886), flamsk forfatter; folkelige romaner og fortællinger.

timokra'ti (gr. *timé* formue + *kratí*), forfatn., der lader borgernes rettigheder og pligter afhænge af størrelsen af deres formue.

Tim'moleon (gr. *Timoléon*), korinthisk statsmand, styrtede sin broder tyrannen Timofanes 365, fik Dionysios 2. til at abdicere som tyrann i Syrakus 345, slog Karthago ved floden Krimisos 340, ordnede forholdene på Sicilien og nedlagde derefter magten.

Timon fra Athen (ca. 400 f. Kr.), gr. original, hvis menneskehåd blev litt. motiv hos Aristofanes, Plutark, Lukian og Shakespeare.

timonoxhvidt, antimontrioksyd, baryumsulfat og zinkhvidt, et godt dækkende pigment. Anv. især til udendørs maling.

Timor, ø i Indonesien Ø f. Java; ca. 33 000 km²; ca. 1 mill. indb. Delt ml. Holl. og Portugal. (19 000 km² med 0,7 mill. indb. er portug.). 1942-45 besat af japanerne.

Timorlaet Øerne [-'laʊt], d. s. s. Timor-Øerne.

tim'oso (ital., af lat. *timor* frygt), mus., angstelig, tøvede.

Timor Søen, havet ml. Austr. og Soendæerne.

Timosjenko [timá'fænka], *Semjon K.* (f. 1895), sov. marskal (1940); f. i Bessarabien. Veteran i den røde hær, kæmpede mod Denikin, 1938 kommandør f. militærdistr. Kijev, ledede 1939 indmarchen i Polen. Deltog i vinterkrigen mod Finl. Afledte 1940, Vorosjilov som folkekommissær f. forsvar. Juli 1941 vice-forsvarskommissær og øverstkommandør f. midterfronten mod Tyskl., okt. s. å. på S-fronten, hvor han reorganiserede Budjonnyjs styrker og dec. indledede modoffensiv. Jan. 1943 øv.komm. på N-fronten. Havde 1944 kommandoen på 2. og 3. ukrainske front, s. å. i Rumænien. Marts 1946 min. i Abesinien. (Portræt).

timot'é (efter dansk-amer. *Timothy Hansen* (18. årh.)) el. *eng-roitehale* (*Phleum pratense*), flerårig græs, der trives godt selv på fugtige arealer.

timotéflue (*Clefluga flavipes*), grå-sort flue. Larven skadelig på timoté.

timotéflyvler (*Tortrix paleana*), lille sommerflugt. Larven gnaver på blade af timoté og røvehale.

Timotheos (4. årh. f. Kr.), gr. billedhugger. Plinius medarbejder på mausoleet i Halikarnassos. En *Artemisfig.* af T på Palatin i Rom; tilskrevet gruppen *Leda med Svanen*.

Timotheus, en af Paulus' disciple, til sidst forstander for menigheden i Efesus, hvortil 1. og 2. T-brev er skrevet.

Timotheusbrevene, to skr. i N. T.; tilhører s. m. Titusbrevet Pastoralbrevene.

timpano (ital., af gr. *tympanon*), ital. navn på pauke.

Timur Lenk, forvansket *Tamerlan* (1336-1405), *tatarisk condottiere, erobrede* Centralasien, Afghanistan, Iran og NV-Indien, fangede sultan Bajesid I. i slaget ved Ankara 1402.

Tim'nos, anden stavemåde for Timaios.

tin (lat. *stannum*), grundstof, kem. tegn Sn, atomnr. 50, atomvægt 118,7, vf. 7,3, sm. 232°, kp. 2260°. Hvidt, blødt metal, blesægt med bly. t optræder med valensen 2 i stannio- og 4 i stanniforb. Ved lang tids opbevaring ved temp. under 18° falder hvidt t efterhånden hen til et gråt pulver (tinpest), idet det omdannes til en anden modifikation, der har vf. 5,7. t forekommer i naturen som *t-sten*, hvoraf t udvindes ved risting, udludning og påf. reduktion med kul. I USA anv. en klorerende risting, hvorved stanniklorid forflygtiges, opl. i vand og elektrolyseres. t angribes ikke af luften. Anv. til lodning, fortrinlig af jern (hvidblik) og kobber, til finere husgeråd, samt i en mængde legeringer, f. eks. bronze (t og kobber), lodde-t (t og bly) og lejemetal, hvidmetal (t, bly, antimon og kobber).

Verdensproduktionen af t udgjorde 1948 146 000 t. De største producenter var s. å:

	1000 t
Malacca	45,6 Perak
Bolivia	38 Oruro
Holl. Indien	31 Bangka, Billiton
Belg. Congo	14,3 Katanga

Eur.s ældste t-mine ligger i Cornwall, hvorfra allerede fönikerne hentede t. - Udsmelting af t foregår især på Malacca (Singapore og Penang); i USA udsmeltes t fra 1942 i Galveston, hovedsagelig af malm fra Bolivia.

tina'mu'er (indianerord) (*Cryp'turi*), orden af primitive, honselign. fugle. Korte vinger, ganske korte halefjer. S- og MI-amer. Lever på jorden som agerhøns. Hannen ruger. Hertil pamphasone.

Tinbergen ['tínberɛn], *Jan* (f. 1904), holl. statistiker; har (bl. a. for Folkeforbundet og den holl. reg.) foretaget talr. økonomiske analyser.

tinder, 1) *geogr.*, de øverste spidser af et

S. K. Timosjenko.

Herbert Tingsten.

bjergparti; 2) *arkit.*, murpiller ml. skydeskår på borgmur el. vægtergang; i overført bet. om den øverste top af en bygn. med tårne og spir.

tingdage (*os temporale*), en af kraniets knogler.

Tinel, *Edgar* (1854-1912), belg. komponist. Korværker, herimellem *Franciscus* (1888), to rel. dramer, *Gododeva* (1897) og *Katharina* (1909) m. v.

ting (oldnord. *hing*), forsamling af befolkning, inden for et vist område (jf. herreds- og landsting) til offentlig rådslagning, afgørelse af retssager osv. Samme ord som ting = genstand. Betydningsudvikling: sammenkomst på tinge - sag, der behandles der - forhold, sag i alm. - genstand.

ting, *psyk.*, emne, der opleves som tredimensionalt, rumligt afgrænset og formet samt relativt konstant.

Tingakrossur [-ng-] (færøsk: budstikke), færøsk avis, grl. 1901; udkommer i Tórshavn to gange om ugen. Organ for Selvstyrepartiet.

Tingbladet, afd. af Statstidende. Indeholder meddelelser om de stedfunde tinglysninger i de da. retskredse.

tingbog, opr. den protokol, hvori forhandlingerne på tinget refereredes. Efter tinglysningsloven af 1926 er t en for hver retskreds ført bog, hvori hver ejendoms har sit blad. På dette opføres et kort uddrag af de dokumenter, som tinglyses vedr. den påg. ejendom.

tingbogsattest, attest om, hvilke rettigheder der er tinglyst på en fast ejendom.

tingfred, i gl. ret den forhøjede fred, som skulle herske på tinget, og som fandt udtryk i, at forbrydelser på tinge straffedes meget strengt.

tingfæstning, i borgerlige sager: forkyndelse af stævning; i straffesager: indlevering af anklageskrift til retten.

tingglasur, glaser indeholdende tinoksyd. Da den er tilbøjelig til at revne, foretrækkes tin-blyglasur.

Tinglev, da. stationsby (Fredericia-Padborg og Sønderborg-Tønder); 1364 indb. (1945). I T sogn fik v. afstemn. 1920 tyskerne 582, danskerne 448 st. (uden tilræsende; 458 og 387). Ved folketingsvalget 1947 afgaves i T sogn 323 tv. stemmer af i alt 1092.

Tinglid, Knud d. Stores hird i England.

tinglige rettigheder, et navnlig i ældre retsvidenskab anv. udtryk for rettigheder over ting. Det ansås for ejendommeligt for t, at de i modsætning til fordringsrettigheder nød en særlig retsbeskyttelse over for trediemand.

tinglysning, indførelse i særlige bøger, der findes på t-skottoret i hver retskreds, nemlig for fast ejendoms vedk.: tingbogen, for løsøres vedk.: personbogen. Alle rettigheder over fast ejendom skal tinglyses for at kunne gøres gældende over for senere godtroende erhververe af rettigheder over ejendommen el. over ejernes kreditorer. Den ret, som skal fortrænge en utinglyst ret, skal selv være tinglyst. F. s. v. ang. løsøre er det dog kun visse rettigheder, som kan tinglyses, og visse rettigheder vedr. fast ejendom er også undtaget fra tinglysningskravet. t af skøder og pantebrev offentliggøres i Tingbladet.

tinglysningsloven af 31. 3. 1926 indeholder regler om tinglysning af rettigheder over fast ejendom og af visse andre retsforhold og om de til tinglysningen knyttede retsvirkninger.

tinglæsning, gl. betegn. for tinglysning.

Alfred von Tirpitz.

Josef Tiso.

tingmænd, i gl. da. ret de på tinge fremmødt personer.

Ting- og Arresthus, Københavns Amts, Blegdamsvej, opført 1847-48 af Bindeshøll, nu stærkt ombygget.

tingsret, i retsvidenskaben den del af formueretten, som omhandler rettigheder over fast ejendom og løsøre.

tingsted. Indtil 16. og 17. årh. holdtes tingene i Danmark under åben himmel. På t i lå i reglen nogle store sten, over hvilke de såk. tingstokke var anbragt.

Tingsten [-ste:n], *Herbert* (f. 1896), sv. statsvidenskabsmand, prof. ved Stockholms högskola 1935-46, derefter chefred. for »Dagens Nyheter»; forf. af bl. a. *Den nationella diktaturen* (1936), *Den svenska socialdemokratiens idéutveckling 1-7* (1941), *Demokratiens problem* (1945; da. 1946). (Portræt sp. 4587).

tingstokke, bjælker el. planker, der anv. som bænk på tinget.

tingstud (gl. da. *stud* støtte), person, som bistår en anden på tinge. Ordets nedsettende bet. stammer fra, at sagførerne ofte var uheldige elementer.

Tingstæde **tråsk** (sv. *tråsk* sump), Gotland, sø, under hvis overflade der findes et udstrakt »bulverk» af stammer, dannede en kvadrat med sider på ca. 175 m længde, omgivet af en næsten cirkelformet palisade. Fæstningsanlæg fra jernalderen.

tingsvidne, 1) opr. vidnesbyrd om, hvad der er foregået på tinget; 2) vidnesbyrd på tinget om, hvad der er foregået andetsteds; 3) i moderne sprog: et i retten afgivet vidnesbyrd, og navnlig det dokument, hvori indholdet optages.

tin'ka'l (pers. *tinkāl*), rå boraks fra Tibets søer.

tinksmed (af fuglens metalliske stemmeklang) (*Tringa glareola*), klire. Lyse pletter på oversiden. I Danmark ved hedemøser. Trækfugl.

tink'tu'r (lat. *ringere* dryppe, farve), 1) *farm.*, dråber, essens, spirituøst udtræk af droger; 2) *herald.*, farve.

tinlegering, legeringer med overvejende tinnindhold benyttes som lodmetal (med bly), som lejemetal (med antimon og kobber evt. bly), som lemsmelteleg støbelegeringer m. m.

tinmal, mineraler, der brydes til udvinding af tin. Langt det vigtigste er tinsten.

tinné, d. s. s. athabaska.

tin'nitus (lat: klingren, skingren), øresusen.

Tinnsjø ['tin:jø:], no. sø, Telemark, NV f. Kongsberg; 54 km²; modtager mange tilløb, bl. a. Måne, der danner Rjukanfossen.

tinpest, proces, hvorved metallisk tin ved opbevaring under 18° C langsomt omdannes til et gråt pulver.

tinsten, *SnO₂* (stannioxyd), tetragonal, sort mineral med diamantglans. Forekommer især i pneumatolytisk omdannet granit (Australien, Ostindien, Bolivia, Mexico). Udvindes på Malacca, Bangka og Billiton af *t-jørende* *hødsand*.

tin'tama'resk (fr. *tin'tamarresque*, lærmede), scene, hvor tilskuerne kun kan se de optrædendes hoveder gnm. en uskæring i dekorationen, mens kroppen er zool. herp.

'tinte, *zoöl.*, blæreformet stadium i mange bælmelders udvikling. Eet el. fl. hoveder, sidder på den vædskfyldte blæres væg. t-stadier findes hyppigst i planteædende hvirveldyrers muskulatur, nogle dog i hvirvellose dyr.

'tinte (ital. *tinta* farve), farvetone.

Tinto'retto, egl. *Jacopo Robusti* (1518-94), ital. maler, f. i Venezia, hvor han var elev af Tizian og studerede Michelangelos værker. Er Tizians jævnbyrdige i hens. til billedskabende evne, men hans kunst er mere dramatisk bevæget. Har behandlet hist., mytol. og bibelske motiver og malet portrætter. Hovedværker: *Brylluppet i Kana*, *udsmykningen af Scuola di San Rocco* og *Dogepaladset i Venezia* (bl. a. *Paradiset* og *Den Helt. Markus' Under*). Kunstmus. i Kbh. ejer *Kristus og Synderinden* og *Mandsportræt*.

Tintoretto: detalje af Kristus og Synderinden. (Kunstmus.).

tio- el. thio- (gr. *thelon* svovl), *kem.*, angiver, at et litatom er ombyttet med et svovlatom.

tioalkohol'er (*tio- + alkohol*), *kem.*, d. s. s. merkaptaner.

tio'cy'a'n (*tio- + cyan*), *kem.*, rodan.

tio'fe'n (*tio- + feny*l), *C₆H₄S*, heterocyclisk, farveløs vædske, kp. 84°. Opræder som forurening af benzol.

tioforbindelse, forb., hvor ilt er ombyttet med svovl.

Tiohäradsbyden [ti:hä:rats-, 'ti:ö-], den sydøstl. del af Småland (Sv.), omfatter de gl. landskaber Finnveden, Vårend og Njudung.

tio'ko'ler, polysulfidformstoffer af kautsjukagtig karakter med stor modstandsdygtighed over for organiske opløsningsmidler; fremst. ud fra ætylendiklorid og alkalipolysulfid (også i Danmark under 2. Verdenskrig).

tio'l' (gr. *thelon* svovl), svovltjære, anv. mod hudsygdomme.

tio'nsyrer (*polytiosyrer*), en gruppe svovlholdige ilt syrer med den alm. formel *H₂S_xO₆*, hvor *x* = 2-6, f. eks. ditionsyre *H₂S₂O₆*.

tiosulfat (*tio- + sulfat*), salt af den ubestændige tiosvovlsyre *H₂S₂O₃*, t anv. ofte som betegn. for natriumtiosulfat.

tiouracil ['tiou-urasi'] (*tio- + urin*), svovlurinstof, stanser dannelsen af thyreoidin, anv. derfor til behandling af Basedows sygdom.

'tupi, præriedianernes typiske bolig; kegleformet telt med stel af træstænger dækket med bisonkind.

Ti'pitaka (päli: de tre kurve), betegn. for den sydl. buddhismes kanon, overleveret på Ceylon i päli-sproget, bestående af *Vinayapitaka*, *Suttapitaka* og *Abhidhammapitaka*.

Tippary [tip'ræari], irsk *Tiobraid Arann*, 1) grevskab i prov. Munster, S-Eire; 4254 km²; 136 000 indb. (1946). Landbrug med mejeribrug; 2) by i 1), kendt fra sangen *It's a long way to T.*, skrevet omkr. 1910, den mest populære soldatersang i 1. Verdenskrig. Ca. 5000 indb.

tipperne, halvø (16,4 km²) i sydl. Ringkøbing Fjord; rigt fugleliv (fredet).

'Tippo (Tipü) **'Sahib** (1753-99), ind. sultan i Mysore 1782-99. Kæmpede mod Engl., slået 1792; søgte forb. m. fr. tropper, faldt v. eng. storm på T-s hovedstad Seringapatam.

Tippu Tip (1838-1905), arab. slavehandler og handelsførste ved øvre Congo, bistod fl. ekspeditionsledere, især Stanley.

tips (eng.), oplysninger om vinderchancer ved væddeløb; nyttigt vink.

tipstjeneste (fra eng.), privat el. offentl. organisering af væddemål (=tipning) om idrætskamps udfald. Tipningen foregår ved udfyldn. og indsendelse af kuponer, hvorefter gevinsten udbetales dem, som har gættet flest rigtige udfald. I Danmark er en offentlig og organiseret 1948 v. lov om tipning, der oprettede Dansk Tips-tjeneste A/S og fastsatte nærmere regler for dets organisation og virke m. m. Al anden foranstaltning af tipning er heretter forbudt. Da, t har fra 1949 foranstaltet tipning for fodboldkampe. 50% af den saml. indskudsum går til vinderne (d. v. s. tipperne m. 12, 11 el. 10 rigtige gæt ud af 12); af overskuddet tilfalder størstedelen idrætsformål.

Tipston [tipstøn], by i Midt-Engl. NV. f. Birmingham; 39 000 indb. (1948). Kulminer, jernværker, Metalindustri.

tip-top (eng.), højdepunkt; meget moderne, smart.

tipvogn (eng. *tipover*) vælte), alm. på smalspor løbende vogne, hvor vognkassen kan tippes til siden (sidedipper) el. over enderne (endetipper). t anv. især til transport af jord o. l. ved store jordarbejder, i sten- og grusgrave o. l., på Lolland og Vestsjælland, også til sukkerroer.

ti'rade (fr. *tirer* trække), periode, passus; højtravende, uægte vending.

tiraillleur [ti'ra:jö:r] (fr. *tirer* skyde), skytte, blænker.

Ti'rana el. *Tiranë*, Albanias hovedstad; ca. 30 000 indb. Ca. 30 km fra havnebyen Durrës, hvortil bane.

Ti'raspöl [-pöl], by i Moldav-rep., Sovj., ved Dnjestr; ca. 40 000 indb. Jernbanehover Dnjestr; fodhavn.

Ti'resias, anden stavemåde for Teiresias.

Ti'r'haka, hebr. (G.T.) navn for Taharka.

Ti'rlemont [ti'rle:mö], fr. navn på Tienen.

Ti'rnovo, urigtig stavemåde for Tårnovo.

'Tiro, Ciceros frivigne, der udgav fl. af hans taler og skrev hans biografi; opfandt de efter ham opkaldte tironiske noter.

Tirol [ti'ro:l], østr. forbundsland omfattende landet på begge sider af Inn-dalen; 12 645 km²; 340 000 indb. (1946). Hovedstad: Innsbruck. Under Rom 1.-5. årh. v. Kr., derpå erobret af ty. stammer; overv. samlet i grevskabet T i 13. årh.; 1363 til Østr. (Habsburg). Under Bayern 1805-14 (Hofers rejning), derpå Østr. 1919 afstod Østr. Syd-T til Ital. - 1945 besat af fr. tropper.

ti'ro'riske noter, et af Tiro opfundet forkortelsessystem, der muliggjorde ordret gengivelse af senatstaler o. l. Atter anv. i Karolinger-tiden.

Ti'rpi'tz, ty. slagskib (1939-44), 35 000 t, efter adsk. luftangreb sænket 12. 11. 44 4 sømil V f. Tromsø af en RAF-styrke på 30 Lancaster-bombefly, hver udrustet med 1 stk. ca. 6 t bombe.

Ti'rpi'tz, *Alfred von* (1849-1930), ty. admiral, marinemin. 1897-1916. Skabte den ty. højsejlede i nøje forståelse med Vilhelm 2., bidrog til eng.-ty. mødning for 1914. (Portræt).

Ti'rsbæk, hovedgård Ø f. Vejle, nævnt fra 1401. Hovedbyggn. fra ca. 1550, tårn fra 1577; fredet i kl. A.

tirsdag, krigsguden Tirs el. Tyrs dag (overs. af lat. dies Martis). Ugens tredje dag.

'Tirso de Mo'lina, pseud. for Gabriel Téllez.

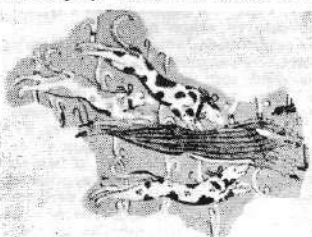
Ti'rsted-stenen, da. runesten (Maribo amt). En af de største da. runestene. Sad i beg. af 17. årh. i Tirsted kirkegårdsdige, er nu i Nationalmuseet.

Ti'rstrup, landsby på Djursland, 17 km SV f. Grenå; flyveplads (trafikken på Århus), indrettet af tyskerne under besættelsen. Fra T kirke stammer Tirstrup-krucifikset af træ med for-

gyldte kobberplader (1150–1200), nu i Nationalmuseet.

Tiruvalluvar (ml. 100 og 300 e. Kr.), ind. rel. digter, forf. til et rel. læredigt på 1330 aforismer i tamilsproget.

Tiryns, oldgr. ruinby og -borg på den argiviske slette i NØ-Peloponnes, ca. 2 km fra kysten. Omtalt i de homeriske digte, men spiller både i hist. og sagn en underordnet rolle. 1. 3. årtus. f. Kr. bebyggelse samlet omkr. stort rundbygning (kongsgård?), der lå på den aflange, lave borghøjs midte. I 1. halvdel af 2.

Detaille af fresko fra Tiryns. (Glypt.).

årtus. byggedes en øvre ringmur; omtrent samtidigt et megaron-kompleks, der afløste den gl. kongsgård. Hovedparten af de bevarede, meget imponerende bygningsværker er opført i 14.–13. årh. f. Kr., deriblandt den svære »kyklopiske« ydre ringmur, der omsluttede paladset og det mod N udstrakte nedre borgplateau, bybefolkningens tilflugtssted. 468 odelagdes byen af argiverne. Udgravet af Schliemann o. a. ty. arkæologer.

ti'sane (fr., af gr. *ptisanē* afskallet korn), tynd, vandig medicin, indtages i mængder som te.

Tischbein [ˈtɪʃbaɪn], ty. kunstnerfamilie, hvoraf 12 medl. virkede som malere i 18. årh.; især kendt er *Johann Heinrich Wilhelm T.* (1751–1829), der fra 1789 var akademidirektør i Napoli og i Rom knyttet til Goethes kreds. Kendt er hans portræt *Goethe på Roms Ruiner*.

Tiselius [ˈtɪsɛːliʊs], *Arne* (f. 1902), sv. biokemiker, har udarbejdet en række analytiske metoder anv. til biokem. undersøgelser (bl. a. elektroforese og adsorptionsanalyse). 1938 prof. i biokemi i Uppsala. Nobelpris i kemi 1948.

tishri [ˈtɪʃrɪ], d. 7. måned hos jøderne, falder i sept.-okt.

Tislund-stenen, erratisk blok i Tislund plantage (Brarup sogn, Ribe amt), 3,5 m over jordoverfladen, 5,6 m i tværmål.

Tiso [ˈtɪsɔ], *Josef* (1887–1947), slovakisk politiker, katolsk præst, teol. prof. Sluttede sig til Hinikas slovak. folkeparti, blev dets leder efter Hinikas død 1938; efter Münchenoverens. s. å. regeringschef i Slovakiet. Rejste konflikt med den čechoslov. regering, gennemførte efter forhandl. m. Hitler 13. 3. 1939 den fulde løsrivelse af Slovakiet 16. 3. 1939, hvor T. okt. s. å. blev præsident og underordnet sig Hitlers politik. Styrtet og fanget 1945; henrettet efter dødsdom v. čech. ret. (Portræt sp. 4588).

Tisso, sø SV for Jyderup (V-Sjælland); 13,3 km²; gennemstrømmes af Halleby Å.

Tisted, da. købstad i Ty ved T. Bredning; 9168 (1945 med forstæder: 10 168 indb.) (1948), Middelalld. kirke, museum. Industri: maskiner, tekstil, øl m. m. Havn. Jernbane til Odde og Ålborg. T. nævnes 1367, ældste kendte privilegier 1524, I. P. Jacobsen er født i T. (Ill.).

Tistedalen [-daːlən], no. dalfore, sydligste Østfold, gennemstrømmet af Tista, der løber gnm. Halden til Iddefjord. **Tisted amt**, da. amt, omfatter vestl. del af Hanherrederne, Ty, Mors, Jegindø, Agerø og nærligg. småøer; 1776 km²; 87 554 indb. (1948), heraf i Nykøbing og Tisted 18 122. Nuv. omfang 1793.

Tisted Bredning, del af Limfjorden, ml. Mors og Ty.

Tistrup, da. stationsby (Varde-Skern) 698 indb. (1945).

Tis'vilde, da. stationsby (Hillerød-Tisvildeleje); 468 indb. (1945).

Tisvildeleje, badested og stationsby (Hillerød-T) v. Kattegat; 358 indb. (1945).

Tisza [ˈtɪsɔ], rum. og jugoslav. *Tisa*, ty. *Theiss*, 977 km l. biflod til Donau, fra Karpaterne, gnm. d. ung. slette til Donau oven for Beograd i Jugoslav. Nu stærkt reguleret.

Tisza [ˈtɪsɔ], *István (Stefan)* (1861–1918), ung. politiker. Søn af Kálmán T. Hævede stærkt magyarernes magt over for Østr., førstemin. fra 1913; gik 1914 tøvende ind for Ung.s deltagelse i den aggressive politik mod Serbien. Myrdet under revolutionen 1918.

Tisza [ˈtɪsɔ], *Kálmán (Koloman)* (1830–1902), ung. politiker. Samlede 1875 stærkt ung. liberalt parti, førstemin. 1875–90. Hævede Ung.s uafh. stilling i Monarkiet, bidrog t. industrielt opsving.

titalssystemet el. *decimalsystemet*, vort talsystem, hvis grundtal er 10.

Ti'ta'n, en af Saturns måner. T, hvis diameter er ca. $\frac{1}{3}$ af Jordens, udmærker sig ved at have en atmosfære.

ti'ta'n (efter *titaner*), grundstof, kem. tegn Ti, atomnr. 22, atomvægt 47,9. Beslægtet med zirkonium. Findes som titanjern, *FeTiO₃* (ilmenit), og rutil, titandioxyd, *TiO₂*. t er et sprødt, hvidt metal, anv. til legeringer. t er et af de mest udbredte grundstoffer, 0,6% af jordskorpen består af t.

TITAN, A/S, da. maskinfabrik. Kbh., grl. 1897. Vigtigste fabr.-grene: kraner, elevatorer, elektr. mask., centriuger, tekstilmask. 1948: aktiekapital 6 750 000 kr.; ca. 1300 arb. og funktionærer.

ti'ta'ner, i gr. mytol. en gruppe væsener af dømnagtig karakter, jordfødte sønner og døtre af Uranos og Gaia, gudernes modstandere i lighed med giganterne, med hvilke de flyder sammen. Kronos er deres overhoved.

ti'ta'nhvidt el. *titandioxyd*, *TiO₂*, anv. blandet med bariumsulfat og evt. zinkhvidt som hvid malfarve (har af alle hvide pigmenter størst dækkævn, farvekraft og hvidhed), samt som mættende tilsætning til kunstsilke. Fremst. i No. ud fra ilmenit.

Ti'ta'nia, 1) alfernes dronning; 2) *astron.*, en af Uranus' måner.

Titanic [ˈtɪtənɪk] (eng. den titaniske, kæmpemæssige), eng. kæmpedamper, stødte på sin jomfrurejs 14. 4. 1912 i tåge på isbjerg i Atlanterhavet og sank, hvorved 1635 personer druknede og kun 705 blev reddet af et tilfældigt skib.

tita'nit (af grundstoffet *titan*), *CaTiSiO₃*, monoklinit mørkebrunt mineral med stærk glasglans. Forekommer accessorisk i eruptiver og krystallinske skiefer.

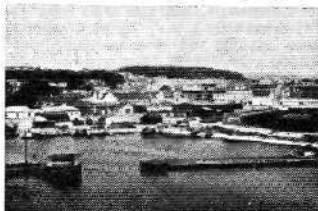
ti'ta'njern (af grundstoffet *titan*), *FeTiO₃*, sort, romboedrisk mineral, der ligner jernglans. Forek. accessorisk i eruptiver, især basiske.

Titano'therium (*titan kæmpe* + gr. *thērion* pattedyr), uddøde, plumpe, elefantstore, uparrettede hovdyr m. 2 horn på næsebenet. Oligocæn i N-Amerika.

ti'ta'ntetraklorid, *TiCl₄*, vædske, anv. til fremstilling af kunstig tåge.

ti'ta'ntriklorid, *TiCl₃*, anv. som reduktionsmiddel.

Titchener [ˈtɪtʃənər], *Edward Bradford* (1867–1927), eng.-amer. psykolog. Skrev bl. a. om følelsens og tænkningens psyk. **titel** (lat. *titulus* indskrift), 1) det navn hvorunder et skrift er offentliggjort. De ældste trykte bøger var uden t., begyndte

Tisted havn.

blot med et incipit (=her begynder). Omkr. 1500 blev brug af t alm. og udformedes efterhånden til lange ordrige t., flankeret af kobberstik. Det 18. årh. skaber enklere t-blade, blot med en enkelt vignet. I d. 19. årh. mister t-bladet den særl. kunstneriske udformning; vort årh. lægger igen vægt på en t. der fanger opmærksomheden; 2) angivelse af persons stilling el. rang.

Titicaca-søen [ˈtɪtɪkaka] (*Lago T.*), 8000 km² stor, 200 km l., 100 km br., 272 m dyb sø, 3850 m o. h. i Andes; delt ml. Peru og Bolivia; besjles af dampere. Afløb gnm. Rio Desaguadero til Lago Poopó. I T-s sydl. del, øerne Titicaca og Coati med tempelruiner fra forhist. tid.

Titius [ˈtɪtɪʊs], *A.* (1846–1936), ty. evang. teolog, prof. (sidst i Berlin). Usædvanlig omfattende viden på nytest., naturfilos., rel.-filos. område. Liberal både teol. og kirkepolitisk.

Titlis [ˈtɪtɪlɪs], bjerg i Vierwaldstätter Alperne (3238 m).

TITO, egl. *Josip Broz* [broz] (f. 1893), jugoslav. marskal. Af kroatisk bondeslægt, kommunist, metalarb., fagforeningsleder, tjente i den røde hær 1917–20. Fra 1943 ledende i kampen mod tyskerne, i skarp konflikt med general Mihailović. Dannede dec. 1943 nationalt befrielsesudvalg og provis. regering; efter konflikt med Peter 2.s Londonreg. anvendte sommer 1944 i samarbej. m. Subašić; marts 1945 chef f. national samlingsreg., fortsatte efter den off. indførelse af republik nov.-dec. 1945 som reg.chef og chef f. militæret. Indtil 1948 nøje knyttet t. sovj. politik. Juni 1948 skarpt kritiseret af Kominform for forkert taktik og imødekommen af kapitalistiske magter, hvorpå T. uden at opgve sin principielle tilslutn. til kommunismen vendte sig mod ledelsen i Moskva og stillede sig mere imødekommende over for vestmagterne og Italien. (Portræt sp. 4594).

TITOGRA(-grad), navn på jugoslav. byer; 1) tidl. *Zadar*, ital. *Zara*, ved Adriaterhavet; 12 800 indb. (1936). Indtil 1947 hovedstad og flådestation i den ital. prov. *Zara*, der omfattede et område omkr. byen samt øerne Lagosta og Pelagosa. 2) tidl. *Podgorica*, fra 1948 hovedstad i Montenegro; 12 000 indb. (1948).

titre'ranalyse (fr. *titrer* afmåle (vædske) + *analyse*), kem. analysemetode til kvantitativ bestemmelse af f. eks. visse ioner i en opløsning. Fra en burette tilsætter man en opløsning med kendt koncentration af et reagens, der fjerner disse ioner fuldstændigt. For at konstatere, hvornår alle ioner er fjernet, tilsættes en indikator. Således kan f. eks. saltsyre titreres med natriumhydroxyd med fenolfalein som indikator.

titula'tur (nylat.), titelordning; titule're benævne med titel.

Titulescu, Nicolae (1883–1941), rum. diplomat, Finansmin. 1917, 1920–22; rum. ambassadør i London 1922–27, 1928–32, rum. indenrigsmin. 1927–28, 1932–36. Tilhænger af Lille Entente, fremtrædende i Folkeforbundet; afskediget, da Carol 2. misbilligede forsøg på tilnærmelse til Sovj.

titul'ær (af *titel*), som fører titel, men ikke har det tilsv. embede.

titulærbiskop, kat. biskop med titel af et ikke mere eksisterende bispedæ; især om missions- og hjælpebiskop.

Titus (39–81), rom. kejser 79–81, søn af Vespasian, erobrede Jerusalem 70.

Titus, en af apostelen Paulus' disciple, forstander for menigheden på Kreta, hvortil T.-brevet er skrevet.

Titusbrevet, skrift i N. T., tilhører Pastoralbrevene.

Titus-buen, triumfbue i Rom, ml. Colosseum og Forum, rejst 81 e. Kr. til minde om Titus' erobring af Jerusalem (70).

Titusville, by i Pennsylvania, USA. 8126 indb. (1940). Her foretog E. L. Drake i 1859 den første olieboring. (Jfr. jordolie).

Tiveden [ˈtɪvɛːdɛn], 244 m h. sv. skovklædt bjergparti i NØ-Västergötland og SV-Närke, tidl. grænseland ml. Götaland og Svealand.

Tito.

Pjotr Tjajkovskij.

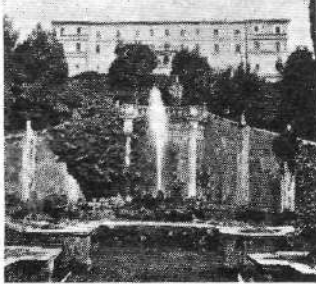

Anton Tjehov.

Fritz Todt.

Tivoli (lat. *Tibur*), ital. by 25 km ØNØ f. Rom, hvor Teverones vandfald udnyttes; 21 000 indb. (1936). I oldtiden sommerresidens for rom. kejsere (bl. a. Hadrian) og rigmænd, hvorfra ruiner. Fra nyere tid bl. a. Villa d'Este (1549).

Tivoli. Villa d'Este.

Tivoli (egl. A/S Kbh.s Sommertivoli), kbh. forlystelsestablishment, opkaldt efter den ital. by T; anlagt af Georg Carstensen med kgl. privilegium på fæstningsterrænet ml. Vesterbro og Kalvebod Strand, åbnet 15. 8. 1843 (sæsonen løber fra maj til september). 1925 sluttedes en 30-årig kontrakt med Kbh.s magistrat om lejemålet af terrænet, denne fornyedes i 1947 til 1995. Juni 1944 blev T schalburgteret af Petergruppen, hvorved fl. bygninger ødelagdes, bl. a. Koncertsalen og Glassalen.

Tizian ['titsian], *Tiziano Vecellio* el. *Vecelli* (1477, evt. 1487-1576), ital. maler. Elev af Giovanni Bellini, virksom i Venezia. Som den venetianske skoles største kolorist og en af verdens mest fremragende portrætmalere blev han af kejser Karl 5. og andre stormænd hædret som en fyrste. I beg. påvirket af den ham kongeniale Giorgione (f. eks. i den såk. *Zigeunermodonna* og i et *mandsportræt*,

Tizian: Mandsportræt. (Kunstmus.).

kunstmus., Kbh.); snart viste han sin egen stil på alle maleriets områder. Bl. hans hovedværker skal nævnes: *Den Himmelske og Jordiske Kærlighed* (Borghese, Rom), *Bacchanal* (Madrid), *Hvilende Venus* (Firenze), *Marias Gang til Templet* (Venezia), *Danae* (Napoli, Madrid og fl. variationer), *Skattens Mant*, Af T-s talrige portrætter nævnes: *datteren*

Lavinia, Isabella af Portugal (Madrid) *Eleonora Gonzaga* (Firenze), *Frans 1.* (Louvre), *Pave Paul 3.* (Napoli), *Karl 5.*, *Filip 2.* (Madrid), *Pietro Aretino* (Firenze) og to *selvportrætter* (Madrid). T-s seneste billeder lader ane helt nye male- riske synspunkter.

tj-, anden stavemåde for tch-, tsh-, č-, ch-, cz-.

Tjaadajev [tja-a'dajef], *Pjotr* (1794-1856), russ. skribent, som i sine berømte *Filosofiske Breve* (1836) tog til orde for Rusls tilslutning til den kat. kulturverden. Blev af tsarregeringen erklæret for sindssyg og holdt indespærret i fl. år.

Tjajkovskij [tjai'kofskij], *Pjotr Iljitsj* (1840-93), russ. komponist. 1877 gift og atter skilt. Fik s. å. garanteret en årlig appanage på 6000 rubler af sin beundrende fru von Meck. Deb. 1887 som dirigent. 1888 en succesfuld koncertrejse i Eur. som dirigent. 1891 i Amer. og 1893 i Engl. Har bl. a. komp. operaer (*Eugen Onegin* (1879, Kbh. 1915), *Spar-Dame* (1890, Kbh. 1928), *Jolante* (1891, Kbh. 1893)), balletter (*Svanesøen* (1876, Kbh. 1938), *Tornerose* (1889) og *Nøddeknækken* (1891-92)), 6 symfonier, bl. a. nr. 4 i f; nr. 5 i e; nr. 6 i h (*Pathétique*), *Manfred Symfoni*, suiter, Ouverture over Kong Kristian, *Francesca da Rimini*, *Marche Slave*; *Capriccio Italien*, op. 45; Ouverture »1812«, op. 49; fantasi-ouverturen *Romeo og Julie* (1870), 3 klaverkoncerter (nr. 1 i b), violinkoncert i D, serenade for strygeorkester, kammermusik, klaverværker, kantate, liturgisk musik og sange. (Portr.).

tjald el. *tjæld* bruges i folkeviserne i bet. tæppe, telt; den sidste bet. er optaget digterisk. Hertil verber *tjælde*, udsænde el. ophænge tæpper.

Tjehov ['tjefof], *Anton* (1860-1904), russ. prosaist og dramatiker, gav i sine små humoristiske noveller et billede af den førrevolutionære forfaldsstemning i Rusl. Samme lyse pessimisme præger hans af stemningsdramatik beherskede skuespil, *Mågen* (1896), *Onkel Vanja* (1900), *Tre Søstre* (1902), *Kirsebærhaven* (1904, da. 1922), som fejrede store sejre på Stanislavskijs kunstteater. (Portræt).

Tje'ka [tj-] (de russ. bogstaver Т og К som fork. for den russ. benævnelse svarende til Den Ekstraordinære Kommission for Kamp mod Kontrarevolution, Sabotage, Spekulation og Højforræderi), sov. hjemmeligt politisk parti, oprettet 20. 12. 1917, indtil 1921 ledet af Dzerzjinskij. Omorganiseret 1921. Derefter GPU.

tjekkisk, **Tjekkoslaviet**, alm. da. stavemåde for čechisk, Tjekkoslaviet.

Tjældø [tjæl:øi, 'xæl:-], no. ø i ydre Ofotfjord; 187 km²; ca. 800 indb. (1946).

Tjele, hovedgård NØ f. Viborg, i 15. årh. ejet af Levenbalk'er, derefter indtil 1635 af Skram'er. Siden 1737 i slægten Lütichau's besiddelse, stamhus 1759-1921. Hovedbyggn. m. fløj fra middelalderen, ca. 1536 og 1585; fredet i kl. A.

Tjele Langsø, 4,7 km² storsø SV f. Hobro. **Tje'ljabinsk** [tj-], sov. by på Ural-bjergenes øst-side ved den transsib. bane; 273 000 indb. (1939). Stor jern- og fødevarerindustri. Nær T brunkulslejer.

Tje'ljuskin [tj-], **Kap**, Asiens nordligste punkt, på Tajmyr-halvøen, 77° 37' N.

Tjeljuskin-ekspeditionen 1933, sov. forsøg på at gennemføre Nordøstpassagen med isbryderen Tjeljuskin, som skruedes ned af isen. Leder: Otto Schmidt.

tjenestebolig indrettes for tjenestemænd, som også uden for den egl. tjenestetid skal være til delvis disposition.

tjenestefrimærker anv. i nogle lande af visse statsinstitutioner til tjenestebrug. Anv. ophørte i Danm. 1924.

tjenestehus, hus på landet, som gives i brug til ejerens folk som en del af den dem tilkommende løn.

tjenestemand, fra 1919 fællesbetegn. for personer fast ansat i en statsstilling (tidl. embeds- og bestillingsmand), efterh. tillige i kommunal stilling samt still. i koncessioneret selskab og i visse pengeinst. Ingen kan på samme tid opnå ansættelse i mere end een offentlig stilling. De nærmere regler om stats-t findes i tjenestemandsløven, senest af 1946.

Tjenestemandsdømtolen. Til undersøgelse og påkendelse af sager mod tjenestemænd, som under den tv. besættelse af Danm. havde været medl. af det nazistiske parti, udvist unational optræden, hjulpet besættelsesmagten ud over, hvad hans tjenestepålag pådrog ham el. haft unød. samkvem med medl. af besættelsesmagten el. dertil knyttede organer, oprettedes ved lov af 7. 7. 1945 en sær. dømtol (T) med tre medl. Afgørelserne kunne lide på afskedigelse med hel el. delvis fortabelse af pension, degradation, forflyttelse el. forsættelse til anden tjeneste; (i alt behandlet ca. 600 sager). Ved lov af 4. 6. 1947 oprettedes en særlig appelinstans for de truffne afgørelser.

tjenestemandsløven af 6. 6. 1946 indeholder de om statens tjenestemænd gæld. regler, derunder om deres lønning og pension.

tjenestemandsgeselskaber, fagl. sammenslutn. af tjenestemænd. De vigtigste af disse er Stats-tjenestemandenes Centralorganisation I og II, Da. Statsebedsmænds Samråd og Danm.s Lærerforening.

tjenestudygtighedspas, mil., attest givet værnepligtige, som af sessionen kendes for steds uskikket til al krigstjeneste og derfor slettes af rullen.

tjermi'sisk, finsk-ugrisk sprog, tales i Mari-republikken.

Tjerkassy [tjer'kasj], by i Ukraine, ved Dnjepr neden for Kijev; 52 000 indb. (1939). Jernbanebro over floden. Flodhavn. Ved T blev tv. styrke omringet febr. 1944 og delvis tilintetgjort.

tjerk'esser [tj-] el. *adyge*, folk på ca. 70 000 i NV-Kaukasus, sprog af kaukasiske sprogstamme, lysbuede, mørkt hår, lidt kortskaldede. Europid race. Tidl. kristne, efter tatarernes angreb 1570 overvejende muhamedanere. Agerbrug og kvægavl, håndværk. Efter lange krige undertvungen af russerne 1866. Derefter til dels udvandret til Lilleasien og Syrien. De tilbageblevne bor nu i Sovj. i adygernes og tjerkessernes autonome områder.

Tjerkessernes Autonome Område i RSFSR, Sovj. på V-Kaukasus' N-skråning omkr. hovedstaden Tjerk'essk; 3316 km²; 93 000 indb. (1939).

Tj-ern, valset blødt stål med T-formet profil.

Tjernigov [tjer'nigof], by i N-Ukraine, NNØ f. Kijev ved Desna; 67 000 indb. (1939). Jernbanecentrum, fødevarerindustri.

Tjernjakovsk [tjernja'kofsk] (efter I. D. Tjernjakovskij), ty. *Insterburg*, by i RSFSR, Sovj. (til 1945 i Østpreussen) Ø f. Kaliningrad (ty. Königsberg). Jernbanecentrum.

Tjernjakovskij ['tjernja'kofskij], *Ivan Danilovitj* (1908-45), sov. general. Deltog i offensiv ved Minsk 1944 og ved Tarnopol, senere i Litauen og Østpreussen. Død af sine sår.

Tjernovtsy [tjer'noftsj], rum. *Cernăuți*, ty. *Czernowitz*, by i V-Ukraine; 110 000 indb. (1938). Jernbanecentrum. Hovedby i N-Bukovina.

tjerno'zjom [tjern'a'zjom] (russ.), sort-jord.

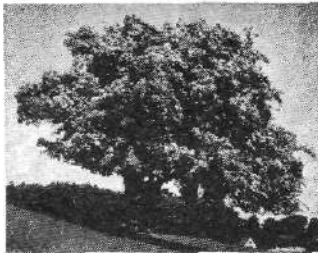
Tjernysjevskij [tjern'jæfskij], *Nikolaj* (1828-89), russ. skribent, kritiker, essayist, som i talrige artikler og afh. bl. a. *Hvad Er Der At Gøre?* (1862) gennemførte en radikal kritik af de russ. litt. og social-økon. forhold. Blev dømt til strafarbejde i Sibirien og vendte først hjem få år før sin død.

- tjervonets** [tj-] (russ: gylden), sovj. møn indtil 1947 = 10 rubler.
- Tjim'kent** [tj-], by i Kazahstan, Sovj.; ved Turksib-banen N f. Tasjkent; 74 000 indb. (1939). Oaseby.
- tjinovnik** [tj'novnik] (russ.), embedsmand i det gamle Rusland.
- Tji'ta** [tj-], by i Sovj. Ø f. Bajkal-søen ved den transsib. bane; 103 000 indb. (1939). Handel. Industrien bearbejder tømmer- og landbrugsprodukter.
- Tjitetjerin** [tj'itje-], *Georgij V.* (1872-1936), sovj. politiker. Sekretær f. det russ. soc. dem. s udenlandske organisation. Opr. mensjevnik. 1918 hjem som bolsjevik. Udenrigsmin. efter Trotskij marts 1918 (Genova-konf. 1922, Rapallo-trakt. m. Tyskl. 1922), mod Engls. indf. i Asien. Fortrængt af Litvinov. Afskediget 1930.
- Tjikalov** [tj'ikalof], til 1939 *Orenburg*, by i Sovj. ved Ural-floden; 173 000 indb. (1939). Flodhavn, jernbaner til Moskva, Ural og Kazahstan. Industri.
- Tjudskoje Ozero** [tj'utska'joz'ira], russ. navn på Peipus-søen.
- tjuktjer** [tj-], paleasiatisk folk af mongolid race på T-halvøen, Sibirien, hvor kyst-t er jægere og fiskere, indlands-t rensdyrnødder.
- Tjuljen** [tju'ljm], biflod til Jenisej i Sibirien N f. Krasnojarsk; ved T et stort kulfelt.
- Tju'men**, by i RSFSR, Sovj. i Sibirien ved den transsib. bane Ø f. Sverdlovsk; 76 000 indb. (1939).
- tju'r** (lydelterligningsord) (*Te'trao urogallus*), stor hønsfugl. Hannen sortagtig

- m. metalglans, hunnen brun. Næleskovs-fugl. Lever af bær og fyrrenåle. Polygam. I fyrretiden i Danmark. Ret alm. på Den Skandinaviske Halvø.
- Tjustrup-Bavelse**, ældre skrivemåde for Tystrup-Bavelse.
- Tjutjev** [tj'utje], *Fjodor* (1803-73), russ. panteistisk lyriker, panslavist, dyrker af den rene form.
- tjuvasjer** [tju'vaf-], tyrkisktalende folk i Sovj., V og S f. Volgas knæ; dygtige agerbrugere. I 1939 fandtes 1 368 000 t.
- Tjuvasjernes ASSR**, i RSFSR, Sovj., ved Volga ml. Gorkij og Kazan; 17 900 km²; 1 078 000 indb. (1939), deraf ca. 3/4 tjuvasjer. Hovedstad: Tjeboksyne.
- tjære**, de alm. mørkfarvede, tyktflydende tørdestillationsprodukter af kulstofholdige råmaterialer, f. eks. stenkulst, brunkulst, træ, tørvet.
- tjærebeton**, en vejbelægning sammensat af skærver og tjære i så stor mængde, at de enkelte skærver bliver omgivet med en tynd tjærehinde.
- tjærefarvestoffer** el. *aniliner*, farvestoffer, der fremstilles ud fra destillationsprodukter fra stenkulstjæren. Næsten alle organiske farvestoffer er nu t, idet disse praktisk talt har fortrængt de naturligt forekommende. De vigtigste grupper af t er trifenylnetan-, azo-, antracen-, indigo- og svovlfarvestofferne.
- tjære-macadam**, en vejbelægning som asfaltmacadam, men med tjære som bindemiddel.
- tjærenelike** (*Viscaria*), slægt af nelikefam. I Danmark almindelig t (*V. vulgaris*), der er brunlig, klæbrig under bladfrøstene, røde blomster, vokser på tørre steder.
- tjæreolier**, destillationsfraktioner af tjære især stenkulstjære.
- tjæresalve**, sortbrun salve, hvis virksomme bestanddel er trætjære. Anv. ved forsk. hudsygdomme.
- tjæresæbe**, sæbe, som er tilsat en vis ringe mængde tjæredestillat, især mellemolien fra stenkulstjæren, hvilket virker desinficerende. Jfr. kreolin og lysol.

- tjæretønde**, gl. da. rummål = 120 potter (115,93 l).
- tjörn** (*Cra'tægus*), slægt af kernefrugt-fam., buske el. mindre træer med grenterne og fligede blade. Stenfrugt med fl. sten og

Hvidtjørn.

- melet kød. Over 800 arter i N-Amer., 90 arter i den gl. verden. Fl. arter dyrkes i haver, f. eks. rødtjørn; almindelig hvidtjørn (*C. oxycantha*) vokser vildt i Danmark. Engriflet t (*C. monogyna*) anv. meget som hækplante.
- Tjörn** [jörn], sv. Ø, 134 km², S-Bohuslän; Ca. 9000 indb.
- Tl**, kem. tegn for thallium.
- Tlemcen** [tlæm'sæn], by i V-Algier 110 km SV f. Oran; 71 000 indb. (1947).
- tlingit** [t'lingit], indianerstamme med eget sprog på Amer.s nordl. Stillehavskyst, typisk repræsentant for NV-kystkulturen.
- TM** (fork. f. fr. tèlegrammes multiples), anføres foran adressen, når et telegram ønskes udleveret til fl. forsk. adressater i samme by.
- Tm**, kem. tegn for thulium.
- tn**, USA-fork. f. ton.
- T.N.T.**, fork. for trinitrotoluol.
- tō**, jap. mål for tørre og flyd. varer = 18,15 l.
- toast** [toust] (eng.), ristet brød; skål, skåltale.
- tobackssystem**, forsvarstaktik i fodbold. Kun de to backs er trukket tilbage, hvilket giver modpartens angreb friere spillerum og således gør spillet livligere. Nu delvis fortrængt af trebackssystemet, men anv. endnu i de sydl. lande.
- Tobago** [to'baigo], brit. ø bl. Små Antiller, NØ f. Trinidad; 300 km²; ca. 28 000 indb. - Opdaget af Columbus 1498.
- tobak** (sp. tabaco efter indiansk). Tobaksplanten (*Nicotiana*), slægt af natkskygefam. Urter med store, kirtelhårede blade, kapsel. De fleste af slægtens arter stammer fra Amer., hvor tobak er en gl. kulturplante. Nu dyrkes der tobak i alle subtrop. og trop. egne og enkelte arter også længere mod nord, f. eks. i Danmark. Bondetobak (*N. rustica*) og især virginsk t (*N. tabacum*); *tekn.* Plantens blade plukkes, når de er gullige. Tørres under tag, hvorved bl. a. stivelsen i bladene senderdeles til kuldioksyd og vand. De tørrede blade bundtes og lægges i dynger,

Blomstrende tobaksplante.

hvor der foregår en gæring (fermentering). Herunder fordampes store mængder vand og de i bladene værende stoffer omdannes til aromatiske stoffer el. forb., der under rygningens omdannes til sådanne. Samtidig aftager nikotinindholdet. Bladene efterbehandles i visse tilfælde (bl. a. til snus og skrå) med sirup, rosinudtræk o. a., el. udludes og tørres.

Verdensproduktionen af t udgjorde 1947 3 230 000 t (Sovj. ikke medregnet). De største producenter var 1947:

1000 t

USA... 983 North-Carolina (halvdelen af produktionen), Kentucky, Virginia og Tennessee.

Kina... 636

Indien... 454

Sovj. ... 276 (1938-39) Ukraine, Georgia.

Brasilien 104 Baia, Rio Grande do Sul, Tyrkiet. 100 S f. Marmarahalet.

Hovedområderne i Eur. er den østl. del af Posletten, Den Napolitanske Slette og Apulien, endv. Makedonien og Maritsadalen. - I Holl. Indien dominerer Java og Sumatra, der leverer de fineste cigardæklblade, mens de bedste kvaliteter af indlægstobak dyrkes på det vestl. Cuba, i Brasilien og på Filipinerne (Luzon). - Dyrkningen af da. t androg før 1939 0-20 ha, men steg under 2. Verdenskrig til 1672 ha i 1944. Avlen har fra gammel tid fortrinvis været koncentreret om Middelfort og Fredericia. Forbruget af t pr. indb. var før 2. Verdenskrig 3,7 kg i Holland, 3,4 kg i Belgien, 2,9 kg i USA, 2,1 kg i Danmark, (1946: 1,91 kg), 1,8 kg i Tyskland, og 1,7 kg i Engl. (2,2 kg i 1945).

tobaksbeskatning kan foretages gnm. toldafgift el. gnm. indentl. forbrugsafg. pålignet råtobakken el. det færdige produkt samt gnm. udyntelse af et statsmonopol på tobak. I Danmark sker t i form af told- og dyrkningsafg. samt (især) omsætn.safg. på færdigvarerne. Denne er mangedoblet under 2. Verdenskrig og indbragte 1946-47 354 mill. kr.

tobaksbille (*Lasioderma serricornis*), brunl. borebille. Larven alvorligt skadedyr i tobak.

tobaksforgiftning, forgiftning ved resorption af giftige stoffer i tobaksrøg (nikotin og kullite) el. ved indtagelse af tobaksovs, snus el. skrå. Symptomerne er svimmelhed, hjertebanken, søvnløshed og andre nervøse symptomer.

tobakspipeplante, d. s. slangerod.

tobaksplante (*Nicotiana*), se tobak.

Toba-søen, sø på N-Sumatra; 1300 km², 400 m dyb, 900 m o. h.

to be, or not to be, that is the question [ta 'bi: a: 'næt to 'bi: 'ðæt iz ðə 'kwæstjən], eng. at være el. ikke være, det er spørgsmålet. Citat fra Shakespeares »Hamlet«.

To'bi'as' Bog, skrift (fra 1. el. 2. årh. f. Kr.) bl. G. T.'s apokryfer, som fortæller, hvorledes engelen Rafael helbreder den blinde Tobit og hjælper hans søn Tobias til sin brud.

tobiasnat, navn på den el. de nætter umiddelbart efter brylluppet, da ægteparret for at undgå onde magters indflydelse må afholde sig fra kønslig omgang. Navnet stammer fra den apokryfe Tobias' Bog.

to'bis'er (efter Tobias i G. T.; han helbrede sin faders blindhed med fiskegalde) (*Ammonoites*), orden af langstrakte, spidshovede benfisk. Lang rygfinne, bugfinner mangler. Optræder stimevis langs kysterne; ofte nedgravet i sandet. Hertil tobiskonge og sandgrævling.

to'bis'kong (*Ammonoites lanceolatus*),

den største af de da. tobisarter, op til 35 cm.

Tobis Tonbild-Syndikat A. G. [to'bis 'to:nbilt], tidl. ty. tonefilm-firma i Berlin, grl. 1928. Af en vis bet. for lydfilms udvikling.

toboggan [tø'bagøn], canadiske indianeres hundeslæde (med opadbojet forkant).

To'bol [tø'bol], 1680 km l. flod i V-Sibirien, fra SØ-Ural til Irtysj ved Tobolsk. Sejlbar.

To'bol'sk [tø'bol'sk], by i RSFSR, Sovj., i V-Sibirien, ved Tobols indmunding i Irtysj NØ f. Sverdløvsjk; ca. 20 000 indb. Ingen jernbane, Grl. 1567.

'Tobruk, ital. *Tobruch*, havneby i Cirenaica, Libyen, N-Afr., 115 km fra d. ægypt. Papyrus. Ophygget som ital. grænsefæstn. i 1930'erne. Erobreret af brit. styrker 22. jan. 1941; forgæves tysk-ital. belejring apr.-dec. 1941. V. Rommels offensiv 1942 kapitulerede T uventet 21. 6. (33 000 fanger). Generobret af 8. brit. armé under Montgomery 13. 11. s. å.

Tocantins, Rio [rijutokã'tif], 3200 km l. flod i Brasilien, gennemstrømmer staten Goiaz og udmunder i sydl. del af Amazonasdeltaet ved byen Belém. Afvander 900 000 km².

toe'cata (ital. *toccare* berøre), musikstykke for et tasteinstrument (klaver el. orgel), kendes i musikhist. fra ca. 1600 som en improviseret form uden bestemt struktur el. med indskudte fugerede partier. I løbet af 17. årh. udvikledes den sidstnævnte type til prælude og fuga.

Toçquæ [tø'ke], *Louis* (1696-1772), fr. maler. Elev af Nattier. Virksom i Paris og under en rejse 1756-59 i Rusl. og Danm.; blev medl. af kunstakad. i Kbh. Portrætter, bl. a. af Nattier (kunstakad., Kbh.).

Tocqueville [tøk'vil], *Alexis de* (1805-59), fr. historiker. Hovedværker om a. ner. demokrati (1836) og om Den Fr. Revolutions forudsætninger (*L'ancien régime et la Révolution* 1836), der i nogen grad rehabiliterer den gl. enevælde og understreger dens reformarbejde som sammenhængende m. *Revolutionen*. *Moderat oppositionel* før 1848; udenrigsmin. 1849, trak sig ud af politik 1851.

Todd [tå'd], *Ann* (f. 1910), eng. filmskuespillerinde. Ved filmen siden 1931, især kendt fra »Det syvende Slør» (1945); folksomt og poet. talent. 1945 til Hollywood.

toddy ['tø'di] (hindustani *tari* palmesaft), blanding af varmt vand, sukker og rom, rødvin el. anden spiritus.

'Tode, Johan Clemens (1736-1806), da. forfatter og læge. Af hans uhyre produktion har komedien *Sveofficeren* (1782) og den Smollett-påvirkede københavnerroman *Kierlighedens Nytte* (1791-92) nogen værdi. Hans sondring 1774 ml. gonorré og syfilis har bevaret hans navn som læge.

to'dier ('Todi), små, insektædende fugle, beslegtede m. isfugle. Lever som fluesnapper, reden i brinker. Vestindien.

Todt [tø't], *Fritz* (1891-1942), ty. ingeniør. Planlagde efter 1933 de ty. autostradaer; 1934 generalinspektør f. ty. vejvæsen. Udbyggede 1938 de ty. militæranelæg ved vestgrænsen; skabte her Organisation Todt. Omkom ved flyveulykke (efter senere meddelelse ved attentat) febr. 1942. (Portræt sp. 4595).

Todt, Organisation [tø't] (fork. *O. T.*), ty., nationalsoe. uniformeret korps, skabt 1938 af Fritz Todt. Statede den ty. hær ved alle former for ingeniørarbejde; arbejdskraft dets befolkn. i erobrede lande, dets tyskere uegnede til militærtjeneste.

to'dækker, 1) d. s. s. horesøg; 2) d. s. s. biplan.

toer, outrigger roet af to roere, hver med en åre. Styres af styrmand (t med styrmand) el. af forreste roer (t uden styrmand).

Toëris el. *Tuëris*, ægypt. frugtbarhedsgudinde, fremstillet som en flodhest med hængende bryster.

tofaktor-teori, Spearmans teori om, at intelligensen indeholder dels en generel faktor (g-F), dels en række spec.-faktorer (s-F), som betinger begavelse i særlige retninger.

Tofft, Alfred (1865-1930), da. organist og komponist. Har, foruden operaerne *Vi-*

Palmiro Togliatti. Hideki Tojo.

fandaka (1898) og *Anathema* (1928), skrevet sange, klaverstykker m. v.

toft, søv., siddebænk for mandskabet i et forfart; *landbrug*, jordstykke om en gård.

Toftgaard, Jens (f. 1889), 1927 inspektør for tobaksbeskatningen; 1935 direktør i sparekassen Bikuben. Har bl. a. udg. *Vore Skatter* (1929).

Toftlund, landsby NØ f. Løgumkloster; 1585 indb. (1945). Admin. centrum.

'toga (lat.), overklædning i eet stk. af hvid uld (hos embedsmænd med purpurbræmme) brugt af rom. borgere i oldtiden (se ill. Augustus).

Togliatti [tø'ljati:], *Palmiro* (f. 1893), ital. kommunist. Jurist, fra 1921 kommunist og knyttet t. Komintern (dæknavn *Ercoli*). Deltog i sp. borgerkrig; 1944 til Ital., leder f. kommunistpartiet, juni 1945 justitsmin. under Parri, fortsatte under de Gasperi til 1947. Dannede s. m. Nennis socialistiser folkefront for valg 18. 4. 1948, men skømt kommunisterne hævdede deres styrke, nåede de ikke at svække de Gasperi. Svært såret ved attentat juli 1948. (Portræt).

Togo, 1884-1919 tysk koloni på Guinea-kysten; 1922 delt i to mandatområder, henh. tilsluttet Den Brit. Guldskystkoloni og Fransk V-Afrika.

Tōgō [tø'gø:], *Heihachirō* (1847-1934), jap. admiral, markis. Øverstkommand. f. jap. flåde i russ.-jap. krig 1904-05, sejrde 27. 5. 1905 i *Tsushima-strødet* over russ. Østersøflåde.

Tōgō [tø'gø:], *Shigenori* (f. 1882), jap. diplomat, Ambassadør i Tyskl. 1937-38, i Sovj. 1938-40. Udenrigsmin. under Tōjō 1941-42, atter under Suzuki apr.-aug. 1945. 1948 idømt 20 års fængsel for krigsforbrydelser.

togstavsystem, gl., nu sjældent anv. sikkerhedssystem for enkeltsporede baner, hvorefter et tog for at kunne befare banen måtte være i besiddelse af den til stræk. hørende togstav, som kun fandtes i eet eksemplar, og som bragtes tilbage til udgangsstationen af et modgående tog, evt. af et særligt bud.

'tohuva'bohu (hebr. *tōhū wā bhōhū* forvirring og tomhed), tomhed, øde (1. Mos. 1, 2).

toi'let [to:] (af *toilette*), d. s. s. kloset.

toi'lette [to:] (fr. *toilette* lærred, påklædning; dragt, selskabsdragt; tidl. også værelse, hvori man ordner sin påklædning).

toise [twa:z], gl. fr. længdemål = 1,95 el. 2 m, i Schw. = 1,8 m.

Tōjō [tø'dsø:], *Hiōki* (1884-1948), jap. politiker. Krigsmin. 1940-41; førstemin. okt. 1941-juli 1944, angreb USA og Engl. dec. 1941, fra febr. 1944 tillige generalstabschef, afgik efter militærnedlæg. Hængt som krigsforbryder dec. 1948. (Portræt).

Tokaj ['tøkøj], by i NØ-Ung., ved Tisza; ca. 6000 indb. Berømt for sin vinavl.

tokammersystem, ordning, hvorefter folkerepræsentationen er delt i to kamre. Har sin hist. opr. i Engl. (Overhus og Underhus), men fik sin teoretiske begrundelse af Montesquieu, der i t så en garanti imod, at flertallet i det ene kammer misbrugte sin magt. t blev herefter den alm. ordning i de fleste demokratiske forfatninger. I nutiden er t dog adsk. steder blevet afløst af etkammersystem. Hvor t findes, vil forskellen ml. de to kamre f. eks. kunne bestå i, at pladserne i det ene er arvelige, medens de i det andet besættes ved valg (Engl.), el. ved at valget til det ene kammer foregår for længere tid, ved indirekte valg og af ældre vælgere (Danmark).

tokayer [-'kaj'-], ungarsk vin fra Tokaj-distriktet; fremstillet af overmodne druer.

Tokelau Ærne [tøkə'la:u], tidl. *Union Ærne*, newzealandsk øgruppe i Stillehavet N f. Samoa. 10 km².

tokharisk [-'kha'-], et nu uddødt indoeur. sprog, der i l. årtus. e. Kr. taltes i oaserne i det nordl. Østturkestan.

toklidhypotesen, teol., hypotese om synspensens tilblivelse.

tokimbladede (*Dicotyl'edones*), klasse af dekrædte, hvis kim har to kimblade. Hos t bliver kimroden til en hovedrod, både rod og stængel har vækstlag og derved tykkelsesvækst. Bladene oftest fjer-, hånd- el. stjernestregnet og blomsten 4-el. (oftest) 5-tallig. Både vedplanter og urter.

Tokio, urigtig stavemåde for Tōkyō.

tokkebod (gl. da. *thokki* (uvenligt) sindelag), i gl. da. ret en bod, der erlagdes af den, som på visse måder havde vist ringeagt over for en anden person.

tokløvet kaldes gavntur el. brænde, der er kløvet en gang igennem.

'toko'er (*Lo'phoceros*), forholdsvis små næsehornsfiger, m. ganske svagt udviklet horn, Afrika, Asien.

tokofe'ro'l, E-vitamin, der er af bet. for svangerskab og for musklerens stofskifte.

toksalbu'mi'ner (toksi- + lat. *albumen* æggehvite), forældet betegn., der omfatter mange forsk. stoffer; mange t kaldes nu toksiner; deres proteinkarakter er meget tvivlsom.

'toksi-, *toksiko-* (gr. *toksikōn* pilegift), gift-**toksikologi'** (*toksikōs* + *-logi*), læren om giftstoffers virkemåde, optagelses- og udskillelsesforhold.

toksik'mi' (*toksikōs* + *-ami*), tilstand, hvor der i blodet findes giftige substanser, uræmi, cholæmi.

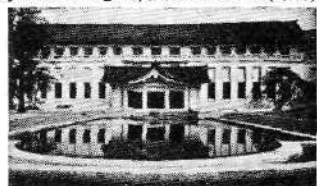
tok'si'ner (gr. *toksikōn* som vedr. en bue, pilegift), meget giftige proteinstoffer, som dannes af visse bakterier, bl. a. difteri- og stivkrampbacillen, samt af giftslanger. Virker som antigen; jfr. anatoksin og antitoksin.

'toksisk (gr. *toksikōn* som vedr. en bue, især pilegift), giftig; som vedrører toksin.

Tokugawa-tiden (tok[ugawa], perioden 1603-1868 i Japans hist., da Feyasus slægt Tokugawa var shōguner.

Tokushima (tok[uj]jima), jap. by på Ø-Shikoku, 120 000 indb. (1940).

Tōkyō [tø'kjø:], før 1869: *Edo* (*Yedo*), Japans hovedstad, på Midt-Honshū S-kyst ved T-bugten; 5 418 000 indb. (1948).

Tōkyō. Det kejserlige museum.

Moderne industri- og handelsby. Mest enetages træhuse. Univ. Store odelæggelser ved jordskælvet 1923 og under 2. Verdenskrig, især fra maj 1945 (695 000 bygninger totalt ødelagt). Havneby: Yokohama. Grl. 1456; shōgun-residens 1598-1868; kejser-residens fra 1868.

tola, ind. vægt = 180 eng. grains = 11,7 g.

Toland [tø'land], *John* (1670-1722), eng. filosof og teolog. Leder af de eng. deister og »freethinkers» (fritænkere). Skrev *Christianity Not Mysterious* (1696).

Tolbuhin [tø'bu'in], *Fjodor I.* (f. 1895), sovj. marskalk (1944). Ledede 1943 russ. offensiv over Taganrog, Melitopol, indtog Sevastopol maj 1944 og gik i sept. m. 3. ukrainske hærgruppe ind i Rumænien og Bulg., erobrede Budapest 13. febr. 1945 sammen m. Malinovskij og apr. s. å. Wien. Form. f. den allierede kontrolkommission i Rumænien 1945-47.

told, genstand, som danner lukke for et hul, f. eks. på tøndel el. vandhane.

told, afgift til staten ved indførsel (sjældent udførsel) af varer over landgrænsen. Da, t normalt overvæltes gnrn, forhøjelse af vareprisen, har den karakter af

forbrugsafgift. - t-tariffen er en fortegn. over de enkelte varers toldsatser, indrettet enten som alm. enkelttarif med en toldsat for hver position (vare-nr.) el. som dobbelttarif med (lavere) konventionalsatser for særl. begunst. lande. t kan pålægges som en fast vægttold (specifik t) el. som værditold i % af varens importværdi. Danm. anv. overvej. vægttold, selv om værditold pålægtes i udvidet omfang 1908 og 1924. Formålet med t kan være fiskalt: at skaffe staten indtægt (eks. da. t på kaffe), el. protektionistisk: at beskytte en indenl. produktion mod udenl. konkurrence (eks. da. t på bomuldsvarer). - I merkantilismens tid var t stærkt anv., men fra omkr. 1800 (i Danm. 1797) fandt store nedsettelse steder, særl. i Engl., kulminerende med de liberalistiske handelstraktater efter 1860. Fra slutn. af 19. årh. har toldsatserne påny været stærkt stig.; den protektionistiske politik lægger dog nu mere vægt på kvantitative reguleringer af importens omfang. I Danm. bygger t på loven af 1908 med vgt. ændringer 1924, 1932 og 1940. Før 2. Verdenskrig indbragte t i Danm. årl. godt 100 mill. kr., 1946-47 140 mill. kr.

Toledo. Bro over Tajo.

dukter (våben); efter erobring 1085 hovedstad for kongerne af Castilien. Støttede comuneros-opstanden 1520-21, mistede stillingen som hovedstad. - T-s Alcázar belejredes juli-sept. 1936 af republ. styrker, men den lille besættelse blev til sidst undsat af Franco-styrker.

Toledo [to'li:do], by i Ohio, USA, ved Erie Seens vestende; 278 000 indb. (1945). Jernindustri, glasværker.

Toledo [to'le:ðo], Juan Bautista de (d. 1567), sp. arkitekt, udd. i Rom, anlagde en gade i Napoli, 1559 hjemme. Hovedværk: *Escorial*, fuldført af andre efter hans tegninger.

tologemeproblemet, problem vedr. to punktformede legemers bevægelse i rummet under indflydelse af den gensidige tyngdetiltrækning. t behandles i den celeste mekanik.

Tolen [to:lə], holl. ø. bl. Zeelandske Øer; 119 km²; 13 000 indb.

tolerance [-'trɑ:ns], 1) tålsumhed overfor anderledes tænkende; 2) *tekn.*, det spillerum, der tillades fra en givet normal i vægt el. dimension, uden at genstanden bliver uantagelig; 3) for *mønter* den lovlige afvigelse fra den foreskrevne finhed og vægt, for mål og vægt den tilladte fejl ved måle- og vejerredskaber.

toleranceakten, eng. lov af 1689 (Vilhelm af Oranien), hvorefter de fra statskirken afvigende protestantiske retninger (dissenters) fik religionsfrihed.

tolerant (fr. af lat. *tolerare* tåle), tålsum, fordragelig, overbærende; *toler're*, finde sig i, bære over med.

To'lima (*Nevado del T.*), virksom vulkan (5584 m) i Centralcordilleren i Colombia.

tolkning, (sv.), skiløb efter hest, anv. v. kavalleriregimenter i No., Sv. og Finl., idet hver rytter har 2 mand til at tolke efter sig. Der tolkes nu om dage også efter panserkøretøjer og motorcykler.

Toll, Johan Christoffer (1743-1817), sv. politiker. Deltog i Gustav 3.s statskup 1772 (rejste oprør i Kristianstad), ledende rådgiver m. h. t. aggressionsplaner mod Danm.-Norge og mod Rusland i 1780'erne; i unåde, da krigen 1788 (trods T-s råd) viste sig utilstrækkelig forberedt politisk og militært.

Toller, Ernst (1893-1939), fy. forfatter. Blev dømt til langvarigt fængsel for deltagelse i den bayriske rådsrepublikks styre 1919. Skrev sine første værker i fængslet, *Massen Mensch* (1921), ekspressionist. drama). I 20'erne mere desillusioneret, *Hoppla, wir leben* (1926, opf. i Kbh. 1927). Emigrerede 1933. Udg. den betydelige selvbiogr. *Eine Jugend in Deutschland* (1933) og var i ord og handling utrættelig som idealistisk kommunist, indtil han i fortvivlelse over udviklingen begik selvmord i New York. De sidste dram. værker foreligger kun på eng. *Pastor Hall* (1939).

Tolne Bakker, 84 m h. bakkeparti VNV f. Frederikshavn.

Tolnæs, Gunnar (1879-1940), no. skuespiller. Deb. 1906, 1908-16 på Nationaltheatret i Oslo. Siden gæstespil og film (siden 1913).

Tolstoj [təl'sto:j], Aleksej K. (1817-75), russ. lyriker, dramatiker og romanforfatter. Hans skuespil og romaner behandler især hist. motiver.

Tolstoj [təl'sto:j], Aleksej N. (1882-1945), sovjetruss. forf.; emigrerede efter revolutionen 1917, men vendte tilbage 1922, blev bl. a. kendt for sine fantastiske romaner, bl. a. *Aëlia* (1923; da. 1946); fik tildelt Stalin-prisen for sine romantrilogier *Lidelsernes Vej* (1919-43) og

Peter den Store (1930-34, da. 1935-36), samt for det hist. skuespil *Ivan den Grosse* (1943).

Tolstoj [təl'sto:j], Lev Nikolaevitj (1828-1910), russ. forf. Ejer af godset Jasnaja Poljana. Debuteerede i 1850'erne med den stærkt selvbiogr. *Barndom, Drengedr., Ungdom* (1852-54, da. 1885-86) og krigsskildringerne *Sevastopol* (da. 1890). Fortsatte sin succes med den store novelle *Kosakkerne* (1861, da. 1890) og skrev i 1860'erne og 1870'erne - efter at være blevet gift - sine to store hovedværker, romanerne *Krig og Fred* (1864-69, da. 1895-96) og *Anna Karenina* (1873-76, da. 1889). Fra en senere tid stammer de berømte romaner *Kreutzer-Sonaten* (1887, da. 1891) og *Opstandelse* (1898, da. 1911). Skrev også nogle skuespil, bl. a. det posthumt udg. *Det Levende Lig*. T-s særegne filosofi, bygget på en stærkt rationalistisk bibelfortolkning, bragte ham i konflikt med hans hustru og tvang den 82-årige olding til at flygte fra hjemmet (godset Jasnaja Poljana). Han pådrog sig derved en sygdom, der førte til døden. (Portræt sp. 4610).

tol'te'ker, forhist. kulturfolk i Méxicos højtland, ca. år 500-1125; forløbere for aztekerne, hvis kultur modtog impulser fra t. Mægtige ruiner: Teotihuacán, Cholula, Tula.

to'lubalsam (efter havebyen Santiago de Tolú i Colombia), aromatisk balsam, tidl. anv. i medicinen.

tolu'i'din, aminotoluol, der eksisterer 3 isomere. Orto- og meta-t er vædsker, para-t er fast. Anv. alle i den kem. industri, især farveindustrien.

toluo'l (efter *tolubalsam*, hvorfra det kan isoleres), C₇H₈CH₃, metylbenzol, farveløst vædske, kp. 110°. Fås ved destillation af stenkulstjæren. Anv. som opløsningsmiddel og har stor betydning som udgangsmateriale ved fremstillingen af tjærefarvestoffer, sakkarin, trotyl og i den syntetiske organiske kemi i det hele taget.

tolvfingerarm (*duodenum*), del af tyndtarmen.

tolvmandforeninger (den ældste t, grl. 1890, havde opr. 12 medl.), sammenslutninger af ejere og brugere af større landejendomme til varetagelse af faglige og økon. interesser. Der er (1949) 70 lokale t med i alt 1450 medlemmer, der er samlet i en landforening: Centralforeningen af »T« og Større Landbrugere i Danm.

tolvtsystemet, *mat.*, system af måleenheder, hvor hver enhed er indeholdt 12 gange i den nærmest større enhed. Eks. stk., dusin, gros.

Tolv Taylors Love, De, i Rom ca. 450 f. Kr. nedskrevne love, som danner grundlaget for hele den senere retsudvikling i Rom. Den fuldstændige tekst kendes ikke, men gennem citater i litt. har store dele kunnet rekonstrueres.

Tolvøerne, da. navn på De Dodekanesiske Øer.

To Løver, sønderjysk forening i Studenterforeningen, stiftet 1888; oplysningsarbejde om Sønderjylland, støtte til da. arbejde N og S f. grønsen.

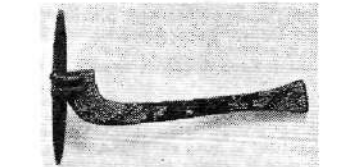
Tom, døknavn for Josef Søndergaard.

Tom, 850 km l. flod i det sydl. Midtsibirien, gm. Kuzbass via Tomsk, til Ob.

-to'm (gr. *tomos* skærende), person el. instrument, som skærer.

tom., fork. f. lat. *tomus*, bind (af et værk).

tomahawk [tə'mə:hək], jagt- og krigsvåben hos indianerne i N.-Amer.s prærie og østl. skovland; opr. kalle med sten- el. træhoved, efter at indianerne var kom-

Irokesisk tomahawk med stenblad. (Nat.mus.).

met i berøring med europæerne forsynet med økseformet hoved af jern el. messing.

Tomasek [tomaʃek], *Jan Václav* (1774-1850), tjeck. komponist, organist og pædagog i Praha. Skrev operaer, kammermusik, 7 klaverkoncerter, symfoni i Es, klaverkoncert m. v.

Tomaszów Mazowiecki [tɔ'maʃuf ma-zo'vjejski], po. by i SV f. Warszawa; 30 000 indb. (1946). Tekstilindustri.

to'mat (fra mexikansk gnm. sp. *tomate*) (*Lycoopersicum*), slægt af natskyggefamilie. Urter med snitdelte blade, gullige blomster og røde (sjældent gule) bær, S-Amer. *L. esculenta* dyrkes i haver, men giver større udbytte og længere sælgessæson ved drivning i hus. Vitaminrige.

tomat-fløjlsplet (*Cladosporium fulvum*), svampesygdom, der viser sig ved pletvis misfarvning, senere krønlung og total visnen af de angrebne tomatblade.

tomatkræft, koldbrand (*Didymella lycopersici*), plantesygdom, som viser sig ved aflange, indskrumpe, brune el. sorte skjolder på tomatstængler.

tombak (malajisk *tombaga* kobber), kobberlegering; messing med høj kobberindhold.

tom'bola (ital. *tombolare* tumle rundt), lotteri osv., hvor gevinsten trækkes i et lykkehjul.

Tombouctou [tɔ'buk'tu], by i Fr. V-Afr. nær Nigers nordl. bue; karavane- og vejknudepunkt; 6900 indb. (1946).

tomme (eng., fr., af lat. *tomus*), bind (af større værk).

tomgang, en arbejdsmaskines udførelse af sin normale bevægelse uden egl. arbejdsydelse.

to'mi' (gr. *tomé* skæren), snit, skæren.

Tommaso [-'tæo], *Niccolò* (1802-74), ital. forfatter og filolog. Hovedværker: *Dizionario della lingua italiana* (1856) og *Dizionario dei sinonimi della lingua italiana* (1830). Skrev desuden en roman, der i dristighed og ærlighed var forud for sin tid *Bellezza e Civiltà* (1857).

tomme (tegn: °), gl. da. og no. mål = 2,62 cm.

Tommerup, da. stationsby (Fynske Tværbane og T-Assens); 1157 indb. (1945). Tekstilindustri. T Kirkeby (Gammel-T) med Knarreborg Stationsby, 3 km S f. T Stationsby, 835 indb.

tommeskræuer, torturinstrument, i sin simpleste form to træstykker, der med en skrue klemmes sammen om tommelfingrene.

Tommy ['tåmi] (eng., egl: Tommy Atkins), den faste betegnelse for en eng. menig soldat.

tomografi (gr. *tomós* snit + *-grafi*), med. undersøgelsesmetode, der tillader optagelse af røntgenbilleder af forsk. lag i det menneskelige legeme (snitoptagelse). Ved at lade røntgenrøret bevæge sig under eksponeringen i en bue over objektet, således at buens akse svarer til det lag, man ønsker at fotografere, bliver billedet heraf skarpt, medens alle lag over og under udviskes. Herved kan hulrumsdannelse i lungen ved tuberkulose el. i knogler ved betændelse erkendes.

Tom-Petersen, *Peter* (1861-1926), da. maler. Raderinger med maleriske gamle gadepartier og hist. bygninger fra Kbh. og købstæderne.

Tomsk, by i RSFSR, Sovj., i V-Sibirien NØ f. Novosibirsk; 141 000 indb. Ved sidebane fra den transsib. bane. Højskoler, bl. a. univ. Industri. Grl. 1604.

Tomskij, *Mikhail P.* (egl. *Jefremov*) (1880-1936), sovj. politiker. Fra 1904 bolsjevik, med i revolutionen 1905 (Riga), deporteret indtil 1917. Organiserede sovj. fagforeninger. Fra 1928 højreoppositionel, fjernet fra sin stilling som president f. Sovj.s fagforeninger. Anklaget for forræderi; selv mord.

Tomtabacken, Smålands højeste punkt (377 m).

tomte el. *tomtegubbe*, sv. navne på nissen.

ton, 1) vægt, i metersystemet (fork: t) = 1000 kg. I Engl. oftest = 2240 pounds (long ton) = 1016 kg. I USA oftest = 2000 pounds (short ton; fork.: sh. tn.) = 907,18 kg; 2) mål og vægt for skibe (tonnage).

to'na'l, vedr. tonalitet; eks: t treklang, hovedtreklang.

tonali'te't, i musikken den indre overensstemmelse el. sammenhæng i et musikstykke, som er en følge af de i vort tonesystem herskende diatoniske skalaer.

tondo [tɔn] (ital. af lat. *rotundus* rund), rundt afskåret maleri el. relief.

tone [tɔn], *Franchot* (f. 1905), amer. filmskuespiller. Filmdebut 1933, anv. i helte- og lystspilelsker-faget f. eks. i »En Farlig Kvind« (1935), »Englands Sønner« (1935), undertiden i det patologisk betonedede karakterfag »Vidner Soges« (1944).

tone (gr. *tónos* spænding), lyd med en konstant frekvens. Tonens højde er proportional med frekvensen.

ton(e)art. I ældre tid forstod man ved t ganske bestemte tonerækker, uanset hvor disse havde deres udgangspunkt. Man havde fra oldtiden og helt op i 16. årh. (og endnu i den kat. liturgiske musik) de såkaldte kirker. Hertil føjedes i middelalderen de to, der stammede fra profanmusikken, nemlig den ioniske t, som udgår fra tonen c, og den æoliske t, som udgår fra tonen a. Disse to er identiske med dur- og mol-skalaen, og i den alm. musikterminologi regner man nu kun med dem. I vor tid har et stykkes t derfor navn efter grundtonen i den tonerække (dur el. mol), som stykket er skrevet i: c-dur (C), c-mol (c), cis-dur (Cis), cis-mol (cis) osv.

tonebad, for., en opløsning, hvori positivets sølv erstattes m. andre stoffer, hvorved billedet tones (farves).

tonefilm, film forsynet med lydgenlignelse af de til billederne svarende lyde. Lyden optages af en mikrofon, og de tilsvarende vekselstrømme forstærkes således, at de kan kontrollere det lys, der fra en lampe sendes ned på filmen gnm. en smal spalte. Herved opnås en sværtning af filmen, der varierer med lydstyrken. Ved gengivelsen føres filmen forbi en belyst spalte, og lyset går gnm. filmen til en fotocelle, der omsætter lysvariationerne til strømvariationer. Disse forstærkes og føres til højttalere, der er anbragt bag lærredet. Ved stereofonisk t benyttes to mikrofoner ved optagelsen, og hver af disse giver et lydspor på filmen. Ved gengivelsen udsendes lyden fra hvert lydspor over en særlig højttaler. - De første tone-spillefilm udsendt 1927 og 29 af Warner Bros. (III. se filmsoptagelse).

tonefjedre, spiralfjedre af stål, der erstatter klokken i slagure.

tonegnistsystemet, radiotelegrafsystem med hurtig efter hinanden følgende gnister, der ved modtagning giver en tone.

tonehjul, opfundet af P. la Cour, er et tandhjul, som holdes i rotation med konstant hastighed ved at dets tænder passerer forbi en elektromagnet, hvori strømmen slutes af en svingende stemmegaffel.

Tonekunstner Forening, Dansk, stiftet 1903 til at varetage da. musiklvs alm., ideelle og praktiske interesser.

tonelada [-'laða], 1) gl. sp. handelsvægt = 920,2 kg; 2) gl. portug. t = 793,2 kg, t métrica = 1000 kg.

tonemaleri, en mus. fremstilling af et ikke mus. stof, enten stærkt handlingsbevæget (tordenvejret i Beethovens »Pastorale-Symfoni«) el. blot karakteriserende.

tonepsykologi, læren om toneoplevelser og deres fysiol. og psyk. betingelser.

tonesystem, det system af toner, der ligger til grund for musikken i en nærmere bestemt kulturkreds. Det eur. t bygger på de simple forhold mellem de enkelte toners svingningstal, således oktav = 1:2, kvint = 2:3 osv. Igennem tiderne har det udkrystalliseret sig i den tonerække, vi nu har, og som næmtest kan angives at være oktavens 12 deltoner (jfr. temperatur).

Tonga [t'ána, t'ána] el. *Friendly Islands* (*Venskabsøerne*), kongerige og brit. protektorat i Stillehavet ved randen af den austr. fastlandskrænt, bestående af 32 større og 150 mindre øer. 997 km², 43 000 indb. (1946), deraf 300 eur. De

indfødte polynesiere dyrker kokos, bananer, sukker m. m. Regerende dronning: Salote Tupou (siden 1918).

Tonga-graven, ca. 8200 m dyb grav i Stillehavet ved Tonga Øerne.

Tongaland [t'ána]gäländ], nordligste del af Natal (S-Afrika).

Tong-king, anden stavemåde for Toning.

-to'ni' (gr. *tónos* spænding), spænding, tone.

tonic water [t'ónik wá:ta] (eng: styrkende vand), mineralvand med tilsætning af kinin.

to'nika (gr. *tonikós*, strammende, styrkende), sing. *tonikum*, (ofte opreklamerende) jernmiksurer, tit med tilsætning af stimulerende stoffer, vitaminer o. l.

to'nika (ital. af gr. *tonikós*, strammende (om instrumentstregene)), grundtone, den første tone (primen) i en toneart; t-akkord, akkord på første tone.

to'nika-do, et system, der navnlig i Belg. af 1930'erne efter den ty. musiker Fritz Jödes (f. 1887) anvendtes i musikopdragelsen til træning af den bevidste høren. Det benyttes stadig i forsk. modificerede former.

to'nisk (gr. *tónos* spænding), strammende; styrkende; mus., som vedrører hovedtonerarten el. grundtonen; med., t krampe, d. s. s. spasme.

tonisk treklang, mus., treklang på tomka.

tonkabønner (af *Tonking*, fordi t blandes i Toning-tobak), frøene af forsk. syd-amer. arter af ærteblomstrede. Bønnerne bliver lagt i rom og derefter tørret, de er matsorte, rymkede, har en stærk duft og bitter smag. Indeholder 25% olie og 1,3% kumarin. Anv. til parfumering af piberør, stokke, tobak og i selve parfumeindustrien.

tonkilometer, jernbanestatistisk enhed; en ton befordret over 1 km.

Tonking, fr. *Tonkin* [tɔ'kɔ̃], 1884-1946 fr. protektorat, derefter del af Viet-Nam i Indokina, omkr. nedre Songkoi; 116 000 km²; 9 920 000 indb. (1942). Største byer: Hanoi (hovedstad i Viet-Nam) og Haiphong (havneby).

tonnage [-'na:ʃə] (fr. af *ton*), mål for skibets størrelse angivet i vægt el. rummål. Vægten gives i eng. tons (2240 lbs. = 1016 kg) el. i metertons. Deplacements-tonnagen er skibets samlede vægt (skib + ladning) el. vægten af det rumfang vand, skibet fortrænger, bruges især på krigsskibe. Død vægts-tonnagen (DWT) er vægten (i eng. tons el. metertons) af den ladning, skibet kan bære, når det er lastet ned til dybeste vandlinje. Register-tonnage, alm. for handelskibe, er rummål, i reg. tons = 100 eng. kubikfod = 2,83 m³, deles i brutto-register-tonnagen (BRT.), der angiver skibets samlede rumindhold, netto-register-tonnagen (NRT) angiver størrelsen af de rum, som kan bestues med last el. optages af passagerer.

tonnage-aftalen, eng.-amer. koordination af søtransportmidler efter USA's indtræden i 2. Verdenskrig dec. 1941. Der oprettedes en »War Shipping Administration«, der skulle anv. og fordele de 2 staters skibtonnage rationer. Aug. 1944 udvidedes t til en række allierede stater under United Maritime Administration (UMA), som efter krigens afslutn. fik tilslutn. bl. a. fra Danmark og Sv.; omfattede i alt 18 nationer (Brit. Imperium, USA, Frankr., Holl., Norge, Polen, Jugoslav., Grækenl., Belg., Brasil., Chile). Afvikledes 1946.

tonnage-pool [-pu:l], rederisammenlutning til fordeling af tonnage med henblik på den mest effektive udnyttelse heraf.

tonnageåbninger og tonnageluger (eng. *tonnage opening*, *soy.*, åbninger af visse minimumsdimensioner i skibssiden, i for- og agterskød el. som en mindre luge i et let shelterdæk, som i h. t. lovene om skibsmåling ikke skal medregnes i BRT og NRT, medmindre de er forsynet med permanente lukkenidder. Bestemmelsen har medført fremkomsten af de såk. shade- og shelterdækskibe.

tonneau [tɔ'no], fr. ord for ton.

ton(o)- (gr. *tonos* spænding, tone), spændings-, tone-

tono'me'ter (*tono-* + *-meter*), instrument til måling af øjets indre tryk.

ton'silla (lat.), anat., mandel.

ton'sil'lektomi (*tonsilla* + *-ektomi*), fjernelse af mandelen.

tonsil'litis a'cuta (*tonsilla* + *-itis* + lat. *acuta* akut), Halsbetændelse.

tonstilloto'mi (*tonsilla* + *-tomt*), bortskæring af en del af mandelen.

ton'su'r (lat.), afgraving af en del af hovedhår, i den kat. og ortodokse kirke tegn på højestighed, t sker ved ordinationen, i de ortodokse kirker på forhovedet, i den kat. på issen (krønragning).

ton'tiner (efter neapolitaneren Lorenzo Tonti (17. årh.)), en art delvis statsorganiserede livsforikringskasser i ældre tid, baseret på kapitalindskud fra en afgrænset gruppe personer.

ton'tryk, trykning af en svag farvetone under tekst el. ill., ofte kunsterisk virkningsfuld.

tonus (gr. *tonos* spænding), *fysiol.*, betegn. for vedvarende irritationstilstand i en nerve el. for en uvilkårlig, reflektorisk spændingstilstand i en muskel.

tonætsning, i kemigrafien de sidste ætseprocesser, der ved fl. afdækninger afstemmer autotypens toner, så klicheetrykket kommer originalen så nær som muligt.

Toorop ['to:rop], Jan (1858-1928), holl. maler, f. på Java. Arbejdede med stærkt stiliserede linievirkninger og betjente sig af et mystisk-symbolisk billedprog. *Vægmalier i Nye Børs i Amsterdam.*

Toowoomba [tu:'wu:mba], by i Queensland, Australien; 33 000 indb. (1947). Frugtbar egn.

top, bot., klaseagtig, sammensat blomsterstand, f. eks. syren, hestekastanie.

top'a's (gr. *τόπασος*), $Al_2(OH,F)_2SiO_4$, rombisk, farveløst el. gult, gennemsigtig mineral med hårdhed 8. Ædelsten, der forekommer på pegmatitgange og i flodsand. Vigtige findsteder Ural, Ceylon og Brasilien. (Ill. se farvetavlen. Mineraler og Ædelsten).

tope [to:p] (ny-ind.), d. s. s. (sanskrit) stupa.

Topéka [to'pi:kə], hovedstad i Kansas, USA, ved Kansas River; 68 000 indb. (1940). Universitet. Trafikcentrum, slagterier, møllerier.

Topelius [-'pe:li:us], Zacharias, d. æ. (1781-1831), fi. folkemindesamler og læge; samlede og udg. en række fi. tryllesange (1822-31), som er forbillede for Lönnrots »Kalevala« (1835).

Topelius, Zacharias (1818-98), sv.-fi. forfatter og historiker. Prof. v. Helsingfors univ. 1854-78. Deltog som digter og journalist i tidens debat, repr. en romantisk-patriotisk idealisme. Af T-s alsidige produktion blev den fortællende del yndet folkelæsning, især den hist. roman *Fältskärens berättelser* 1-5 (1853-67, da. 1882) og hans mange børnebøger. (Portræt).

topgræsser, gruppe af græsslægter, hvis småaks er stilkede med forgrening, så der fremkommer en topformet blomsterstand, f. eks. havre.

tophejre (*Ardea herodias*), lavbenet hejre m. prydfjer. Gl. verdens troper, navnlig Østens rismarker.

'tophi [-fi] (lat: *tufsten*), med., knuder, som optræder i huden el. under denne hos patienter, som lider af ægte gigt.

tophue, spids, især strikket hue, ofte med kvast i toppen. Tidl. brugt af bønder, nu mest af børn og unge.

tophugning, *skovbrug*, afhugning af kronen på et stående træ umiddelbart før fældningen for at undgå større beskadigelse i unge planter el. lign. ved træets fældning el. for at undgå, at træets værdifulde stamme slås i stykker ved faldet.

to'pik (gr. *τόποι* punkter), læren om disposition for fremstilling af en tankegang. Oprindeligt titel på et af Aristoteles' logiske skrifter.

Topinard [to'pi:na:r], Paul (1830-1911), fr. antropolog. En af grundlæggerne af den moderne racelære. Hovedværk: *Éléments d'Anthropologie générale* (1884).

toplagsfyldning, i *vefbygning* behand-

Lev Tolstoj.

Zacharias Topelius.

Vilh. Topsøe.

Peter Tordenskiold.

ling af overfladen af en macadambelægning med asfalt-el. tjæreemulsion.

toplansvinkel, mat., d. s. s. rumvinkel.

toplanterne, lovpligtig, klar lanterne, føres af dampskibe i forb. med sidelanternerne.

toplærke (*Gale'rita cr'istata*), lærke, m. fjertop på hovedet. Egl. erken- og steppe-

fugl. I de sidste menneskealdrer indvandret til N-Eur. I Danmark ikke sjældent ved landeveje, ofte i byernes udkanter. Standfugl.

topmejs (*'Parus cr'istatus*), gråbrun, hvide kinder, sort strubeplet, sort fjertop. Naleskovsfugl. I Danmark indvandret med nåletræsplantningerne i Jylland. Standfugl.

'topo- (gr. *τόπος* sted), steds-

topo'graf (*topo-* + *-graf*), 1) tjenestemand v. Geod. Institut beskæftiget med topogr. opmåling og korttegnning; 2) forf. af en litt. egns- el. stedsbeskrivelse.

topogra'fi (*topo-* + *-grafi*), stedsbeskrivelse, detaljeret beskrivelse af et land el. en egn: jordoverfladens form og beskaffenhed, søer, vandløb, veje, jernbaner, bebyggelse, opdyrkning osv. Danmarks klassiske topografiske værk er Trap »Kongeriget Danmark«.

to-polet kaldes en elektr. maskine, når den har en nord- og en sydpol.

topolo'gi (*topo-* + *-logi*), et afsnit af geometrien, hvor man undersøger kurvers og fladers sammenhængsforhold, især de egenskaber, der bevares ved sammen-trykning, strækning el. lign. vidtgående forandringer af disse figurer.

topo'lo'gisk psykolo'gi, gren af gestaltpsyk., karakteriseret ved forsøg på at beskrive adfærd v. hj. af begreber fra den psyk. feltteori.

toponoma'stik (*topo-* + gr. *ónoma* navn), studiet af stedsnavnenes opr., stavemåde og udtale.

topperlehøns (*'Guttera*), hønsefugl, har nogen hals og hoved, på hovedet fjertop. Trop. Afrika.

topsejring, d. s. s. tyngdesejring.

topsejl, 1) mindre, trekantet sejl, der føres over et gaffelsejl; 2) råsejl i mindre, skonertriggede skibe. (Ill. se tavlen Sejlskibstyper).

topskud, det hvert år nydannede skud, der fortsætter stammens (grenens) længdevækst. Man taler især om t hos nåletræer.

topsnegle (*'Trochus*), tykskallede forællelegle, kegleformede skal. Nogle enkelte arter på lavt vand v. da. kyster.

topspiring, 1) en misdannelse hos græsser, som består i, at småaknes stængel vokser ud til et lille bladsrud, der kan løsnes og virke som yngleknap; 2) hos korn det fænomén, at kernen spirer i akset; optræder i fugtige somre.

topstævning (glda. *staf'n* stamme), *skovbrug*, afhugning af kronen på et træ, således at der skyder nye grene frem fra sørladerne; tidl. meget brugt ved popler for at få materiale til risgårder.

Topsøe, Vilhelm (1840-81), da. forfatter. Embedsmændsen fra provinsen, cand.

jur. 1865, fra 1872 red. af »Dagbladet«; repr. reformvenlig konservatisme (*Polit. Portrætstudier*, 1878). T-s skønligt forf. skab forbereder Herman Bang; blivende værd har romanerne *Jason med det Gylde Skind* (1875) og *Nutidsbilleder* (1878) samt novellen *Fra Studiebogen* (1879). Sikre provinskildr. og fin erotisk psyk.; stilen lidet original. (Portr.)

Topsøe, Vilhelm (f. 1883), da. embedsmænd. Kontorchef i Indenrigsmin. 1925-28, fra 1928 amtmand (Sorø amt).

Topsøe-Jensen, Helge (f. 1896), da. litteraturhistoriker og biblioteksmænd. Ydet ypperlige bidrag til Oehlenschläger-forskningen, skrevet 2 grundlæggende bøger om H. C. Andersen som *Selvbiograf* (den ene disp. 1940); hovedudg. af fl. Andersen-brevsamlinger.

Topsøe-Jensen, Theodor (1867-1941), da. søofficer. Kontreadmiral 1926, chef for flådestationen 1927-29, afsked 1929. Udg. række skr. om da. marines personalhistorie.

Topsøe-Jensen, Vilhelm (f. 1874), da. dommer. 1918-25 rigsadvokat, 1925-44 højesteretsdommer. 1925-37 formand for Den Faste Voldgiftsret.

T-optik, d. s. s. refleksionsfri optik.

topthorhed, *skovbrug*, det forhold, at den øverste del af træets krone går ud, mens de lavere grene holder sig i live; t kan skyldes afældighed, stærk tørke, svampel. insektangreb, fritstilling o. a.

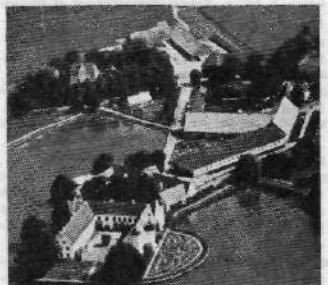
topventiler, ventiler, anbragt i top stykket på en motorylinder.

topvinkler, to vinkler, hvis ben falder i hinandens forlængelse.

toque [tok] (fr., germ. låneord, jfr. ty. *tuch* tørklæde), stiv baret, ofte med fjer. Eur. mode ca. 1600. Horte til den lutherske præstedrægt ca. 1730-1800. t har senere været moderne blandt damer.

'Tora (hebr. lov), jød. navn for Mosebøgerne.

'Torbenfel'd, hovedgård SV f. Holbæk; først nævnt 1377, 1668 købt af Fr. 3 og

Torbenfeld. Luftfoto af hovedgården med avlsbygninger.

omdøbt til Frydendal; fra 1671 atter i privat eje, fik 1907 sit opr. navn. Hovedbyggn. fra 1577, ombygget 1750 og 1767, fredet i kl. A.

tor'bister (oldnord. *torð skarn + bisse*) (*Lamelli'cornia*), gruppe af biller, oftest ret store m. kam-el. vifteformet følehornsspid. Hertil egthjort, bøjthjort, blåhjørt, valsehjørt, endv. godningsbiller, skarnbasser, pilebiller, oldenborrer, guldbasser, herculesbiller og næsehornsbiller.

tord-alk ['tord-] (oldnord. *torð skarn*), d. s. s. alk.

torden (af *Thor*), lyd, der ledsager lynets dannelse. *t-s* rullen hidrører dels fra, at lynet er så langt, at lyden er længere

undervejs fra de fjernere dele end fra de nærmere, dels fra, al lyden undervejs kan blive tilbagekastet og afbøjet i den urolige luft.

tordenguder kendes fra talr. antikke kulturer, oftest identisk med krigsguder, t er dog aldrig hovedguddomme.

Tordenskiold, Peter (1690-1720), da. no. søhelt. F. Peter Jansen Wessel, søn af købmand i Trondhjem; stak til sø 1704, i oversøisk fart 1706-10, derpå i orlogstjeneste. Opnåede ved glimrende indsats springadvancement; 1712 chef for fregatten »Løvendals Galeje«, 1716 adlet m. navnet T; odelagde 1716 Karl 12.s transportflåde i Dynekilen. Angreb Göteborg 1717, slået ved Strömstad s. å.; indtog 1719 Marstrand med fæstningen Karlsten, herefter viceadmiral. 12. 11. 1720 dræbt i duel ved Gleidingen nær Hildesheim af livländsk oberst A. J. Staël v. Holstein. (Portræt sp. 4611).

tordenskræppe, bot., d. s. s. hestehove. **tordensten**, sten, der if. folketroen beskytter mod lynnedslag; kan være flintokser, vættelyst, forstenede søpindsvin o. l. **tordenvejr** forekommer 1) i roligt, varmt vejr med fugtig luft, der giver kraftig cumulusdannelse, 2) ved indbrud af kølig luft over i forvejen varmt og fugtigt vejr. t er betinget af hurtigt stigende, fugtige luftmasser, der vil give kraftig fortætning af vanddamp til cumulus-skyer med regn. Antagelig er det regndråberne i forb. med den hastigt stigende luftstrøm (indtil 8 m pr. sek.), der frembringer elektr., bl. a. ved gnidning. Tordenskyers højde er i Danm. i alm. 1-2 km. Et lynnedslag er altså af denne længde, mens lyn ml. to skyer kan være bet. længere. I tropene kan elektr. fænomener forekomme ved helt klar himmel.

tordensøgle, da. navn for Brontosaurus. **To'rdrup**, S. A. (f. 1895), da. skolelærn og psykolog. Skolepsykolog i Gentofte 1942. *Børnepsykologi* (1937).

to're el. **torus** (lat.), **mat.**, d. s. s. kuglering. **to'rea'do'r** (sp. *toro* tyr), tyrefægter til hest. **To'rell, Otto** (1828-1900), sv. geolog. Stor betydning som forkæmper for istids-teorien (i modsætn. til da hyldede drivisteori), som især ved T-s undersøgelser vandt indpas i Tyskland.

to'ro (sp. *toro* tyr), tyrefægter (til føds). **Tor'fo'leum-plader**, lette, varmeisolerende byggeplader af presset torvefibre.

Tor'fæus, *Thormodus*, latiniseret form af isl. *Þormóður Torfason* (1636-1719), isl. historiker, ansat af Fred. 3. som over-setter af isl. håndskrifter og udsendt 1662 til Isl. for at samle håndskrifter; no. historigraf 1682. Udgav fl. store værker, bl. a. *Series dynastarum et regum Danie* (1702) og *Historia rerum Norvegicarum* 1-4 (1711), hvor han på lat. gen-gav et hidtil utilgængeligt stof fra isl. sager, spec. kongesagaerne.

Torgau [t'orgau], ty. by ved Elben, i Sachsen-Anhalt; 18 000 indb. (1939). Maskin- og keramisk industri. Her nåedes 27. 4. 1945 den første forbindelse ml. sovj. og amer. tropper.

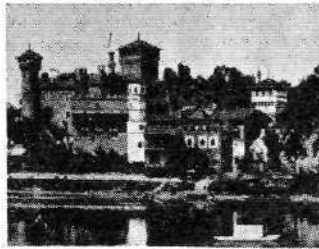
Torgau-artiklerne (efter byen T.), nogle nu tabte religionsartikler fra 1530, som dannede grundlaget for Den Augsburgske Konfession og vistnok udgør dennes anden del.

Torgler [t'orglar], *Ernst* (f. 1893), ty. kommunist. Formand for den komm. rigsdagsgruppe 1924-33, fængslet 1933; sigtet for delagtighed i rigsdagsbranden; frikendt. I koncentrationslejr til 1936. Efter 1945 i den eng. zone; kommunal-embedsm.; nu soc. dem.

Torhamn, Gunnar (f. 1894), sv. måler; *Kalkmalier i Högalidskyrkan*, Sthlm.

Tories ['tá:ri:z], ental: *Tory* ['tá:ri:], eng. polit. parti. Betegn. t anvendtes opr. om kat. rovere i Irland, men brugtes 1679 som øgenavn f. tilhængerne af stærk kongemagt og den anglikanske kirkes enherredømme. Kun den yderste fløj (jakobitterne) ønskede dog efter 1688 Stuarternes tilbagekomst. t havde i hovedsagen magten 1710-14, 1760-1830. Gik ind f. godsejernes kornavlinteresser. Fra 1834 kaldtes partiet i alm. De Kon-servative. t bruges nu mest polemisk.

To'rino, ty. *Tu'rin*, ital. by i Piemonte, ved Øvre Po; 713 000 indb. (1947). Moderne industriby og knudepunkt for handelsveje gnm. N-Italien og over Alperne. Automobilindustrien dominerer

Torino. Castello Medievale.

(Fiat); desuden tekstil- og kemikalie-industri m. m. Univ. Forholdsvis få gl. bygninger. T var under huset Savoyen fra 1060, dog fr. 1506-62, 1640-1706 og 1798-1814. Hovedstad i kongeriget Sardinien, senere i Ital. til 1865. Stærkt odelagt v. allierede luftangreb okt.-dec. 1942, sommeren 1943 og fig. krigsår; befriet af partisaner apr.-maj 1945.

'to'risk (af *torus*) kaldes en flade, der i en retning er krummet efter en cirkel med en radius og i den derpå vinkelrette retning efter en cirkel med en anden radius.

torkre'te'ring, besprøjtning med cementmørtel udført med cementsprøjte. Den påsprøjtede mørtel betegnes i Tyskl. *Torkret* (fork. f. lat. *tectorium* vægbeklædning + *concretum* stivnet), i Engl. *gunite*.

Tor'm, Frederik (f. 1870), da. teolog. 1903-40 prof. i N. T. Forf. af en række vidensk. afh. og lærebøger. Har arbejdet for Ydre Mission (formand for Dansk Missionsråd 1912-46) og især bl. jøderne (formand for Den Da. Israelsmission); har skrevet om den ty. kirkekamp.

tormen'til' (lat. *tormentilla* pinsel; anv. mod maveonder) (*Potentilla e'recta*), art af potentillslægten, siddende blade og gule 4-tallige blomster.

tor'n, bot., kegleformet tilspidset plante-organ. Det kan være grent (omdannet skud), f. eks. tjørn, slåen; blad (omdannet blad(afsnit)), f. eks. kaktus, tidsel; barkt (omdannet hår), f. eks. rose.

tor'nado (sp. *ironada* tordenvejr), uhyre heftig hvirvelstorm. Forekommer i N-Amer. Stormområdet er af meget ringe udstrækning, 2-300 m i tværmål, udenfor hersker kun svage vinde. Inden for stormområdet blæser stormen med en ellers ukendt styrke. t vandrer hen over jorden med en fart af 12-15 m i sek. (40-50 km i timen). Da lufttrykket inden for t-s område er meget lavt, mærkes en stærk sugning under dens passage.

tor'nben (*Cydniidae*), fam. af tæger m. tornbesatte skinnerne. Sandede egne.

tornblad (*Ulex*), slægt af ærteblomstfam. Buske med gule blomster og både gren-torne og bladtorne; almindelig t (U. europæus) plantet i Danm. og hist og her forvildet. Alm. i det vestligste Eur., f. eks. Sydengland.

tornblade, d. s. s. hornblade.

tornbjælvel, zool., d. s. s. molok.

Torne'rose, eventyr- eller kongedatter, der kun kan vækkes af sin dvalsesøvn af den bejler, der bryder gnm. det om hende voksende tjørnehegn.

Torne tråk ['tá:rna], sv. sø (322 km²), N-Lappland. Aflob: Torne älv.

Torne älv, f. *Tornionjoki*, sv.-fi. grænseflod fra Torne tråk, optager Vittangi og Lainio älv, gennemstr. flade mosestrækninger, der bevirkte, at en stor del af elfvens vand gnm. bifurkationen

Tärendö älv føres til Kalix älv, optager Muonioälv, gennemstr. i sit nedre løb en bred og ret tæbefolket dal, udmunder i Bottniska viken; med Muonioälv 570 km l. Tommerflådning.

Torneå ['tá:rna:], sv. navn på Tornio. **tornhaler** (*Uro'mastix*), øgler af agamerne fam. Halens skæl ordnet i ringe. Afrikas og Asiens tørre egne.

'Tornio, sv. *Torned*, købstad (fra 1621) i NV-Finl. ved grænsen til Sv., nær Torne älv; 3400 finsktalende indb. (1947). Eksport af træ og trævarer. Bro til Haparanda. Hårde ty.-fi. kampe okt. 1944.

'Tornionjoki [-joki], finsk navn på Torne älv.

tornirisk (*Carduelis canna'bina*), brun og hvid finck. Hannen m. rødt bryst. Meget alm. i krat, haver, levende hegn o. l. Reden i buske. Oftest trækrugl.

tornsanger (*Sylvia com'minis*), lille, grålig sanger m. rødbrune kanter på svingfjerene. Alm. i krat, hække o. l. Trækflug.

tornskader (*La'niidae*), fam. af spurvefugle. Kraftigt, i spidsen bøjet næb. Lever af insekter, mus, fugleunger.

Almindelig tornskade.

Spidder ofte byttet på torne. I Danm. den almindelige t (*Lanius collurio*), gråligt hoved, rødbrun el. brun overside, trækrugl, samt sjældent stor t (*L. excubitor*), hvid og grå m. sort øjestrøbe. Stand- el. strejfflugl.

torntap (*processus spinosus*), anat., frem-spring på en hvirvel.

tor'nyster (lat. *canistrum* brødkurv), ransel dannet af et firkanter, overtrukket træstel, der bæres i 2 remme over skuldrene. Ind-ført i fodfolket i 18. årh.

Tornøe, Wenzel (1844-1907), da. maler; folkelvis- og genrebill.; *Beethoven spiller i Måneskin for den Blinde Pige*.

toro'ldspole (*torus* + *-oid*), cirkelformet selvinduktionsspole.

Toronto [tá'ranto:]; hovedstad i provinsen Ontario, Canada; 697 000 (med forstæder 900 000) indb. (1946). På N-siden af Ontariosen. Jernbaneknudepunkt, stor skibsfart, handel og mangearbet industri.

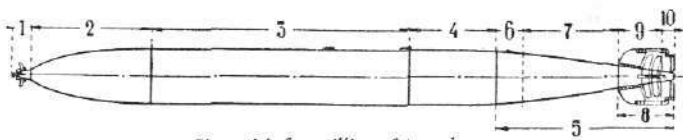
To'rotor, kbh. radiofabrik, der under besættelsen leverede krigsfornødenheder til tyskerne. Efter fl. forsøg odelagt v. sabotage 2. 1. 1945.

torp, gl. ord for en samling gårde. Findes i forsk. former (-trup, -drup, -rup) i da. stednavne.

Torp, Alf (1853-1916), no. sprogforsker. Har skrevet *Lykiske Beitrage* (1898-1902) og s. m. Hj. Falk *Dansk-norskens syntax* (1900) og *Etymologisk ordbog over det no. og det da. sprog* (1901-06).

Torp, Carl (1855-1929), da. retslærd. 1886-1925 prof. i Kbh. Har navnlig haft bet. som lærer i strafferet (hovedværk: *Den Da. Strafferets Alm. Del* (1905)) og ved sin indflydelse på udformningen af straffeloven af 1930.

Torp, Oscar (f. 1893), no. politiker. Fagforeningsleder, stortingsmand fra 1937 (Arbejderpartiet). Forsvarsmin. 1935-36, socialmin. 1936-39; finansmin. fra 1939, forsvarsmin. (London) fra 1942, hidrog til organisation af no. styrker i ud- og hjemme. Fortsatte under Gerhardsen juni-nov. 1945, derpå min. f. forsyning og genopbygning til jan. 1948, derpå partiets gruppeform. i Stortinget.

Schematisk fremstilling af torpedo.

Torpe, Christian (f. 1893), da. redaktør, korrespondent v. Berlingske Tidende 1935-45, knyttet til Statsradiofonien fra 1948.

torpedo (lat.: elektrisk rokke), søv., projektil, hvis bane ligger under og parallelt med vandoverfladen; adskiller sig fra andre projektiler (raketter dog undt.) ved i sig selv at indeholde drivkraften. t-s formål er at sænke el. uskadeliggøre fjendtll. skibe ved at træffe disse under vandlinjen. t er et fiskeformet, hullt stållegeme (ill.), forfra indeholdende tændmekanisme (1), sprængladning (2), luftkedel el. akkumulatorbatterier (3), dybdestyringsmek. (4) og agterparti (5) med elektr. fremdrivningsmaskineri (6) (tidl. varmluftsmaskineri), agtertrum m. bl. a. sidestyringsmek. (7) samt hale- og ropparti (8). Vægte og dimensioner for det normalt anv. torpedokaliber - 53,3 cm - er: længde ca. 7 m, vægt ca. 1550 kg, heraf sprængstof ca. 300 kg, hastighed på 5000 m ca. 44 knob, på 8000 m ca. 37 knob og på 14 000 m ca. 28 knob. Detonationen fremkaldtes tidl. v. direkte berøring ml. tændmekanisme og mål, medens man under 2. Verdenskrig har anv. princippet for den magn. mine: ændringen i det jordmagn. felt som fig. af et andet magn. felt (målets) bevægelse heri. t udskyles fra krydser, jager, motor-torpedobåd, u-båd o. l., kastes fra et torpedoluftfartøj el. udskyles fra et t-batteri på land, hvorfra den ad elektr. vej gnm. et efter sig slæbende tyndt kabel vil kunne styres i højde og side, bringes til at variere fart og evt. bringes til detonation. På forsøgsstadiet er endv. t, der er støjstyrede, idet t dirigeres pr. radio fra eget skib for dærefter på et givet tidspunkt selv at »sege målet«.

torpedobåd, søv., krigsskibstype på ca. 300-600 t. m. stor fart, m. torpedoer som hovedarmering samt luftværnsstyks. Anv. til torpedoangreb, bevogtningstjeneste, u-bådsjagt, udlægning af miner og kunstig tåge.

torpedoplan, een-el. tomotoret flyvemaskine (hangarskibsaseret land-el. søfly), som anv. til torpedokast. t kan medføre een el. to torpedoer, som i de fleste tilf. er ophængt på undersiden af flyvemaskinens krop.

torpor (lat.), træghed, upåvirkelighed, sløvhed, lamhed; tor'pi'd, træg, sløv lam, bedøvet.

Torquay [tɑ:'ki:], eng. badested ved kanalen Ø f. Plymouth; 51 000 indb. (1948). Naturskøn egn, mildt klima.

Torquemada [tɔr:kə'maða], Tomás de (ca. 1420-98), sp. dominikaner og papalyst, sp. storinkvisitor fra 1487, berygtet for sin grusomhed over for kættere.

Torre Annunzi'ata [tɔr:'e-tsi-], ital. havne- og industriby ved foden af Vesuv; 73 000 indb. (1936). Mange mineral-kilder.

Torre del Greco [tɔr:'de:l 'græko], ital. havne og turistby ved foden af Vesuv 10 km SØ f. Napoli; 51 000 indb. (1936). Opført af lavablokke. Fl. gange ødelagt af lavastormer og jordskælv.

Torrens Søen [tɔr:'rɔnz], salt sø i S-Austr., N f. Spencer's Gulf.

Torréon [tɔr:'re:ɔn], mexicansk by i den nordligste del af den mexicanske højslette. Egnen om T har stor bomuldsavl. 88 000 indb. (1940).

Torres Strædet [tɑr:'is, tɑr:'iz], stræde ml. Austr. og Ny Guinea (185 km br.), vanskelig at besejle p. gr. af øer, klipper og koralrev.

Torricelli [-tʃel:i], Evangelista (1608-47), ital. fysiker. Elev af Galilei. Bestemte 1643 ved forsøg med et glastrøyr fyldt med kviksølv (T-s rør) atmosfærens tryk og opfandt dermed barometret. Fandt, at

udstrømningshastigheden for vædsker gnm. et hul i et kar er lig med faldhastigheden fra overfladen til hullet (T-s teorem).

Torrignano [-tʃano], Pietro (1472-1522), ital. billedhugger. Virkede i Ital., London og Spanien, udførte statuer i brændt og malet ler.

Torsager, landsby på Djursland NV f. Åbeltoft. Jyllands eneste rundkirke, opført ca. 1200, restaureret 1877-78.

Torsbjærg-düpsko, düpsko fra Torsbjærg-fundet; har på begge sider udydet runeindskrift fra 3. årh.

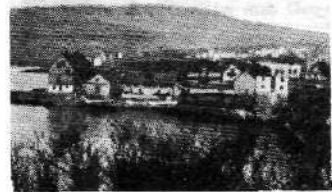
Torsbjærg-fundet, jernalder-offerfund fra Torsbjærgmose, Angel. Udgravet 1858-61. Hovedsagelig våben, værktøj, smykker o. l., herimellem en prægtig sølvhælm. Fra yngre rom. tid.

Torsburgen [-bʊrjɔn], tillflugtsborg på Ø-Gotland, sandsynligvis fra y. jernalder. Anlagt på et klippeplateau, et par km i tværmål. Befæstet med 5-7 m h. stenvalde, hvor bjergtet står mindre stejlt, og befæstede porte.

torsdag, tordegnuden Thors dag (overs. af lat. dies Jovis: Jupiters dag). Ugens 5. dag.

Torsdagøen, eng. Thursday Island, ø i Torres Strædet N f. Austr.; 360 ha; 944 indb. (1947). Naturhavn, centrum for perle- og trepanghskeri.

Tørshavn [tɑu(r)shavn], da. Thorshavn, Færøernes hovedstad og eneste købstad, på SØ-kysten af Streymoy ved Nólsoyafjörður; 4390 indb. (1945). Havnen, som er under udvidelse, deles i to dele, Eystara Våg og Vestara Våg, af halvøen Tinganes med monopolhandelens gamle bygninger. Bortset fra havnevarteret er T en moderne by med spredt bebyggelse og asfalterede gader. T er Færøernes administrative, kulturelle og tra-

Eldste del af Tørshavn på Tinganes.

fikale centrum med kirke (1788), lagtingshus, rigssombudsmandens bolig, bibliotek med museum, hospital, realskole med seminarium, gymnasium og præliminærskole, folkehøjskole, navigations-skole, teaterbygning, skibsværft m. m. T har ruteforb. med Kbh., Skotl. og Reykjavik. - Opstået som handelsplads i 16. årh. Under 2. Verdenskrig var T sæde for den brit. kommandant og havde stor garnison.

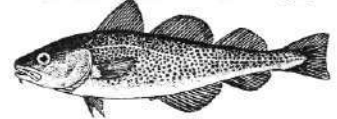
Tørshälla [tɑ(r)s'hæla, tɑ(r)s-], sv. købstad (fra 1317), NV-Södermanland, ved Eskilstunaån; 2600 indb. (1949). Stålin-dustri.

torsion (lat. torquere dreje), snoning, akse-drejning. - I mat. er en rumkurves t et mål for, hvor stærkt den afviger fra at være plan. - I med. er t den komplikation, der indtræder, når en svulst el. et organ med en stilk snoes, således at blodforsyningen ophæves. Kan ved ovariesvulster give anledning til voldsomme smerter og kræve øjeblikkelig operation.

torsionspasme, arvelig sygdom, som begynder i barnealderen og væs. viser sig ved stivhed af musklerne og stærke vridninger af kroppen. Vistnok en form

for såkaldt hepato-lentikulær degeneration.

torsk ('Gadus cal'laricus), nordeur. havfisk. Indtil 1 1/2 m; 3 rygfinner, skægtråd, farven varierende. Findes fra Grønland til Biscayabugten, lever for en del af bunddyr (krabber, orme, småfisk o. l.). Æggene gydes i det tidl. forår, oftest i kystens nærhed el. over banker. Her foregår de store fiskerier (Lofoten, Newfoundland m. fl.). Æggene er fritsvømmende. t er ved siden af silden vigtigste

nyttefisk i de nordlige have (årsfangst ca. 2 mill. t), hvoraf ca. 1/5 anv. som saltet; en stor del anv. som klipsk.

torskfisk (*Anacan'thini*), orden af benfisk. Bugfinnerne ligger fremme under hovedet. Hertil kulmule, torsk, kuller, hvilling, sej, lubbe, glyse, skægtersk, spærling, sortmund m. fl., samt lange, havkvalbe, bromse og langhaler.

torskekonge, torsk m. forkortet, mis dannet snude.

torskemund (*Li'naria*), slægt af maskeblomstfam. 100 arter; alm. i Danm. er hørbladet t (*L. vulgaris*). Nogle arter er prydanter. (Ill. se farvetavlen Fjords kantens Planter).

Tors'minde, Nissum Fjords afløb til Vesterhavet.

torso (ital: stump), billedhuggerværk, hvor lemmerne, evt. også hovedet, mangler: Den *Belvederiske Torso* i Vatikanet er særlig berømt.

Torsuskatak [tɔrsu:'kat:ək] (grønl: stor-løbet), navn på forsk. lokaliteter i Grønl: 1) stor isfjord S f. Nūgssuaqhalvøen, N f. Arveprinsens Eiland; 2) nordlige indløb fra Arusukfjord til Ivgutufjord; 3) indenskers sejlløb S f. Kobberminebugt; 4) sund, der tilligemed Prins Christians Sund afskærer Grønls sydligste øer.

Torsted'tun'd, hovedgård NNV f. Hobro. Siden 1939 under »Stiftelsen Nørlund«.

Torstensson, Lennart (1603-51), sv. felt-hærf. Udmerkede sig under Gustav Adolf, ledende f. sv. her i Tyskl. fra 1641, afbrød i slutn. af 1643 vellykket offensiv sydpå og gik efter Oxenstiernas ordre mod Danm., besatte Jylland. Slog de kejserlige ved Breitenfeld 1642, ved Jankov (i Böhmen) 1645; nedlagde s. a. kommandoen af helbredshensyn. T var Karl 10. Gustavs lærer i krigskunsten. (Portræt sp. 4618).

Torstenssonkrigen, da.-sv. krig 1643-45. Indledet ved, at Oxenstierna uden krigserklæring lod den sv. overgenerallennart T. angribe Danm. dec. 1643, da Chr. 4. i foregående år systematisk havde modarbejdet Sv. Torstensson besatte Jylland; Chr. 4. slog Louis de Geers hjælpelåde i Listerdyb, hævdede sig mod svenskerne ved Kolberg Heide; da flåde led derpå afgørende nederlag ved Lolland. Holl. sympatiserede m. Sv. p. gr. af Chr. 4.s sundtoldforhøjelser. Ved fred i Brömsebro 1645 afstod Danm. Gotland, Ösel, Jämtland, Härjedalen; Halland for 30 år; bekræftelse af sv. sundtoldfrihed. Samtidig gennemførte Holl. i Kristianopol nedsættelse af sundtolden. T fastslog definitivt Sv.s overmagt i Norden.

tort, jur., krænkelse af en persons berettigede selvfølelse.

tort're (lat.), underkaste tortur.

tort'i'collis (lat. tortus skæv, krum + collum hals), med., d. s. s. skævhals.

Tort'osa, sp. by ved Ebro i en frugtbar, kunstvandet egn 30 km fra munden; 38 000 indb. (1940).

tort'u'r (lat.), pinser, især anv. for at oplyse straffesager. Fandt til alle tider, men er særlig kendt fra heksprocesserne efter udgangen af middelalderen. I da. ret har t ikke spillet nogen større rolle, men forekom dog og afskaffedes først 1837. Under 2. Verdenskrig anvendtes t atter i stor udstrækning af nazisterne over for polit. fanger.

Lennart Torstenson, Arturo Toscanini.

Torun [ˈtɔrunj], ty. *Thorn*, by i Polen ved Wisla NV f. Warszawa; 68 000 indb. (1946). Jernbanecentrum med stor handel. Kopernikus' fødested. Gammeldags præg. - Ved fred i T 1466 afstod Den Ty. Orden Vestpreussen, Ermland m. m. til Po. T kom til Preussen 1793, po. fra 1919.

Torup [ˈtɔ:rup], sv. herregård SØ f. Malmö. Bygn. fra 16. årh.

'torus (lat.: pølseformet forhøjning, 1) ark., ringformet profillet i søjlebasis; 2) mat., d. s. s. kuglering.

torvehandel, handel ml. mange sælgere og købere til bestemte tider på bestemte, offentl. tilgængelige pladser.

Tory [ˈtɔ:ri], eng. ental for *Tories*.

torrydemokrati [ˈtɔ:ri-], reformpolitisk program fremst af Randolph Churchill omkr. 1883. Ville vinde masserne for det kons. parti ved soc. reformer; jfr. Primrose-League.

Torø, da. ø, SV f. Assens; 0,65 km²; 17 indb. (1945).

Tosa, jap. malerskole, hvis mestre er Tosa Mitsuoki (d. 1691), Tosa Mitsugoshi (d. 1772), Tosa Mitsusada (d. 1806) samt Ogata Kōrin.

'Tosca, opera af G. Puccini. (Rom 1900, Kbh. 1910).

To'scana, mellemital. landsdel, omfattende De Apuanske Alper, Arnodalen, De Toscaniske Apenninens S-skråning og det tilgrænsende forland, et bakket højland med tidl. vulkanvirksomhed. 22 997 km²; 3 099 000 indb. (1947). - *Historie*. T, oldtidens *Etrurien*, i middelalderen *Tuscia*, var i 11. årh. kraftig stat under markgrevinde Mathilde, splittedes efter 1100 i mindre områder, hvoraf Pisa, Siena og Firenze var mægtigst. 1406 erobrede Firenze Pisa, 1555 Siena; 1569 blev Cosimo de' Medici storhertug af T. Da slægten Medici uddøde 1737, tilfaldt T Habsburg, der overdrog det til yngre linier. Fr. vasal 1801-08, indlemmet i Frankr. til 1814; derpå under Habsburg-linien til 1859; tilsluttedes Ital. v. folkeafstemning 1860.

Tosca'nini, *Arturo* (f. 1867), ital. dirigent. 1886 cellist i Rio de Janeiro. 1898-1907 kapelmester ved La Scala i Milano, 1908-20 ved Metropolitan Opera, New York, 1920-29 ved La Scala, Milano, 1929-36 ved New Yorks Philharmoniske Orkester; endv. gæstedirigent i Bayreuth (1930-31), Salzburg (1934-35), Wien, Paris m. v. Har efter 2. Verdenskrig dirigeret såvel i Ital. som i USA. Er en af samtidens største dirigenter. (Portræt).

tosca'nit (af *Toscana*), liparitignende dagbjergart, ofte porfyrisk med kvarts, alkalifeldspat og plagioklas i mest glasagtig grundmasse.

To'selli [ˈtɔ:zɛli], *Enrico* (1883-1926), itali. pianist og komponist, kendt for sin uhyre populære *serenade* for violin.

to sjæle og een tanke, udtryk fra østrigeren Friedrich Halm (1806-71) drama »Der Sohn der Wildnis« (1843).

to'skansk søjle, opr. etruskisk søjletype med profileret basis og kapital, glat skaft. Anv. ofte af romerne som erstatning for den beslægtede doriske søjle. Brugt af Renaissance, barok og nyklassicisme.

tosseflugt, d. s. s. sule.

tosstrøgne oktav, *mus.*, omfatter tonerne c''-h''. (Se ill.)

tot [tot] (holl.: til), *sv.*, stramt, f. eks. hale en ende t.

'Totak, no. sø, nordvestl. Telemark; 38 km²; afvandes af Toke til Bandak.

totaktsmotorer kendetegnes ved, at stemplerne har eksplosion i hver topstilling, således at arbejdsgangen fuldendes ved 2 stempe slag.

'total, *gramm.*, d. s. s. dualis.

'to'ta' (lat. *totus* hel), hel, samlet, komplet; **totali'te't**, helhed.

totalafholdenhed, afholdelse fra enhver form f. alkohol.

totalforlis, skibs fuldstændige udslettelse ved stranding, sænkning, brand el. anden søulykke.

totali'sator (eng., af fr. *totaliser* registrere en totalsum), institution for gensidige væddemål på væddeløbsbaner o. l. Væddemål indgås ved indbetaling i t af et nærmere fastsat indskud i hele kroner. Som kvittering for indskuddet udleveres en billet el. bon. En vis procent af de indskudte summer tilfalder væddeløbselskabet og staten.

totali'tær stat, stat, som udgør en polit. totalitet, inden for hvilken forsk. polit. partier og modsætningsforhold ml. stat og individ er utænelige. Anv. af nationalsocialisterne om deres stat.

total krig, krig ført af krigsmagten og hele folket mod fjendens værn og folk.

totalrefleksion el. *fuldstændig tilbagekastning* af lys finder sted, når lysstråler går fra et stærkere til et svagere brydende stof, og når indfaldsvinklen overskrider en grænseværdi *i*, bestemt ved *sin i* = *n₂/n₁*, hvor *n₁* og *n₂* er brydningsforholdene. t udnyttes i prismes og refraktometre. Den hvide farve af sne, skum o. l. skyldes t fra små luftmellemmur.

'totem (algonkin *ototema* hans slægtning), betegn. for de dyr, sjældnere planter, naturfænomener el. best. lokaliteter, som visse naturfolk, væsentlig jægerfolk, har som navn for best. klaner, hvis virksomhed er knyttet til vedk. ting. Forudsætning er de antikke kulturers alm. erfaring, at naturen er besjælet, og at man for at bruge dens ting må gå ind i et sjælefællesskab. Når dette forhold bliver strukturen for samfundsudviklingen, foreligger totemisme, idet samfundet består af t-klaner, der omfatter en gruppe i naturen og en gruppe i samf. Klanen leder jagten el. dyrkelsen af sit t og udfører den kultus, der er knyttet dertil.

totempæl, en med mytiske motiver, menneske- el. dyrefig., bemalet og udskåret pæl, rejst uden for en families bolig, angivende dens totem, hos visse nordvestamer. folk, tlingit, haida o. a. Ill. viser t fra SØ-Alaska.

'Toten, no. landskab i Op-land, omfatter størstedelen af landet ml. Mjøsa og Randsfjorden; 1490 km²; 35 500 indb. (1946).

totenschläger [ˈtɔ:tɔnsɛ:ʃlɛ:ɔ:ɐ] (ty. *tot* + *schlagen* slå), slagvåben af gummi el. læder m. en blyklump i enden.

'Totes Ge'birge (ty.: det døde bjergmassiv), bjerggruppe i Salzburg Alperne, Østrig.

'Totila, østgoterkrone 539-51, forsvarede længe med held sit rige mod Byzans, men faldt mod Narses.

Totleben [ˈtɔ:tɛ:lɛ:b] el. *Todleben*, *Frants Eduard* (1818-84), greve, russ. ingeniørgeneral. Udbyggede Sevastopols forsvar 1854; fremtvang Plevens kapitulation 1877.

totona'ker, indianerfolk med eget sprog i Mexicos østl. kystland, udviklede i førspansk tid en særpræget kultur, der kraftigt påvirkede toltekerne i højlandet.

Tottenham [ˈtɔ:tɛ:nəm], nordl. forst. til London; 130 000 indb. (1948).

Touat [ˈtwa:t], udstrakt oasegruppe i N-Sahara (Algier).

touche [tuʃ] (fr. *toucher* berøre), opr. gribebræt på strygningstræ, taste på

klaverinstrumenter og anslaget ved klaverspil. Bruges nu udelukkende som betegn. for den festlige fanfare, hvormed et orkester ved særlig højtidelige lejligheder hylder f. eks. en dirigent.

touché [tuʃe] (fr.: rørt); i *fægtning* 1) gyltdigt stød; 2) det rår, hvormed fægteren tilkænder, at han er ramt.

touchere [tuʃe're] (fr.), berøre; ramme.

Touggourt [tu'gurt], 1) territorium i S-Algier; 243 000 indb. (1936); 2) hovedstad i l., 450 km SØ f. Algier; 12 000 indb. (1936).

toujours perdrix [tu'su:r pær'dri] (fr.), evig og altid agerhøns, d. v. s. man kan også få for meget af det gode.

Toul [tul], nordfr. by ved Mosel; ca. 13 000 indb. Vigtigt trafikknudepunkt; tekstil- og keramikindustri. Beromt got. domkirke. Fr. fra 1552. Ødelægges under 2. Verdenskrig.

Toulon [tu'lon], sydf. havneby; 126 000 indb. (1946). Stærkt befæstet flådehavn med skibsværfter, jern-, stål- og våbenindustri. - Grl. af førkerne; 1524 og 1536 erobret af Frankr., der lod T befæste. Under Revolutionen satte T sig med eng. hjælp mod konventiet, men erobredes 1793 af Bonaparte, der lod 3000 borgere henrette, 27. 11. 1942 sænkedes den fr. flåde i T af sin egen besætning, for ikke at overgives til Tyskl. Efter heftige kampe erobret af fr. tropper 26. 8. 1944.

Toulouse [tu'lu:z], 1) sydf. by ved

Toulouse. Østkoret af Saint-Sernin.

Garonne; 264 000 indb. (1946). Vigtigt trafikknudepunkt, bet. industri, fabrikation af våben, ammunition, maskiner, læder- og glasvarer m. v. Handel med landbrugsprodukter. Univ. (grl. 1230).

T, det sydl. Galliens hovedby i romertiden (*Tolosa*), var i 5. årh. vestgoternes hovedstad; i middelalderen centrum i stærkt grevskab. Kom 1271 under fr. trone. 2) fr. grevskab omkr. l.; ca. 780-1271 under slægten T, hvoraf Raymond I. (d. 1105) deltog i l. korstog, medens Raymond 6., hvis hof var centrum for troubadurtingningen, støttede albigenerne. Inddraget under kronen 1271.

Toulouse-Lautrec [tu'lu:z-lo'træk], *Henri* (d. 1864-1901), fr. maler. Har i malerier og litografier på uforlignelig måde skildret det dekadente forlystelsesliv i Montmartres bohémekvarter. Repr. på glyptoteket og på Ordrupgård. Hans plakater findes f. eks. i Kunstindustrimuseets samling. (Ill. sp. 4621).

touloussergæs [tu'lu'ssɛr], grå, svar race af tamgæs.

toupet [tu'pɛ] (fr., lånt fra germ. *top* top), pandelok, hårmode for herrer i 17. årh. (bl. a. brugt af Chr. 4. ca. 1630-48), ca. 1800-10 og i 1880erne.

Touques [tu:k], 108 km l. fr. flod i Normandiet.

Touraine [tu'rɛ:n], gl. nordfr. prov. omkr. Tours.

Touraine-vine, hvide bordvine fra Touraine.

Tourcoing [tur'kwɔ̃], fr. by i dept. Nord nær den belg. grænse; 76 000 indb. (1946).

Totempæl.

Sammenbygget med Roubaix. Stor tekstilindustri.

tour de force [tur da 'fors] (fr.), kraftanstrengelse.

touring (car) ['tu:rin] (eng.; udluftsvogn), betegn. for en åben 4-5 persons bil, hvis karosseri kun når op til overkant af sædernes ryggen. I er forsynet med kälæche, der kan slås op, og m. sidestykker, så at den kan lukkes helt.

Tourmalet, Col du ['kol dy turma'le], højeste fr. bjergpas i Pyrenæerne (2114 m)

Tournai [tur'næ], flamsk *Doornik*, by i SV-Belgien ved Schelde; 33 000 indb. (1949). Tekstilindustri (især »bryssele-tæpper«). Romansk domkirke (Notre-Dame) fra 1171 med 5 tårne. T var i 5. årh. merovingernes kongesæde.

Tournai-tapetet, billedtæppe, vævet i uld og silke, visende en retsscene. Vævet i Tournai 1460-70. (Ill. se gobelin).

tournedos [turn'do] (fr. *tourner* vende + *dos* ryg), små bøffer, udkåret af filetstykket.

tourne [tur'ny:rv] (fr.), falsk bagdel på damedragter. Anv. under kjolen i 17. og slutn. af 19. årh.

Tours [tu:r], fr. by ved Loire; 80 000 indb. (1946). Bet. handel med vin og landbrugsprodukter, metal- og tekstilindustri m. v. - Odeleggelser under 2. Verdenskrig.

Toussaint-Langenscheidt [tus'œ-lan'œnfait], en for tyskere beregnet lydskrift til gengivelse af udtalen i ordbøger, lærebøger osv., skabt af franskmænd Charles Toussaint (1813-77) og tyskeren Gustav Langenscheidt og anv. siden 1856. Ordboøger og undervisningsbrevre efter T udg. af den Langenscheidtsche Verlagsbuchhandlung.

Toussaint-l'Ouverture [tu'sœ luvær'ty:r], *Pierre Dominique* (1743-1803), haitisk revolutionær, opr. negerslave; blev efter slaverens frigørelse (1793) de fr. republikaneres anerkendte leder på Haiti. 1801-02 herre over hele Haiti; modsatte sig Napoleons forsøg på at genindføre slaveriet; 1802 slået af fr. tropper; død i fængsel i Frankrig.

tout comprendre, c'est tout pardonner [tu kô'prãdœ, sœ tu pardô'nœ] (fr.), at forstå alt er at tilgive alt.

tout le monde [tul'mõ:nd] (fr.), hele verden, d. v. s. alle mennesker.

tov el. **tovværk**, sammenspundet og slået garn (fremst. af hamp, kokos, manilla, nylon m. m.) i forsk. dimensioner og både ret- el. kableslået, tre- el. firslået.

tovarist [tô'varist] (russ.), kammerat.

to-wattmeter metoden, en kobling af to wattmeter, hvorved man er i stand til at måle den samlede effekt i et trefaset system uden nulleleder, idet de 2 strømspoler anbringes i de 2 af faserne og spændingsspolerne m. disse to og den tredje fase.

tovbæner, bæner, hvor køretøjet bevæges v. hj. af tove, som drives af et stationært maskinanlæg. Faste t, hvor vognene kører på skinner anbragt under køretøjet, findes som bjergbaner (turistbaner), stenbruds-, bjergværksbaner el. lign. Der

Tovhængebane. Grenoble.

findes alm. to vogne, hvoraf den ene kører opad, når den anden kører nedad; de er indbyrdes forbundet gnm. træktovet, der ved banens øverste endestation er ført om en stor tovskeive. Faste t bygges alm. ikke mere, da de kræver store anlægsudgifter og har en ringe kapacitet. Tovhængebaner (svævebaner), hvor køretøjet - alm. kaldet kabine - er ophængt på et tov, som er anbragt over køretøjet, anv. ligeledes både til person- og godstrafik. De har et båretov, som er lejret på master el. støtter, og et træktovt, hvormed køretøjet bevæges. Kabinen hænger i en løbevojen, som løber på båretovet. Største spændvidde for personbaner hidtil 1700 m. Ved træktovet evt. brud afbremses kabinen automatisk på båretovet. På personsvævebaner findes alm. kun to kabiner, på godsbaner er antallet ubegrænset. Tovhængebaner er også anlagt ud over havet til losning og lastning af skibe, som ikke kan gå helt ind til kysten.

Tovborg Jensen, Aksel (f. 1911), da. kemiker; broder til S. T. 1949 prof. i kemi ved Landbohøjskolen. Har især arb. med fysisk-kemiske og røntgenkristallografiske emner.

Tovborg Jensen, Sigurd (f. 1895), da. jordbrugskemiker, broder til A. T. 1931 prof. i agerdyrkningskemi og jordbundslære ved Landbohøjskolen. Har særlig beskæftiget sig med agerjordens reaktionsforhold og ammoniakfordampningen ved stalddøgningens og ajlens opbevaring og udbringning.

Tove, 1) Harald Blåtands dronning, datter af en vendisk fyrste Mistivoi; 2) Valdemar I.s frille, hvis sagnomsprungne død for dronningens hånd senere sattes i forb. med Valdemar Atterdag.

Tower ['tau:] (eng. tårn), off. *The Tower of London*, Londons middelalderlige borg, har navn efter sin svære donjon (White) Tower, opført ca. 1080. Yngre udenværker fra 13.-14. årh., heri Wakefield Tower m. kronjuvelerne. T-fæstningen gjorde længe tjeneste som palads og statsfængsel, nu nationalmonument; i hovedtårnet en berømt våbensamling. (Ill. se London).

Tower Bridge ['tau:] 'brids], bro over Themsen i den østl. del af City, London. Klappbro med to klapper. Gangbro i 48 m højde. Opført 1886-94.

Tovey ['tôi], John Cronyn, (1946) I. Baron of Langton Matrovers (f. 1885), brit. admiral. Øverstkommand. i hjemme-flåden 1940-43, deltog i sænkningen af ty. slagskib »Bismarck« juni 1941.

Źowiński [tô'vjanjski], *Andrzej* (1799-1878), po. mystiker. Ophavsmand til den po. messianisme, if. hvilken samfundsfordholdene skal tilpasses Evangeliet.

tovinger (»Diptera), insektorden. Bagvingerne reducerede til små svingkaller, munddelene stikkende el. sugende. Larverne lemme-, undertiden hovedløse. Deles i 2 underordner: myg og fluer.

tovedninger, elektr. ledninger af ståltøve, benyttedes tidl. til kraftoverføring over afstande indtil ca. 1000 m.

Townsend, Mount [maunt 'taunzænd], Austr.s højeste bjerg (2241 m), beliggende i De Australske Alper.

Townshend ['taunzænd], Sir Charles (1861-1924), brit. general, søgte 1915 at erobre Bagdad, men indesluttet af tyrk. i Kut-el-Amara og måtte kapitulere apr. 1916.

Townsville ['taunzvil], havneby, Queensland, Austr.; 34 000 indb. (1947).

tovvstav, arkiv., snoet rundstav, lignende et tov.

Towton ['tautn], landsby i Yorkshire. Ved T sejrede huset York (Edvard 4.) 1461 endeligt over huset Lancaster.

tovtæk anv. til kraftoverføring ml. aksler v. hj. af fl. parallelle, oftest runde tove af hamp el. bomuld, der går omkr. tovskeiver på de to aksler.

tovtækning, sport, styrkeprøve, hvorved to partier, fattende om et tov, søger at trække hinanden over en afmærket grænse.

Toynbee ['tôi:bi:], *Arnold* (1852-83), eng. sociolog og forkæmper for folkeuniversitetsbevægelsen i England.

Toynbee ['tôi:bi:], *Arnold* (f. 1889), eng. historiker. Fra 1925 leder f. Royal Institute of International Affairs, udg. årl. oversigt over internat. politik (*Survey of International Affairs*, fra 1920), 1934-39 udg. den hist.-filosofiske *A Study of History*. Forkortet da. overs.: *Historien i Nyt Lys* (1948).

Toynbee-Hall ['tôi:bi: 'hå] (efter A. Toynbee, d. 1883), det ældste settlement i Engl. (Whitechapel 1884), grl. for at bringe Oxford-studenter og London-arbejdere i kontakt med hinanden.

Toyohashi [tojohaf(i)], jap. by på S-Honshû; 143 000 indb. (1940).

Toykuni, Utagawa (1759-1825), jap. maler; tilhører Ukiyo-skolen. Bl. hans farvetræsnit er fremstillingerne af skuespillere, til dels i kvindroller, de berømteste. Fl. af hans elever signerer med samme navn.

Tozzi [tô:tsi], *Federigo* (1883-1920), ital. forfatter. Skrev stilistisk udmærkede, men dystre og pessimistiske romaner, *Con gli occhi chiusi* (1919), *Il podere* (1921), *Gli egosti* (1923).

toårig, bot., urt, der først det andet år sætter blomst og frugt og derefter dør.

T R (fork. f. fr. *telegramme restant*) anføres i adressen på et telegram, når dette skal ligge til afhentning på adressedet.

tra- (lat. *trans-*), i sammensætninger; hinsides, over-

Trabzon [-'bzon] el. *Trapezunt*, tyrk. Sortehavshavn ØNG f. Ankara; 30 000 indb. (1945). Eksport af hasselnødder. Havn for det tyrk. Armenien. Anlagt som gr. koloni (Trapezitis). 1204-1461 hovedstad i kejserriiget Trapezunt, grl. af Alexios Komnenos (d. 1222), da korsfarerne erobrede Konstantinopel.

tracé [-'sœ] (fr., af *tracer* afstikke, trække en linie), 1) beliggenheden i terrænet af midtlinjen for en færdselsåre; 2) d. s. s. grundrind.

trachea [-'ke:a] (gr. *trachys* ujævn), luft-røret.

tracheer [-'ke'-] (gr. *tracheia* lufttræ), hos insekter, tusindben og spindlere de ofte stærkt forgrenede rør, der fører luften rundt i legemet.

trachégæller [-'ke'-], hos enkelte insektlarver stærkt trachéfyldte hudfordelinger, igm. hvilke luft optages.

trache(o)- (gr. *trachys* ujævn), vedr. luft-røret (som er ujævnt p. gr. af bruskringene).

tracheobronchitis (*tracheo- + bronchitis*), brystkatarr, slimhindebetændelse i luft-rør og bronkier.

Trachodon [-'k-] (gr. *trachys* ru + *odón* tand), til ortopoderne hørende dinosaur-slæggt fra øvre kridt i N-Amer. Indtil 10 m l. med andeagtig fladtrykt bred snude, fortl. tandlås.

tra'cho-m (gr. *trachys* ru + -om), d. s. s. ægyptisk øjensygdom.

Trachylobium [-'ky'lo-], slægt af bælgplanter. Træer i tropisk S-Amer. og Ø-Afr., giver kopal.

Tracy [tra'si], *Antoine Destutt de* (1754-1836), fr. politiker og filosof. Indførte i *Éléments d'idéologie* (1801-05) udtrykket »idéologie« for læren om, at forestillinger og tanker kan føres tilbage til sansninger.

Tracy [tra'si], *Spencer* (f. 1900), amer. filmskuespiller. Stærkede sin filmøvebane som fartør omkr. 1930, men udviklede sig hurtigt til en storartet karakter-skuespiller, bl. a. i »Hævneren« (1936), »Vor Tids Helte« (1937), »Havets Helte« (1938), »Stanley og Livingstone« (1939).

Toulouse-Lautrec: Goulue og hendes Søster i Moulin rouge.

trade-mark ['træid'mɑ:k] (eng. *trade* handel + *mark* mærke), varemærke.

Trader Horn ['træidə 'hɑ:n] (eng. *trader* forhandler), tilnavn for Alfr. Al. Horn.

Tradescantia (efter eng. hogfartner *Tradescant* (d. 1638)), enkimbladede urter fra Amer.; **T fluminensis** o. a. arter dyrkes i væksthous og stue; hængeplanter.

trade union ['træid 'ju:njən] (eng.), fagforening.

traditio (lat.), *jur.*, overlevering. Til overførelse af ejendomsretten til en ting udkrævedes efter rom. ret principielt, at tingen blev overleveret til erhververen.

tradition (lat. *tradere* overgive), overlevering, d. v. s. ord, skrifter og skikke, oftest af rel. art, som nedrives fra slægt til slægt og er af samfundsdannende karakter. - I den kat. kirke er t. troskilde ved siden af skriften.

traditionisme, 1) hævdelser af (især) rel. tradition overfor rationel kritik, der ikke respekterer traditionens irrationelle virkelighed; 2) uvendig ærbødighed for traditionen.

traditio'nel' (fr., af lat. *tradere* overgive), overleveret, vedtægtsmæssig, sædvanlig.

'tra'ditorbatteri' (lat. *trador* forrøder), udefra uset kanonopstilling, hvorfra egnen på begge sider kan langskydes.

Trafalgar (sp. [-'gar]), kap på Span.s S-kyst v. f. Gibraltar. I slaget v. T. 21. 10. 1805, slog eng. flåde under Nelson den fr.-sp. flåde afgerende.

Trafalgar Square [trə'falgə 'skwæ] (eng. *square* plads, torv), plads i London v. f. City. Udgangspunkt for fl. hovedgader. Nelson-monument.

tra'fik (ital.), færdsel, samkvem; fremgangsmåde, adfærd.

trafikflyvning, offentl. luftbefordring af passagerer, post og gods med flyvemaskine el. andet luftfartøj, t. deles i rute-flyvning og charterflyvning.

Trafikministeriet, 1942-45 da. min. udskilt fra Min. for Offentl. Arbejder; anv. ofte som betegn. for dette.

tra'gan't' (gr. *tragos* gedebuk + *akantha* torn), egl. *gummi tragant*, vegetabilsk afsondringsprodukt, der fås fra astragalarter og i sammensætning står kulhydraterne nær, t. opløses ikke i vand, men danner en slim hermed, der anv. i farmaciens som emulgeringsmiddel, som binde-middel i tabletter og i konditorvarer, til prætering af silke, tøjryk osv. Iran er hovedproducent.

tra'ge'die (gr. *tragos* buk + *o'dē* sang), sørgespil. Den gr. t. er opstået 1.6. årh. f. Kr. og kulminerede i 5. årh. med Aischylos, Sofokles og Euripides. Genren er udgået fra den til Dionysos-dyrkelsen knyttede sang, der udførtes af bukkeløstuerede kor af satyrer, og også efter at handling og dialog havde trængt koret tilbage, bevarede dette sin faste funktion i spillet. Den gr.-s. teori er formulert af Aristoteles (4. årh. f. Kr.). Nogle, men langtfra alle gr. t. er skæbnest, men samtlige gr. t. er patetiske dramer. Af ringere værd er den rom. retoriske t., navnlig repr. af Seneca (1. årh. e. Kr.), hvis t. ikke var beregnet for scenen, men fik bet. for Renaissance's t., også pletvis for Shakespeares. Medens Shakespeares og de spanske t. mods. anskitens blander tragiske og komiske elementer, holder den fr.-klassiske t. (17. årh., kulmination: Corneille og Racine) dem endnu skarpere sondret end antikens t.; det er i sine rene former et psyk. drama, hvis enkle handling består i en sjælelig konflikt, og hvis patos kommer til udtryk gnm. en idealt behersket diktning, der nu kan virke noget kold. Den sødv. overholdelse af handlingens, tidens og stedets enhed offentlig udvungen.

tragedi'enne (fr.), skuespillerinde i det tragiske rollespil.

'tragi (lat., af gr. *tragos* del af inderøret), hårene i den ydre øregang.

tra'gik (gr. *tragikos* hvad der hører til tragedien), hvad der er sørgeligt; 'tra'giker tragediedigter, tragedieskuespiller.

tragiko'me'die (gr.), dram. blandingsgenre, hvortil tilløb allerede hos Euripides (5. årh. f. Kr.) - tragi'ko'misk, med vekslende sørgelige og lystige optrin; til at le og græde over.

'tra'gisk (gr.), som angår tragedie; sørgelig, gribende.

Tragten, nordl. del af Lille-Bælt.

tragthat (*Clitocybe*), slægt af paddehatte, jordvoksede, ofte store former, fl. spiselige. I Danm. tåge t (C. nebularis), a n i s t (C. odorata) (begge spiselige) og fl. andre.

trailer ['træilør] (eng. *trail* slæbe), på hængsvogn m. lad. I forb. m. personbiler bruges ofte t. med et enkelt hjul f. eks. til transport af bagage.

Træill Ø [træil], stor bjerggrig ø på nordsiden af Kong Oscars Fjord, Grøn. Opbygget af palæozoiske og mesozoiske sedimenter. Højeste punkt: 1884 m.

train (fr. [træn], da. [træ'n]) el. *træn* (fr: tog), mil. vognpark.

trainkonsta'bel ['træ:n-], menig, ridende artillerist ved hestetrukne artilleri.

Tra'ja'n (lat. *Trajanus*) (53-117), rom. kejser 98-117, adopteret af Nerva, erobrede Dacien 101-07 og Mesopotamien 114-17, store bygningsarbejder, bl. a. T.-s Forum i Rom; arbejdede på at forøge Itali.s befolkning.

Trajan's Forum, det sidste, største og prægtigste kejserforum i Rom, indviet

ca. 113 e. Kr. Placeret i dalen ml. Capitol og Quirinal. Består af selve det rektangulære torv m. apsider, Ulpians basilika, Trajansøjlen, et bibliotek og templet f. Trajan. Ø. f. T. et tætbebygget handelskvarter.

Trajan'svolden, rom. befæstningsanlæg ml. Donau og Constantia.

Trajan'søjlen, en 33 m h. søjle i Rom, rejst af kejser Trajan v. det af ham anlagte torv. En ombløende spiralfrise skildrer kejserens sejr over dacerne. I T.-s basis var Trajan's urne nedsat, øverst stod hans portrætstatue (ombyttedes 1587 med figur af St. Peter).

trakasse're (fr.), gener, plage, drille; trakasseri'er, drillerier, ondsindede streger.

tra'ke'ider (*trachea* + -id, egl. lufttrørlignende), langstrakte, døde og forveddede celler, som s. m. karrerne besøger vandledningen i planten.

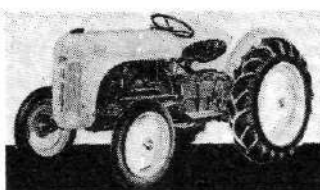
tra'k'ta't' (lat. *tractatus* afhandling), 1) litt. (filos.) afh. el. pjeces, især i 17. og 18. årh., nu oftest brugt om rel. småskrift; 2) overenskomst ml. stater, enten ml. to (bilateral) el. fl. (multilateral) el. kollektiv t). Er ikke bundet til bestemte former og kan betegnes som protokol, deklaration, konvention, pagt, el. lign. Visse t. bliver først bindende ved ratifikation.

tra'ktathavne, havne, som if. traktat er tilgængelige for udenl. søfart og handel i lande, der ellers forbyder samkvem ml. deres undersætter og fremmede. Ordet t. bruges især om de kin. t. af hvilke de første (bl. a. Canton og Shang-hai) åbnedes for eng. skibe i 1842. Canton, Amoy, Shang-hai, Nan-king m. fl. åbnedes for da. handelskibe ved da.-kin. handels-traktat af 13. 7. 1863. t. ophævedes i 1930'erne.

tra'ktatselskab, en institution, der virker missionerende gnm. udbredelse af rel. traktater. Forbillede er Religious Tract Society (1799); i Danm. virker Indre Mission som t.

tra'k'te're (lat. *tractare* behandle), beværet; behandle; skælde ud; underhandle; traktement [-'man], det der beværetes med; trak'te'r beværet.

traktor (lat. *trahere* trække), køretøj (vægt 7-50 t) med kraftig diesel-, petroleumsk. benzindrevet motor (80-300 HK). Hjulene ofte påsat skær el. larvefødder. I *landbruget* anv. t. som trækraft for

Moderne landbrugstraktor.

markmaskiner og som drivkraft for stationære maskiner; i *mil.* anv. t. til busgering af svært krigsmateriel. (III.)

trakyande'sit, dagbjergart, der i kem. henseende er en mellemting ml. trakyt og andesit.

'trakybasalt', basalter, der af feldspat foruden plagioklas indeh. alkalifeldspat.

tra'kyt (gr. *trachys* ru), dagbjergart svarende til syenit, ofte porfyrisk med strø-korn af sanidin i lys grå el. rødlig grundmasse.

Tralee [træ'li:, træ'li:] irsk *Tráighli*, hovedstad i grevskabet Kerry, S.V.-Eire; 10 000 indb. (1943). Handel med landbrugsprodukter.

tralje, *tralle* el. *traller* (mlat. *tralia* gitterværk), gitterstokke, træmmer.

'trame (fr.: islæt), grøselike af noget ringere kvalitet, anv. som islæt.

tramp [træmp] (eng.), landstrøger, vagabond.

Trampe, *Christopher* (f. 1879), da. greve, kammerherre, officer; 1948 direktør for De Danske Kongers Kronologiske Samling på Rosenberg.

'tramp'peldyr (efter ty., vist opr. forvansket af *dromedar*), foreldret betegn. for den topuklede kamel.

trampo'lin' (ital. springbrædt), stærkt fjedrende springbrædt til afsæt, anv. i gymnastik (dog ikke i Danm.).

trampskib (eng. *tramp* omstrefret), fragtskib, der ikke går i fast ruteafret.

tramway (eng. ['træmwæi], fr. [tram'wæ]) (eng.), sporvej, fr. også sporrøgn.

tran, fællesbetegn. for fedtstoffer, alm. flydende, udvundet af havdyr, specielt hvaler, sæler og fisk. t. består af glycerider af især umættede fedtsyrer (75-80%) med 14-24 kulstofatomer og indtil 5 dobbeltbindinger i molekylet. Vigtigst er hvaltælle t. anv. efter katalytisk hærdning såvel til margarinefabrikation som til sæbefabrikation. Ved udfrysning forøges indholdet af tørrende olie, så t. kan anv. i farve- og lakindustrien. Ved særl. processer kan den gøres anvendelig som hermetikolie. (Se endv. levertran.)

Tranbjerg, stationsby og sydl. forstad til Århus, 360 indb. (1945).

trance ['træns] (fr. af lat. *transire* gå over), kortvarig, sjæleligt betinget bevidsthedsændring med drømmeagtigt ekstatisk præg. Udtrykket bruges mest i forb. med spiritistiske foretelser.

tranchée [træ'nʃe] (fr., af *trancher* gennemskære), tidl. fællesnavn for skytte- og løbegrave.

tranchere [træ'nʃe're] (fr., af lat. *truncare* afkappe), skære for, skære ud.

Trandberg, Peter Christian (1832-96), da. præst; påvirket af S. Kierkegaard opgav han 1860 sit præsteembede og blev fri rejsepræst; stiftede 1863 sammen med Grunnet en evang.-luth. frimenighed (bornholmerne); virkede fra 1882 i USA.

'Trandum [-dom], eksercerplads på Gardermoen N. f. Oslo, hvor tyskerne under besættelsen foretog henrettelser og begravelser af no., eng. og sovj. fanger. Efter befrielsen fremdroges 183 lig, hvoraf 162 nordmænd.

Tranbjerg, landsby på Samsø; 771 indb. (1945). Øens admin. centrum.

tranebær (*Oxy'coccus*), slægt af bøllefam., dværgbuske. I Danm. vokser alm. i hedemose t. (O. quadripetalus) med krybende, trædførmede stængler og spraglede, senere røde bær, der bruges til syltning.

tranehals, *bot.*, d. s. s. hejreneb.

Tranekjær Rasmussen [-kæ'r], *Edgar* (f. 1900), da. psykolog. 1946 prof. ved Kbh. Univ. Har især beskæftiget sig med fænomenologiske unders. over gen-

standsbevidsthed samt personlighedspsykologi.

Tranekær 1) hovedgård på N-Langeland, nævnt i Kong Valdemars Jordebog, 1659 af Chr. Rantzau skænket til datteren Margr. Dorothea, g. m. Fr. Ahlefeldt til Sogård, hvis slægt siden har været besiddere. 1672-1928 hovedsæde i grevskabet Langeland. Hovedbyggn. m. rester fra middelalderen, ombygget 1722, restaureret 1862-63 af Nebelung; fredet i kl. A. 2) landsby ved l.); 337 indb. (1945).

Tranen (lat. *Grus*), stjernebillede på den sydl. stjernehimmel.

træner (*'Grues*), orden af store, højbenede, langhalsede fugle. Bagtænen lidt højere end de andre tæer; lufttrøret ofte i sløjfer ned i brystbenet. Hertil den alm. t. (*Grus grus*), grå m. sort hovede, ca. 1 m høj; plantæder, ruger i N-Eur.s skovmoser, i Danmark på træ. Endv. jomfru-t, kron-t.

trangfølge, mil., rækkefølgen, i hvilken ting, der ikke kan ordnes el. skalles straks, skal fremmes.

'Trangisvåg, da. navn på Trangisvågur.

'Trani, sydital. havneby 45 km VNV f. Bari; 31 000 indb. (1936). Herfra vinen Moscato di T.

'Trankeba'r, eng. *Tranquebar* [trænkwi-'ba:], ind. *Tarangampadi*, havneby i provinshovedstaden Madras, Hindustan, ca. 250 km S f. Madras; ca. 13 000 indb. Da. 1620-1845. Fortet Danborg byggedes 1620.

Trankebar-Missionen, den ældste luth. mission i Indien, grl. af Fred. 4. af Danmark. 1705, støttet af pietisterne i Halle og af missionsinteresserede selskaber i London. Dens hovedmand var den ty. pietist Ziegenbalg; fra den da. koloni Trankebar bredte den sig mod N. Omkr. 1800 svækkedes arbejdet og bortfaldt med kolonien salg 1845; T betød i sin tid en mægtig inspiration.

'Tranmel, *Martin* (f. 1879), no. arbejderpolitiker. Fra 1907 journalist, 1918-21 Arbejderpartiets sekretær, bemandede de moderate af partiet. Fra 1921 redaktør af »Social-Demokraten« (senere »Arbejderbladet«); stortingsmedl. 1925-27.

Tranquebar [trænkwi-'ba:], eng. stavemåde for Trankebar i Indien.

tranquillo [trænkwi'lo] (ital.), mus., rolig.

tran's (lat.), hinsides, over-, igennem. - I kem. betegn., der angiver et stof's stereokem. opbygning (cis-trans-isomeri).

transaktion (*trans* + lat. *agere* føre), overdragelse; handling, foretagende (især af tvivlsom art).

transal'pi'n(sk), hinsides (N el. V for) Alperne.

transatlan'tisk, hinsides Atlanten.

Transatlantisk Kompagni, da. holdingselskab 1916-21, grl. af Harald Plum, især finansieret af Landmandsbanken. Likvideret 1923 med et samlet tab på 207 mill. kr.

transceiver [træn'si:vø] (eng. *transmitter*) + (*re*)*ceiver* modtager), radioapparat, der skiftevis kan anv. til sending og modtagning under benyttelse af samme dele.

transcend'en's [-sæn-] (lat. *transcendere* overskride), 1) overskriden af erfaringens el. erkendelsens grænser, 2) tankers visen hen til noget fra dem selv forskelligt (deres genstande).

transcenden't [-sæn-] (lat.), overskridende, visende hen til noget andet.

transcenden'ti' [-sæn-] (lat. over-skridende), 1) i skolastikken: visse begreber, der omfatter kategorierne bl. a. væsen, godhed, sandhed, 2) hos Kant: hvad der angår de aprioriske betingelser for erfaring.

transcendent ligning, mat., en ligning, der ikke er en algebraisk ligning.

transcendent tal, mat., tal, der ikke kan være rod i en algebraisk ligning, hvis koefficienter er hele tal. (Mots: algebraisk tal).

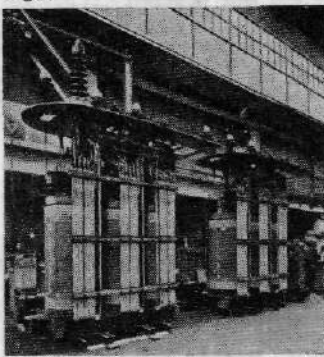
tran'sept (lat. *transsepta* hinsides (kor-) skrankerne), middelalderlig kirkes tværskib (korsarm).

transfe're're (lat. *transferre* bringe over), overføre, overdrage, transportere; specielt: overføre et formuebeløb fra een arving til en anden.

transfiguration (*trans* + lat. *figura* skikkelse), forvandling; forklarelse.

transformation (lat: omformning), mat., indførelse af nye ukendte, variable el. koordinater i et mat. problem. - I geometrien d. s. s. afbildning af en figur på en anden.

transfor'mator (lat: omformer), elektr., apparat, ved hvilket man kan omsætte en vekselstrøm fra een spænding til en anden med samme periodetal. t består af jernkerne omsluttet af een el. fl. vindinger.

To 6000 kVA transformatorer.

transfor'me're (lat.), omdanne, omforme.

transfusion (lat. *transfundere* overføre noget fra en til en anden), med., overførelse af blod fra et menneske til et andet. Betegn. anv. også i stedet for infusion (f. eks. af saltvand).

transgression (lat. *transgredi* skride over), geol., den relative bevægelse ml. hav og land, der viser sig ved at vandstanden bliver højere (landsenkning, vandstandshævning el. begge dele i forening).

transgressionshav, d. s. s. overskylningshav.

Transhimälåya (egl: hinsides H., nemlig set fra Indien), bjergkæde i S-Tibet, N f. Himälåya.

transiran'ske jernbane, ca. 1381 km lang normalsporet jernbane, som fra Bandar Sháh ved Kaspishavet fører tværs gnm. Iran fra N til S til Bandar Sháhpúr ved Den Iranse Bugt. T blev bygget 1927-38; ca. 1000 km blev anlagt under ledelse af de da. ingeniørfirmaer Kampmann, Kierulff & Saxild og Saabye & Lerche samt det sv. lokomotivfirma Nydquist & Holm A.B. T er på store delstræk. en udpræget bjerglandsbane med stign. indtil 28%, og mindste kurveradier på 220 m. På banen findes ca. 250 tunneler på i alt ca. 80 km. Under 2. Verdenskrig blev T en vigtig forsyningslinie for hjælpen til Sovj. og i denne anledn. væsentlig udbygget.

transistor, forstærker dannet af en elektrisk halvleder. Særlige fordele ved t er den ringe størrelse og at glødestrom ikke anv. Opfundet ved Bell-laboratorierne i New York.

tran'sit (lat: gennemgang), gennemførelse af varer etc. fra et land gnm. et andet (transitlandet) til et tredje land. - Under krig må en neutral stat ikke tillade t af krigsførende magters troppestykker ell. krigsmateriel; under 2. Verdenskrig måtte Sv. gøre visse afvigelser herfra (permittertrafik). Under fredsforhold kan t indrømmes ubegrænset.

transithandel foreligger, når en vare af handlende i et land (transitlandet) købes

i et andet land og sælges i et tredje. Ved handelstransit berører varen alene handelsmæssigt transitlandet, medens forsendelsen sker direkte fra salgs- til købsland. Ved genudførel el. recksport berører varen både handels- og transportmæssigt transitlandet; det er denne form for t, den da. handelsstatistik opgør. Berører varen kun transportmæss. transitlandet, foreligger ikke t men transit el. speditionstransit.

'transit'v't (lat: indvirkende) kaldes et verbum, der har objekt.

transitoplæg, oplæg af importerede varer under toldvæsenets rådighed, idet toldafgift da ikke erlægges ved genudførel. Indført i Danmark. 1797.

transitporto betales i h. t. internat. overenskomst af afsendelseslandet for transport af dets post gnm. andre stater. t afregnes normalt på grundlag af periodisk statistik over den befriede post.

transitvæksel, en væksel som ved et el. fl. endossementer passerer et land, men er udstedt og betalbar i udlandet.

transitvogne, godsvogne, som er bygget således, at de uden videre kan køre på udenlandske jernbaner med normalsporvidde. t er forsynet m. hosstående mærke.

Transjor'da'nien, fra 1949 off. *Jordan*, arab. *Al Urduniyá*, stat (kongerige) i Arabien Ø f. Palestina; ca. 90 000 km²; ca. 400 000 arab. indb. Hovedstad: Ammán. I det tørre højlånd drives agerbrug i oaserne og fåreavl på stepperne. T gennemløbes N-S af Hedjaz-banen. *Historie*. T skiltes fra Tyrk. efter 1. Verdenskrig. 1920 stillet under brit. mandat. Fra 1921 ledet af Emir Abdullah, som fra Husain af Hedjaz, under kontrol af brit. højkommissær i Palæstina. 22. 3. 1946 anerkendt af Engl. som uafh. rige, idet dog brit. tropper bevarede ret til at forblive i T. 25. 5. 1946 tog Abdullah kongetitel. Som medl. af Arab. Liga sluttede T sig 1948 til krig mod Israel, og i dec. 1948 lod Abdullah sig udbrøde til kongen af den ikke-jødiske del af Palæstina.

Transkau'ka'sien, den del af Sovj., der ligger S f. Kaukasus.

Transkau'ka'siske Federation, den af de 3 sovjetrep. Azerbajdzjan, Armenien og Georgien 1922 grl. federation, der s. å. tilsluttedes Sovj. som een unionsrep. Op løst 1936.

transkrystallisation, metalkrystallisation, der f. eks. i en støbt blok er orienteret således, at krystallerne er vokset fra randen vinkelret ind i blokken. Transkrystaller består som regel af rent materiale, der har skubbet urenhederne ind mod midten af støbeblokken. Hvor krystaller i forsk. retninger støder sammen er materialet svagt.

transla'tø'r (lat. *translatio* overførelse, oversættelse), hunkon: *transla'trice*, person, der oversætter til og fra fremmede sprog. For at opnå beskikkelse som statsautoriseret t i Danmark kræves if. næringsloven bl. a. aflæggelse af en prøve; beskikkelsen giver visse forrettigheder ved oversættelser t. retslige formål m. v.

Translei'th'anien (efter grænseløden *Leitha*), 1867-1918 alm. betegn. for den eng. del af det østr.-ung. kejserrige.

translitteration (*trans* + lat. *littera* bogstav), mekanisk, bogstav for bogstav, gennemført transskription.

translokation (nylat. *translocare* overflytte), afslutningsfest på skoleåret (på gymnasium).

transmission (lat. *transmissio* overførelse), 1) *maskintekn.*, maskindele, der overfører energi fra kraftmaskine til arbejdsmaskiner. En t består af akselendringer, remskiver, tandhjul m. m. 2) radioudsendelse fra et sted udenfor den pågældende radiofonis studier, f. eks. af en teaterforestilling el. et møde.

transmissionslinie, dobbeltledning til overføring af højfrekvente strømme ml. antenne og sender.

transmitter, automatisk telegrafsendeapparat.

transmit'te're (lat.), oversende, overføre; viderevende.

transmutation (*trans-* + lat. *mutare* forandre), omdannelse, forvandling; *biol.*, d. s. s. mutation.

Transnistrien (*trans* + rum. *Nistru* Dnjestr), betegn. for det ukrainske område Ø f. Dnjestr, med Odessa som hovedstad, som Rumænien okkuperede under 2. Verdenskrig (1941-44).

transoce'au'isk (*trans* + *ocean*), over-soisk.

transpa'ren'tisk (*trans* + lat. *parere* vise sig), 1) (som adjektiv) gennemsigtig, 2) (som substantiv) bagfra belyst, gennemsigtigt billede, skilt o. l.

transpiration (lat.: *spirare* ånde), 1) svedafsondring, 2) bot., afgivelse af vanddamp fra planter, t foregår især om dagen fra bladene, kun 5% om natten. For hver ton tørstet planter producerer, har de en t på 250-500 tons vand. t er et nødvendigt onde, idet t kun kan nedsættes ved, at spalteåbningerne lukkes. Det sker i tørkeperioder, men derved bliver optagelse af kuldioksyd fra luften, fotosyntese og stofproduktion minimal.

transplantation (lat.: *implantatio*), operation, hvorved et vævstykke fjernes fra sit normale leje og overflyttes til et nyt sted for at udfylde en defekt her. t foretages oftest med hud og knoglevæv, idet disse væv lettest heler ind, men også nervevæv kan transplanteres.

transpo'ne're (*trans* + *ponere* sætte), *mus.*, omsætte et musikstykke fra en toneart til en anden.

trans'port (lat. *transportare* føre over), 1) flytning, forsendelse, sending, f. eks. af varer, 2) *bogholderi*: overførsel af en sides slutsum til næste side, 3) *jur.*, overdragelse af en fordring (d. s. s. cession).

transportbeholder, da. betegn. for containere.

transportbånd, vandret liggende el. svagt stigende gummi- el. stålbånd el. kæde, der transporterer gods el. arbejds-

Transportbånd på systue.

stykker (jfr. samleband). t føres over 2 yderskiver, hvoraf den ene er en drivskive, og er derimellem understøttet af bæreruller.

transport-cykel, cykel udstyret med et varelåd, der ved 2-hjulede t er anbragt over et lavere forhjul og ved 3-hjulede t over en fast foraksel med 2 hjul. For t er der givet særlige bestemmelser m. h. t. bremses, største højde og bredde samt maksimalbelastning.

transport'ere (lat.), flytte; overføre, overdrage; transport'abel, flyttelig.

transportflyvemaskine, flyvemaskine beregnet på civil el. mil. transport af gods (post) el. passagerer. Karakteristisk for t er en rummelig krop og høj lastevne.

transportforsikring, forsikr. for landtransport af varer. Herfor gælder i hovedsagen tilsv. regler som for søforsikring.

transport'snegl, skrue af pladejern, som

roterer i en vandret el. svagt hældende rende og derved transporterer finedelte stoffer.

transport'a're, spec. jernbane køretøj til befording af jernbanevogne på baner med større el. mindre sporvidde end disse vogne. Ved brug af t undgås omslæning.

transsibiriske jernbane, dobbeltsporet jernbane i Sovj., fra Sverdlovsk og Tjelljabinjsk i Ural via Omsk, Novosibirsk, Krasnojarsk, Irkutsk, Habarovsk til Vladivostok ved Stillehavet. En særlig, ældre gren går den kortere vej gnm. Manchuriet. Af strategiske grunde anlagdes før og under 2. Verdenskrig en ny bane parallel med t N om Bajkal-søen til Kosomolsk ved Amur. t blev åbnet for trafik via Manchuriet 1902, strækningen uden om Manchuriet 1916. t fra Tjelljabinjsk via Manchuriet er 7509 km. Rejsen Moskva-Vladivostok varer 8 døgn.

Transsil'va'nien (mlat.: hinsides skovene (set fra Ungarn)), rum.: *Transil'vania* (uoff.: *Ardeal*), ty.: *Siebenbürgen*, rum. landskab ml. Karpaterne, De Transsilvanske Alper og Bihor-bjergene. T er en ca. 500 m h. tætbeholdt og veldyrket slette med ret dybe floddale. Klimaet er temp. fastlandsklima. Landbrug er hovederhverv, og der dyrkes hvede, majs, byg, vin m. m. Skovbrug er vigtigt. - *Historie*. I oldtiden del af Dacien; efter 6. årh. under avarerne, i 9. årh. løst knyttet t Ungarn. I 12.-13. årh. talr. ty. kolonister; i middelald, stærk rum. tilvandring. Vojvoderne i T efterh. uafh. af Ung., efter 1520rne med Habsburg. i 17. årh. knyttet til Tyrk., fra 1686 under Habsburg (Ungarn). 1918-19 til Rum., der søgte at rumæniserede store ung. og ty. mindretal. 1940 fik Ung. v. ty. hjælp nordl. og østl. T, som atter kom til Rum. efter krigen (Parisfreden 10. 2. 1947). De ty. og ung. nationale mindretal i T fik vidtgående nationale rettigheder.

transsil'va'nske alper, tertier foldekæde, der danner sydranden af det transsilvanske plateau; hovedsageligt opbygget af gnejs- og glimmerskifer. I den vestl. del rige på jernmalme og guld. Højeste punkter er Negoj (2544 m) og Mandra (2520 m).

transskription (lat.: omskrivning), 1) *sprog.* gengivelse af et fremmed sprog v. hj. af et andet alfabet end det for pågældende sprog alm. anv. Man kan enten rent mek. erstatte hvert af de fremmede tegn med et af sine egne (translitteration), som når det russ. bynavn Opea skrives »Opek«, el. man kan i sin t tydeliggøre den faktiske udtale (og i nævnte tilfælde skrive Arjol); i sin yderste konsekvens bliver t altså en lydskrift. 2) *mus.*, omskrivning af et musikstykke for en anden besætning end den oprindelige.

transsubstantiationslære (*trans* + *substans*), læren om brødet og vinen forvandling i nadveren til Kristi legeme og blod; blev fastslået på Lateranmødet i Rom 1215.

transsudation (trans igennem + lat. *sudare* svede), udtræden af blodvædske uden blodlegemer af kapillærerne ind i vævspalter el. legemshul. Den udtrådte vædske, transsudatet, er en klar, lidt gullig og ægghvideholdig vædske.

Transsylvanien, anden stavemåde for Transilvanien i Rumænien.

transu'ra'ner (*trans* + *uran*), grund-

stoffer med større atomnumre end 92, som ikke findes i naturen, men kan fremstilles af uran ved beskydning med neutroner, nemlig stofferne neptunium, plutonium, americium og curium. (t-s kem. egenskaber forudsagt af Niels Bohr i 1922).

Transvaal (eng. ['tranzvɑ:l], afrikaans [*trans'fa:l*]), nordøstligste prov. i Den Sydafr. Union; 286 060 km², 4 184 000 indbyggere (1946) hvoraf 1 042 000 hvide. Ca. 620 000 taler afrikaans, ca. 397 000 eng. Hovedstad i T og i Sydafr. Union: Pretoria; største by: Johannesburg. - *Historie*. Koloniseredes af boeremigranter fra Kaplandet fra 1830rne, 1852 anerkendt af Engl. som selvstændig. Tog fra 1884 navnet Sydafrikanske Republik. En del indre kampe; storbondestat m. håndfast undertrykkelse af de indfødte. 1877 besat af Engl., rejsn. 1880; 1881 anerk. Engl. (Gladstone) T-s uafhængighed, dog med kontrol over udenrigspolitik. Store guldfund i 1880erne tiltrak eng. indvandrere, hvis forhold gav Engl. årsag til indblanding i T-s

styre. Efter boerkrigens udbrud 1899 annekterede Engl. T 1900 formelt (krig til 1902). Fra 1906 selvstyre, 1910 i Sydafr. Union.

transversa'l (lat. *transversus*, som går på tværs), tvær. I *mat.* bruges t lejlighedsvis om en linie, der skærer en figur. En parallel-t er parallel med en side i en trekant. En midpunkts-t forbinder midtpunkterne af to sider i en trekant.

transversalkraften, *tekn.*, tværkraften i et snit af en bjælke el. lign., der er påvirket til bøjning vinkelret på længdeaksen. t er resultatant af alle ydre kræfter på den ene side af snittet.

transversalsvingninger, *fys.*, svingninger i en bølge vinkelret på udbredelsesretningen. Vandbølger og elektromagnetiske bølger er t.

Trans-world Airlines ['tranz-'wɔ:ld 'airlajnz] (eng.) (fork. TWA), tidl. *Transcontinental & Western Air Inc.*, et af USAs største luftfartsselskaber (grl. 1926), som også beflyver interkontinentale ruter.

Tranum, *John* (1902-35), da. faldskærmsudspringer. Sprang i England 1933 fra 7 km højde. Under nyt forsøg på at sætte verdensrekord døde han i maskinen af hjertelammelse i 8500 m højde.

Tranås ['tra:nɑ:s], sv. købstad (fra 1919), N-Småland, ved Svartån; 9900 indb. (1949).

trap (sv. *trappa*, af de trappeliggende formationer), gl. navn for basalt.

Trap, *Cordi* (1859-1937), da. statistiker og nationaløkonom, 1896-1922 chef for Kbh.s stat. kontor. T har oprettet store legater især for Århus Univ.

Trap, *Jens Peter* (1810-85), da. embedsmænd. Kgl. kabinetssekretær 1856-84. Udg. 1858-60 *Statistisk-Topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark i 5 bd.*, hvortil 1861-64 sluttede sig 2 bd. om Sønderjylland. Af værket, der var forbilledligt i sin art, udkom 2. udg. 1872-79, 3. udg. 1898-1906 og 4. udg. 1920-32.

'Trapa (lat.), d. s. s. hornred.

'Trapani, ital. by på V-Sicilien; 64 000 indb. (1936). Udvinning af havsalt.

trapez [-'pæts] (gr. *trapeza* bord), 1) *mat.*, en firkant, i hvilken eet par modstående sider er parallelle, 2) *sport*, træstang, openhængt i to parallelle tove; nu forældet gymnastikredskab.

trape'zius [-ts:] (nylat., af gr. *trapeza* bord), kappemuskel.

tra'pezkapitæ'l (af *trapez*, *mat.*), kapital af form som en omvendt pyramidestub i romansk stil med indskudte spidse trekanter, ofte anv. i da. middelald. arkit.

Trape'zunt, tidl. alm. europ. navneform for tyrk. Trabzon i NØ-Tyrkiet.

trappe, *arkit.*, skråtstillet forbindelsesled, bestående af en række trin. t udføres af natursten, tegsten, beton, jern el. træ som ligeløbs-t med 1, 2 el. 3 løb, kvartsvingst-, spindel-t, vindelt-m m. m. (Ill. se vindelttrape).

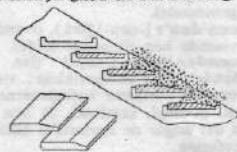
Trappe, *La* [la'trap], dal i Normandie; bergmt kloster (grl. 1140), hvor trappistordenen opstod 1663.

trappegavl, gotisk gavltype, hvis kam har tringlignende indskæringer, der kaldes kamtakker. Karakteristisk for da. landsbykirker.

'trappepolygo'n, d. s. s. histogram (ill. se aldersfordeling).

trapper ('*Otides*), orden af store, kraftige fugle. Hønselign., kort næb, bagt mangle, oftest brunspættede. Hannerne opfører danse i paringssted. Overvejende steppedyr. Hertil stort, dværgt og kravt.

trapperist, særlig form på risten i et fyrsted, bestående af vandkølede »trine«, hvor brændstift lægger sig på en sådan måde, at der bliver god lufttilførsel og mindre tilbøjelighed til sammenblanding.

trappers ['tråpərs] (eng: fældeopstillere), nordamer. jægere, der fanger pelsvildt i fælder og sakse.

trappeskiver, fl. sammenhængende remskiver af forsk. diameter; de anv. parvis således, at remmen løber på en lille skive på den ene og en stor på den anden t.

trap'pistordenen (af klosteret *Soligny-La-Trappe* i Normandiet), kat. munkeorden udgået fra cistercienserne 1663, siden 1892 selvstændig, strengt asketisk, rent vegetarisk, praktiserer tavshed, andagtsøvelser 11 timer i døgnet, stærkest i Frankrig.

Trasen'ti'n, smertestillende præparat fra den schw. kem. fabrik Ciba.

Trasi'me'ner-søen, ital. Lago Trasimeno [trazi'meno], 129 km² stor ital. sø, 140 km N f. Rom, 259 m o. h. Kendt fra romernes nederlag over for Hannibal 217 f. Kr.

Trás-os-Montes [traz us 'mõntəs], Portugals nordøstligste prov.; 10 784 km²; 502 000 indb. (1940).

trass (holl.), vulkansk tuff fra Eifel; anv. pulveriseret til mørtel.

tras'se're (ital: trække), trække en veksle (tratte) på en anden person, d. v. s. udstede en veksle, i hvis tekst udstederen (tras'sen'ten) opfordrer en anden til at betale vekslen. Den person, til hvem opfordringen rettes (tras'sa'ten), bliver først forpligtet i henhold til vekslen, når han har accepteret denne (i reglen ved at skrive sit navn over forsiden af tratten).

Tras'tevere (ital: hinsides Tiber), kvarter i Rom V f. Tiberen.

tratte (ital., egl: trukket (beløb)), trasseret veksle.

tratto'ria (ital. trattare beværtet), restaurant.

'trauma (gr.), læsion af enhver art, legemlig el. sjælelig; trau'ma'tisk, vedrørende t.

traumatisk neu'rose, hysterisk lidelse som følge af en legemlig læsion.

traumat(o)- (gr. traúma), sær-, volds-

Traun, 150 km l. biflod til Donau, fra Salzkammergut, gnm. Traunsee til Donau ned for Linz, Østrig.

Trausti ['trøysde], Jón, pseud. f. *Gudmundur Magnússon* (1873-1918), isl. forfatter, udd. som typograf. T er en livlig og fantasifuld fortæller, produktiv inden for alle genrer; hans noveller og romaner tilhører den bedste isl. realisme.

trav, gangart hos heste. Rent t har et svævningmoment, i hvilket inøet ben rører jorden. Rent regelmæssigt t har 2 hovslag, idet hesten sætter henh. venstre forben og højre bagben (»venstre diagonal«) el. højre forben og venstre bagben (»højre diagonal«) til jorden samtidig.

travaille [-'valjs] (fr. travail arbejde), en til et skib hørende, stærkt bygget båd til arbejdsbrug.

Travancore (eng. [trāvən'kə:li]), ind. *Tiruvānkūr*, indisk fyrstestat, tilsluttet Hindustān, på den sydl. del af Forindiens V-kyst; 19 800 km², 6 070 000 indb. (1941). Hovedstad: Trivandrum.

trave, sammenstilling af og mæleenhed for neg af korn (også brugt om langhalm, tagrer m. m.). I Jylland og på Fyn er l kornt i alm. 60 neg. på Sjælland 20 neg.

Trave ['tra:və], 112 km l. ty. flod; udspringer S f. Eutin, løber gnm. Lubeck og udmunder ved Travemünde i Lubecker Bucht. Forbundet med Elben ved Elbe-T-kanalen.

travée [-'ve] (fr., af lat. trabes bjælke), om enhed i bygningsværk, f. eks. tagtag, hvelvingsfag, brospand o. l.

Travemünde [tra:və'mynda], havnebydel i Lubeck (indlemmet 1913).

Traven ['tra:vən], Bruno, en række f. ukendt ty. forfatter. Har udg. en søkkelig romaner med front mod kapitalismen og forskerlighed for primitivismen og eksotisk miljø. *Das Totenschiff* (1926, da. 1931), *Die Brücke im Dschungel* (1929, da. 1936), *Ein General kommt aus dem Dschungel* (1939, mod diktatur).

Traventäl ['tra:vəntäl], ty. landsby nær Segeberg i Holsten; 18. 8. 1700 sluttedes her fred ml. Frederik 4. og Karl 12.; Danm. måtte give hertugen

af Gottorps lande tilbage til ham og trak sig ud af Store Nord. Krig.

travere (heste), små, lette hurtige heste-

racere, udviklet med særlig henblik på travløb. Avlen har sit hjemsted i Amerika, men drives også i adsk. andre lande.

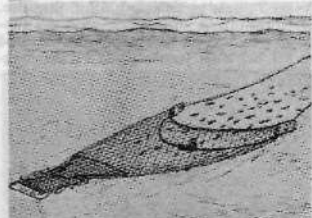
trav'ers (fr. af lat. *transversus* tværgående), tværvold, der skal mindske granaters sprængvirkning og hindre, at volde, grave o. l. langskydes.

traver'ti'n (ital. af lat. (*Iapis*) *Tiburinus* sten fra Tivoli), hård, men hullet, stribet kiledealk; anv. til vægbeklædning.

trave'sti' (ital. *travestre* egl. at forklæde), latterliggørelse af højtideligt poet. værk: det ædle indhold ikkledes en »lav« form; trave'ste're, latterliggørelse.

Travi'ata, La (ital: den vildfarne), opera af G. Verdi. Tekst efter Alexanders *Dumas d. Y.s roman »Kameliadamen«*. (Venezia 1853, Kbh. 1887).

trawl (da. [trau'l], eng. [trá:l]) (eng. trawl slæbe), slæbevold, der er hovedredskab for søgande fiskeri. På hver side af voddets munding er fastgjort en svern jær-

beslået træplade, skovlen (eng. otter, der for kaldet ottert). Svern wire som slæbetrosse fører fra fartøjet til skovlene, som under farten gnm. vandet står lodret, skærer skråt udefter og derved holder t-mundingen åben. - Daht-Vignerone t er en lettere bygget variant; skovlene er her forbundet med t-rosen. 30-70 m l. tove, hvorved redskabets spredsevne og fiskeevne forøges. - Silde-t kan arbejde oppe i vandmassen v. hj. af en 3. skovl, anbragt vandret i t-mundingen.

trawler ['traulər], damp- el. motordrevet fiskefartøj af anseelig størrelse, der fisker med trawl.

travløb, hestevæddeløb, hvor hesten bevæger sig i trav og trækker kusken i en sulky.

Traz-oz-Montes, ældre stavemåde for d. portug. prov. Trás-os-Montes.

Treasury ['træzəri] (eng: skatkammer), 1) titl. det eng. skatkammer, som forestodes af Lord High Treasurer; nu det eng. finansmin. Finansministeren har titlen Chancellor of the Exchequer. T kontrolleres formelt af en kommission (lords commissioners), hvori premiermin. sædvanlig (men ikke nødvendigvis) er First Lord of the T. 2) USAs finansministerium; mins. titel: Secretary of the T.

trebackssystem, forsvarstaktik i fodbold. Består i, at både backs og centerhalv er trukket tilbage i forsvar, hvilket giver bedre forsvarsmuligheder, men gør spillet mindre livligt. Har i nyere tid fortrængt tobackssystemet.

'Trebria (oldtidens 'Trebja), 93 km l. ital. flod fra De Liguriske Appenniner til Po; kendt fra Hannibals sejr over Romerne 218 f. Kr.

'trebe'n, d. s. s. buk.

Trebtsch-Lincoln ['træbitt-'lɪnkən], *Ignaz Timoteus* (1879-1943), international eventyrer af ungarsk fødsel. 1910 medl. af det eng. underhus (liberal). 1915 fiengslet i New York for afsløring af eng. stats-hemmeligheder. Senere i politisk aktivitet bl. a. i Tyskl., Kina og Afghanistan. Trak sig endelig tilbage som buddhistmunk i Kina. Udsendte 1931 *Der grösste Abenteuer des 20. Jahrhunderts*.

Třebitzký ['træbɪtski:], *Václav Beneš* (1849-84), čech. forfatter; skrev meget populære romaner og noveller med hist. motiver.

Třeboň ['træboŋj], ty. *Wittingau*, by i S-Čechy, berømt for sit karpedambrug; ca. 5000 indb.

Trebhani'ans 'Gallus, rom. kejser 251-53.

Trecento [-'tʃɛn-] (ital., egl. 300), alm. betegn. for det 14. årh. i Ital., navnlig om kunsten.

tredeling, vinklens, opgaven ved konstruktion at dele en vilkårlig vinkel i 3 lige store dele. Man har bevist, at konstruktionen ikke kan udføres alene ved anv. af passer og lineal.

trediedagsfeber, form for malaria.

tredie grads forhør, forhør med anv. af ulovlige midler (tortur o. l.) for at fremkalde en forklaring.

trediemandsløb el. *trediemandsretshandl*, aftale, hvorved der tillægges en anden person end parterne i aftalen en ret, f. eks. en livsforsikring, som en person tegner i et forsikringselskab til fordel for sin hustru.

Tredie Republik, i fr. hist. perioden fra Napoleon 3.s fald 1870 og vedtagelsen af den republ. forfatn. 1875 til sammenbruddet 1940. (1. Republik: 1792-1804, 2.: 1848-52).

Tredie Rige, Det, ty. *das dritte Reich*, betegn. for Hitlers Tyskl. modsat 1) tyrrom. rige, 962-1806, og 2) kejserriget 1871-1918. Titel på skrift af Moeller v. d. Bruck.

trediestand, i Frankr. før 1789 den del af befolk., der ikke var adelige el. gejstlige. I stenderforsaml. 1789 repræsenteredes t især af velstående borgere. 1789 var det t-repræsentanter, der beg. revolutionen ved at kræve fri forfatning.

treding, nydannet da. ord for drittel.

tredive tyranner, den 30 mands regering under Kritias, som styrtede demokratiet i Athen 404 f. Kr., forfulgte demokraterne, men blev selv styrtet 403.

Trediveårskrigen, eur. styrkt 1618-48. Forberedt ved spænding ml. Habsburg og Bourbon og dyb mistillid ml. religionspartierne i Tyskl., organiseret i Evangelisk Union og Katolsk Liga. 1618 rejste böhmerne sig i kamp mod kejserens katolske undertrykkelse, fik tilslutning af Fred. af Pfalz, unionens leder, valgt til böhm. konge, slået af ligehæren (Tilly) 1620 (Hvide Bjerg). Krigen fortsattes mod Pfalz; holl.-sp. krig udbrød 1621. 1625 søgte Christian 4. af Danm. at stande katolikernes fremgang, men blev slået (Lutter al Barenberg 1626, Tilly) og fik Jylland plyndret af d. kejserlige general Wallensteins tropper. Da Gustav Adolf af Sv. truede kejseren, opnåede Danm. 1629 fred uden afdelser. Fyrsterne, der frygtede kejserens og Wallensteins magtpolitik, fik Wallenstein styrtet 1630. S. å. landede Gustav Adolf i Pommern, slog 1631 Tilly ved Breitenfeld, trængte ned i Sydtyskl., standes af den genindsatte Wallenstein, faldt 1632 i sejrrikt slag ved Lützen. Wallenstein forsøgte fredspolitik, men blev afsat og myrdet 1634. Slået 1634 ved Nördlingen måtte svenskerne vige op til Østersøkysten, men 1635 erklærede Richelieu Span. krig, trængte i 1640erne frem i Sydtyskl.-land, mens svenskerne, kun afbrudt af Torstenssonfejden mod Danm. 1643-45, pressede på fra N. Bayern og kejseren måtte da slutte krigen ved den vestfalske fred 1648, der også endte den holl.-sp. krig. T-s resultat var øgning af Frankr.s magt og en stormagtsstilling for Sv., fuldendelse af ty. splittelse og ødelæggende hærangere. Krigen ml. Frankr.

og Span. fortsatte til pyrenærfreden 1659.

Tredje Standpunkt, Det, da. tidsskrift om kulturspørgsmål, litt. og politik. Grl. af Arne Sørensen. Udkom 1936-47.

tredebbelt binding, kem., binding ml. to kulstofatomer under forbrug af tre valenser fra hvert af dem. t findes f. eks. i acetylen $HC\equiv CH$.

tredekker (*Ca'pella 'media*), den største af da. bekkasinarter; nu sjældn i Danm., på træk.

Treene ['tre:na] el. *Trene*, biflod til Ejderen; udspringer S f. Frederiksborg, udmunder ved Frederiksstad.

tre'e'nighe'd (lat. *trinitas*), et af kirkefaderen Tertullian omkr. år 200 formuleret ord, der på paradoksmåde skal udtrykke det indbyrdes forhold ml. Faderen, Sønnen og Helligånden. Det gr. sprog havde kun ordet *trias* trehed, triade.

trefarvefotografi. Da det menneskelige øje opfatter alle farver som sammensat af tre grundfarver, kan enhver farvefoto. proces baseres på at registrere tre grundfarver. (Ill. se tavle Farver og Spektre).

trefasestrøm el. *trefase vekselstrøm*, strømmen i et trefaset vekselstrømssystem; strømme i de tre faseledninger er i fase forskudt $\frac{1}{3}$ periode for hinanden.

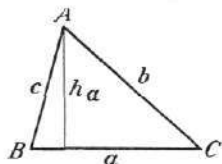
trefo'd (gr. *tripus*), trebenet understel f. rundbundet kar el. keddel på tre fastsiddende ben (trefo'skeddel); fra den tidl. oldtid alm. som kokekar. Kunstfærdige metal-t anv. som offerkar, votivgaver og som præmier i konkurrencer. Den delviske præstinde gav sine orakelsvar siddende på den hellige t.

trefoldighed, d. s. s. treenighed.

trehage (*Tri'gloch'in*), slægt af blomstersivfam. I Danm. kært t (T. på'lustris) med 3 delfrugter og strand t (T. maritima) med 6 delfrugter.

Treitschke ['tra'it'ʃka], *Heinrich von* (1834-96), ty. historiker. Knyttet t. Bismarck, rigsdagsm. 1871-84. Hovedværk om Tyskls mod. historie: *Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert* (1879-94) 5 bd., nationalistisk, preuss.-begejstret, lidet objektiv; grundlæggende for nyere ty. syn på Tyskls historie. Antisemit.

trekant, en plan figur begrænset af 3 rette linestykker, t-s sider, der sædvanligvis betegnes a, b og c. De støder sammen i vinkelspidserne A, B og C, hvor A ligger

over for a osv. t-s areal måles ved $\frac{1}{2} a \cdot h_a$ hvor højden h_a er den vinkelrette fra vinkelspiden A på siden a. I en trekant er vinkelsummen altid 180°. t kaldes spidsvinklet, retvinklet el. stumpvinklet, eftersom alle vinkler er spidse, een af dem er ret el. een af dem er stump, t kaldes ligebenet, når to sider og dermed to vinkler er lige store, og ligesidet, når alle tre sider og dermed alle vinkler er lige store. For en retvinklet trekant gælder den pythagoræiske læresætning.

Trekanten, 1) idrætsanlæg i Kbh., beligg. i trekanten, der dannes af Jagtvej og Nørre Alle. 2) *astron.*, stjernebilledet Trianglet.

trekanter, sandslebne sten af trekantet form.

trekantkobling el. *Δ-Kobling, elektrotekn.*, forbindelsesmåde for faserne i et trefaset system, hvor de 3 belastninger er forbundet i ring (trekant), mens de 3 faseledninger føres til samlingsstederne for de 3 belastninger.

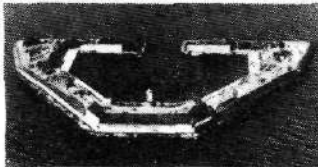
trekantstal, *mat.*, specielt tilfælde af figuralt.

Trekejsnerforbundet, den første sl. ml. kejsere af Tyskl., Rusl. og Østr., som det lykkedes Bismarck at tilvejebringe på en række møder af de tre kejsere 1872-84.

Trekejsnerslaget, slaget ved Austerlitz 2. 12. 1805, hvori Napoleon, Alexander af Rusl. og Frans I. af Østrig deltog.

treklæng, *mus.*, akkord, der består af prim, terts og kvint. En dur-t har stor terts, en mol-t lille terts.

Tre'kroner, et i 1922 nedlagt søfart ved Kbh., liggende ml. Refshaleen og Krone-

løbet (nordl. indsejling til Kbh.s havn). Første batterianlæg ved T blev anlagt 1713, det sidste fort T opførtes i 1850-60erne.

Tre kroner, 1) tårnet på Sthlm.s gl. slot; 2) valsemølle ved indløbet til Sthlm.

Trelawney [tri'lə'ni], *Edward John* (1792-1881), eng. officer og forfatter. Ven m. Byron og Shelley, om hvem han har skrevet i *Recollections of the Last Days of Shelley and Byron* (1858).

Trelde Næs ['trələ], halvø ml. Vejle Fjord og Lille-Bælt.

trelegemeproblemet, et af den celeste mekanik endnu ikke eksakt løste mangelgemeproblemer. t stiller den mat. opgave at beregne banerne for 3 legemer, der tiltrækker hinanden efter Newtons lov.

Trelleborg [-'bär], sv. købstad, S-Skåne; 17 000 indb. (1949). Kirke (13. årh.). Industri: sukker, maskiner, gumm. Færgerute til Sassnitz på Rügen.

Trellebor'g, befæstet anlæg fra vikingetidens slutn. beliggende i gafen ml. Vårby- og Tudeås sammenløb SV f. Slagelse. Et cirkelformet voldanlæg med portbninger i N, S, Ø og V omslutter en plads på ca. 1,5 ha, hvor tomterne af 16 stavbyg-

gede vikingehaller, 29,5 m l. og 8 m br. har ligget fire og fire sammen, dannende en stor kvadrat. Udenfor ringvolden er der påvist yderligere 15 haller af samme type, men lidt kortere, samt en gravplads, hvor 132 grave er undersøgt, alt omsluttet af en ydre befæstning med vold og grav.

Trems (gr: hul), diakritisk tegn (¨), der anbringes over den sidste af to sammenstående vokaler for at betegne, at den udtales selvstændigt, f. eks. aloë, hvor t over e viser, at de ikke må udtales ø.

Tremagtspagten, ty.-ital.-jap. defensiv alliance, sluttet i Berlin 27. 9. 1940. Japan anerkendte ty.-ital. førerstilling ved nyordn. i Eur., Tyskl.-ital. Japans stormagtsstilling i »det storasiaske område«. Hvis en af parterne angrebes af en stat, der ikke var indviklet i den da bestående eur. og kin.-jap. krig, ville de 2 andre hjælpe med alle midler. I tilf. af USA-indgriben mod Tyskl. måtte USA således regne med jap. angreb, hvorimod t efter øff. erklæringer ikke skulle være rettet mod Sovj., der samtidig sluttede traktat m. Japan og øff. havde venskabeligt forh. t. Tyskl. Tiltrådetes 1940-41 af Ungarn, Slovakiet, Rumænien, Bulg.; ligeledes af Jugoslavien, hvilket medførte kup i Beograd og krig mod Tyskl. apr. 1941. Udvidedes efter USA-s indtræden i krig til aftale om ikke at slutte separatfred, medførte derimod ikke jap.-sovj. krig.

tremarksmand, i ældre da. ret opr. en person, der mindst ejede 3 mark, hvilket

var forudsætning for at kunne være nævning; senere d. s. s. mindremand.

tremaster, søv., tremastet fuldrigger, bark el. skonnert.

Trembecki [træm'bætski], *Stanislaw* (ca. 1730-1812), po. forfatter. Repr. f. oplysningstidens klassicist. smag, fremragende stilist; voder, epistler, fabler og satirer.

tremilegrænsen, den sædv. grænse for en stats søterritorium.

Tremola, Val, apedal S f. Sankt Gott-hard-passet.

tremol'it (efter *Tremola*), hvid amfibol, $Ca_2Mg_3Si_8O_{22}(OH)_2$ forek. i kornet kalk. **tremolo** ['træ-] el. *tremo'lando* (ital. *tremolare* bæve), *mus.*, bæven, der består i, at samme node el. akkord gentages hurtigt og uafbrudt; *tremu'le're*, udføre en tremolo.

tremor (lat: skælven), *med.*, rysten.

tremu'lan't (ital. *tremolare* bæve), en i et orgels luftkanal anbragt klap, der sættes i bevægelse ved et registertræk, og som fremkalder en sitren el. bæven af tonen.

trench [træntʃ] (eng.), skyttegrav; *trench-coat* ['trænt'kəʊt], (militer) regnfrakke.

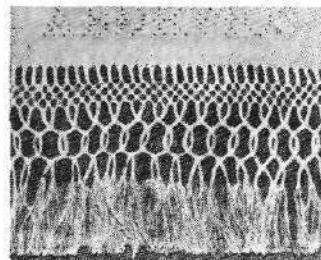
Tren'ckner, Carl Vilhelm (1824-91), da. orientalist, fra 1860 sproglærer ved væsenhuset i Kbh. Speciale: Pæli. Fra T stammer forsk. tekstudgaver, desuden grl. han det omfattende *Pæli-Leksikon*, hvis udgivelse påbegyndtes i 1924.

Trend [træn], kgl. jagttejendom S f. Løgstør. S. m. Trend Storskov (800 idr.)

1937 skænket dav. kronprins Frederik og kronprinsesse Ingrid som gave fra det danske folk. Bygn. taget i brug 1939.

trendefletning, no. *tirfletning* el. *tirfletting*, sv. *tråstfletning*, en kniplingsagtig flette teknik udført i det ved vævningen

tiloversblevne stykke rending. En hypotypisk forekomme afslutn. på almuens hvide syninger, især i forb. med dragværk.

Trendelenburg [-burk], *Adolf* (1802-72), ty. filosof, Modstander af Hegel. Skr. bl. a. *Logische Untersuchungen* (1840).

trendgarn (vistnok fra mnty.), ældre udtryk for kædegarn.

Trengganu (eng. [trɒŋ'gɑ:nu]), stat i Malaja, 13 080 km²; 211 000 indb. (1941).

Trenker ['træŋkər], *Luis* (f. 1893), ty. filminstruktør og -skuespiller, opr. ingeniør og bjergbestiger. Deb. som instruktør (1931) af og skuespiller (1926) i en række sensationsprægede friluftsfilm, efterhånden af nazistisk præg; »Germania« (1943).

trense (sp. *trenza* fletning, reb), let ring, som v. hj. af tynde remme fæstnes til skistavene lige over spidsen. Hindrer staven i at gå for dybt i sneen.

trensebid (sp. *trenza* fletning, reb), den for hesten behageligste form for bid. t er bevægeligt på midten og har i regler gen-nemlembede ringe i bidets ender. Anv. v. alm. ridning og altid til unge, utilredne heste, ved væddeløb og ved springning. Anv. t s. m. stangbid i et kandar, kaldes det bridon.

612

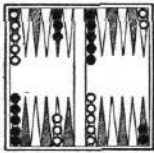
Trico'line, eng. varebetegn., d. s. s. bomuldspoplin.

trico'lore (fr. [triko'lɔ:r] trefarvet), alm. betegn. for det fr. flag, som er blå, hvidt og rødt i striber, parallelle med stængen. Alm. antages det, at t-s farver er sammensat af byen Paris' farver (rød og blå) og kongehusets hvide liljebanner; men sammensætningen er vistnok adskilligt ældre. Under Den Fr. Revolution blev t alm. som et af frihedens vigtigste symboler og blev derved Frankrigs nationalfarver. (Ill. se farvetavle Flag).

tricot charmeuse [trikofar'mø:s] (fr.), trikotagestof, nu oftest af kunstsilke; anv. især til dameundertøj, også til skjorter, bluser m. m. t fremstilles af to trådsystemer (hver masket dannes af 2 tråde); er ret mastefast. Stoffet ligner vævede stoffer. Må ikke forveksles med charmeuse.

trico'tine (fr.), 1) en kunstsilketricotvare til dameundertøj; næsten fortrængt af tricot charmeuse; 2) en kiperævset kamgarvsvar, der anv. til kjolestof.

tric trac (fr.), *tavlebord*, eng. *backgammon*, brætespil for 2 deltagere. Ved terningkast afgøres brikernes flytning. Spilles nu særlig i engelsktalende lande.

Tric trac bræt.

tricuspi'da'klap (tri- + lat. *cuspid* spids), anat., klap med tre flige ml. højre for-kammer og hjerte-kammer i hjertet.

tricykel (tri- + cykel), cykel m. 3 hjul. En spec. form for t, meget benyttet af invalider, drives frem med armene enten ved stangforbindelse til baghjulene el. ved kædetræk t. forhjulet.

Triden'ti'nerkonci'liet (efter byen *Tridentum*, lat. for *Trento*), rom-kat. reformkoncilium, fremkaldt af Reformationen, fungerede med afbrydelser 1545-47, 1551-52, 1562-63 i Trento i Tirol. Fastslog skriftens og traditionens ligestilling, gav Vulgata kanonisk gyldighed og anerkendte pavens absolutte overhøjhed, ophævede det første index; skabte derved det teoretiske grundlag for modreformationen. Beslutningerne stadfæstedes af paven 1564. For hele den nyere katolicisme var T ligeså afgørende som Reformationen for de evang. kirker.

'tri'el (*Bu'rhinus oedicnemus*), vadefugl. Kortnæbbet; høje, tykke ben. Steppefugl. Nu og da i Danmark.

tri'ennium (lat.), treår.

Tri'ent, ty. navn på Trento.

Tri'er [trir], fr. *Trèves* [træ:v], ty. by i Rheinland-Pfalz; 88 000 indb. (1939). Rom. ruiner (Porta nigra). Bet. handel med vin, alsidig industri. - Rom. koloni under Augustus (Augusta Treverorum); i 3.-4. årh. rom. kejserresidens; i middelald. bl. førende ty. ærkebispedømme (kurfyrstestill.). 1814-1946 preuss. Ca. 25% odelagt i 2. Verdenskrig.

'Tri'er, Ernst (1837-1893), da. højskoleforstander. Af jødisk slægt (døbt 3 år gl.). Cand. theol.; påvirkedes stærkt af Grundtvig og Kold; grl. 1865 Vallekilde Højskole. Hans stærke personlighed og lidnende fortællekunst blev af dyb bet. for mange af hans elever. (Portræt).

'Tri'er, Herman (1845-1925), da. pædagog, politiker. Skole- og kursustæller, leder af Studentersamfundets arbejderundervisning, udg. 1879-1903 »Vor Ungdom«. Folketingsm. 1884-87, 1890-1909 (Kbh.), landstingsm. 1909-25; Folketingets formand 1901-05; politisk knyttet til Rad. Venstre. Medl. af Kbh.s borgerrepræsentation 1893-1917, formand s. st. 1898-1907. Bidrog 1899 til forlig i storlockouten. (Portræt).

'Tri'er, Troels (f. 1879), da. maler; søn af Ernst T.; landskaber m. kvæg; *udmykn.* bl. a. i *Vallekilde Højskole* (1929).

trier'arch (triere + gr. *archein* styre), chef for en trierie; udrustede i d. gl. Athen på egen bekostning siket.

triere (gr. *trierês*), det vigtigste gr. krigsskib i 5.-4. årh. f. Kr., roet frem af tre rækker årepar over hinanden.

Ernst Trier. Herman Trier.

Tri'est, jugoslav. *Trst* [tarst], ital. *Trieste*, 1) frit område, omfattende en kyststrækning omkr. T-bugten ved grunden af halvøen Istrien; 356 000 indb. (1940), heraf 294 000 ital., 1382-1919 østrigsk, 1919-47 ital. 2) hovedstad i I; 263 000 indb. (1946). Var Italiens havn nr. 3 med stor industri: Jern, stål, skibsværfter, tekstiler, olie, sæbe, levnedsmidler m. m.

Historie. T blev rom. koloni under Vespasian; blandedes i middelalderen m. slavg. elementer; fra 1382 under Østr. Frihavn 1719, efth. hovedforbind. ml. Donauområdet og Middelhavet under Venezias tilbagegang, stærk fremgang efter jernbaneanlæg. Okt. 1918 rejste T-s ital. flertal sig mod østr. styre; 1919 til ital. Besattes 30. 4. 1945 af jugoslav. styrker, 3. 5. tillige af eng.; rømmet af Jugosl. efter skarp modsætning. 9. 6. Under fredsforhandl. rejste Jugosl. krav om T, hvilket mødte modstand hos USA og Engl., ikke ubetinget tilslut. hos Sovj. 1946 endes stormagternes udenrigsministre om at gøre T til fristad, hvilket indgik i Parisfreden 10. 2. 1947 trods fransk jugosl. protest. Det lykkedes ikke at enes om udpegelse af guvernør. For valg i Ital. foreslog USA, Engl. og Frankr. marts 1948, at T blev tilbagegivet til Italien.

Forfatning. Efter statut i tillæg til den ital. fredstraktat 10. 2. 1947 er T neutralt, demilitariseret område, fristad, garanteret af Sikkerhedsrådet, der ind sætter T-s guvernør (efter forhandl. m. Ital. og Jugoslav.); sidder 5 år, kan ikke være ital. el. jugosl.). Lovgiv. magt hos folkevalgt forsaml., der vælger regeringsråd, Demokrati fastlagt i statut. Strids-spørgsmål kan af guvernøren indankes for Sikkerhedsrådet.

'trifeny'lmeta'n (C₆H₅)₃CH, kulbrinte. t-skelettet genfindes i mange farvestoffer (t-farvestoffer).

trifenylnetanfarvestoffer er de ældste tjærefarvestoffer. De kan afledes af trifenylnkarbinol ved indførelse af såk. aukrokrome grupper. Foruden fuksin skal nævnes metylviolet, kristalviolet og malakitgrønt; t er basiske farvestoffer, der bl. a. farver tanninbejdet bomuld; ved indførelse af sulfonsyregrupper fås uldfarvestoffer. t er lidt lysægte.

'trifil (eng. *trifle* bagatel), en dessert af makron, frugt og flødeskum i lag.

Tri'folium (lat: treblad), d. s. s. kløver.

Tri'folium, Danm.s største andelsmejeri-virksomhed, oprettet 1898. Hovedmejeri-fabrik findes i Haslev, filialer i Dalmose (SV-Sjælland) og Maribo samt mælkeforsyning i Kbh. T, der særlig er kendt for sin osteproduktion, behandlede 1948 ca. 60 mill. kg mælk.

Tri'folium, gængs navn på det da. frøavlsfirma *Dansk Frøavls Kompagni og Markfrøkontoret (Trifolium) A/S*, oprettet 1872 som Foreningen til Fællesindkøb af Undersøgte Markfrø, som var den første da. forretning, der solgte frø efter analyse og ydede erstatning for mangler i frøets brugsværdi. Siden 1911 forsøgsarb. på Amagergård v. Tåstrup.

tri'forium (tri- + lat. *foris* dør), (række af) buer(r), gerne 3 dobbelt underdel, åbende sig fra en basilikal kirkes midtskib til galleri (t-galleri) over sideskibet.

'triga (lat. *trijuga*), trespand.

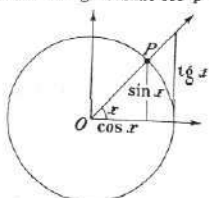
tri'geminus, nervus (lat: tredobbelt nerve), 6. hjernenerve, ansigtets føle-nerve.

'triglyceri'd (tri- + *glycerid*), normal ester af glycerin. Fedtstoffer er t.

tri'glyf (tri + *-glyf*), arkit., 3-delt prydeplade i dorisk bjælkeværk. (Ill. se dorisk stil).

trigonome'tri' (tri- + *-gon* + *-metri*), trekantsmåling; går ud på at finde ubekendte stykker i en trekant, når andre er givne. I disse beregninger indgår de trigonometriske funktioner af trekantens vinkler.

trigono'metriske funktioner, sinus, cosinus, tangens og cotangens af en vinkel x defineres således: med vinklens toppunkt O som begyndelsespunkt og dens højre ben som abscessakse lægges et koordinatsystem, i hvilket man tegner en cirkel med centrum O og radius 1. Cirklen skærer vinklens venstre ben i punktet P . Ved cosinus og sinus af vinklen x (skrives $\cos x$ og $\sin x$) forstås henholdsvis abscedse og ordinat for punktet

P . Endvidere er tangens af x (skrives $\tan x$) lig med $\frac{\sin x}{\cos x}$ og cotangens af x

(skrives $\cot x$) lig med $\frac{1}{\tan x}$. Det grafiske billede af funktionen $y = \sin x$ kaldes sinus-kurve el. sinusoid.

trigonometriske ligninger, ligninger, i hvilke indgår trigonometriske funktioner af de ubekendte.

trigonometrisk række el. *Fourier-række*, en uendelig række af former $a_0 + a_1 \cos x + b_1 \sin x + a_2 \cos 2x + b_2 \sin 2x + \dots$ hvor $a_0, a_1, b_1, a_2, b_2, \dots$ er konstanter og x en variabel. Enhver periodisk funktion kan fremstilles som t (harmonisk analyse).

trigonometrisk station, betegn. for geodætiske *fikspunkter* i terrænet. Postamentet og et mindre areal om t er fredet. Beliggenheden af t bestemmes ved triangulation og angives ved geogr. el. retvinklede koordinater.

tri'kin' (gr. *trichinos* hår-), *Trichi'nella spiralis*, ganske lille rundorm. Forekommer som kønsmoden i tarmen hos pattedyr. Den befrugtede hun bærer sig ind i tarmvæggen, hvor der nogle hundrede levende unger, der m. blod føres ud i muskulaturen, hvor de indkapsles sig i en ca. 1/2 mm stor citronformet kalkkapsel. Herved ødelægges en del muskulatur. Den indkapslede t kan leve i årevis. Når ukogt kod, der indeholder t, spises, opløses kapslen, hvorpå de frigjorte t udvikles til kønsmodenhed. t kan frembringe meget alvorlige, undertiden dødelige sygdomstilstande. I Danmark er t uddykket gnm. omhyggelig kontrol, men i adsk. lande forekommer t ret hyppigt. Mennesker får den oftest ved at spise utilstrækkeligt kogt svinekad. t findes iøvrigt ofte hos rovdyr og rotter.

Trikiner i svinekad.

tri'kitter (*tricho-*, *miner-*), hårformede krystalitter.

'Trikkala, gr. provinshovedstad og handelsby i Thessalien; ca. 19 000 indb.

tri'klin'e system (tri- + *klinein* bøj), krystalssystem med 3

Triklin krystal.

lyse lange akser, der danner skæve vinkler med hinanden. Krystallerne har et skævt udsende.

'triklo'reddikesyre, C₁₄COOH, stærk syre, hvide krystaller, anv. i med. som ætsemiddel.

'triklo'rætyle'n, C_2HCl_3 , farveløst væske, udmærket opløsningsmiddel for harpiks, fedtstoffer osv. t er ikke brændbar.

trikot [-'ko] (fr. *tricot* strikke), stramt-siddende beklædning.

trikotage [-'ta:ʃa] (fr. *tricot* strikke), strikkede tekstilvarer. På grund af t-s løse maskenet er stoffet meget elastisk og derved velegnet til undertøj, strømper o. l. t kan fremstilles ved hånd- el. maskinstrikning, nu mest ved sidste. Ved maskinstrikket t skelnes ml. *ku'le'varer* og *kædevarer*. Kulevarer dannes i tværløbende maskerækker af en enkelt tråd. Ved kædevarer arbejdes med tår. side-løbende kædestråde i varens længderetning følgende en zig-zag-linie. Kædevarer er ret maskefaste. (Ill.).

tri'lemma (tri- + -lemma), valg ml. 3 muligheder.

trille, en mus. forsiring, der består i en hurtig vekseln ml. en hovednode og den en halv el. hel tone højere beliggende node. (Ill. se efterslag).

trilling, i poker 3 kort af samme værdi.

triflinger, 3 fostre i eet svangerskab. Af 5000 fødsler er gnmstl. 1 triflingefødsel.

trilli'o'n (tri tre, nemlig 3. potens af en million), en million billioner, 10^{18} (d. v. s. ettal med 18 nuller). I Frankrig og USA d. s. s. billion, 10^{12} .

trilo'bitter (tri- + gr. *lobos* lap), uddødd leddyrggruppe hvis ryg-panser ved længdefurer er tredelt. Efter et hovedskjold oftest med 2 sammensatte øjne findes 6-42 kropslid, hver med et par lemmer og gæller på undersiden, endelig et større el. mindre hale-skjold. Kambrium til perm, hyppigst i ordo-vcium og gotlandium. Vigtige ledeforsætninger.

trilo'gi' (gr.), trehed, litt. værk i 3 relativt selvstændige dele, som dog udgør en helhed.

tri'mester (fr., fra lat.), et tidsrum af tre måneder.

tri'me'ter (gr.), i antik metrik et vers, bestående af 3 dipodier (dobbeltsfodder). Jambisk t vigtigste versmåle i den gr. tragedie. Overført til vesteur. sprog ofte tungt og stift.

trimety'lami'n $(CH_3)_3N$, ildelugtende luftart, kp. $3,5^\circ$. Sildeledes særegne lugt skyldes t.

trimklap (eng. *trim* bringe på ret køl), en langs bagkanten af flyvemaskinens rolflader (højderor, sideror og balanceklapper) anbragt bevægelig klap, der er indstillelig fra forersædet. Med t kan man justere rolfladernes neutralstilling, således at styregrejet er ubelastet under lugeudflyvning.

trimme (eng. *trim* bringe i orden), 1) foretage justeringer på maskiner o. l.; 2) for andre et skibs balance (styringsstighed) ved fyldning og tømming af ballast- el. trimtanke; 3) i fældetiden at fjerne døde hår fra ruhårede hunde.

trimmer (eng. *trim* bringe i orden), lille variabel kondensator i radiomodtager.

trimor'fi' (tri- + -morfi), evnen hos et stof til at kunne krystalisere i 3 forsk. former.

tri'mūrti (sanskrit: Treenhed), hinduismens treenhed, guderne Brahma, Vishnu og Giva, idet Brahma opfattes som verdens skaber, Vishnu som dens opretholder og Giva som dens ødelægger.

Trincomalee (eng. [triŋkama'li:] el. singhal. *Tirikunāmala*, by på NØ-Ceylon; ca. 40 000 indb. Siden 1938 stofslæstation.

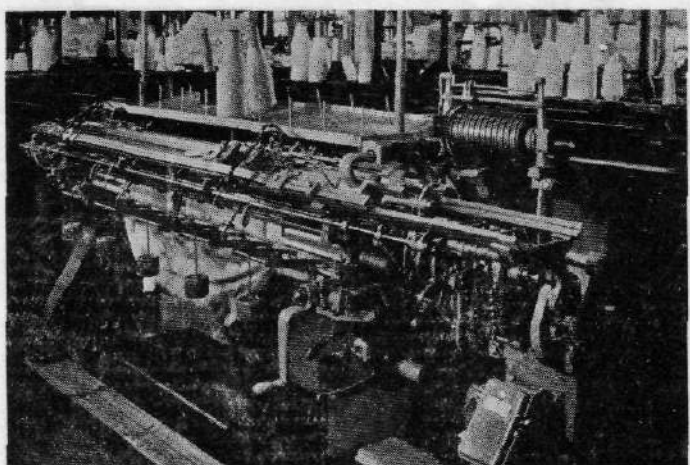
Trindal ['tren'ɑl], navn på fl. grunde i da. farvande, bl. a. Læso T.

Trindhøj, ældre bronzealderhøj i Ribe amt, udgrævet 1862. Herfra fire egekiste-grave med en fuldstændig bevaret mandsdragt.

Trine (ty.), kvindenavn, af Katarina.

Trine ['train], *Ralph Waldo* (f. 1866), amer. filosof. Forkæmper for en af Fichte på virket idealistisk livsførelse.

Trinidad (bras. *Trindade* [tri'ɔadi]), ubeboet brasiliansk vulkano i sydl. Atlanten-hav 20° s. br. 30° v. l.

Helautomatisk fladstrikkemaskine med dobbelt system til fremstilling af trikotage. Da alle omskiftninger sker automatisk, kan en arbejder betjene fl. maskiner ad gangen.

Trinidad and Tobago ['trinidad and to'beigou], brit. kronkoloni ved Vene-zuelas kyst, adskilt fra denne ved den lavvandede Paria-bugt. De to øer er tils. 5100 km^2 med 558 000 indb. (1945). Hovedstad: Port-of-Spain ved Paria-bugten. T er opfyldt af flere V-Ø for-løbende bjergkæder. På V-siden af T findes den 36 ha store asfaltø, Pitch Lake, omgivet af dyndvulkaner. Klimatet er tropisk; NØ-passat hele året. Over halvdel af befolk. er negre og mul-ater og henvend $1/3$ indiske kulier. De vigtigste eksportvarer er: sukker (prod. 1945: 109 000 t), kakao, olie (1947: 3 mill. t) samt asfalt (1946: 94 000 t). Eng. fra 1802. 1941 forpagtede USA mil. støttepunkter på T.

Trinidad asfalt, naturlig asfalt fra asfalt-søen på Trinidad.

trini'tariere (lat. *trinitas* treenhed), kannikeorden, stiftet 1198 for at løskøbe kristne i muhamedansk fangenskab.

trini'tarisk, vedrørende triniteten.

trini'tatis (lat.), genitiv af trinitas, tre-ehed.

trini'tatisfest, kirkefest for Treenheden, fejres fra 8. årh. 1260 henlagt til søndag efter pinse. Den evang. kirke har ingen t, men benævner søndage til advent trinitatissøndage (højst 27).

Trinitatis Kirke, kirke i Kbh., sammenbygget med Rundetårn, opført 1637-57 som studenterkirke, fra 1683 alm. sognekirke; brændt s. m. det på kirkeløftet opbevarede kostbare univ.s bibliotek ved Kbh.s brand 1728; påny indviet 1731. Kirkeløftet husede et nyt univ.bibl. 1730-1861, Oldnordisk Museum 1807-32, fra 1930 astron.-hist. saml.

trini'tet' (lat.), treenhed.

'trinitro'feno'l (tri- + gr. *nitron* soda + *fenol*), pikrinsyre.

'trinitrotolu'o'l, d. s. s. trotyl.

Trinity Bay ['triniti 'bæi], 100 km l. fjord på Newfoundland's N-kyst med fiskerihavnen Trinity.

Trinity College ['triniti 'kɑ:li:dʒ] (eng. *trinity* treenhed), kollegium i 1) Cambridge (grl. 1546; berømte elever: Bacon, Newton, Byron, Tennyson); 2) Oxford (grl. 1554-55); 3) Dublin (grl. 1591).

Tri'nucleus [-'kle-us] (tri- + lat. *nucleus* kærne), slægt af små trilobitter med stort hoved med bred punkteret kant og lange kindtørne. Ordovicium.

trinucleusskifer, ordovicisk lerskifer fra Bornholm og Sverige med trilobiten *Trinucleus* o. a.

'trio (ital., af lat. *tres* tre), 1) musikstykke for tre instrumenter, 2) midterdelen i en scherzo, menuet el. lign.

tri'ode (tri- + gr. *hodos* vej), elektronør med glødetråd, gitter og anode.

tri'o'l (tri-), en nodegruppe på tre lige lange noder i en tidsenhed, der normalt skulle have været todelt.

tri'ole'i'n (tri- + lat. *oleum* olie), $C_{19}H_{33}$ ($C_{17}H_{33}COO$)₂, oliesyrens glycerinester, hovedbestanddelen af mange Bydende fedtstoffer.

Triole't [tri'olæ], *Elsa*, fr. forfatterinde, g. m. Louis Aragon; deltog i modstandsbevægelsen; fik 1945 Goncourt-prisen for novellesamlingen *Le premier accroc coûte deux cents francs* (1945; da. *Den Første Rift Koster 200 Francs* 1947).

tri'o'na'l, metyl-sulfonal. Anv. som sove-middel; overdreven anv. kan fremkalde porfyri.

tri'ose, kulhydrat indeholdende 3 iltatomer.

'triosonate, sonate, der er skrevet for to ligestillede sopraninstrumenter (violiner, fløjter, oboer) og en continuoestemme, der udføres af et basinstrument (cello, fagot) og et udfyldende tasteinstrument (cembalo, orgel).

trip (eng.), lille rejse, udflugt.

'tripalmi'ti'n, $C_{15}H_{25}(C_{15}H_{31}COO)_2$, palmitinsyrens glycerinester. Bestanddel af mange fedtstoffer.

'tripchar'ter [-'ʃar-] (eng. *trip* rejse + *charter* kontrakt; befragtning), søv., certeparti for en bestemt rejse i modsætning til time-charter (tidsbefragtning).

tripel-, (lat. *triplex* tredobbelt), tredobbelt, tredelt.

'tripelfuga, fuga med tre temaer.

'tripelpunkt angiver de værdier af tryk og temp., ved hvilke et stof kan eksistere samtidig i fast, flydende og luftformig tilstandsform. For vand svarer t til et tryk på 4,6 mm kviksølv og en temp. på $0,0075^\circ \text{C}$.

tripeltakt (tripel- + takt), tredelt takt.

Tri'pitaka (sanskrit), d. s. s. Tipitaka (påli).

triple- (lat. *triplex* tredobbelt), tredobbelt, tredelt.

triplealliance, forbund ml. 3 stater. Især om defensivt forbund ml. Tyskl. og Østrig-Ungarn 1879, tiltrådt af Ital. 1882. Svækket efter 1900, da Ital. ikke kunne gå imod det øst. tyskfjendt. Engl., sprængt 1915 ved Ital.s krigserklæring til Østr.

Triple-Entente [-a'ɔ'ta-], forståelse ml. Engl.-Frankr.-Rusl. i fælles modsætn. til Tyskl. for 1914, bestod til Rusl.s sammenbrud 1917-18.

triplesec ['triplæsek] (fr: tredobbelt tør), betegn. for, at likør (spec. f. eks. Curaçao) er ret tørre.

triplet kaldes en gruppe af tre sammenhørende spektrallinier.

triplo'i'd, trefold; *biol.*, individ med tre kromosomsæt i stedet for to.

'Tripoli (gr. *Tripolis* tre byer) (arab. *Tarābulus el Gharb*), hovedstad og havneby i Libyen; 108 000 indb. (1938), deraf 39 000 italienere. Tidl. hovedstad i det tyrk. barbaersk fyrstedømme T. Vigtigste basis for Aksemagternes operationer i N-Afr. 1940-43, rommet af Rommel 23. 1. 1943.

Trípolis, hovedstad i den gr. prov. Arkadia midt på Peloponnes; 14 000 indb. (1938). Handelsby.

Trípolis, arab. *Tarabulus esh Sham*, havneby i Libanon; 72 000 indb. (1943). Olieeksport (ledning fra Kirkúk i Irak). Jernbaner til Haifa, Beirut og Homs.

Trípoli'tania, den vestl. del af Libyen.

Trípolje-kulturen, sydøsteur. stenalderkultur, navngivet efter de første fund ved Trípolje (nu: Komsomol) S f. Kijev. Har keramik med malede spiraler og gurlander.

Tríppel, *Alexander* (1744–93), schw. billedhugger. Udd. i London og Kbh., virkede senere i Rom og Schweiz. Har bl. a. udført en *Buste af Goethe* (Weimar).

Tríppelse (efter *Trípolis*, hvor jordarten findes), knust polerskifer (pudsemiddel). Ægte t er en diatoméjord. Som surrogat anv. fint mergel, pimpsten, kulasker osv.

-tríp'si' (gr. *tribein* gnide), gnidning.

Tríp'tolemos, i gr. rel. en heros hørende til Demeters kult i Eleusis, repr. folket i kulten.

tríp, trap, træsko, brætspil hvor det gælder om at få sine 3 brikker til at stå på rad.

tríptychon [-kon] (gr. trefoldet), tredelt maleri, altertavle m. midterparti og to fløje (et alterskab).

tríptyque [-tik] (fr.), taldpasserseddell, der i 1 år fritager et motorkøretøjs fører for at betale told ved passage over grænsen m. hjemlandet og et naboland. t udstedes i Danmark af FDM, KDAK.

tríquetrum [-kve;-] (lat; trekant), 1) *arkit.*, d. s. s. triskele; 2) *astron.*, i oldtiden benyttet astron. instrument (også kaldet *parallaktisk lineal*), anv. til måling af himmellegemers højde.

trí'skele (gr. treben), ornament el. figur, bestående af 3 vinkelbøjede el. runde linier udgående fra et centrum el., i naturalistisk form, af 3 bøjede ben heftet på samme hofte. Af orient. opr., alm. i ældre gr. kunst (f. eks. som skjold- og møntemblem), derfra optaget i rom., germ. og keltisk ornamentik.

trísmegistos (gr.), den trefold store, tilnavn til Hermes, hovedguddommen i de sák. hermetiske skrifter.

trísserwerk, talje bestående af et højsetov, der er lagt over 2 el. fl. tovskeiver i en fast ophængt blok og en i tovet hængende underblok, der bærer byrden.

Tríssino, *Giovanni Giorgio* (1478–1550), ital. digter. Skrev bl. a. heltedigtet *L'Italia liberata dai Goti* (1547–48) og tragedien *Sofonisbe* (1515), hvor han ønskede at genopvække den gr. kunstartegrede på ital. Fik stor bet. for senrenæssansens digtekunst.

Trístan, keltisk sagnhel, og hans elskede, Isolde, optræder i to fr. digte fra 12. årh., der senere fik vid udbredelse gnm. overs. og bearbejdesler. – Trístan og Isolde, musikdrama af Rich. Wagner (1865).

Trístan da Cunha ['tristánda: 'ku:njə], brit. øgruppe i den sydl. del af Atlanterhavet, omfattende 4 vulkanøer (i alt 117 km²), hvoraf selve T er 2300 m høj, 55 km i omkreds og har 224 indb. (1945), som er efterkommere af brit. søfolk og hottentotter. Opdaget 1506 af portugisiseren Tristão da C. Brit. 1816. I april 1942 fik T stilling som et krigsskib i den brit. flåde under navnet H. M. S. Atlantic Isle og fik militær besætning. Vigtig meteor. station og radiostation.

trísteari'n, C₂₁H₃₅(C₁₇H₂₉COO)₃, stearin-syre's glycerinester. Bestanddel af mange fedtstoffer.

trístease [-'stæs] (fr., af lat. *tristis* sørgelig), tristhed, bedrøvelse, sørgmodighed.

tríte'isme (*tri- + teisme*), antagelsen af, at Faderen, Sønnen og Helligånden er tre guddomsvesener.

Tríticum (lat.), *bot.*, hvede.

Triton, i gr. rel. en havguddom, søn af Poseidon, fremstillet som et menneske med underkrop som en fisk; i ældre tid med en delfin og et drikkehorn, senere blæsende i et horn dannet af et langt snoet sneglehus.

T. F. Troels-Lund. Herluf Trolle.

Triton, Svømmeklubber, Kbh., en af Danms førende svømmeklubber, især dominerende i vandpol, hvori klubben har været danmarksmester siden stiftelsen i 1935. 1948: ca. 350 aktive, ca. 35 passive medl.

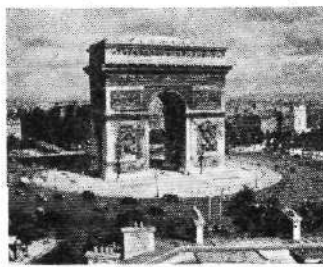
Trít'onia, slægt af Irisfam. 50 arter fra Afr. Nogle arter dyrkes som prydblanter under navn af Montbretia.

trítionshorn (*Chauronia*), store forgælle-snegle. Skallen m. knudebesatte længderibber. Af romerne anv. som krigstrompet.

trítionus (gr.) *mus.*, et interval på tre heltoner (= en forstørret kvart, f. eks. f-h), meget skarp dissonans.

trí'umf (lat. *triumfus*), den sejrige rom. felterhes tak til guderne (oftest Jupiter på Capitolium) for sejren, hvori hele hæren med fanger og bytte normalt deltog i højtidelig t-tog.

tríumfbue, 1) monumental mindeport m. en el. fl. gennemgange. De sidste er rom., i selve Rom bl. a. Titus' og Konstantins t; Tríumfbuen i Paris, fr.

l'Arc de Triomphe, på Place de l'Étoile (se ill.), er opført 1806–36 til ære for de kejserlige hæere efter Chalgrins tegninger. Højden er 49,54 m, bredden 44,82 m, selve buens højde 29,12 m. Bl. de relieffer, der smykker den, er François Rudes apoteose til marseillaisen. Under hvelvingen findes siden 1920 Den Ukendte Soldats Grav. 2) korbue, skillebue m. en kirkis kor og skib (opr. ofte m. billede af Kristus som den triumferende frelser).

tríumfkrucifiks, stort krucifiks hængende under en kirkes tríumfbue; i kæder el. stående på tværbjælke.

tríumvira't (lat. *triumvíratus* af *trítre + vir* mand), tremandskommission i det gl. Rom; især navn på to magtaverforbund: 1. t 60 f. Kr. m. Cæsar, Pompeius og Crassus og 2. t 43 f. Kr. m. Antonius, Octavian og Lepidus.

tríumvír'er, medlem(mer) af et tríumvirat.

tríval'en't (*tri- + lat. valens* gældende), kem., tregydlig, havende 3 valenser.

Trívandapuram ['trívándrəm], ind. *Trívánandapuram*, hovedstad i fyrrestaten Travancore, på Malabarkysten; 128 000 indb. (1941). Berømt tempel.

trívial't (fr. af lat.), hverdagslig, kedelig, banal, forslidt; trívial'te't, kedsommelighed, hverdagsagtighed, banalitet.

trí'vium (lat: trevejen), i middelalderen betegn. for de tre laveste af de 7 friv kunstner: grammatik, retorik og dialektik. De fire højeste danner kvadrivium.

tríætyano'lami'n (HOC₂H₃)₂N, tyktflydende vædske. Tilsettes sæber, kosmetiske artikler og kunstharpiks som emulgerings- og blodgøringsmiddel.

trí'r (fr. *trier* sortere), en sorteremaskine, anv. i landbruget til sortering efter materialets form. En t kan bestå af en skråliggende, roterende tromle m. fordybninger i indersiden, hvori de korn, der skal

frasorteres, bliver liggende længere end de øvrige og derfor kan opsamles for sig i en rende inden i tromlen. V. hj. af t kan man sortere klinte fra hvede, kiddike fra byg og havre, knækkede korn fra hele, ærter og vikker fra blandkorn osv.

Trnava ['tr:nava], ung. *Nagyüzombat*, slovak. by NØ f. Bratislava; 24 000 indb. (1930). Bryggerier, sukkerfabrikker. Handel med landbrugsprodukter.

Tr'novo, anden stavemåde for Tárnovo. **tro**, 1) *rel. hist.*, i de individualistiske kulturers rel. i alm. en personlig tilegnelse, gnm. følelse, af forud givne, oftest forstands-mæssigt prægede rel. læresætninger; 2) i den kristne dogmatik det rel. udtryk for menneskets forhold til Gud i tillid og hengivenhed, menneskets reaktion ovf. Guds nåde og kærlighed. Man har skelnet m. t som trosindhold el. antagelsen af bestemte meninger og t som trosforhold el. tillid. Ifg. prot. opfattelse frelses mennesket ved t alene, if. kat. opfattelse tillige ved gerninger.

Tr'oas (gr. Tró'ás), oldgr. navn for den halvø i NV-Lilleasien, hvor Troja lå.

Trobríand [troubri:ánd], øgruppe N f. Ny Guinea's østl. ende (til Papua).

Trocadéro, højdedrag på højre Seinedren i Paris, opkaldt efter den sydspanske fæstning T erobret 1823. 1878–1935 lå på T Palais de T.

trocar't [-'kar'ti] fr. [-'kar:] (fr. trekant instrument), tyk kanyl med mandrin til tømning af vædske fra hulrum i legemet.

trochanter [-'k-] (gr.), fremspring på lærbenet.

trochilus ['tro'ki-], *arkit.*, hulel ring-led i sølblebas.

trochiscus [-'ki-] (lat. af gr. *trochiskós* lille hjul), d. s. s. pastil.

trochophora [-'ko-] (gr. *trochós* hjul + *forós* bærende), Havbørsteormenes larver. Ofte kugleformede m. fimrehår.

trochæ, tidl. stavemåde for trokæ.

trocto'lit [-kt-] (gr. *tróktés* gnaver + *-liti*) el. *forelsten*, en slags gabbro bestående af olivin og plagioklas.

trods, udslag af selvhævdelse, som ytrer sig i stærk modstand mod andre menneskers viljestilkendigelser, befalinger el. andre tvangsmåder.

trodsalder, den periode omkr. 3 års alderen, hvor barnets selvhævdelse mærkbart tiltager og giver sig udslag i trods.

Tró'els-Lund, *Troels Frederik* (1840–1921), da. historiker. Udg. 1879–1901 14 binds-værket *Dagligt Liv i Norden i Det 16. Arhundrede*; epokegørende ved bred skildring af kulturhistorien m. dybtgående indleven i tidl. tiders tankesæt, parret m. T-s egne synspunkter f. religionshistorie. Skildring af da. åndsliv i l. halvdel af 19. årh. i *Bækkehøj og Solbjerg* 1–3 (1920–22); erindringer udg. 1924. (Portræt.)

Troelstra ['tru:u-], *Pieter* (1860–1930), holl. soc. dem. Dannede 1894 Holl. Soc. dem. Parti, som T ledede til 1925 i meget moderat ånd; arb. f. bevarelse af neutraliteten, deltog i socialistisk kongres i Sthlm. 1917. Dr. jur.; írissk lyriker.

Tróense, skipperby og ladeplads på NØ-Tåsinge; 644 indb. (1945).

tró'er (gr. 'Tróes), indb. på Troas i fgrg. tid.

-tró'f (gr. *trófós* en, der ernærer), der ernærer sig.

-tró'fi' (gr. *trófē* ernæring), ernæring.

tró'fisk centrum (gr. *trófē* ernæring); en nervetråd er en celle, hvoraf nervetræden er en udløber.

trófoneu'roser (gr. *trófē* ernæring + *neurose*), lidelser i nervesystemet, hvorved der kommer forstyrrelser i vævets ernæringstilstand og vækst, navnlig svind af vævene.

tró'fæ' (gr. *trópē* (fjendens) flugt), sejrsmånde; bytte (især våben og faner).

tró'glo'dyt (gr.), huleboer.

tró'go'ner (gr. *tróglein* gnaver), orden af trop., ofte brogede fugle. 1. og 2. tå bagudrettede. Hertil seque.

tró, háb og kærlighed, citat fra l. Kor. 13.13. Verset lyder: Så bliver da tró, háb og kærlighed, disse tre; men størst iblandt disse er kærlighed.

tró'fi't (efter italieneren Domenico Troili,

Trísserwerk.

at vinde 66 points, før modstanderne får stik.

Trommesalen, kbh. gade, Vesterbo. Kvægtorv, hvor marked åbnedes med trommeslag, fra 1670'erne til 1879.

trommesprog, udsendelse af meddelelser ved trommeslag, kendes fra naturfolk i Oceanien, Amer. og Afrika.

trommesyge (*tympanitis* el. *meteorismus*), en hos drovtyggere (og navnlig kvæget) forekommende akut el. kronisk luftudspilning af vommen enten p. gr. af abnorm gæring af vomindeholdet, læmelse af vommuskulaturen el. p. gr. af mek. hindringer for luftens oprøben.

Tromp, *Cornelis* (1629-91), holl. admiral, søn af M. T. Kæmpede mod Engl. 1652-54, 1665-67, hævdede holl. sømagt under krigen 1672. 1676-78 øverstkommand. f. da. flåde under Skånske Krig, kæmpede dygtigt, men forstod ikke at samarbejde med Niels Juel.

Tromp, *Maarten* (1597-1653), holl. admiral. Slog Span. 1639; kæmpede fra 1652 mod Engl., slog Blake 1652, faldt i nederlag ved Scheveningen.

trompe [trɔ̃p] (fr., egl. horn), ark., bærende murp. af halvcirkulær form med krum underside; anv. indv. som over-

gangsled fra polygonal underbygn. til kuppel, udv. på murhjørner som støtte for udkragede småtårne m. m. Samme funktion som pendentiv.

tromp'e't (fr.), messingblæseinstrument af

gl. opr. Klanger en lys og festlig, og omfatter er to oktaver i sopran el. alt-lejt. Ventil indførtes ca. 1830-40.

trompetdyr (*Stentor*), ret store infusionsdyr med tragformet legeme. Sidder ofte fast m. den stærkt tilspidsede ene ende. Ferskvand.

tromp'e'terfugle (*Pso'phiae*), sydamer. fugle, beslagtet med traner. Kortnæbbede, mørkfarvede.

trompetsnegl, d. s. s. konk.

trompettræ (*Cecropia*), slægt af morbærfam. Træer fra trop. Amer. med kamret marv, der ofte bebos af myrer. Indianerne benytter den udhulede stamme til musikinstrument.

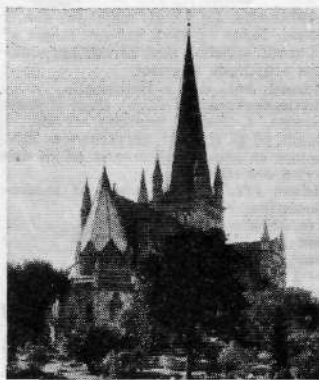
Troms [troms], fylke i N-Norge; 26 017 km²; 113 000 indb. (1946). T består dels af et af fjorde (Lynsfjorden, Balsfjorden m. fl.) indskåret fastland, dels af talrige øer, hvoraf mange (bl. a. Senja og Kvaløer) er meget store. Både øerne og fastlandet har høje, enkelte steder sneklædte fjelde (højest er Jekkevarv, 1915 m.). Fiskeri er det vigtigste erhverv. Een købstad: Tromsø.

Tromsø ['tromsø], no. købstad (fra 1794), Troms, på øen Tromsøy; 11 000 indb. (1946). Nordlysobservatorium, meteor. og jordmagnetisk observatorium. Industri (skibe, hermetik). Midtpunkt for ishavstrafikken og skibsfarten på Svalbard, hjemsted for en anselig fisker- og handelsflåde.

Tromsø stift ['tromsø], tidl. navn på Hålogaland bispedømme.

Tromøy ['tromøi], frugtbar no. ø, Ø f. Arendal; 28 km²; 2650 indb. (1946).

Trondheim ['trondheim, 'trån-], norsk by, hovedstad i Sør-Trøndelag, på S-siden af Trondheimsfjorden v. mundingen af Nidelva; 56 500 indb. (1946), bygninger: Nidaros Domkirke, Erkebisppegården (12. årh.). Vår Fru Kirke, Stiftsgården (1774-76), Videnskapskapskabet bygn., Kunstindustrimuseet, Kristiansten festning (ca.

Nidaros Domkirke.

1681), Norges Tekniske Højskole (grl. 1910). Industrien er ret betydelig. Eksporten omfatter træ, fisk og industrivarer. T er endepunkt for Hovedbanen-Dovrebanen og udgangspunkt for Meråkerbanen med Nordlandsbanen. - *Historie*. T er en af Norges ældste byer. Her afholdtes Trondelagens ting, Øretting. T menes grl. først af Olav Trygvason 997 og for anden gang af Olav den Hellige 1016. Efter at sidstn. var ophøjet til helgen, blev T hurtigt et kulturelt og statsligt midtpunkt: 1152-1537 erkebispesæde og en tid kongernes residens. T-s opr. navn (til ca. 1400) var Nidaros, derefter Trondhjem; 1929 om døbtes T til Nidaros, og 1931 til T. I den senere middelalder erobrede Bergen det meste af handelen fra T. Fra midten af 19. årh. stærk vækst. Efter sabotage erklærede Terboven 6. 10. 1942 T-egnen i undtagelsestilstand; 10 kendte mænd udtoges som gidsler og henrettedes.

Trondheimsfjorden ['trondheim'sfjor:en], 130 km l. no. fjord, skærer sig fra Nordhavet ind i Trøndelagen; sidefjorde: bl. a. Orkdalsfjorden og Stjørnfjorden; den inderste del hedder Beitstadfjorden. Landet på SØ-siden af T hører til No.s frugtbarreste og mest veldyrkede egne; NV-siden, den store Fosnahalvøya, er overvejende skov- og fjeldland.

trone (gr. *thrónos*), 1) fornemt sæde for højere fyrste (konge, kejser) ved embedsudøvelse i forsamlinger og ved fester; 2) kongemagten som institution.

tronfølge, de om arvefølgen til tronen gældende regler. Indeholdes i Danm. i tronfølgeoven af 31. 7. 1853 art. I og II, der er optaget i grundloven. Herefter kan kun mand af mand, der nedstammer fra kong Christian 9. og dronning Louise, bestige tronen.

tronfølger, den til tronen nærmest arveberettigede person. Har i Danm. sæde i statsrådet, når han er myndig. Forbryder sig mod hans liv, legeme el. frihed straffes strengere end alm., og han opbærer årløse af statskassen. Siden 1947 er prins Knud t.

Trangisvågur ['trandsisvåvur], da. *Trangisvåg*, bygd på Suðuroy, Færøerne, ved fjord af samme navn; 335 indb. (1945) S for T brydes kul i 300 m højde ved Rangabotn.

tranhimmel. »Himlinger« anbragtes endnu i 16. årh. over de fornemmes borde og tronestole, de bares over det hellige sakrament og over fyrster, endogså når de rejste til hest. Et berømt pragtstykke er Frederik 2.s t, nu i Sthlm.

tronprætendent, person, der gør krav på at blive konge; kongsemne.

trontale, 1) tale, hvormed kongen ved højtidelige lejligheder henvender sig til folke-repræsentationen; 2) tale, hvori den da. statsminister ved rigsdagens åbning fremlægger regeringens program.

tro og love. Afgivelse af en urigtig erklæring på et strafbar efter straffelovens § 161 (bøde, hæfte el. under skærpede omstændigheder fængsel indtil 2 år), såfremt anv. af erklæring på et påbudt el. tilstedt i det foreliggende tilf

Troost [tro:st]. *Cornelis* (1697-1750), holl. maler. Har skildret scener fra holl. dagligliv i de velhavende kredse og fra teatret. Stik efter egne kompositioner.

troost'it [tro-] (efter den fr. kemiker L. J. Troost (1835-1911)) er en sfærolitisk strukturform i stål, som består i, at nåleformede el. finbladede krystaller af ferrit og cementit udstråler radiært fra centrum i kugler, sfærolitter; troost'it'ring, som udføres ved passende ophedning og afkøling, gør stålet hårdt og slidfast; anv. især ved klavertråd, elevator-kabler, fjedre o. lign.

trop (ty. *trupp*), flok; især: mindre afd. soldater.

-'tro'p (gr. *trépein* vende), drejende.

'tropasyre, organisk syre, dannes ved hydrolyse af alkaloiderne atropin og hyoscyamin.

tropæ (gr. *trópos* vending, tonart), 1) overført (figurligt) udtryk; 2) *mus.*, liturgisk vers, som i middelalderen indføjedes i messen på store højtidssage, før introitus og efter kyrie.

'troper (gr. *trópein* vending), vendekredse; anv. også som betegn. for den del af Jordkloden, der ligger omkr. ækvator ml. vendekredsene.

tropeskov. I tropezonen forekommer forsk. skovformer: 1) regnskov (hølarregn), 2) monsunkov, løvfældende (somerregn), 3) mangrove (ved kysterne) og 4) savanne (somerregn med tørt klima).

tropesydomme, sygdomme, der hovedsagelig forekommer i tropenerne. Eks: kolera, malaria, gul feber, amøbe-dysenteri, beri-beri.

-'tro'pi' (gr. *tró'pē* venden), venden, drejning; retning; spec. bevægelse hos planter.

tro'pikfugle (*Phae'tonididae*) tropiske, årefødte. Ternelign., styrtedykkere, havfugle.

tro'pi'n, alkaloid, indgår i atropin, tsekletet genfindes i mange alkaloider, f. eks. kokain og hyoscyamin.

'tropisk kaldes den klimazone, hvor planterne aldrig p. gr. af manglende varme behøver at indstille deres vækst (fra ækvator til egne, hvis normaltemp. for koldeste måned er 14-16°). Vegetationsregioner: regnskov, monsunkov og savanne. T år se år.

tro'pism (gr. *trépein* vende), vækstbevægelser hos planter i bestemt retning i forhold til ydre påvirkning, mod denne (positiv), bort fra (negativ) el. i en vinkel til påvirkningen. Der skelnes ml. geo-, foto-, hauto-, hydro-, kemo- og termot.

tropostære [-'svær:æ], (gr. *trópē* vending) det nederste lag af luftthævet. Høiden er omkr. 10 km, et par km mindre ved polerne og 6-8 km højere ved ækvator. Temp. ved t-s top omkr. 50-60° lavere end ved Jordens overflade. I t foregår alle vejrløbsmønstre. Ved t-s top findes et gennemgangslag (tropopausen), der skiller t fra stratosfæren.

'Tropau, ty. navn på Opava, Tjeck.

trop'pister, egenavn f. H. Wergelands litt. og polit. modstandere, uden fornemme trop«, hvis organ var »Den Constitutionelle«: J. S. Welhaven, A. M. Schweigaard o. fl.

'troppo (ital.), for meget; (mus.) f. eks. allegro ma non t, hurtigt, men dog ikke for meget.

tropæoliner, gule og gulrøde azofarvestoffer, der anv. til farvning af uld og som indikatorer. Herunder metylorange, resorcingult, naftolorange m. fl.

Tro'pæolum (gr. *trópaion* trofæ) [landløber], saftige urter med skjoldformede blade i slægt med storkenæbsfam. Anselige, stærkt farvede, uregelm. blomster med spore, spaltefrugt. 80 arter fra S-Amer; landløber (T majus) er meget anv. som altan- og haveplante. Umodne frugter kan anv. som kapers. (Ill. sp. 4657).

tro's [tro's] (fr. *trousse* knippe), train, der følger større troppeled uden at være fast knyttet til afdelingerne (ammunitions-, forplejnings-, sanitetskolonner).

Trossa, sv. købstad (fra 1454), SØ Södermanland; 1200 indb. (1949).

tro'sartikler, dels religionens ufravigelige dogmer (*articuli fidei*), dels betegn. for de tre led i den apostolske trosbekendelse.

trosbekendelse, en persons el. et kirkesamfundens konfessionelt formulerede kredsdomsopfattelse. Alm. brugt om de tre oldkirk. t, som er antaget af de fleste kirker: den apostolske t, nikæno-konstantinopolitanske t og athanasianske t. *Jur.* siden grundloven af 1849 kan i Danm. ingen p. gr. af sin t berøves adgang til den fulde nydelse af borgerl. el. polit. rettigheder. Om kongen gælder dog, at han skal tilhøre den evangelisk-lutherske kirke; det samme gælder rigsforstanderen.

trosse (holl.), *søv.*, svært tov slået med 3 el. 4 parter af tovværk el. ståltråd.

Trots Allt, sv. tidsskrift, udk. 1939-46; skarp antitysk kurs. Red. Ture Nerman.

Trotskij, *Lev* (egl. *Bronstein*) (1877-1940), russ. politiker, revolut. socialist, nærmest tilknyttet Mensjevikkkerne. Udformede en teori om den permanente revolution. Efter 1905 landflygtig. Bl. de ledende under Oktober-Revolutionen, chef for fredsdelegationen i Brest-Litovsk 1917. Krigskommissær 1918-1925. Stor organisator, temperamentsfuld taler. Mod-sætningsforh. til Stalin, der mod T mente, at socialismen kunne gennemføres i Rusl. alene, medførte T-s eksklusion af partiet; 1927 landsforvist. Under sit eksil i Tyrk., Frankr. og No. angreb T Stalin på det voldsomste. Var hovedanklager ved Moskva-processerne 1936-37. Fra 1936 i México. Myrdet. Hovedværk *The Betrayed Revolution* (den forrædte rev.) (1938), med stærk fremhævelse af T-s egen rolle. (Portræt).

trottoir [troto'ra:] (fr. *trotter* gå), fortov. **trotyl** ¹, trinitrotoluol, $CH_2Cl_2(NO_2)_2$, fremstillet ved nitring af toluol. t er et yderst brisant sprængstof, men eksploserer først ved initialsprængning og er i modsætning til pikrinsyre meget holdbart og relativt ufarligt at håndtere. Er et af de alm. anv. sprængstoffer.

troubadour [truba'du:r] (fr., af provençalsk *trubador* egl. opfinder), lyrisk digter i middelalderens Provence (svarende til nordfr. *trouvère*); de berømteste t er Marcabrun, Jaufré Rudel (12. årh.), Bertran de Born og Bernart de Ventadour (12. årh.).

Troubadouren, opera af G. Verdi, (Rom 1853, Kbh. 1865).

trouvers [tru'vær:r], middelalderlig lyrisk digter i Nordfrankrig, svarende til provençalsk *troubadour*.

Trouville [tru'vil], fr. badested ved kanalkysten.

Troy [tråi], industriby i staten New York, ved Mohawk Rivers udmunding i Hudson River; 70 000 indb. (1940).

Troy [trwa], *Jean-François* de (også kaldet *Detroit*) (1679-1752), fr. maler. Virksom i Rom og Paris. Har malet galante scener, billeder med bibelske motiver og portrætter. *Pesten i Marseille*, *Ung Kvinde med to Duer* (1741, kunstmus., Kbh.).

Troyes [trwa], nordfr. by i dept. Aube; 59 000 indb. (1946). Bet. industri, særlig af tekstilvarer. Hovedstad i Champagne. **Troyes**, se *Christien de Troyes*.

Troyen [trwa'jɛ], *Constant* (1810-65), fr. maler. Tilh. Barbizon-skolen. Landskaber med kvæg i tilknytning til gl. holl. tradition i lyse og stærke farver.

troy-vægt [trå:] (efter Troyes i Fr.), 1) tidl. vægtsystem i dele af Frankr., i Skotl., Holl. og Belg.; 2) det i Engl. og USA anv. system til vejning af ædle metaller o. l., mods. avoirdupois-vægt til alle andre varer. Enhederne er følg.:

1 pound (lb. t.) = 373,242 g = 12 ounces
1 ounce (oz. t.) = 31,1035 g = 20 penny-weights

1 pennyweight (dwt.) = 1,5552 g = 24 grains

1 grain (gr.) = 0,0648 g.

Trubet'skoj, *Nikolaj* (1890-1938), russ. lingvist. Banebryder for den strukturelle sprogvidensk., fremragende slavist, grundlægger af Pragerskolen.

Trubets'koj, *Pavel* (1866-1938), russ. fyrste, billedhugger. Har udført statuer, buste og dyreskulptur. Mest kendt er rytterstatuen af *Alexander 3.* i Leningrad.

truck [træk] (amer.), betegn. for de ved jernbaner anv. bogier.

trucksystem ['træk-sj] (eng. *truck* bytte (af vare mod vare)), lønningsmåde, hvorfor arbejderne får sin løn helt el. delvis i varer.

trudgen ['trådʒɛn], svømmemåde opfundet af amatører John Trudgen; armene foretages crawltag, benene en slags sakse-spark. Efterh. afløst af det langt hurtigere crawl.

Trudsholm, ['trus-], 1) hovedgård Ø f. Mariager, nævnt fra 1381, har bl. a. tilhørt marsken Otte Krumpen (d. 1569). Hovedbyg. fra 1654; fredet i kl. A.; 2) hovedgård V f. Roskilde, oprettet i 16. årh., har bl. a. tilhørt slægterne Bille og Juul; fra 1804 under stamhuset Rosenkrantz (Ryegaard) der 1824 tilfaldt slægten Scheel, i hvis besiddelse T stadig er.

Trueba y la Quintana ['trwɛʒa i la kin'tana], *Antonio* de (1819-89), sp. digter, yndet for sine folkelige fortællinger.

trug, *geol.*, da. for synklinal.

truisme (eng. *true* sand), banalitet, selv-følgelighed.

Trujillo [-'hijo], havneby i N-Perú ved Río Moche; univ.; sukkerplantager. 42 000 indb. (1945). Grl. af Pizarro 1535.

Truk [tru:k], folkerigeste Ø bl. Carolineerne. Admin. centrum. Efter 1920 udbygget som jap. flåde- og luftbasis, næsten ødelagt af allieret bombing 1944-45; omgæet i amer. Stillehavsoffensiv. Kapitulere sept. 1945.

Tru-Lay-ståltrådstove ['tru: 'læi] består af træde og dugter, der forud for slåningen formes efter en skruelinie, og kun har ringe tilbøjelighed til at sno sig op.

trull'anske koncilier, navn på to kirkeforsamlinger opkaldt efter mødesalen, en kuppelsal i Konstantinopels kejserlige palads bygget af Trullus; 1) den økumeniske synode (680-681) i Konstantinopel; afgjorde den monoteleitiske strid; 2) kirkemødet 692, hvor man beskæftigede sig med liturgiske og kirkeretlige spørgsmål, hvorved en tydelig modsætning ml. Ø og V kom for dagen.

Truman ['tru:mən], *Henry (Harry) S.* (initialen S er et alfabetisk ornament): (f. 1884), USA-polit. Officer i 1. Verdenskrig, jurist, fra 1934 senator (Missouri, demokrat). Modstander af Roosevelts kontrol m. erhvervslivet; 1941 form. f. senatskommission til kontrol af krigsproduktion; 1944 vicepræsident, da Demokraternes kons. fløj gik mod Wallace. Efterfulgte 12. 4. 1945 Roosevelt som præsident, deltog i Potsdam-Mødet 1945; fjernede Roosevelts nærmeste medarbejdere fra ledelsen, svækkedes 1946 ved Republikanernes valgsejre og arbejdskampene i USA. Vandt mod forventning stor sejr ved præsidentvalget 1948, hvorpå væsentl. styrket stilling. (Portræt).

Truman-doktrinen, princip for USA's udenrigspolitik, udtalt af præs. Truman 12. 3. 1947: USA vil understøtte de frie folk, der modsætter sig forsøg på undertrykkelse fra bevæbnede mindretals side. Udtalelsen opfattedes som understøttelse til reg. i Grækenland og Tyrk., afstandtagen fra de kommuniststyrede stater, der herefter ikke kunne vente hjælp i dollars.

Trumbic [-'bitj], *Ante* (1864-1938), kroatisk politiker. Arbejdede før 1914 på Kroatiens frigørelse fra Østrig-Ungarn; endes 1917 med serb. førstemin. Pašić om oprettelsen af Jugoslavien (Korfu-pagten), jugosl. udenrigsmin. 1918-20.

Trumbull ['tråmbul], *John* (1756-1843), amer. maler og diplomat. Deltog i den

Lev Trotskij. Harry Truman.

amer. uafhængighedskrig. Elev af B. West. Historiebilleder og portrætter.

trumeau [try'mo] (fr.), vinduespille; overført; pillespejl.

trumpf (fr. *triomphe* triumf), den farve i kortspil, der gælder mere end de andre. t fremkommer ved meldinger el. ved, at et kort vendes for at vise t-farven.

Trumpeldor, *Josef* (1880-1920), russ.-jød. officer, under 1. Verdenskrig medstifter af den jød.-eng. legion, rejste senere med jød. udvandrere fra Rusland til Palæstina, hvor han faldt i kamp mod beduiner.

truncus (lat.), (træ)stamme, *anat.*, f. eks. om nervestamme.

Trundholm Mose, Odsherred, offermose i bronzealderen; fund af solvogn 1902.

trun'k (mlat. *truncus* fangeblok, -hul), *søv.*, skakt i et skib, f. eks. under en luge.

trunk-jernbane ['trånk] (eng. *trunk* stamme, hovedlinie), i eng.talende lande betegn. for en jernbane, som behersker den landsdel, i hvilken den er beliggende, og fra hvilken bane der udgår andre, senere anlagte jernbaner.

trunkmaskine (eng. *trunk* stamme), stemplmaskine, hvor krydsbøvedet er erstattet af et langt, i den ene ende åbent trunkstempel, hvori plejstangen er lejret, jfr. stempel.

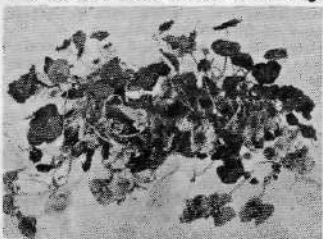
trup (fr. *troupe*), skare, flok; især skuespil-lerselskab.

trupia'ler [*Ice'teridae*], amer., mest trop., størrelign. fugle. Et par arter er fundet i Grønland. Hertil bobolin og kostære.

trusler, især om overfald, i strafferetten d. s. s. undsigelse.

trus'sit, bølgeplade af sildebensjern. Bruges som pudsbærer, hvorved forskallingen spares.

trust ['tråst] (eng., egl. tillid), 1) eng.-amer. retsbegreb anv. f. eks. v. båndlæggelse af en arvings arv; sælles for alle t-former er, at dispositionsretten over formuemassen alene tilkommer den af t-opretter udvalgte trustee og ikke de pers., som nyder formuens afkastning. 2) *økon.*, enhver større konkurrence-begrænset sammenslutn. af virksomheder. Siden slutn. af 19. årh. har monopolistiske sammenslutn. præget den økon. udvikling. Den løseste form herfor er aftaler (karteller) evt. forb. med pool til fordeling af overskudet. Uden for de egl. t falder også fuldst. sammensmeltninger af virksomheder (fusioner). Den egl. t er udviklet på grl. af 1) og ophæver de tilsluttede foretagenders økon., men ikke deres formelle, jfr. selvstændighed. Derved opnås en rationalisering med nedsatte produktions- og afsætningsomkostn. og samtidig oftest monopolistiske fordele ved herredømme over priser m. m. De vigtigste former for egl. t er investment trusts, voting trusts og holdingselsk. t tilstræber økon. fordel ved beherskelse af selskaber (f. eks. gnm. erhv. af aktiemajoritet); til kapitalindskyderne udstedes i alm. t-certifikater med ret til forholdsmæssig udbytteandel af den af t anbragte kapital. t betegn. også en gruppe selskaber, der beherskes af samme kapitalinteresser, selv om disse ikke har organiseret et særl. finansieringsselsk. Særl. i USA, ca. 1890-1920 har statsmagten, uden større held, søgt at hindre el. hæmme t-dannelser; derimod har f. eks. lovgivn., især under nazismen, fremskyndt udvikl. af t. I Danm. registrerer staten siden 1937 t gnm. Priskontrolrådet. (Som eksempel på t jfr. art. Unilever).

Tropæolum.

trust company [tråst 'kämpani], en art finans-aktieselskaber i USA; opr. forvaltningsinstitutioner i tilknytning til forsikringsvirksomheder, efterhånden udviklet til pengeinstitutter, der driver al slags søvdt bankvirksomhed (undt. seddeludstedelse).

trustee [tråst'ti:] (eng. *trust* tillid), i Engl. og USA person, der forvalter en andens kapital.

Trustrup, da. stationsby (Århus-Grenå og T.-Ålbelt) 645 indb. (1945).

Trübner [try:b-], *Wilhelm* (1851-1917), ty. maler, elev af Leibl. Portrætter, landskaber og nature-morter under påvirkning af Courbet. Var med til at grundlægge »Sezessionen« i München.

Tryde, *Vilh.*, da. bog- og kunsthåndl. Kbh., grl. 1863, ophørt henh. 1938 og 1940. Var før 1914 en af de førende kunsthåndlere. Grundlæggeren *V. T.* (1837-1918) og sønnen *Ove T* (f. 1870) gjorde en stor indsats inden for den da. boghandels organisation.

Trygger, *Ernst* (1857-1943), sv. politiker og foretningssm., jur. prof., 1898-1937 medl. af I. Kammer, skarpt højresynspunkt, ivrig f. stærkt forsvar og industri-eksport. Partileder i I. Kammer 1913-33; statsmin. 1923-24, udenrigsmin. 1928-30.

Trygge-vælde, hovedgård V f. St.-Heddinge; krongods til 1670, fra 1751 under Bregentved. Bygn. fra 1848.

Trygge-vælde-stenen, da. runesten fra ca. 900 (Præste amt). Nu på Nat.mus.

Tryggevalde A. vandløb på Østsjælland. til Køge Bugt; skiller Stevns fra øvr. Sjælland.

tryk, *sprog.*, akcent, ofte om trykakkent i modsætning til mus. akcent (tone). 2) *fys.*, kraft pr. fladenhed.

trykcentrum, *fys.*, angrebepunktet for resultanten af alle de tryk, der virker på en flade. Da trykket i en vædske vokser med dybden, vil t på en flade nedskænt i en vædske ligge lavere end fladens tyngdepunkt, undtagen når fladen er vandret.

trykfarver, farver anv. til bog-, sten- og offsettryk. t består af farvestof, udrevet i fernis, især i linolie-trykfærdig (d. v. s. linolie indkogt ved 250-300° C), i billige t delvis erstattet af harpikser og mineralolier el. søbe. Som farvestof anv. til sorte t forsk. kønrøg, til kulørte t forsk. mineral- og tjærefarvepigmenter.

trykforsøg underkastes et materiale, når dets styrke og elasticitet overfor tryk-påvirkning ønskes bestemt (jfr. materialprøving).

trykkabine, tryktæt opholdsrum i flyvemaskine konstrueret til højdeflyvning. I t vedligeholdes - uafhængigt af de ydre forhold - tryk, itmængde, temp. og fugtighedsgrad svarende til de normale, atm. forhold på lav højde.

trykkefrihed. Medens staten i ældre tid i alm. udeøvede censur m. h. t. trykte skrifter, er det i de fleste moderne forfatn. bestemt, at der skal herske t. I Danm. findes bestemmelsen herom i grundlovens § 84. I t ligger ikke, at der intet ansvar kan gøres gældende over for den, som har fremsat sine tanker på tryk, men kun, at han ikke på forhånd må forhindres deri.

Trykkefrihedsselskabet, egl. *Selskabet til Trykkefrihedens Rette Brug*, da. forening stiftet omkr. nytår 1835 af fremtrædende liberale under Schouvs ledelse. T fik hurtigt ca. 5000 medl., afholdt diskussionsmøder, udg. folkelige skrifter og »Dansk Folkeblad«. Ønskede opr. også at rettede da. presse for at overflodiggøre regeringens indgreb, men uden held; table efth. bet. efter at have været vigtigt midtpunkt for den fremvoksende liberalisme. Ophævet 1848.

trykke søg, i jagtsproget forstås hverved, at vildtet søger at skjule sig i lejet el. sædet ved at krybe sammen og holde sig ubevægeligt, fremfor at fræse sig ved flugt.

trykknappmodtager, radiomodtager, hvor stationer el. bølgeområder vælges ved indtrykning af en knap.

trykkoer, gryde med tætsluttende låg, der spændes el. skrues fast, således at man koger ved et højere tryk (2-4 atm.)

og temp. (ca. 124-144° C), end sædvanligt, hvorved kogetiden nedsættes bet. Moderne t er forsynet med ventil, hvorigennem damp stråler ud, når det rette tryk er nået, samt en sikring, der åbner for dampen, hvis trykvet bliver for højt.

trykglejsten, *arkit.*, de nederste til hver side af en bues kilesten.

trykluft, komprimeret luft.

trykluftbaner, baner med trykluft som drivkraft; anv. alm. kun i bjergværker og ved bygn. af tunneler.

trykluftbremser, den mest moderne og effektive form for luftbremse ved jernbaner. Under kørsel er bremseledn. og bremsecylindre fyldt med komprimeret luft (4-6 atm. tryk) og bremssingen foregår ved, at lufttrykket i ledningen formindskes. Kendte t er: Westinghouse-, Carpenter-, Kunze-Knorr-, og Hildebrand-Knorr-bremser (Hik-bremser). DSB havde tidl. kun t på motorvogne og disses bivogne, lyntog og elektr. materiel, men omkr. 1935 påbegyndtes overgangen til t for alt materiel. Der anv. Hik-bremser, som er tilladt i internat. trafik siden 1932.

trykluftværktøj, små transportable maskiner til niting, boring, opbrydning o. l., der holdes i hånden og drives m. trykluft.

trykminer, miner, der bringes til detonation ved trykændring.

trykmåler til måling af tryk i luftarter, se manometer samt barometer.

trykning, *tekn.*, blikforarbejdning, hvorved pladen trykkes mod en model, patronen, og antager dennes form.

tryksager, åbne postforsendelser til nedst. takst. Indholdet skal være fremstillet v. bogtryk el. lign. teknik og let tilgængeligt for en undersøgelse. Dimensioner og vægt som vareprøver.

tryksensible zoner [-san'siblə], *fysiol.*, d. s. s. baroreceptorerne.

tryksmøring af lejer i maskiner foregår v. hj. af en olietrykspumpe, der drives af hovedmaskineriet og bringer olien til at cirkulere ml. en oliebeholder og smørestederne.

trykstang, i en gitterkonstruktion el. lign. et slankt konstruktionselement, der i længderetningen er påvirket til sammen-trykning. Ved t er der ofte fare for ud-bøjning, og i sådanne tilfælde må der ved dimensioneringen tages hensyn hertil.

trykstyrke, den spænding, der findes ved, at man dividerer et trykpåvirket legemes brudlast med dets opr. tværnsnitareal. t afhænger ikke alene af det materiale, hvorf legemet består, men også af dets form og belastningsmåden.

trykstøbning, d. s. s. sprøjtestøbning.

trykt som manuskript, påtryk, der tages et vist forbehold m. h. t. den endelige gennemarbejdning af publikationen.

Tryllefløjten, symgestykke af W. A. Mozart. (Wien 1791, Kbh. 1826).

tryllespejl, en ved spåning anv. spejllende flade af glas, krystal, metal, vand el. lign.

tryllestav el. *tryllekvi*, magisk redskab, spiller stor rolle i eventyrene.

trylleviser, i den gængse inddeling af folkeviserne brugt om alle de kategorier af viser, der handler om overnaturlige fænomener.

Tryl'lo'nen, 210 m høj, tresidet obelisk på verdensudstillingen i New-York 1939.

trymskviden, anden stavemåde for thrumskviden.

Tryppaf'la'vi'n, stærkt antiseptisk, gult farvestof.

trypano'so'mer (gr. *trypanon* bor + *som*), flagellater. Langstrakte m. en svingende membran. Hertil en række meget farlige blodsnyltere i trop. *Trypanosoma brucei* frembringer en frygtet kvævsygdom (nagansyge) i trop. Afrika, medens *T. gambiense* og *T. rhodesiense* frembringer trop. sovsyge. Begge overføres gnm. stik af tsetsefluer. *Schizotrypanum cruzi* forårsager Chagas sygdom.

trypanoso'miasis, en gruppe infektions-sygdomme, fremkaldt af trypanosomer.

trypp'sin, (gr. *trypein* slide, nedbrøde), enzym i bugspyttet, spaltes æggehvide-stoffer helt el. delvis til aminosyrer.

trypsino'gen (*trypsin* + *gen*), forstadium til trypsin. Omdannelsen bevirkes af enterokinase, et stof fra tarmsaften.

trypt'ase (gr. *trypein* slide), proteinspaltende enzym.

trypto'fa'n (gr. *trypein* slide + *fa'inein* vise), β -indolyalanin, hvidt, krystallinsk stof, opstår ved hydrolyse af proteinstoffer.

Trysa, oldtidshøj i Lykien v. nuv. tryk. landsby Gölbasi. Ruiner af stort Heroon m. gr.-lyskik fyrstes særkofag. Fundet 1841, nu i Wien.

Trysillev [try'sil-], navn på Klarålvens øvre løb i Norge.

træ, 1) vedplante med tydelig adskillelse ml. stamme og krone (modsat busk); 2) betegnelse for ved.

t består af ca. 50% kulstof, 44% ilt, 6% brint, samt 0,1-1,5% askesubstans. Ca. 50% af t er cellulose, resten især hemicellulose, lignin, samt harpiks m. m. i mængdeforhold, der afhænger af træsorten. - I den kem. industri anv. t især til fremstilling af cellulose, trækul samt forsk. produkter ved trædestillation.

træagtig kaldes en plante med flerårig forvedet stængel.

træbeskyttelse mod angreb af svampe, insekter, pæleorm og -krabs m. m. foretages ved imprægnering med tjæroleie, kobbersalte, fluorider, silicium, arsenforb., nitrofenoler el. -kresoler f. eks. efter *Rüppings metode*, ved *boucherisering* el. *kyanisering*. Til grubetømmer anv. kogning med saltlage. Meget udbredt er behandl. med kobbersæber opløst i mineralolier (Cuprinol o. a.). Mod træbukke anv. i lukkede rum indledning af varm luft el. giftstoffer, såsom cybrantene.

træbetonplader, betegn. for høvlspånsplader.

træborere (*Cossidae*), fam. af plumpe sommerfugle. Larverne borer i løvtræer. Skadelige. Hertil bl. a. træborer og den plettede t (*Cossus aesculi*), hvis larve borer i æbletræer.

træbrølægning, *brølægning* udført med træ og blokke.

træbukke (*Cerambycidae*), fam. af ofte store, langstrakte biller m. meget lange følehorn. De blege larver borer i træ. Hertil bl. a. husbuk, skovbuk, korbuk, krævekub, viobuk, langbuk, vædder- og smalbuk.

trædemole, forelådet kraftmaskine bestående af et hjul m. tremmer el. trin, der bragtes til at rotere ved at mennesker el. dyr trådte på trinene.

trædeplanter, alm. navn for lave, krybende planter, der anbringes ml. fliser og er hårdføre nok til at tåle betrædning, f. eks. *Cotula squalida*.

træesten, flade sten i græsplaner, bede o. l.

trædestillation, tørdestillation af træ. Herved vindes foruden trækul forsk. destillationsprodukter, hvoraf de vigtigste er eddikesyre, metylalkohol og acetone samt tjære. t foregik tidl. i miler, idet man kun interesserede sig for trækulene; efter at destillationsprodukterne har fået betydning, anv. alm. retorter, der ophe- des udvendigt, til større mængder tunnelovne. Ved t afgives først vanddamp, ved ca. 270° begynder en destruktion af træets bestanddele, og der sker en kraftig gasudvikling og tjæredannelse. De afgivne destillationsprodukter skilles i træ-tjære, træsyre (og træsprit) og trægas; tilbage i retorten bliver trækul.

træduer, gruppe af duefiger, der lever af ærter, korn o. l. Hertil bl. a. turtedue, vanddue, klipdue, huldue og ringdue.

trædug el. *baculavæv*, pindvæv, der bruges som pudsbærer og fremstilles som rørvæv, men af spinkle pinde i st. for rørvæd.

træddike, den rå eddikesyre vundet af træsyren fra trædestillationen.

træfarvning i egl. forstand, d. v. s. gennemfarvning, er vanskelig, da farver kun trænger ind i splinten. Sædvanlig anv. bejtsere, der er opløsninger (i vand el. sprit) af farvestoffer el. metallsalte, der med træets garvesyre giver en farvning. Mørkfarvning (kunst. ældning) kan ske ved rygning med ammoniak - evt. efter forudglænde beh. med tanninopløsning, humussyrer el. ozon. Til overfladebeh. anv. fernis indeh. lasurfarver, lak, politur, voksopløsninger o. l., der lader træets årer træde frem.

træfiberplader, byggeplader fremstillet ved presning af en grød af plantefibre. Bløde t bruges til varme- og lydisolering, hårde t som krydsfiner, hårde t olieres og bruges f. eks. til gulvbelægning.

træfning, *mil.*, lille fægtning, mindre sammenstød; 2) nedslag af projektil i målet.

træfningscentrum el. *middeltræffepunkt*, *mil.*, det punkt på en skydeskive, hvorom træerne af alle skud falder symmetrisk.

træfersukring, omdannelse af træcellulose til druesukker ved hydrolyse. Udf. ved anv. af tynde svovlsyre- el. svovlsyrlingopl., hvorved fås en tynd druesukkeropl., der forgeres til alkohol. Udbyttet, der kun er ca. 1/3 af det teoretiske, er 20 l 100% alkohol pr. 100 kg træstøf. En nyere metode giver med 40% saltsyre en konc. opl., der også kan anv. som fodersukker. Resten (lignin) anv. som brændsel.

trægas, 1) gas udvundet ved trædestillationen, anv. til fyring under retorterne; 2) gas vundet ved ufuldstændig forbrænding af træ el. trækul, d. s. s. generatorgas.

træghed, *fys.*, da. betegn. for inerti.

trægrænse el. *skovgrænse*, den linie, hvor den naturlige trævækst hører op. I koldt klima og om et bjergsider er t i region afh. af sommertemp., på stepper af nedbørsforholdene.

træhest, middelalderligt strafferedskab, bestående af en på kant stillet planke, anbragt på 4 bukke (benene). Delinkventen anbragtes overskrævs på planken, ofte med blyvægte el. lign. under fødderne. På landet anv. t som straf over for bønder, der ikke udførte deres hovers på tilfredstillende måde; den gik først på brug i slutn. af 18. årh.

træhvepse (*Syrphidae*), fam. af årevingede insekter. Bred, ustilket, kraftig læggebrod. Larverne, der har korte lemmer, borer i træ. Kan være skadelige.

træimpregnering el. *trækonservering*, se træbeskyttelse.

træk 1) *tekn.*, i skorstenen o.lign. den fremkomne sugning. 2) *zool.*, de regelm. vandringer, mange fugle foretager 2 gange årlig til og fra ynglepladserne. t-s formål må antages at være, at fuglene kan undgå at opholde sig på ynglepladsen på en ugunstig og næringsfattig årstid. Selv om t følger visse linier i landskabet, såsom kyster, floder o. l., foregår det i hovedsagen over en meget bred front. Retningen og vejen er forsk. fra art til art; der stor del af vore t-fugle flyver mod V og SV til Eur. S ykyst, medens andre følger vejen gnm. Ø-Eur., Ø om Middelhavet til Nildalen og Ø-Afrika. De fugle, der trækker kortest, bliver i alm. længst, medens de, der trækker længst, drager tidligst bort. Hos fugle, der trækker kort, er tidspunktet for t-s beg. afh. af vejret, medens det hos fugle, der flyver langt, må skyldes et medfødt instinkt. Nogle fugle trækker om dagen, andre om natten. Der flyves gnmst. 200-300 km i døgn. Ofte trækker hanner og hunner hver for sig; undertiden trækker de gamle for de unge, undertiden omv. Hvorledes fuglene finder vej under t, er ikke ganske klart; der synes bl. a. at være tale om en spec. sted- og retningssans.

trækbasun, d. s. s. basun.

trækfugle, fugle, der, i mods. til stand- og strejffugle foretager et egentligt regelmæssigt træk.

trækheste, fællesbetegn. for hesteracer, der i forb. til deres størrelse er ret svære, så de fortrinvis egner sig til hårdt træk i langsomt tempo.

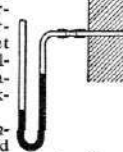
trækjagt, jagtmåde på ande- og vade- og fugle. Jægeren skjuler sig på det sted, som vildtet passerer el. søger til på aften- el. morgentrækket.

trækjern, plade af hærdet stål m. koniske huller, hvorigennem trædene trækkes ved trædrækning.

trækkepenge, del af sømands hyre, som

efter aftale udbetales hans pårørende i hjemlandet.

trækmåler, apparat til måling af trykforskellen ml. den ydre luft og røggasser el. skorstenene. Simplest et U-formet glasrør med farvet vand, hvor højdeforskellen ml. de to vandoverflader giver et mål for trækken.

Træk måler.

trækning, metode til fremstilling af metaltråd ved at udvalgte emner trækkes gnm. et trækjern.

trækpapir, blødt, fyldigt, ulimet papir (bedst af bomuldstaver), uden fyldstoffor og med stor sugeevne.

trækræbber (*Dendrocoelaptidae*), fam. af syd- og mellemamer., oftest brunlige spurvefugle, hvoraf nogle i levevis minder om træløbere og spætter, en del dog snarere om drosler og lærker. Hertil ovenfugle.

trækskøjte, fartøj (skøjte), der trækkes af heste gående langs flodbredder.

trækstyrke er den højeste trækraft pr. oprindelig materialetværsnit, som forsøgsglegemet kan belastes med, lige før det brydes. t afhænger ikke alene af det materiale, hvoraf legemet består, men også af dets form og belastningsmåden. Bestemmelsen af t ledsages, når materialet er sejt, ofte af en bestemmelse af brudforlængelse og indsnøring. Trækforsøg foretages i reglen i dertil særlig konstruerede materialprøvningsmaskiner.

trækul, koks fremstillet ved trædestillation, især af affaldstræ. t anv. især i metallurgien, i den kem. industri som aktive kul samt til fremstilling af generatorgas.

trækulsgas, en art generatorgas, anv. især til bildrift.

træk-kultus. Inden for de antikke kulturer opfattes træer som bejlede, levende væsener, og spec. i bondekulturer som hellige, d. v. s. rummende den spirende livskraft i særlig grad, stigende til åbenbaring for stedets og folkets gud- og genstand for kultus. Den antikke ærbødighed for træer bevarede i almu- en til vore dage.

træl, i den ældre nord. middelalder det ufri tyende, som var genstand for sin heres ejendomsret og i det hele manglede rets- evne. t benyttedes fortrinvis til landbrugsarbejde. I løbet af 13. årh. forsvandt de vistnok helt.

trælatskib, skib med kun eet dæk og lange, smalle luger, spec. beregnet til transport af træ.

Trælleborg, anden stavemåde f. Trelleborg.

trælærke, d. s. s. hede lærke.

træløbere (*Certhiidae*), fam. af små, klatrende spurvefugle. Ofte sæbeformet, bøjet næb. Insektædere. En art, den alm. t (*Certhia familiaris*), hyppig i Danmark. Standfugl.

træmel, finmalet træ, anv. som fyldstof i visse kunststoffer, f. eks. linoleum og bakelit; endv. som bestanddel af visse sprængstoffer og som substrat til krydderisurrogater.

træmosaik, d. s. s. intarsia, indlægsarbejde i træ.

træmåling, 1) fældede, afkortede stammers rumfang bestemmes ved måling dels af diameteren på midten ved hj. af en klup, dels af længden; indholdet beregnes derefter som en cylinder; 2) på et stående træ måles diameteren 1,3 m o. jorden, hvoraf grundfladen smst. beregnes; produktet af grundflade, højde og formtal giver træets masse. Ved taksation af en ensartet og ensaldrende bevoxsning bestemmes en middelhøjde, et middelformtal og den saml. grundflade.

træn (fr. *train* tog), vognpark til hærns forsynning, deles i troppet (fægtnings- og bagaget), knyttet til afdelingerne, og tros, under højere led, samt særlig t-formation (motorvognparker, rammer, hestedeporter).

træning (eng. *training* opøvelse), metodisk og hensigtsmæssig opøvelse af visse færdigheder.

Træningsskolen, St.-Magleby på Amager, afd. af Koføds Skole, grl. 1943; kostskole for tilpasningsvanskelig ungdom.

træolie (*kinesisk t. tungolie*), tørrende olie vundet ved presning af frugterne fra det østasiatiske t-træ (*Aleuritiscordata*), anv. som linolie til lakker og fernis, men tør- rer hurtigere og giver opstrøg med stor modstandsdygtighed over for fugtighed.

træpiber, *zool.*, d. s. s. skovpiber.

træpindsvin (*Coendou*), centralamer. gnavepindsvin. Lang gribehale.

træprøving omfatter som regel kun en syning, hvor træsort, bearbejdning, knastmængde, fugtighedstilstand, kerneindhold, sundhed og mål konstateres. Træ til vigtigt brug f. eks. i flyvemaskiner kræves styrkeprøvet.

træror anv. i udstrakt grad som vandledninger, indtil jernrørene blev indført omkr. 1800. De ældste var udborede træstammer, der med samlingen for øje var spidset til i den ene ende og forsynet med en tilsvarende kegleformet udbo- ring i den anden. Senere samlede man rørene stumpet og skaffede tæthed ved at forbinde dem med en jernring, indlagt i forud tilladene fordybninger i hver rø- ende. Nu fremstilles t af staver ligesom tønder, men selv om de p. g. af deres glattere inderside kan føre 15-25% mere vand end jernrør med samme lysvidde, anv. t kun lidt.

træsko, fodtøj udhulet i træ. Kendt siden forhist. tid. Den spidse t anv. i Danmark fra middelalderen til 20. årh. Kapsko m. træbund og helt overlæder kaldes ofte t.

træskonæb (*Ba'laeniceps rex*), grålig storkefugl. Meget kraftigt, træskolign. næb. Lever af fisk. Papyrussumpe omkr. den øvre Nil.

træskruer el. *holtskruer*, skruer, ofte af jern el. messing, m. skarpkantede gænger til indskruing i træ.

træskærerkunst, 1) ornamental udskæring i træ; 2) træsnit el. xylografi.

træslib, råmateriale til papirfabrikation, fremstilles ved slibning af træstykker mod slibesten under tilførsel af vand. Den derved fremkomne, tynde vælling kan enten direkte føres ind i hollænderen el. afvandes, og tørstofet (ca. 50%) udvindes til senere oparbejdning.

træsnit, grafisk højtryk-teknik (mods. dyb- og fladtryk); beslægtet m. bogtrykkerkunsten. I en jævn træplade (stokken), ofte af pæretre el. buksbom, udskæres billedet, idet der m. huljern el. mejsel fjernes dele af fladen, så kun de tiloversblevne partier, der udgør mo- tive, berører papiret under trykningen. t er en kl. teknik, anv. v. trykning af spillekort, andagtssbill, blokbøger m. m., og havde sin blomstring omkr. 1500 i Tysk. både som enkeltblade og som bogill. (Holbein d. Y., Dürer m. fl.). Genfødtes kunstnerisk sidst i 19. årh. under påvirkn. af jap. t. Med udgangs- punkt i Engl., Th. Bewicks tone-t, udført i endretre m. en rigdom af fine de- tailer, skabtes i 19. årh. xylografiens illustr.teknik, der afløstes af den foto- kem. reproduktion; den berømteste da. xylograf er F. Hendriksen. Mange da. kunstnere i nutiden har arb. m. t, f. eks. Povl Christensen, Aksel Jørgensen, Johs. Larsen, Axel Salto og F. Syberg. Til farve-t anv. en stok for hver farve. I lineumtsnit erstatter en linoleumsplade træstokken.

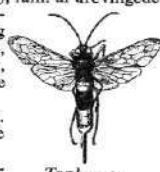
træsnoget, fællesbetegn. f. forsk. ind. snoge (Dendrophis, Dryophis). Gennemgående meget lange og tynde. Lever i træer.

træsprit, i daglig tale betegn. for metylalcohol. Egl. den mere el. mindre rene metylalcohol el. den rå blanding af metylalcohol, acetone og vand fra trædestillationen. Må ikke forveksles med metylisprit og træforsukrings-sprit, der begge er ætialkohol.

træsten, forkliset træ, oftest m. bevaret struktur.

træstok, d. s. s. lignin.

træstuf, plastisk træ, savsmuld el. træ- slib og et bindemiddel (lim, kaseinkalk, magnesiumacetat o. a.), ofte tilsat farve. Anv. bl. a. til ornamenter.

Træhveps.

Træ- løber.

træsyre, destillationsprodukt fra trædestillation, bestående af især vand, eddikesyre, metylalkohol og acetone. **t** oparbejdes enten ved behandling med læsket kalk, der binder eddikesyren, medens træsprit (metylalkohol og acetone) afdestilleres, el. den skilles direkte ved destillation i eddikesyre og træsprit.

træthed, forbigående nedsættelse af arbejdsvejen. **t** kan have fl. årsager, f. eks. opbrugte energireserver, opbygning af affaldsstoffer el. sygdom, og kan ramme enkelte organer, muskler, nerver osv. el. organismen som helhed.

træthedsbrud, brud på maskindele, fremkaldt ved gentagne påvirkninger, der er lavere end styrken bestemt ved statisk forsøg. **t** forekommer i aksler og svingende maskindele, i reglen p. gr. af materialefejl såsom slaggepartikler, mikrorevner, blærer m. m.

trætrøje, tykflydende brun olie vundet ved trædestillation; indeholder kreosotolie. Anv. især som konserveringsmiddel for træ og tovværk. Ofte destilleres **t** og kreosotolien skilles fra beg.

træuld, smalle hovspåner, der anv. til indpakningsmateriale o. l. og fremstilles på særl. maskiner.

træuldstrø, oftest grantræ, afbarket, frit for svampeangreb og grove knaster, til fremstilling af træuld.

trævlehat (*Inocybe*), slægt af bladhatte, mest små tyndkledede svampe med et trådet svøb, der er vokset sammen med hattens hud og giver denne et fibret-rævet udseende. 40-50 arter i Danmark, hvoraf en enkelt er dødelig giftig.

trævlekrone (*Lychnis*), slægt af nellikefam. På enge i Danmark findes **t** (*L. flos-cuculi*) med røde, stærkt fligede kronblade. Brændende kærlighed (*L. chalcodonica*) og fl. arter er prydpalmer i haver.

trævlomunde (*A'crania*), meget primitiv, lemme- og skeletløs hvirveldyrgruppe, hvortil lancetfisker hører.

trævlerod, system af tætstillede birødder, jordstængel, f. eks. hos græsser og løgvækster.

trævænder (*Dendrocygna*), trop. ænder. Holder ofte til i træer. Lever delvis som gæs, æder græs osv. Kan også dykke. Holder til i ferskvand.

trøffel, 1) trøffelsvamp; 2) masse fremstillet af chokolade, fondant o. l.

trøffelsvampe (*Tuberaceae*) el. *trøfles*, hører til søksporesvampene, har underjordiske, knoldformede frugtlegemer, i hvis indre sporelejet findes på bugtede gange. **t** fås fra Ml.- og S.-Eur., opses ofte v. hj. af svin el. hund, som roder dem op. Højt anskrevet delikatesse. (Ill. se farvetavle Svampe II).

Trøjborg, tidl. hovedgård NV f. Tønder, nævnt fra 1347, 1407 købt af dronning Margrethe, pantsat til Ribe bispehof og henlagt under Viborg landsting; senere bl. a. i slægten Rantzau's eje. 1927 erhvervet af staten og udstykket. Hovedbyggn. fra 1580, blev nedrevet 1854 af ejeren Knud Knudsen (1806-66), fader til Jakob K., »for at hans børn ikke skulle få herremandsnykkere; henligger nu som en anslig ruin.

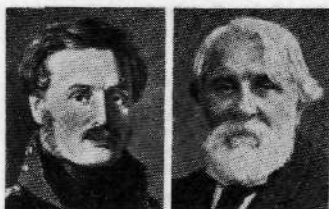
Trølladynjia [trølladyn'gja], 2 vulkaner i Island, 1) i Ódóðhraun, 1460 m; 2) på Reykjanes, 393 m.

Troeltsch [trøltš], Ernst (1865-1923), ty. teolog og filosof; ville begrunde kristendommens eksistensberettigelse under den moderne naturvidenskab betragtning, ikke i dens principielle absoluthed, men i at den var hidtil højeste trin i udvikl. Fremragende hist. forf.

Trøndelag [trøndəlag; 'trø:nə], landet omkr. Trondheimsfjorden; delt i fylkerne Nord-T og Ser-T; hed tidl. Trondheimen. Befolkningen kaldes trønder.

Trørd, villaby i Søllerød Kommune (Nordsjælland), ml. Vedbæk og Gl. Holte; 971 indb. (1945).

trøske, slimhindelidelse hos spædbørn; viser sig som små hvide pletter på tungen, indersiden af læberne og kinderne og på ganen. **t** skyldes en svamp, *Oidium albicans*. **t** undgås ved grundig renholdelse af flaske, pattetøide osv.

A. F. Tscherning. Ivan Turgenev.

trøskesvamp, ældre betegn. f. svampearter, som danner et hvidligt overtræk på tykmælk (mælkeskimmel, *Oospora lactis*) og i spædbørns munde (trøske). | **trøsket ved**, d. s. s. frønet ved.

Trøstens Bolig, Kbh., stiftelse oprettet 1812 af admiral J. B. Winterfeldt (1732-1821), indeh. billige boliger tilknyttet legater.

tråd, 1) garn; 2) metaltråd.

trådfletværk, net fremstillet af ståltråd. **t** med 6-kantede masker af tynd tråd forzinket efter fremstillingen, såkaldt *hønsenet*, anvendes som pudsbærer.

trådglass, glas med indstøbt jerntrådet, d. s. s. monierglas.

trådkors, kors af to udspændte, fine tråde af edderkoppespid, som anbringes i brændplanet for objektivet af en kikert, der skal anv. til sigtning.

trådløse telegrafer, ældre betegn. for radiotelegrafer.

trådom, d. s. s. strengorm.

trådradio, udsendelse af radiofonogrammer som højfrekvente strømme på telefonnettet. Modtagningen sker ved alm. modtagere tilkoblet telefonledningens gnm. filter.

trådspore (*Gymna'denia*), slægt af gøgeurter. Aflange blade, blomsterne, med kortere el. længere spore, i aks. I Danmark 2 arter på enge, men sjældne.

T/S, søv., fork. for eng. turbine ship.

Tsad, d. s. s. Tchad, sø og fr. koloni i Afrika.

Tsaldáris [dzal'dáris], *Konstantinos* (f. 1884), gr. politiker og jurist, kons. monarkist, bekæmpede republikken i 1920'erne, leder for Populistpartiet; første- og udenrigsmin. apr. 1946-jan. 1947, derpå udenrigsmin. Gik ind for skarp undertrykkelse af rejsningen i N-Græken.

Tsaldáris [dzal'dáris], *Panages* [-'jis] (1868-1936), gr. politiker, kons. monarkist, modstander af E. Venizélos. Førstermin. 1922, 1933-35.

Tsangpo, Brahmaputras øvre løb, i Tibet. **tsantsa**, hovedtrofæ hos jivaro-indianerne.

tsar, czar, zar (lat. *cæsar*), opr. slav. betegn. f. de byzantinske kejsere, fra 1547 (Ivan 4.) titel f. den russ. regerende storfyrste (kejsere), som dermed betegnede sig som Byzans' arvtager. - **tsarevitj** [-tj], tsarson, prins; **tsarevna**, tsardatter, prinsesse; **tsaritsa**, tsarhustru, kejserinde.

Tsaritsyn [-tsin], til 1925 navn på Stalingrad, Sovj.

Tsar-Kolokol [-'kólókól] (russ. Tsar-Klokken), i 1654 støbt kæmpeklokke, bestemt til ophængn. i Ivan Velikijs tårn i Kremli (Moskva). Omstøbt 1737 efter nedstyrtet, faldt igen ned, hvorved et stykke sloges af. **T** vejler ca. 196 t.

Tsar-pusjka (russ. tsarkanonen), kæmpekanon, støbt i Moskva 1586. Vægt ca. 38 000 kg, dens stenkugle ca. 2000 kg; gemmes i Kremli som severdighed.

Tsarskoje Se'lo (russ. tsarlandsbyen), til 1919 navn på byen Pusjkin, Sovj.

tschajjas ['tja-] (sp. *chaja*, af tupi-oprindelse) (*Chauna cri'stata*), stor grå, sydamer. hyrdefugl.

Tschajkovskij, anden stavemåde for Tsjajkovskij.

Tschammer und Osten ['tšamar unt 'ostən], *Hans von* (1887-1943), ty. officer; 1933 TyskLs rigssportfører; havde bl. a. ledelsen af de olympiske lege i Berlin 1936.

Tschärväka, anden stavemåde for Cärväka.

Tscheljabinsk, ty. stavemåde for Tjeljabinsk, Sovj.

Tschenstochau ['tšənstofau, -'tšə-], ty. navn for Czeszochowa i Polen.

Tschermak ['tš-], *Gustav* (1836-1927), østr. mineralog. Undersøgelser over mineraler og mineralgrupper. Påviste, at mange af disse var isomere blandinger.

Tscherning ['tš(ɔ)jər-], *Anton Frederik* (1795-1874), da. politiker. Artilleriofficer, modstander af enevælden efter 1815, lærer v. Officersskolen 1830-33; for liberale synspunkter sendt på studierejse efter 1833 (en art landsforvisning), uddybede her polit. og teknisk viden, ingeniør i Frankrig 1838-40. Hjemvendt 1841, kæmpede for fri forfatn. og alm. værnepligt, 1846-56 formand for Bondevennsselskabet. Fremtrædende liberal leder i Martsdagene, krigsmin. marts-nov. 1848, gjorde Læssøe til ledende som stabschef og greb en del ind i krigsførelsen; indførte sept. 1848 alm. værnepligt. Medl. af Grundlovgiv. Rigsforsamling, af Folketinget 1849-53, 1853-66 (Svinninge), ledende bl. bønderne; fremragende taler og debattør. Bidrog især i finansudv. til kontrol m. admin. og til besparelser; helsestamsmand, svækkedes 1853-54 ved forsøg på samarbejde m. Ørsted. For næringsfrihed og toldbeskyttelse; bekæmpede Novemberforfatningen; søgte for-gæves at hindre forfatn. af 1866. (Postr.).

Tscherning, *Henny*, f. *Schultz* (1853-1932), da. sygeplejerske, organiserede sin stand i Dansk Sygeplejeråd.

Tschudi ['tš(ɔ)di], *Clara* (1856-1945), no. forfatterinde. Udg. talr., meget yndede, hist. levnedsskildringer, bl. a. *Kejserinde Eugénie* (1889), *Marie Antoinette* 1-3 (1894-96).

Ts'e-hsi ['tšə'xi] (1834-1908), *kin. kejserinde*. G. m. kejser Hsien-Fêng (d. 1861), efter hvis død **T** blev ledende som formynder for sin umyndige søn og efter dennes død for sin søstersøn indtil 1889, atter ledende fra 1898. Faldtholdt stor intrigekunst sin magt i Kina, men led nederlag over for de europ. magter, især ved Bokseropstanden, som **T** støttede.

tsetsseflue (bantu-navn) (*Gloss'sina*), stikkende flue beslægtet m. stuefluen. Larverne udvikles inde i moderdyret. Findes i troperne, navnlig i skovkanter og langs flodbredder. Suger blod af pattedyr. Overfører fl. frygtede trypanosom-sygdomme, bl. a. sovesyge og naganasyge hos kvæget.

tsetsesygdom (*nagana*), infektionssygdom fremkaldt af Trypanosoma brucei hos heste, drøvtyggere og andre pattedyr i trop. Afrika. Symptomerne er feberanfald, anæmi, afmagring, lammelser og ødemer. Sygdommen overføres af tsetssefluen.

TSF (fork. for fr. *télégraphie sans fil* trådløs telegraf), radio.

Ts'in [tšin], kin. dynasti 249-206 f. Kr.

Tsi-nan ['tšinən], hovedstad i d. kin. prov. Shan-tung; ca. 1/4 mill. indb.

Ts'ing (egl. *Ta Ts'ing* ['da 'tšin]), kin: stor renhed), det manduriske kejserdynasti i Kina, regerede 1644-1912.

Tsing-hai [tšing'hai] el. *Ching-hai*, prov. i V-Kina omfattende NØ-delen af Det Tibetanske Højland. 602 000 km²; 1,5 mill. indb. Hovedstad: Si-ning [xiniŋ]. **T** hørte før 1928 til Tibet.

Tsing-tao [tšing'tau], kin. havneby på Shan-tung-S-kyst; 756 000 indb. (1946). Hovedstad i d. tidl. tyske koloni Kiaochow.

Tsin-ling-san [tšin'lin'šan], Ø-V-gående bjergkæde i Midtkina; østligste udløber af Kun-lun; i V 5 km h., i Ø få hundrede m. Kinas vigtigste klima- og erhvervsgrænse.

Tsi-tsi-har, by i Midtmanchuriet; ca. 100 000 indb.

Tsuba (jap.), pærerplad på sværd.

Tsuga (jap. navn), slægt af granfam. med flade nåle, der har to hvide striber på undersiden. 14 arter fra Ø-Asien og N-Amer. **T.** canadensis plantes i haver og parker.

Tsugaru Strædet [tsugaru], jap. *Tsugaru Kaikyo*, farvandet ml. de jap. øer Hokkaidō og Honchū.

Tsushima [tsušima, ts(ə)šima], jap. øgruppe i Koreastrædet, ml. Korea og Kyūshū;

703 km²; 57 000 indb. (1940). - I slaget ved T 27. og 28. 5. 1905 blev den russ. østersøflåde under Rozjdestvenskij ødelagt af den jap. flåde under Tōgō.

T T fork. for *Tidningsgarns Telegrambyrå* *ab.*, sv. presses centralorganisation f. nyhedsformidling, oprettet 1921, forestår siden 1924 sv. radios nyhedsjeneste.

Tuailion [tʰa:ljɔ̃], *Louis* (1862-1919), ty. billedhugger. Hovedværk: *Amazonen til hest* (Nationalgalleriet i Berlin).

Tuamotu [tu:a'mo:tu], fr. [twamo'tu], *Pomotou*, *Paumotu* el. *Lave* Øer, fr. lave koralløer i SØ-Stillehav; 915 km²; ca. 5000 polynesiske indb.

Tuap'se, by i RSFSR, ved Sortehavet v. V-Kaukasus; ca. 40 000 indb. Jernbane mod N over Kaukasus; olieeksporthavn med ledninger fra Groznyj. Truedes af ty. Kaukasus-offensiv efterår 1942. Udgangspunkt f. sov. offensiv jan. 1943.

tuare'ger (arab. *tawāriq*), nomadefolk i centr. Sahara, af europid race med hamitisk sprog. Klassedelt samfund med krigeradel, der ikke føler sig bundet til almuen oaseli; trods muhamedansk tro er kvinderne utilselredte og indtager en fri stilling; mændene derimod bærer slør.

tuba (lat., 1) romersk krigstrompet; 2) blik-el. messingblæseinstrument i basungruppen. Opfundet 1835. Omfang c'f..

tuba audit'iva (lat.), det eustachiske rør el. øretrompeten, forbinder trommehulen med næsesvælrummet.

Tubalkain, efterkommer af Kain; smedens dævningsfader.

tu'ba'r-svangerskab (lat. *tuba* (uterina) æggeleder), ekstruterint svangerskab i æggelederen.

tuba ute'rina (lat.), æggelederen.

tube (lat. *tubus* rør), rørformet beholder af metalblik, gummi el. lign. til med., kosmetik, farver osv.

Tubeke [t'obəks], flamsk navn på Tubize.

tuber (lat.: knude), *anat.*, knoglefremspiring.

tu'berculum (lat.: lille knude), 1) knoglefremspiring; 2) tuberkel.

tu'berkel (lat. *tuberculum* lille knude), knudeformet betændelse fremkaldt af t-bacillen. t er af varierende størrelse, ofte så stort som et hirsefrø. Mikroskop. er t opbygget af 3 slags celler, nemlig hvide blodlegemer, epitheloide celler og kæmpeceller i karakteristisk anordning om et henfaldende (ostet*) midterparti. Spredt i t findes t-baciller.

tu'berkelbacillen, syrefast strålesvamp, som fremkalder tuberkulose. Man skelner ml. en human, en bovin og en aviner form samt koldblods-t, som angriber henh. mennesker, kvæg, fugle og koldblodede hvirveldyr. Andre syrefaste strålesvampe træffes som saprofytter, f. eks. på græs, i vandslanger og på dyrs og menneskers slimhinder.

tuberku'lin, præparat, fremstillet af Robert Koch i 1890, af dræbte tuberkelbaciller. Anv. diagnostisk ved t-prøver.

tuberkulinprøve, diagnostisk prøve, hvorved man afgør, om et individ har (el. har haft) en tuberkulose infektion, idet der i så fald kommer en karakteristisk hudreaktion, hvor tuberkulinet indføres i huden. Individet kaldes da tuberkulinpositiv (tb+) i modsætning til tuberkulinnegativ (tb-). Man, som ikke reagerer med en sådan hudreaktion.

tuberku'lose (lat. *tuberculum* + *ose*), infektionssygdom fremkaldt af tuberkelbacillen. t kan forløbe både akut og kronisk og i mange forsk. former, idet de fleste organer kan angribes. Den vigtigste form er lunget. Af andre former kan nævnes tuberkulose meningitis, miliært, t i knogler, led, nyrer, kønsorganer og hud (lupus). Behandlingen afhænger af lokalisationen. Man har især lagt vægt på at styrke alimentaltstanden og nedsætte smitte mulighederne, idet man hidtil har savnet specifik behandling. I streptomycin o. l. præparater vil man i fremtiden muligvis få effektive midler. Calmette vaccinationen anv. som forebyggende middel. Ved kirurgisk el. ekstrapulmonal t, d. v. s. t i andre organer end i lungerne, føres tuberkelbaciller ad blodvejen til et sted med mindre modstands-

dygtighed, hvor de sætter sig fast og fremkalder betændelse. Hyppigst angribes rygssøjlen (spondylitis) og knæ- og hoftelid. Behandlingen tilsigter opdeling med stift led.

Ved t hos dyr drejer det sig hyppigst om infektion med bovin (kvæg-) el. avier (fugle)-t. Kvæg, svin og fjerkræ (bl. a. ved kunstig fasanopdræt) er hyppigst angrebne, men også hest, hund og kat kan inficeres. Spontan optræder t hos papegøjer og aber i zool. haver, forekommer endv. hos råvildt, er sjælden hos då- og kronvildt (hyppigt i dyrehaver), men findes ikke hos harer. De tuberkulose processers udbredelsesmåde og vedsende er forsk. hos de forsk. dyr. Ved t i hjertesæk, bryst- og bughinde antager vævsnydannelse knudeform (perlesyge). t bekæmpes ved isolering af angrebne samt nedslagtning af smittefarlige dyr. Kvægt er udryddet i størstedelen af Danmark.

tuberkulose, vaccination mod, d. s. s. calmettevaccination.

tuberkuloselovgivning. Til bekæmpelse af tuberkulosen er bl. a. foreskrevet ved lov af 12. 3. 1918, at enhver læge skal indberette de tilf. af tuberkulose, han får under behandling. Endv. skal lærere og lærerinder indberette, hvis de kommer til kundskab om, at et skoleseende barn lider af tuberkulose. Personer, der lider af smittefarlig tuberkulose, er udelukket fra visse stillinger. Staten yder tilskud til behandl. af tuberkulose på statsanerk. sygehuse (sanatorier), hjem og tuberkulosestationer.

Tuberkulosens Bekæmpelse, Nationalforeningen til, stiftet 1901, har til formål at bekæmpe tb., oprette og drive sanatorier og støtte tb-patienter. T ledes af en centralbestyrelse, har ca. 30 000 medl. og får støtte fra stat og kommuner og gnm. Høstblomst dagen, T råder (1948) over 9 sanatorier m. 1125 sengepladser, 1 kysthospital m. 148 s., 7 kystsanatorier m. 253 s., 2 plejehjem m. 26 s. og 1 kollegium m. 16 s. Endv. to ambulante røntgenanlæg. T's samlede formue er ca. 5,9 mill. kr. (1948).

tuberkulosesanatorium, helbredelsesanstalt for patienter med lungetuberkulose. Det ældste da. t er Vejlebjerg Sanatorium (1900). 1901 stiftedes Nationalforen. til Tuberkulosens Bekæmpelse, der har oprettet fl. t. Største da. t er Avnstrup Sanat. (31 senge). Staten yder tilskud til oprettelse og drift af t i h. t. tuberkuloselovgivn.

tuberkulosestation, centrum for tuberkulosebekæmpelsen i Danmark. På t foretages lægeundersøgelser, dels efter henvisn. fra læger, dels som miljøundersøgelser af større befolkningsgrupper, t fører tilsyn m. konstaterede tb-tilf. og henviser til indlægg. på hospital el. sanatorium. Hvert amt og Kb.h.s komm. har en centralstation, d. v. s. ialt 23, med underafd. findes ialt 99 t i Danmark. (1949).

tube'rose (lat. *tuber* knold) (*Poli'anthus tuberosa*), plante af narcisfam., Mexico. Knoldformet jordstængel og hvide, stærkt duftende blomster. Kulturformer med fyldte blomster dyrkes i koldhus.

Tubize [ty'bi:z], flamsk *Tubeke*, belg. by, 18 km SV f. Bruxelles; 9000 indb. (1949). Stor produktion af kunstsilke.

Tuborgfondet, stiftet 1931 for at yde støtte til samfundsgavnlig formål, særlig da. erhvervsliv. Kapital 1949: 4,7 mill. kr. Siden T-s oprettelse er ialt bevilget legater for et beløb af 2 883 000 kr. Uddelingen finder sted hvert år 13. 5.

Tuborgs Fabrikker, bryggeri i Kb.h., grl. 1873, fra 1891 del af De Forenede Bryggerier.

Tubu'ai-Øerne [tubu'a:i] (fr. [tubu'a'i]) el. Australøerne, fr. øer i SØ-Stillehav, 164 km²; 3000 polynesiske indb. (1941); landbrug.

tubus (lat.) rør el. rørstyrkke, f. eks. ved retorer; *anat.*, kirtelrør.

Tucholsky [tu'polskij], *Kurt* (1890-1936), ty. forfatter. Som medredaktør af tidskriftet »Die Weltbühne» meget virksom talsmand for pacifist og marxist. ideer. Begik selvmord som emigrant i Sv.

Tucumán [-ku'man], by i NØ-Argentina på grænsen ml. Andes og Gran Chaco; 165 000 indb. (1945). I omegnen avles v. kunsvanding 2/3 af Argentinas sukker. Sukkerindustri. Univ. (grl. 1914).

tucumolie, vegetabilsk olie, der anv. til sæbe; d. s. s. *auraoilie*.

'tudurusk, een af strubens bruser.

Tudeå [to'de:], venstreorienteret parti i Iran, stiftet 1941. Rejste nov. 1945 m. sov. sympati vidtgående selvstyrekrav i iranske del af Azerbaidjan, afviste m. sov. hjælp iranske troppers indgrebsforsøg. Efter iransk-sovj. forlig apr. 1946 indtrådte T aug. s. å. i Irans reg., men udtrådte atter i okt.; lederne flygtede v. Irans besættelse af Azerbaidjan dec. 1946. Partiet forbudt febr. 1949.

Tudeå, vandløb på Sjælland, udspringer NØ f. Sorø, optager Bjørnevad å, Gudum å og Vårby å og udmunder i Store-Bælt.

Tudor [tju:ds], Engels kongehus 1485-1603 (Henrik 7. og 8., Edvard 6., Marie I., Elisabeth). Nedstammer fra Owen T (ca. 1400-61). Henrik (7.) T, som på ældre sids var beslægtet m. huset Lancaster, og som ægtede Elisabeth af huset York, besteg tronen 1485 og endte Rosekrigen.

Tudor style [-stail], den under Tudorerne herskende eng. ark. stil, alm. kaldet perpendicular style; karakteristisk for T er Tudor-bladet (fil) og den kølformede Tudor-bue.

tudsefisk (*Pedicu'lati*), orden af nøgne benfisk.

Plumpt byggede, stort hoved, brystfinnerne armgign., fri stråle foran rygfinnen. Visse dybhavsformer har dverghanner fastvokset til hunnen. Hertil havtasse, sargassofisk.

tudsefrøer (*Disco'glossidae*), springpadder. Skiveformet tunge fastvokset til mundhulens gulf. Stærkt udvidede tvertrappe på bækkenhvirveln. Hertil klokkefrø og fødselslæperfrø.

Tudsenæs, tidl. skrivemåde for Tuse Næs.

tudser (*Bu'foniae*), fam. af tandløse, kortbenede springpadder m. vortet hud. Hertil skrubbetude, grønbrogte tudse og strandtudse.

tudseagle (*Phryno'soma orbicu'lare*), kort-halet, tornebægtet leguan. Mexico.

tudsten, tegtligsten forsynet med en tud.

tueformet, bot., kaldes en plante, hvis jordstængelsforgreninger er talr. og tæt stillede, hvorved de overjordiske skud står tæt sammen.

tuegrave, lave og små gravhøje, tuer, der i Vestjylland dækker urnegrave fra tidlig ældre jernalder.

'Tu'el'sø', sø på Sjælland, NNØ f. Sorø; 2,1 km².

tuf (lat. *tufo*), oftest porøs stenart, opstået ved hørdning af løse vulkanske udbrudsprodukter (lapilli, aske). Anv. som bygningsten og til puzzolaner (trass, puzzolanoljor).

Tu'gan-Baranovskij [-'nɔf-], *Mikhail Ivanovitj* (1865-1919), russ. national-økonom og politiker. Opr. marxist, senere bl. revisionismens betydeligste teoretikere foregangsmand for kooperationsbevægelsen i Rusland.

Tugela River [tju'gela 'riva], 425 km l. flod i Natal, S-Afr.; udmunder i Ind. Ocean. Danner et ca. 850 m h. fald, som udnyttes ved et kraftværk.

tugthus, betegn. for de statsanstalter, hvori siden 18. årh. udstodes den strengeste form for strafarbejde, t-arb., siden henh. 1734 og 1790 også raphusstraf og forbedringsusarb.; t-arb., der idømtes i alm. fra 2 til 16 år el. på livstid, afskaffedes v. straffeloven af 1930.

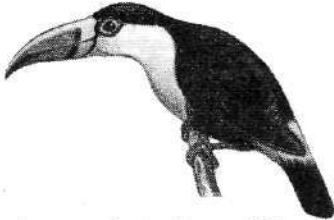
tugthusloven, modstandernes betegn. for den da. lov om Værn af Erhvervs- og Arbejdsfrihed 1929-37 (vedtaget under reg. Madsen-Mygdal), som indeholdt adsk. begrænsninger af arbejderne fagl. kampmidler.

tugtning el. *afbaning*, tilhugning af granit (bygningsten o. l.), hvorved fladerne aflattes til hugningsgrad OA el. OB med tilladte fordybninger på henh. 22 mm og 15 mm.

Tudor-blad.

tugt-, rasp- og forbedringshuset, fra 18. årh. navn på børnehøuset; se også rasphuset. **t** blev nedlagt omkr. 1860.
Tuhatjevskij [tuta'tjæf-], *Mikhail N.* (1893-1937), sov. officer. Officer under tsarismen, i Røde Hær 1918, slog Denikin 1920, havde 1920 kommandoen i Polen, 1925 stabschef, 1928 øverstkommandant i Leningrad-distriktet, 1931 l. vicekommissær f. forsvarst. 1935 marskal, 1937 anklaget f. forræderi (trotskist); skudt (juni).
Tuilerierne [tvil'o'ri-], fr. *Palais des Tuileries* [pa'læ de tui'l'ri] (fr. egl: teglværkerne), tidl. slot i Paris lige NV f. Louvre; grl. af *Catarina af Medici* 1564, 10. 8. 1792 stormedes **T** af Paris' befolkning, efter modstand af Ludvig 16.s schweizergarde. **T** afbrændtes af Pariserkommunen 1871; tomten lagdes til den endnu eksisterende Tuileri-have.
Tu'ka'nen (*Tu'cana*), stjernebillede på den sydl. stjernehimmel.
tu'ka'ner (*Rhamphastidae*), spættetfugle.

Stort, opsvulmet næb m. savtakket rand, lang tunge, brogede farver. Frugteædere. Yngler i træhuller. S- og Ml.-Amer.

Tukkåram (1608-49), ind. digter og rel. forkynder, har digtet talr. berømte hymner særligt til Vishnu.

Tula, by i RSFSR, Sovj., S f. Moskva; 272 000 indb. (1939). Vigtigt banecentrum med alsidig industri; frugtbar omegn med brunkulsfelt og kraftstationer. Jernudsmeltning og maskin- og stålindustri. Jernlejer. Okt. 1941 stødte tyskerne under slaget om Moskva frem til **T**'s udkant, men trængtes tilbage nov. s. Å, trods gentagne offensivforsøg.

Tulare [tu'läri] el. [tu'häri], 1) salt sø i S-California, USA; 2) univ. i New Orleans, USA, kendt for sine undersøgelser af mexicanske og mellemamer. kulturer.
tulare'mi' (*Tulare*, distrikt i California, hvor sygdommen først konstateredes + -ami), bakteriesygdom hos harer o. a. gnavere, forårsager dannelse af småknuder i forsk. organer, især lever og milt, el. alene afmagring med efterfølg. død. t kan blot ved berøring af en angrebet hare smitte mennesker og da forårsage langvarig feber, undertiden med bylder el. øjenbetændelse. t forekommer bl. a. i Japan og Rusl. og er konstateret i Sv. No.
tulip'an (tyrk. *tulbent* turban); p. gr. af blomstens lighed med en turban (*Tulipa*), slægt af liljefam. 50 arter fra step-

Tulipanmark på Amager.

per og andre tørre egne i Centralasien, S- og Ml.-Eur. Løgvækster med buestregede blade, enlige blomster med sidende støvfang. Talr. sorter, f. eks. Darwin t, dyrkes i haver. Indført til Eur. omkr. 1550.

tulipantræ (*Lirio'dendron*), slægt af magnoliafam., N.-Amer. t (L. tulipifera), et stort træ med store, gulgrønne blomster, findes som prydt træ i Eur. Veddet, whitewood, er lyst og ret blødt, anv. f. eks. til tegnebrædt.

Tullgarn [tül-], sv. kgl. slot i Södermanland; opført 1727, fra 1772 statsejendom, fra 1881 Gustav 5.s sommerresidens.

Tullia (78-45 f. Kr.), Ciceros elskede datter.

Tull'anum (tilskrevet Servius *Tullius*, død 534 f. Kr.), andet navn på Det Martertinske Fængsel i det gl. Rom.

Tull'in, *Christian Braunman* (1728-65), no. forfatter. Rådmand (Oslo). Skrev to prisbelønnede læredige *Sofartens Oprindelse* (1761), *Om Skabningens Ypperlighed* (1764), hvis fil. kerne er det ondes problem. Genindfører den lyriske naturbeskrivelse m. *En Maji-Dag* (1758), højdepunkt i no.-da. rokokollit.

Tullus Ho'stilius, efter sagnet Roms 3. konge, erobrede Alba Longa.

Tulsa [täl'sa], by ved Arkansas River i Oklahoma, USA; 180 000 indb. (1944). Store olieraffinerier.

Tulsi Däs (1532-1624), N-Indiens største digter, oversatte det gamle epos *Rāmāyana* fra sanskrit til hindi.

Tum, ældre betegn. på den ægypt. gud Atum.

tum [tüm], gl. sv. tomme, efter 1863 = 1/10 fot = 2,97 cm.

tumba (senlat., af gr. *tymbos* grav), rektangulær stenkeste med ornamenterede sider, på låget liggende statue af den afdøde. Især kendt i gotikken.

tumble-home [täm'b'houm] (eng., egl: vælte hjem), søv., eng. betegn. for, at en skibside over vandlinien falder indad.

tumblerafbryder (eng. *tumbler* falde), alm. benyttet type af elektr. afbryder til husinstallationer; mods. drejefafbryderen føres afbryderen kun op og ned.

tume'no'l, vandoploselig tjærepræparat mod hudsygdomme.

tumler, d. s. s. marsvin (delfin).

tumljng, bæger med afrundet bund, hvori en tung metalklump er indlagt, så t altid rejser sig op igen, når den lægges ned.

tumljng, betegn. for forsk. dueracer, der under flugten slår kolbotter.

tumor (lat.), svulst el. hævelse.

tumul't (lat.), larm; optøjer.

tu'n, no. og isl. betegn. for den åbne plads omkr. en bondegård (samme ord er ty. Zaun og eng. town).

tunami [tsu-] (jap. *tsunami* stormbølge), alm. betegn. for seismiske havbølger.

Tunbridge Wells [tän'bridz 'wælz], kurdet i det indre af Kent, SØ-Engl.; 39 000 indb. (1948). Mineralske kilder.

tundra (russ. af fi. *tunturi* klippe el. fjeld), vegetationsregion i polare zone; af plantesamfund findes her lavt krat, bede, mose og fjeldmark. Jfr. nordpolarlande og Antarktis.

tundratiden el. *senglaciatiden*, tidsrummet ml. det sidste isdækkes forsvind og skovenes endelige indvandring.

Tundzja [tundzja], 420 km l. biflod til Maritsa, Ø.-Bulg.

Tune Landboskole ved Tåstrup, grl. 1871 (oprettet som højskole 1867). **T** var s. m. Lyngby Landbrugsskole med til at skabe den form for fri undervisning, der blev retningsgivende for de senere oprettede landbrugsskoler. 1948-49 havde **T** 106 elever.

Tuneskibet [tüne-], højsat vikingskib fundet 1867 ved Tune, Østfold, No.

Tune-stenen, No.s kendteste urnord. runesten (fra Tune, Østfold), 400 c. Kr.

tunfisk (*Thynnus thynnus*), 1-3 m l. makrelfisk. Halvmåneformet halefinne; kødet rodt, blodrigt. Middelhavet, Ind. Ocean, Atlanterhavet. I da. farvande ret

alm. om efteråret. Fangsten af **t** i Middelhavet er kendt fra oldtiden. En række

tunarter fiskes i Atlanterhavet, men navnlig i nordl. Stillehav (henved 300 mill. kg årlig). Hermetikproduktionen er bet.

tung brint, d. s. s. deuterium.

tunge (*lingua*), 1) hos *dyrene* et oftest muskuløst organ, der rager op fra mundhulens gulv, men iøv. kan være udviklet på mange forsk. måder: udskydeligt som hos frøer o. a. springpadder; lang og klobet som hos slanger og firben; gribearg som hos kamæleonerne. Hos de fleste bløddyr er t besat m. spidse tænder; 2) hos *mennesket* et muskuløst organ, der udfylder størstedelen af den egl. mundhule inden for tandrækkerne **t**-roden er fastgjort til t-benet. Slimhinden, der dækker t, er beklædt med flerlaget pladeepithel; på oversiden findes talr. små fremspring (papillae linguae). En del af disse papiller er udstyret med smagsløg, medens andre i særlig grad er forsynet med nervefølelegemer. På t-s underside danner slimhinden i midtlinjen t-båndet. På t-roden findes små afrundede fremspring: t-bælg med de sæk. sækkirtler. På t findes desuden egl. sykkirtler.

tunge (*Solea solea*), lang fladfish. Værdifuld spisefish (setunge). Ret alm. i da. farvande.

tungebenet, *anat.*, en hesteskoformet knogle ved tungs basis. Opadtil giver det udspring for tungemuskler, mens det nedadtil er forbundet med struben og brystbenet v. hj. af muskler.

tungefløjter, fløjteinstrument med en dobbelt el. en enkelt tunge, f. eks. skalmej, obo, saxofon, klarinet.

tungeform, *bot.*, betegn. for en sambladet krone med kort kronør og en lang, smal, ensidig vendt krave, f. eks. mælkebløtte.

tungevarre (*Arno'glossus la'terna*), lille fladfish beslægtet m. pighvar. Ikke sjælden i Danmark.

tungekræft, som regel epitheliom, udvikles fortrinvis hos ældre, hyppigst som et lille sårl. en knude på randen af tungen. Underkastet sygdommen rationel behandling i sine tidlige stadier, er den helbredelig.

tungepiber el. *rorstemmer*, de orgelpiber, hvor tonen dannes ved hjælp af en lille elastisk metaltinge, der sættes i svingning af luftstrømmen.

tungerasp, *zool.*, d. s. s. radula.

tungespidslyd, *fonet.*, dentaler og supradentaler.

tungtale, uforståelig tale fremført i rel. ekstase. t var hyppig i den korinthiske menighed (1. Kor. 14) og op til vore dage i rel. samfund med sværmeriske tilbøjeligheder.

Tung-hai [dun'fai] (kin: østhav), kin. navn på Det Østkin. Hav.

Tunghøreforening, *Dansk*, landsforening, grl. 1912, driver med statsstøttet erhvervskontor og afæseskole.

tunghøreundervisning, særundervisning for børn, der har så nedsat hørevne, at de ikke er i stand til at følge normal-skolens undervisning. Underv. omfatter alm. skolefag suppleret med mundaflysning og taleunderv. Tunghøreklasser kan i folkeskolen indrettes for børn, hvis hørevne ligger ml. 1/2 m hviskestemme og 1/2 m talestemme, og hvis tale ikke er væsentlig præget af hørevagthed. I Kbh. findes 10 tunghøreklasser med godt 100 elever.

tunghørhed, nedsat hørelse.

Tungnafellsjökull [-'jök'god], isl. firnplateau, ml. Vatnafjökull og Hofsjökull; ca. 100 km², 1520 m h.

tungspat, *BasO₄*, rombisk, hvidligt mineral m. glasglans. Ret udbredt mineral, vigtigste bariumforbindelse.

tungsten (eng. [täv'støn], fr. [tög'stæn]) (sv. tung sten), eng. og fr. betegn. for wolfram.

Tung-tung Søen [dun thiŋ], Kinas næststørste sø (4800 km²), i prov. Hu-nan.

tungt vand, *D₂O*, en kem. forbindelse af tung brint og ilt, har frysepunkt + 3,8° (alm. vand 0°), vægtfylde 1,1 (1,0), mindste rumfang ved 11,6° (4°), kogepunkt 101,4° (100°), fordampningsvarme 798 cal (539 cal). **t**, der især fremstilles af

Norsk Hydro (Vemork), kan anv. til at bremse neutroner uden at absorbere disse samt ved biol. undersøgelser.

tun'gu'ser, folk af rensdyrnationer i N-Asien ml. Jenisej og Lena; tilhører den mongolide racegruppe og den vidtstrakte tungusiske sproget.

tun'gu'sisk sprog udgør en egen sproget, der falder i to grupper: N-tungusisk i Sibirien og delvis i Manchuriet, lamutisk på Kamtjatka; syd-tungusisk og manchurisk i Manchuriet og ved Stillehavskysten N f. Vladivostok. Det eneste litt.sprog er manchurisk, der fra 1599 skrevs med en fra mongolerne overtaget skrift. Litt. er i alt væsentligt overs. fra kin.

Tunguzka [-'guska], Jenisejs tre bifloder i Midtsibirien.

'tunica (lat.), under- og dagligpåkledning i oldtidens Rom; *anat*: vævs- og hudslutter organer.

'Tunica, slægt af nellikefamilien, sylformede blade, hindestrøbet bøger; flere arter er stenhjølplanter.

'Tunis, 1) (fr: *Tunisie* [ty'ni:zi], arab: *Afrika*), fr. besiddelse i N-Afr: Atlasbjergenes østl. del, kystlandet Ø herfor og en lille del af Sahara; 125 100 km², 3 231 000 indb. (1946); flertallet arabere og maurer, 144 000 franskmand og 85 000 italienere. Klimaet er subtropisk med vinterregn. Landbruget anv. stordrift og producerer hvede, byg, oliven (Ø-kysten), vin (omkr. byen T), appelsiner og citroner (Cap Bon halvøen mod NØ) samt dadler (oaserne mod S). Kvæavl og fiskeri er af stor bet. Minedriften omfatter jern (1 608 000 t i 1939) og malme af zink, bly og zink. De indfødte driver mangesidet håndværk: tæpper, lædervarer, måtter, keramik osv. 2) (fr: *Tunis* [ty'ni:s]) (arab: *Tunes*), hovedstad i I. 10 km l. kanal til udhavnen La Goulette; 365 000 indb. (1946), deraf 117 000 eur. Gr. i 8. årh. f. Kr. (Kort se Afrika).

Historie. T var indtil 146 f. Kr. Karthagos hovedland; derpå rom. provins, vigtig som kornleverandør. Fra 429 e. Kr. under vandalerne, fra 534 under Østrom. I 7. årh. til araberne, fra 16. årh. tyrk. vasalstat. Fyrsterne i T drev søroveri i stor stil, hypp. i kamp m. eur. lande; i 19. årh. økon. afh. af eur. kapital og svækket. Ital. søgte fra 1860erne indflydelse i T, men 1881 besatte Frankr. T og gjorde det til fr. protektorat. Ital. indvanding fortsatte, og Ital.s ønsker om T var årsag til fr.-ital. spænding før og efter 1900. Efter allieret landgang i Nordafr. nov. 1942 besatte ty.-ital. styrker T efter 8. armés gennemdrub i marts måtte Aksestyrkerne kapitulere maj 1943. I tilslutn. t. de øvr. arab. folk har den indfødte befolkning i T især fra 1930erne lejlighedsvis vendt sig mod det fr. styre.

tunna ['tün:a], ældre sv. mål, omkr. 150 l.

'tun'nel (oldfr. *tonnel* tønde), 1) tekn., byg-

værk til fremføring af færdselsårer el. ledninger på steder, hvor disse af bygnings-tekniske el. æstetiske grunde ikke kan lægges på jordoverfladen, t-s tværsprofil er som oftest en oval på højkant el. en oval hvelving på to lodrette vægge, t for ledninger samt t i løse el. vandførende jordarter har oftest cirkulære tværsnit. I faste bjergarter føres t igennem uden udmuring, mens t i løse jordarter beklædes med mer el. mindre svære mure, der er i stand til at bære trykket af de omgivende jordlag. Byggehastigheden for t er ret ringe, 2-30 m om dagen. Omkostningerne er store, Simplon-t kostede ca. 3000 kr. pr. m, Londons undergrundsbaner 3500 kr. pr. m, rør. t er i bjerge udført op til 20 km lange (Simplon-t). Bybane-t er ofte meget længere. I Danm. findes ingen underjordiske færdselsårer udført ved tunneler. Derimod er der udført t for ledninger under Kbh.s havn og for Kbh.s hovedkloak i Øresund; 2) søv., den hvelvede gæng, igm. hvilken skrueaksel føres gnm. hele agterskibet.

tunneldale, langstrakte dale, der er udgravet af smeltvand i tunneller under indlandsisen. De dybeste dele af t-s ujævne bund udfyldes af langsøer. Eks. er østjyske fjorde og deres vestl. fortsættelser.

tunnelovn, ovn med lige ovnrum til brænding af tegl samt også finere keram. prod. Arbejder efter samme princip som ringovnen, men medens ildzonen i denne vandrer, er den fast i t, og stenene bevæges på skinnene. Luft til fyret tages ind ved t-s udgang og forvarmes ved at køle stenene (jfr. kanalovn). (Ill. se tavle Porcelæn og Fajance).

tunnelsygdom, d. s. s. ankylostomiasis.

Tunney ['tūni], *Gene* (f. 1898), amer. boker. Verdensmester i sværvægt 1926-28.

tunniland ['tūn:lænd], ældre sv. og finsk flademark = 0,4936 ha.

Tunnsjøen ['tūn:jø:n], no. sø, Nord-Trøndelag, NØ f. Grong; 99 km²; afvandes af Tunnsjøelva til Namsen.

Tu'no'1, blanding af stærkt vitaminholdige fiskeolier.

Tunugdiarfik [tunuy:'dɑr'fik] (grøn): stedet, man rejser bagom til, dyb sydvestgrøn. fjord N f. Julianehåb. I dets indre talr. nordboruiner (Brattahlíð, hvor Erik d. Røde slog sig ned 985).

Tunø, da. Ø, 4 km V f. Samsø; 3½ km²; 243 indb. (1945).

Tunø Knob, sandbanke ca. 2 km V f. Tunø.

Tuolluvaara ['tuolluva:ra], sv. jernmalmsfelt 4 km Ø f. Kiruna. Indeholder såvel apatitholdig som apatitfri malm, den først eksporteres, den sidste sendes til udsæltning i Bergslagen. Forråd 5 mill. t malm.

tu'pi, vidt udbredt sydamer. sproget, hvis folk endnu i hist. tid har foretaget vidtstrakte vandringer.

tu'rako'er, zool., d. s. s. bananædere.

Tu'ran, busksteppe- el. ørkendækket sletteland omkr. Aral-søen i Sovj.s asiat. del. Sovj.s største område, store sand- og stenørkener (Ust-Urt, Kara-Kum, Kyzyl-Kum). Aral-søens tiløb, Syr-Darja og Amu-Darja, anv. til oasevanding.

'Turandot, prinsesse i eventyrsamlingen 1001 Dag; hun lader sine bejlere dræbe, hvis de ikke kan løse 3 gåder. Emnet benyttet af Carlo Gozzi, Busoni, Puccini o. a.

'turban (tyrk. *tülbent*), et langt klæde, som vikles fl. gange omkr. hovedet. Anv. i den muhamed. Orient uden for Tyrkiet.

tur'bine (lat. *turbo* hvirvel), maskine m.

et el. fl. skovlhjul, som af en dampv.- el. luftstrøm bringes til at rotere.

turbo compound maskine [kom'paund-] (eng.), flercylindret dampmaskine, der arbejder sammen med en damp turbine.

'turbogenerator el. *turbodynamo*, generator, der er direkte koblet til en vand-, damp- el. gasturbine.

'turbokompressor, kompressor, der sammentrykker luftarter v. hj. af roterende skovlhjul (turbinehjul), i *flyvemask.* overlader, der drives af en udstøds gasturbine.

turbu'len' (lat. *turbo* hvirvel) kaldes en vædske bevægelse, når der opstår hvirvel (mods. laminar); bruges også i overført bet: larmende, hidsig, urolig.

'turco (ital.), tyrkisk; *mus. alla turca*, i tyrkisk stil (med et stærkt akcentueret, ensformigt akkompagnement).

Tureby'hol'm, hovedgård S f. Køge; opr. Turebygård; tilhørte indtil Reformationen Roskilde bispestol, derefter kronen til 1604; fra 1747 under Bregentved. Hovedbyggn. fra ca. 1750 (arkit. Eigtved), fredet i kl. B.

Tureholm [tū're-], sv. herregård i Södermanland, opført ca. 1730.

Turrene [ty'ræn], *Henri de Latour d'Auvergne* (1611-75), fr. general. Ledede fr. hære i slutn. af 30-årskrigen, bidrog til Mazarins sejr under Fronden; førte Ludvig 14.s armee, især v. Rhinen 1674-75. Dødeligt såret ved Salsbach (Baden).

Turesson ['tū:sən], *Göte Wilhelm* (f. 1892), sv. botaniker og genetikker. Prof. v. Uru-tuna lanbruks-høgskolen siden 1935. Har særlig arbejdet med økologiske raceproblemer hos planterne.

turf [tø:f] (eng., egl: grønsvær), væddeløbsbane, væddeløbsovrlade.

Tur'fan, oase og by i Tien-shan-bjergene, Ø-Sin-kiang, Kina. Oasen ligger under oceanets overlade.

Turgenev [-'gjenjef], *Ivan* (1818-83), russ. prosaist, som udførmede den russ. realisme. Debuterede med *En Jagers Dagbog* (1852, da. 1875), en saml. noveller med skildringer af russ. bondeliv under livegenskabet, og gav i sine store romaner *Rudin* (1856, da. 1872), *En Adelig Rede* (1859, da. 1875), *Dagen før* (1860, da. 1911), *Fædre og Sønner* (1862, da. 1876), *Røg* (1867, da. 1910) og *Ny Jord* (1876) en fortløbende skildring af tidens nye idéstrømninger. T skabte en ny harmonisk afklaret virkelighedsstil og befolkede sine romaner med intellektuelle, revolutionære, men viljesvage mænd og og skønne, stærke kvinder. Hans tendens var kritik af det russ. samfund og vesteur. orientering, men den hemmede adrig hans stræben efter poesi. (Portræt sp. 4667).

'turgor (lat. *turgere* svulme) el. *turgortryk* bot., d. s. s. saftspænding.

turgorbevægelser, plantebevægelser hos fastvoksende planter, skyldes ændring i saftspændingen. De fleste t er næstier, således mimosens bevægelse efter berøring (seismostasi).

Turgot [tyr'go], *Anne Robert Jacques*, baron de l'Aulne [de'lo:n] (1727-81), fr. fysikokrat; finansmin. 1774-76. Frigav kornhandel, ophævede lavsrettigheder og vejhøveri, søgte at forenkle skattesystemet. Styrket af hof og førende pengemand.

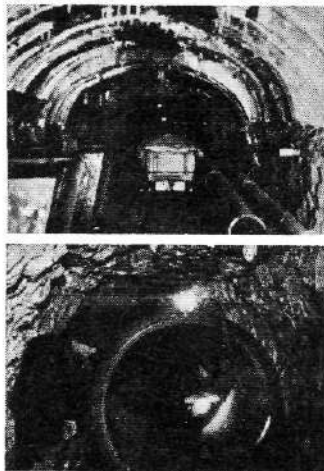
'Turi, *Johan* (1854-1936), sv. lap af no. afstamning. Forf. til etnologisk meget værdifulde værker f. eks. *Muttalus samid birra* (1910; indeholdende da. overs. *En Bog om Lappers Lív*) skrevet på lappisk.

Tu'rin, ty. navn på Torino.

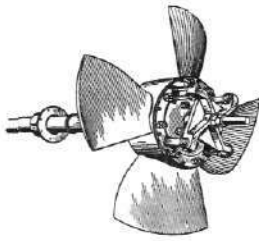
Tu'rina, *Joaquin* (f. 1882), sp. komponist og pianist. En af de førende sp.-nat. komp. Har skrevet operaer, orkesterværker, korværker m. v.

tu'rist (fr. *tour* tur), person der rejser for sin fornøjelse.

Turistforeningen for Danmark, stiftet 1923 ved sammenslutning af Den Da. Turistforening (fra 1888) og Foreningen til Turistsagens Fremme i Danm. (fra 1922), omorganiseret 1935 og 1939 (landsforening med 4 landsdelsforeninger). Ledes af Turistrådet (74 medl., repr. off. myndigheder, erhverv med interesse i turismen o. a.) og en turistchef (siden 1939 M. Lichtenberg).

Kloaktunnel, Øresund. Øverst: del af betonret vesttunnel. Nederst: rørlægning.

Turbine med indstilleligt skovlhjul.

1933 af Joseph Schenck (f. 1882). 1936 slået s. m. Fox Film til Twentieth Century-Fox Film.

Tver, til 1932 navn på byen Kalinin, Sovj. Tver², da. navn på Tverøyr.

Tvesang el. **tvisang**, isl. *tvisöngur*, middelalderlig, isl. tostemmig syngemåde, der endnu bevarer. Stemmerne følges ad i parallelle kvinter.

tvestjært, d. s. s. ørentvist.

tvetand (*Lamium*), slægt af læbeblomstefam. Urter med groft takkede blade og blomsterne i tætte kranser i bladhjørnerne, flad underlæbe med 2 tandformede sideflige, 40 arter. Alm. i Danmark. er Hyld t. el. døvnælde (*L. album*), flerårig urt på grøftkanter og lign. steder, desuden findes fl. mindre, enårige arter med rød krone.

tvetulle (*tve-* + oldn. *tól* kønsdel), d. s. s. hermafrodit.

Twickenham [*twi:k'nəm*], eng. by ved Themsen SV f. London; 107 000 indb. (1948). Fornem Villaby; opholdssted for mange eng. digtere (Bacon, Fielding, Pope, Horace Walpole m. fl.).

twill [*twil*] (eng.), forsk. stoffer, i alm. af bomuld, vævet af sværere garnar i liggensidet kiper (ens på begge sider); fås ubleget, bleget el. ensfarvet. Anv. til lagener, viskestykker, maskintøj (blåt), osv.

tvillingemetoden, metode til bedømmelse af givne egenskaber arbarhed og variationer gnm. sammenligning ml. overensstemmelsesgraderne hos een- og hos to-eggede tvillingepar.

tvillinger, to fostre i samme svangerskab, forekommer ca. 1 gang pr. 70 fødte. Tilbøjeligheden hertil er arvelig på begge sider. Opstår enten ved 2 æg befrugtes omtrent samtidig, el. ved at eet æg dannes 2 km; resp. to-eggede og een-egget.

Tvillingerne (*Gemini*), stjernebillede på den nordl. stjernehimmel.

tvillingkrystal, to el. flere krystaller af samme stof, der er sammenvoksede på krystallografisk lovmæssig måde.

tvillingmaskine, dampmaskine, hvor kraftudviklingen sker i to cylindre, der arbejder på hver sin krumtap, men har samme arbejdstryk.

Tvilum kloster, NØ for *Tvillingkrystal*, Silkeborg, grl. som augustinerkloster, nævnt fra 1257; derunder Tvilungård, der 1537 lagdes under Silkeborg slot.

tvinding, sammensnøning af to el. fl. garnar til en enkelt tråd. Tvundet garn er som regel hårdere, jævner og stærkere end utvundet.

tvingere, tømmestykker, oftest vandrette, der anbringes på siden af en pælerække el. plankeværk for at holde den i flugt.

Tvi's Kloster, tidl. hovedgård SØ f. Holstebro, grl. af prins Buris 1163 som cistercienserkloster. Af bygningerne er intet bevaret.

tvist (eng. *to twist* vride), enkelspundet (utvundet) bomuldsgarn. Water-t er stærkt snoet, mule-t svagt snoet. Også betegn. for det spindeaffald, der bruges som pudse-t. t-lærred er d. s. s. stout.

Tvorek, *Wandy* (Wladyslaw) (f. 1913), d. a. violinist, som af po. forældre. Fra 1928 knyttet til kbh. varieteer og restauranter. Deb. 1944 som koncertviolinist.

two-step [*tu:-stæp*] (eng. to-trin), amer. selskabsdans i 2/4 takt, kom frem sammen med one-step.

tværbakker, en slags små, afrundede randmorænebakker, hvis længderetning har været parallel m. isranden. Består af diluvialsand og -grus. Forekommer f. eks. på Langeland.

tværfløjte, fløjte med blæsehul på siden.

tværmunde (*Se'lachtii*), hvirveldyrklasse. Fiskelign., bruskskelet, munden en tværspalte på hovedets underside, 5 gallepalter, huden tandbeklædt, finnerne stive. Svømmeblære mangler, tarmen m. spiralfold; hannerens bugfinner omdannede til parringsorgan. Mange levende-føddere, en del lægger æg, omgivet af et hornagtigt hylster. Hertil hajer, rokker, havmus.

tværprofil, lodret tværsnit af en vej el. jernbane.

tværstabilitet, en flyvemaskines evne til at søge tilbage til sin tværskibslige vægtsstilling, hvis den under flyvning kommer i tværskibslig bevægelse om længdeaksen. t opnås bl. a. ved at give bæreplanet V-form.

tværsummen af et flercifret tal er summen af tallens cifre.

tværtap (*processus transversus*), knoglefremspring på hvirvel.

Tverøyr [*tvr:øaire*], da. Tverø, bygd på Suduroy, Færøerne; 1257 indb. (1945). Fiskeri- og handelscenter.

Ty, d. a. landskab fra Tybørn Kanal til Hanherederne; 1036 km²; 48 850 indb. (1945). Overfladen er dels bølgeformet med enkelte bakkepartier, dels lavtliggende, fladt sletteland. Ejendommelige er de mange til dels vandfyldte jordfaldshuller; højeste punkt Ashøj (93 m).

Tübingen [*ty:bin:n*], ty. by ved Neckar, hovedstad i Württemberg-Hohenzollern; 32 000 indb. (1939). Universitet (grl. 1477; protestantisk). Handel med vin.

Tübingers kolen, af F. C. Baur grundlagt teol. retning.

Tybjerggård, hovedgård S f. Ringsted; fra 1806 i slægten Steinmanns eje. Hovedbyggn. fra 1763, fredet i kl. B.

Tyborøn, da. stationsby (Lemvig-T banen) ved vestl. indløb til Limfjorden; 1400 indb. (1945). Havn.

Tyborøn Kanal, Limfjorden vestl. indløb ml. Harboøre og Ager Tange, opstod 1863 ved en stormflod. Lukning og anlæg af kunstig kanal projekteret.

Tybrind Vig [*ty:-*], indskæring på V-Fyn, ml. Ålehoved og Wedelsborg Hoved.

Tyburn [*ta:bn*], tidl. bifod til Themsen og landsby N f. det nuv. Hyde Park, London. Ved den nuv. Marble Arch lå til 1783 Londons rettersted.

Tyche [-ke] (gr.), i gr. rel. skæbnen, lykken el. ulykken, personificeret som gudinde, datter af Okeanos.

Tydeus [-øus] (gr. *Tydeús*), gr. sagnheld fra Kalydon, en af de syv mod Theben, fader til Diomedes.

tyfl- (gr. *tyflós* blind), blind-, blindtarms-, **tyflitis** (*tyfl-* + *itis*), betændelse af selve blindtarmen, ikke dens orm-formede vedhæng; skjelden sygdom.

tyfo'id feber, ældre navn for tyfus.

Ty'fón (gr., af *tyfos* røg), i gr. mytol. et ildsprudende uhyre med hundrede dragehoveder. Zeus knuste T med lynstrålen.

tyfo'n, meteor., da. form for taifun.

tyfo'n (af *tyfon* = taifun), en særlig type sirene, hvor en membran sættes i svingninger v. hj. af trykluft.

tyfus (gr. *tyfos* røg, febersygdom) (*febris typhoidea*), akut infektionssygdom, som skyldes t-bacillen. Inkubationstiden er 10-20 dage. Sygdommen begynder med tiltagende træthed, hovedpine og feber. Senere kommer der omtågethed (status tyfosus) og stærke diarrhoeer. Der kan endvidere fremkomme et hududslæt (roseola). Sygdommen angriber først og fremmest det lymfoide væv i tarmen, hvorved der kan komme perforation af tarmen og blødning. T varer ca. 3-4 uger og har ret høj dødelighed. Enkelte kan, efter at sygdommen er overstået, fortsat udskilte bakterier med afferinger (sunde smittebærere). Der findes en vaccine mod t.

tyfus exanthematicus, plettyfus.

tyfus re'currentis, tilbagefaldsfeber.

Tyge Brahes dag, alm. betegn. for en dag, hvor man er særlig uheldig. Udtrykket stammer fra, at Tyge Brahe astrologisk beregnede 32 særlige ulykkesdage i året for Rudolf 2.

tyggegummi, nydelsesmiddel, bestående af en sukkerskal over en kerne af chicle, et guttaperikalig. stof fra México.

tyggemave, hos mange dyr betegn. for den forreste del af tarmkanalen, der er muskuløs, forsynet m. hornplader etc., og velegnet til at knuse føden. Findes hos visse fugle, insekter, krebs.

tyggemuskler, 4 muskler, der virker som mundlukkere og fremkalder den karakteristiske malebevægelse under tygningen. De udspringer fra kraniet. 1)

tindingemusklen (muskulus temporalis) fra den flade del af tindingebenet, 2) m. masseter fra kindbensbuen, 3) m. pterygoideus externus og 4) m. pterygoideus internus fra de nedadrettede frempring på kilebenet. De hæfter sig til underkæbens opadstigende del.

Ty'holm, den sydligste del af Ty; 69 km²; 4078 indb. (1945).

Tyin [*ty:in*], no. sø, vestl. Jotunheimen; 35 km²; afvandet af Ty (Årdola), der danner en rk. vandfald, T-fallene, hvis kraft (ca. 80 000 HK) udnyttes.

tykblad (*Crassula*), slægt af stenurtfam., urter el. buske med modsatte, tykke blade og femtallige hvide el. rødlige blomster. 300 arter, de fleste fra Kaplandet. Flere arter er koldhuds- og stueplanter.

tykhude, forældet betegn. f. f.ødheste, næshehorn, tapirer og elefanter.

Tykke-Bertha (efter Fr. Krupp's datter Bertha) kaldtes populært de Krupp'ske morterer af kaliber 42 cm, hvormed tyskerne uventet optrådte straks efter 1. Verdenskrigs udbrud og brød de belgiske forters modstand.

tykmælk, mælk, der er sammenløbet p. gr. af mælkesyrebakteriers virksomhed. Produktet, en yndet spise, fremstilles bedst af pasteuriseret mælk, som efter afkøling tilsættes lidt kornemælk, i hvilken de rette syredannende bakterier er til stede.

tyktarmen, del af tarmkanalen, ca. 1,5 m lang; består af flg. afsnit: blindtarmen med sit vedhæng (appendix), den opadstigende t. i højre side, den tværgående t., den nedadstigende t. i venstre side, den s-formede t. og endelig endetarmen.

tyl' el. *tyll*, løst, kniplingeagtigt væv, oftes t. af silke el. bomuld; d. s. s. bobinet.

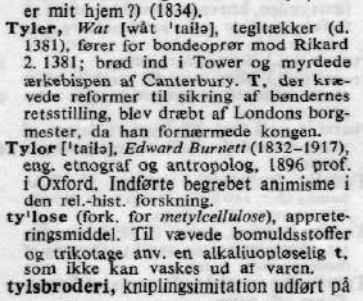
Tyl [*til*], *Josef* (1808-56), Æch. prosaist, lyriker, dramatik og skuespiller, skrev borgerl. skuespil og hist. romaner og dramer, bedst kendt som forf. til den Æch. nationalsang *Kde domov máj?* (Hvor er mit hjem?) (1834).

Tyler, *Wat* [wát *ta:lt*], tegltækker (d. 1381), fører for bondeoprør mod Rikard 2. 1381; brød ind i Tower og myrdede ærkebispens af Canterbury. T. der krævede reformer til sikring af bøndernes retsstilling, blev dræbt af Londons borgmester, da han formædte kongen.

Tylor [*ta:lt*], *Edward Burnett* (1832-1917), eng. etnograf og antropolog, 1896 prof. i Oxford. Indførte begrebet animisme i den rel.-hist. forskning.

ty'lose (fork. for *methylcellulose*), appetteringsmiddel. Til vævede bomuldsløst og trikotage anv. en alkaliopløselig t., som ikke kan vaskes ud af varen.

tylsbroderi, kniplingsimitation udført på

maskinvævet tyl, hyppigt m. tønderkniplingen (1830) som forbillede.

Tylstrup, da. stationsby (Ålborg-Hjørring); 564 indb. (1945).

Tylstrup Forsøgsstation (under Statens Forsøgsvirksomhed i Plantekultur) er oprettet i 1906. Hovedopgave: kartoffeldyrkning. Under T sorterer moseforsøgene i Store-Vildmose (Fossevang).

tylv'r el. *tyll* (oldn. tolvhed), antal af 12, ant. om tømmer.

Tylvn, 12 studenter (bl. a. Hauch og Poul Martin Møller), som 1818 udfordrede Bagesen til en lat. disput om hans kritik af Oehlenschläger.

tylv'tere'd, af aflagt af en tylv' (evt. fl.). Anv. som bevismiddel i ældre ret, hvor en af parterne aflagde ed på rigtigheden af sin påstand, hvorefter 11 el. 23 el. 35 medlemsmænd, ved t bekræftede hans udsagn.

-ty'mi' (gr. *thymós* livskraft, sind), sind.

Tymme Sjællandsfar, da. kriger i Knud den Stores tjeneste; i krigen ml. Knud og Edmond Jernside 1016 æggede han sine landsmænd til kamp og genoprettede den vaklende fylking. Som tak blev han Knuds mærkesmand.

ty'm'o' (gr. *thymon* timian), fenol af cymol, krystalinsk. Lugter som timian. Anv. som antiseptikum.

ty'm'panon (gr., egl. tromme), 1) *mus.*, pauke; 2) *arkit.*, a) gavlfelt, gavltrekant, b) stenviske over døråbning, udfyldende et bueslag. (III. se dorisk stil).

Tynan ['tainən], *Katherine* (1861-1931), irsk forfatterinde. Tilhørte »The Celtic Revival« og skrev lyriske digte, romaner og noveller.

Tyndale [tind], *William* (ca. 1492-1536). Udgav eng. oversættelser af Mosebøgerne (1530) og N. T. (1534). Brændt som kætter i Belgien. Af grundlæggende bet. for det eng. sprogs udvikling.

tyndsnit el. *tyndslib* af mineraler og bjergarter til mikroskopisk analyse fremstilles ved slibning med karborundumpulver på metal el. glasplader. Efter planslibning på den ene side fastkittes denne med Canada-balsam el. lign. på et objektglas, og slibningen af den anden side sker til præparatet er ca. 0,02 mm tykt. Derefter påsættes et dækglas med Canada-balsam.

tyndtarmen, del af tarmkanalen, ca. 7 m lang; forløber i talr. bugter og udfylder en stor del af bughulen. De første 30 cm af t kaldes tolvfingertarmen, hvor udførselsgangen fra lever og bugspytkirtel udmunder på et fælles fremspring (papilla duodeni). I t er slimhindene fløjlsagtige, idet der findes tallose fine tarmtræver (villi), som øger den indre overflade meget og letter opsugetningen af næringsmidlerne. I t-s slimhinde findes i epithellet talr. ganske små kirtler, der danner tarmsaften.

Tyne [tain], 117 km l. flod i N-Engl. udmunder i Nordseen. Løber gnm. rigt kulfelt. Sejlbart for store skibe til Newcastle.

Tynemouth ['tainmaʊθ] el. ['tinnəθ], by i NØ-Engl. ved Tynes munding. 66 000 indb. (1948). Skibsværfter, fabrikation af sejl og tovværk. Fiskeri.

tyngdeacceleration [-aksæla-], el. legemes acceleration ved et frit fald. t er ens for alle legemer og lig med 9,81 m/sec².

tyngdeanomali (*tyngde* + *anomali*), tyngdeuregelmæssighed, afvigelse fra den normale tyngde. t er forskellen ml. den observerede tyngde-acceleration og den beregnede normale el. teoretiske, således som den udlædes v. hj. af sfæroidens dimensioner.

tyngdekraft, den kraft, hvormed Jorden trækker i et legeme, og som mærkes som legemets vægt og måles ved den acceleration, den kan give ved frit faldende legeme. t skyldes den alm. masseiltæknning, formindsket med en centripetalkraft, som er nødvendig for at legemet kan deltage i Jordens rotation om sin akse. Da centripetalkraften er størst ved ækvator, bliver t mindst ved ækvator og størst ved polerne; denne forskel forøges yderligere ved Jordens fladtrykte form og andrager ialt ca. 5%. Tyngdeaccelerationen er ved ækvator 9,78, ved polerne 9,83, i Danm. 9,81 m/sec². t aftager med voksende højde over jordoverfladen (0,03% pr. m).

tyngdemåling, bestemmelse af tyngdens acceleration. t kan enten være absolut t, der i alm. udføres med et reversionsspendul, hvis svingningstid måles, samt hvis afstand ml. omdrejningsaksen udmåles, el. relativ t, der enten udføres med halvsekundpenduler, hvis svingningstid bestemmes (dynamisk t) el. med gravimetrer (statisk t). Formålet med t er dels geodætisk kortlægning af tyngden til bestemmelse af Jordens fladtrykning og geoidens udseende i store træk, dels geologisk prospektering til bestemmelse af forekomster af mineraler, salt, olie osv. Sammen med magnetiske og seismiske undersøgelser giver t værdifulde oplysninger om Jordens struktur.

tyngdepunkt. Et legemes t er angrebs-

punktet for resultatanten af tyngdekrafterne for alle legemets massedele. Ved et legemes ligevægt el. bevægelse under påvirkning af kræfter kan hele legemets masse betragtes som samlet i t.

tyngdesejring (ty. *seigern* dryppe langsomt), udskillelse af lettere og tungere bestanddele henh. i toppen og bunden af blokken under størkning af en metal-smelte.

type (gr. *typos* mærke, form, billede), grundbillede, grundform; model, mønster; karakteristisk eksemplar; i *bogtryk* en firkantet stav af bly, i hvis ene endeflade bogstavet er støbt.

typehuse, seriemæssigt fremstillede standardhuse.

typekort, kort hvorpå en enkelt el. fl. arkæol. typer, hver med særlig signatur, er indlagt af hensyn til den geogr. fordeling af typerne.

typemetal, legering, hvoraf typer til bogtryk støbes; består af bly (70-93%), tin (3-17%) og antimon (4-23%), evt. med lidt kobber.

typeprøve, i handelen en vareprøve, der ikke i alle enkeltheder svarer til det omhandlede vareparti, men blot udtrykker dets alm. (typiske) egenskaber.

typewriter ['taipraɪtə] (eng.), skrivemaskine.

typhoon [tai'fʊn], eng. form for *taifun*. -ty'p'i' (gr. *typos* det ved slag el. tryk fremkaldte; form), tryk(ning), form(ning).

typisk (af *type*), forbilledlig, karakteristisk, repræsentant for en type.

typisk fortolkning, udlægning, som anvendes på G. T. og deri finder forbilleder på det, som har fået sin opfyldelse i N. T.

typo-, d. s. s. -typi.

typo'graf (*typo-* + *graf*), 1) fællesbetegnelse for bogtrykfagets svende (sættere, maskinsættere og trykkere); 2) (*Tomicus typographus*), ganske lille, sort barkbille, hvis boregange minder om skrifttegn. Lever i gran. Kan gøre bet. skade.

typogra'fi (*typo-* + *grafi*), bogtrykkerkunst, bogtryk.

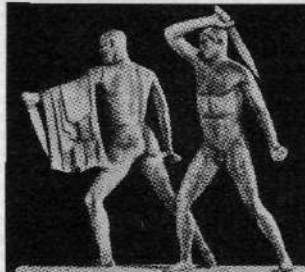
typologi (*typo-* + *logi*), 1) psyk., læren om psyk. personlighedstyper; 2) *arkæol.*, metode til kronol. inddeling af typer på grundlag af disses særlige egenskaber og indbyrdes afhængighed.

tyr, voksent handyr af okseslægten.

Tyr, i nord. rel. krigsguden bl. aserne, Odins søn, især dyrket i Danm.

ty'ran' (gr. *tyrannos* hersker), opr. de eneherkere der i 7.-6. årh. f. Kr. tog magten fra adelen i de gr. bystater, men efter en el. to generationer styrtedes igen, f. eks. Peisistratos i Athen, Dionysios i Syrakus) Ordet fik først efterhånden odies betydning (despot, voldshersker). tyran'ni', en tyrans embede el. magt.

Tyrrandræberne, beramt gr. statuegruppe af de attiske frihedshelte Harmo-

dios og Aristogelton. Den ældre gruppe skyldtes Antenor og opstilledes i Athen 510 f. Kr. Af en yngre gruppe kendes kopier.

tyrranner (*Tyrrannidae*), fam. af insektædende spurvefugle, minder om fluesnapper. Forfølger dristigt langt større fugle. Trop. Amer.

tür'be (tyrk.), muhammedansk sultan-el. heiligrav, hyppigt kvadratisk kuppelbygning, ofte anlagt i forb. m. moské.

tyrefægning, sp. folkefortællelse; opr. adelsport, nu drevet af professionelle tyrefægttere for store forsamlinger. Fore-

går efter nøje fastsatte regler; picadorer til hest turrer tyren med lanser, bandedrillerører *sårer* den m. småspyd i nakken; til sidst dræbes tyren af en espada med kårdested. En del af t-s opr. råhed er mildnet.

Tyregod, da. stationsby (Brande-Vejle og Horsens-T); 782 indb. (1945).

Tyren (*Taurus*), stjernebillede hovedsagelig N. f. himlens ækvator.

tyreo-, se thyreo-.

Tyresö, sv. slot, NÖ-Södermanland, væsentl. fra 1620erne, tilh. Nordiska museet.

Tyrfing, et i oldnord. sagalitteratur omtalt sværd med overnaturlige egenskaber; smedet af dværg, som gav det dels den evne, at det altid blev en mands bane, når det blev draget, dels den forbindelse, at der med det skulle øves tre niddingsdåd.

Tyrifforden [-fjor:ran], no. sø, Buskerud, V. f. Oslo; 134 km²; tilløb: Storlva (Randselva og Begnas sammenløb); afløb: Dramselva.

Tyringe, sv. stationsby Skåne, V. f. Hassleholm; 2700 indb. (1948). Badeanstalt og sanatorium.

Türk [tyrk], *Daniel Gottlob* (1750-1813), ty. komponist. Adsk. elskværdige klaver-sonater og -sonatiner m. v. Havde stor bet. som pædagog, forf. *Klavierschule* (1789).

tyrker, folk tilhørende den tyrk.-tatariske sproget; opr. i Centralasien, hvorfra vandringer er sket til N- og V-Asien. t-folk er bl. a. kirgiser og jakuter af mongolid racetype, turkmenere og egl. t (osmaner) med europid præg.

Tyrki'et (tyrk. *Türkiye*, ofl. *Türkiye Cumhuriyeti* (republikken T)), stat, omfattende Lilleasien og et lille stykke af Balkanhalvøen; 768 736 km²; 19 500 000 indb. (1948). Største byer: Istanbul, Ankara (hovedstad) og Izmir (Smyrna). - (Kort se Rusland). - *Terræn*: T er et ungt brud- og foldelandskab, med mange unge vulkantoppe (ofte alvorlige jordskælv). Langs Sortehavskysten løber De Pontiske Bjerge; S herfor ligger det centrale højlend (Anatolien), der er en tør højslette med mange saltøer. S. f. Anatolien ligger fra V til Taurus-Bjergene, Antitaurus og Kurdistans Bjerger, som mod Ø forenes med De Pontiske Bj. i Armeniens højlend, der har mange gl. vulkantoppe, bl. a. Ararat (5156 m). Mod Det Gr. Øhav har kysten mange dybe indskræninger (frugtbar lavsletter) og gode havne. N- og S-kysten er lige og har små kystletter nedenfor bjergene (ved Antalya og Adana dog større sletter). - *Klima*. Langs V og S-kysten subtrop. klima. Indlandet og N-kysten har temp. klima med stærke vint. Armaniens højlend har snedække 6 måneder. - *Planteveksl.*: Langs S- og V-kysten maki, på bjergskræningerne løv- og nåleskov. Indlandet er en træløs busksteppe; De Pontiske Bj. er på N-skræningen dækket af løv- og nåleskov. T-s *nav. befolk.* har modtaget sprog (osmannisk) og religion (islam) fra de tyrkiske stammer (seldsjucker og osmaner), som fra 12. årh. indvandrede til Lilleasien. Antropologisk har befolk. dog stadig et europid-tyrsk præg. - *Monet*: 1 tyrk. Pund (₺) (lira) = 100 piastre; 1 piaster (kuruş) = 40 para. *Mål og vægt*: Metersystemet. - *Erhverv*. *Landbrug*: Omkr. 1/2 af indb. er bønder. Kun 10% af arealet er dyrket, 35% benyttes som naturlige græsgange, medens skoven kun dækker 13%. Landbruget er overvejende primitivt. Hvede er hovedafgrøden. Endv. dyrkes byg, majs, rug, havre og lidt ris. Tobak dyrkes mod V og N (v. Izmit, Izmir og Samsun), og arealet er i stærk vækst; 2/3 eksporteres. Bomuld avles mod V og S (bl. a. Adana) og figen bl. a. ved Izmir. Af andre frugter dyrkes vindruer (bl. a. til rosiner), oliven (især mod V), æble, pære, blomme, nød. 1946 blev der høstet 3,6 mill. hvede, 1,7 mill. t byg, 0,6 mill. t majs, 0,26 mill. t kartofler, 618 000 t sukkerroer og 98 000 t tobak; desuden produceredes 1943 53 000 t bomuld. I 1945 fandtes 23,4 mill. får, 12,2 mill. alm. geder, 4 mill. mohair-

geder, 9,8 mill. stk. hornkvæg, 2,6 mill. heste, æsler og muldyr, 848 000 bøffer og 99 000 kameler. 1947 blev der produceret 27 300 t fåreuld, 4750 t mohair (okameltuld) og 10 260 t alm. gedeuld. En del af husdyrene holdes af nomader i Anatoliens busksteppe og i græssange på de højere bjerge. - *Minedriften* leverede i 1948 4,6 mill. t kul (ved Ankaras havneby Ereğli), og 0,9 mill. t brunkul samt (1947) 118 000 t krommalin (ved Gutemani i NV og Fethiye i SØ; Tyrkiet er verdensproducent nr. 2). Molybden udvindes nær Ankara, og sølv, bly og zink nær Balikesir NNØ f. Izmir. - *Industrien* har fra gl. tid været berømt for sine smyrnatæpper o. a. tekstilprodukter. Andre industrigræner behandler agerbrugets produkter i møller, tobaksfabrikker, oliemøller m. v. Endv. har T en voksende jernindustri (første højovn 1939). - *Handel*: T eksporterer (ordnet efter værdi) tobak, hasselnødder, rosiner, bomuld, mohair, hvede, uld, figen, huder og skind samt malm. Der importeres varer for jern- og tekstilindustrien, samt olie, benzin og kul. Handelsflåden var 1947 på 187 000 BRT. 1948 var der 7648 km jernbane. - *Forfatning*. If. gr. af 20. 4. 1924 er T republik. Den lovgivende og udøvende magt ligger hos parlamentet, som består af et kammer m. 465 medl. (1947) valgt for 4 år m. stemmeret for mænd og kvinder over 23 år. Valgbarhedsalder 31 år. Statsoverhovedet valgt af parlamentet for 4 år udpeget regeringen, som er ansvarlig over for parlamentet. 1937 blev visse statsocialistiske grundretninger optaget i grl. - *Religion*. Islam er ophævet som statsreligion, dog er stadig ca. 98% muhamedanere, af resten er en del kristne og jøder. - *Historie*: En tyrkisk stammehövding Ertugrul fik i den seldsjukiske sultan af Ikoniums tjeneste land i V-Lilleasien, hans søn Osman (1296-1326) tog titlen emir og efter ham fik stammen navnet osmaner. Opløsning i Ikonium og Byzans begunstigede osmanernes ekspansion, Orhan (1326-59) gik over Dardanellerne og oprettede janitsharkorpet, Murat 1. (1359-89) erobrede Adrianopel, som blev hovedstad, og slog serberne, Bajesid 1. (1389-1402) slog ungarerne ved Nikopol 1396, men blev selv fanget af Timur. Murat 2. (1421-51) slog ungarerne ved Varna 1444, Muhammed 2. (1451-81) erobrede 1453 Konstantinopel, der blev hovedstad i T til 1920, og 1461 Trapezunt, 1516 erobrede Syrien, 1517 Ægypten, 1534 Iraq. 1500-1800. Bajesid 2. 1481-1512, Selim 1. - 1520, Suleiman 2. -66, Selim 2. -74, Murat 3. -95, Muhammed 3. -1603, Ahmed 1. -17, Mustafa 1. -18, Osman 2. -22, atter Mustafa 1. -23, Murat 4. -40, Ibrahim -48, Muhammed 4. -87, Suleiman 3. -91, Ahmed 2. -95, Mustafa 2. -1703, Ahmed 3. -30, Mahmut 1. -54, Osman 3. -57, Mustafa 3. -74, Abdulhamid 1. -89, Selim 3. -1807. - Efter den svage Bajesid 2.s afsættelse 1512 slog Selim 1. Persien 1514, Ægypten 1517, tog kalifværdighed og erobrede hele N-Afr. Suleiman 2.s regering blev T-s højdepunkt: erobring af Ungarn efter 1526, fremstød mod Wien 1529 (afvist), flådekrig mod Habsburgerne i Middelhavet, sejr over perserne. I slutn. af årh. satte nedgang ind under svage sultaner, men Østr. måtte betale tribut, og ved dygtige stormvejsere hævdedes stormagtsstillingen, indtil habsburgerne fra 1660erne fik overtaget på Donaufronten; et sidste forgæves fremstød mod Wien 1683 veg T og måtte 1699 i Karlowitz afstå det meste af Ungarn, yderligere afståelse i Passarowitz 1718. Samtidig støttede Rusl. frem mod Sortehavet; T led en række nederlag efter 1760erne, afstod landet til Dnjestr, men Serbien endnu hævdedes mod Østr. 1800-1922. Mustafa 4. 1807-08, Mahmut 2. -39, Abd-ul-Medhid -61, Abd-ul-Aziz -76, Murat 5. 1876, Abdulhamid 2. -1909, Muhammed 5. -1918, Muhammed 6. -22. - Fra ca. 1800 begyndte tyrk. sultaner og polit. at arb. f. militærreformer efter eur. mon-

ster, men reformpolitikken mødte modstand i ortodokse kredse, med hypp. revolutioner som følge. 1812 tog Rusl. Bessarabien, serberne og fra 1820 grækerne rejste oprør, og efter Vestmagtens og Rusl.s indgreb fra 1827 måtte T 1829 give Grækenl. uafhængighed. Ydmyget af sin magtige vasal Mehemed Ali i Ægypten måtte Mahmut 2. 1833 søge Rusl.s venskab og opnåede 1840 stormagters hjælp mod Mehemed Ali; de kristne Balkanfolk måtte T give mere selvstyre, araberne var urolige (Syrien 1860), og Rusl. krævede anerkendelse som beskytter af de kristne på Balkan. Rusl.s fremstød i Krimkrigen 1853-56 afvistes v. Vestmagtens hjælp, men Parisfredens bestemmelser 1856 om neutralisering af Sortehavet til T.s beskyttelse faldt 1870, og da Rusl. 1877 greb T.s mishandling af Balkanfolkene (efter rejsning 1875 fig.) som påskud for angreb, brød T sammen. Ved de andre stormagters indgriben reddede T en del af Balkan på Berliner kongressen 1878; men Serbien, Montenegro, Rumænien anerkendtes som uafh. stater, Bulgarien blev praktisk talt uafh. Engl. fik Kypern, Østr. Bosnien og Hercegovina, Rusl. Ardahan og Kars. 1881 fik Grækenland Thessalien. Den nationalistiske ungtyrkiske bevægelse søgte forgæves at gennemtvinge fri forfatn. i 1870'erne; Abdulhamid 2. hævdede fra 1877 enevældig magt og kunne en tid m. dipl. behændighed undgå yderligere sønderlemmelse af T, selv om magten over N-Afr. efter Frankrigs besætt. af Tunis 1881 og Engls af Ægypten fra 1882 var meget ringe. T.s fortsatte forfølgelser af andre nationaliteter i riget (særl. armenierne) skadede dets anseelse meget. 1908 tog ungtyrkerne magten v. revolution, men samtidig indlemmede Østr. off. Bosnien-Hercegovina, og Bulgarien erklærede sig uafh. 1911 angreb Ital. Libyen, og 1912 samlede de kristne Balkanfolk sig til offensiv; Tyrk. afstod Libyen og De Dodekanesiske Øer til Ital., og led nederlag i 1. Balkankrig; efter 2. Balkankrig 1913 havde det af Balkan kun Østrakien til Maritsa tilbage. I stigende grad søgte T støtte hos Centralmagterne, især da det samtidig økon. knyttedes til Tyskl. Under Enver Pashas ledelse gik T Okt. 1914 ind i 1. Verdenskrig på Tyskl.s side, hævdede sig en tid mod eng. og russ. angreb (Dardanellerne 1915, Iraq 1916), men led nederlag 1917-18 og opgav kampen v. våbenstilstand i Mudros okt. 1918. Under Rusl.s sammenbrud stod Engl. som sejrende, støttede grækernes tanke om Ægæerhavshærrødemme, så at Tyrkiet i Sèvres-freden aug. 1920 afgav Østrakien og Smyrnaterritoriet foruden Syrien, Palæstina, Iraq, Arabien. Mens sultanen i Konstantinopel bøjede sig for Engl., rejstes nationalistbevægelse, der 1920 dannede reg. i Ankara under ledelse af Mustafa Kemal (Kamál Atatürk), fik forståelse m. Sovj. og Frankr. og 1921-22 slog grækerne. 1922 afsattes den sidste sultan, Engl. bøjede sig, og ved Lausanne-freden 1923 hævdede T Maritsagrensen og Smyrnaområdet. Efter 1922. Præsidenter: Kamál Atatürk 1923-38, Ismet İnönü siden 1938. Indadtil gennemførtes vidtgående europæiserende med afstandtagen fra islams ideer: kvindefrigørelse, islam ikke længere statsreligion, europæisk dragt, oplysningsarbejde, militærreformer; Kamál styrede diktatorisk, hans parti beherskede fuldt ud det nye parlament. Udadtil bevarede kontakten m. Sovj., men over for Engl. opnåedes efter skarp konflikt om olieområdet Mosul 1925 en afspænding, der i 1930erne gik over til samarbej., og den bitre gr. tyrk. nationalkonflikt forsvandt efter befolkningsudveksling. Montreux-konventionen 1936 gav atter T militærarmaten over stræderne. 1939 sluttedes alliance m. Vestmagterne; da Tyskl. 1941 besatte Balkan, førte T en yderst varsom neutralitetspolitik (den 18. 6. 1941 af v. Papen og Saracoğlu underskrevne ty-tyrk. venskabspagt), men venskab m. Engl. bevarede (hypp. forhdl., møde i Cairo

1943). Først febr. 1945 erklæredes krig mod Tyskl. Samtidig m. Aksemagternes sammenbrud rejste Sovj. krav om afståelse af grænseområder v. Kaukasus og om fælles sovj.-tyrk. forsvar af Dardanellerne. T afviste, men erklærede sig villigt til revision af Montreux-konventionen, når de øvr. magter deltog. I modstanden mod Sovj. fik T kraftig støtte i form af lån og militærmateriel fra USA. Ved valg juli 1946 (første gang alm. og hemm. stemmegivning) fik İnönüs folkeparti 395 af 465 mandater, men demokratisk modparti klagede over valgtryk. **tyrki's** (oldfr. *tuquets* tyrkisk (sten), $2Al_2O_3$, P_2O_5 , $5H_2O$, himmelblåt til grønligt, tæt, ugenomsigtigt mineral; smykkesten fra Persien og New Mexico. **tyrkisk bad**, hedluftsbad, temp. 50-70°, fulgt af afkøling i sval luft. **tyrkiske tæpper**, tæpper, der tilvirkedes som husflidsarbejde i Tyrkiet; nu bruges oftest betegn. Smyrnatæpper. **tyrkisk musik**, militærmusik med mange slaginstrumenter, janitsharmusik. **tyrkskrødt**, rød alizarinfarvelak til bomuldsfarvning, fås af alizarin med aluminiumoxyd. Ved farvning benytter man sig af den såk. t-olie, der fås af ricinusolie ved behandling med svovlsyre, vaskning med vand og neutralisation med ammoniak el. natriumhydroxyd. T-olie har stor anv. som tekstilsæbe og syntetisk vaskemiddel. **tyrkisk sprog og litteratur**. Tyrkiske sprog hører til asiatiske sprog, muligvis med fjern tilknytning til mongolsk. De fleste tyrk. sprog står hinanden ret nær og kan inddeles i: S-tyrk. omfattende turkmenisk, azerbaidjansk og osmannisk; tatarisk, d. v. s. dialekterne i Rusl. og V-Sibirien; en gruppe bestående af uzbekisk (usbekisk) i V-Turkestan, kirgisisk (kazahisk) og kara-kirgisisk N og NV derfor; østtyrk. i Østturkestan; N-tyrk. i Altaioområdet og ved øvre Jenisej. Herlik kommer to stærkt forandrede sprog: jakutisk ved Lena og tjuvasjisk ved Volgakædet. - *Litteratur*. Den ældste tyrk. litteratur består af overs. fra arabisk og pers., samt af hist. kroniker af betydelig interesse. Den originale tyrk. digtning er væsentlig en efterlign. af den pers. og af rige interesse. Fremtrædende navne er dog Yunus Emre (ca. 1300) og Baki (1526-1600). Med Sinasi og efter ham Namik Kemal begynder omkr. 1850 en nyorientering mod Eur., spec. Fr. (tanzimat-lit.), hvis interessanteste træk er den gradvise drejning i nat. retning. Bevist formuleret bliver denne tendens i turanismen hos Ziya Gökalp og Halide Edib, der betegner det litt. nedslag af den ungtyrkiske revolution i 1909 og er blevet grundlaget for det kemalistiske Tyrkis litt. og vidensk. stræben. **Tyro's**, alm. da. stavemåde for Tirol. **tyrolervals** el. *tyrolienne*, nyere valsevariation med glidende trin. **Tyrone** [ti'ro:n], grevskab i Nordirland; 3155 km²; 130 000 indb. (1947). Kvægv. **Tyros**, nu Sür, den sydligste af fenikerens større byer. Kong Hiram af T leverede tømmer både til Davids og Salomos byggeføretager. T lå opr. på en ø, men forbandtes med fastlandet ved en dæmning, bygget af Alexander d. St., da han 332 f. Kr. belejrede byen. Karthago grundlagdes som en koloni fra T. Efter korstogene mistede T sin betydning. **tyro'sin** (gr. *tyros* øst), p-oksyfenylalanin, opstår ved forrådnelse. Findes i gl. øst. **tyrothricin** [-si'n], antibiotisk stoff udvundet 1939 af sporedannende jordbakterier (*Bacillus brevis*). t består af 2 antibiotiske fraktioner: tyrocinid og gramidicin, der imidlertid begge skader blodcellerne (hæmolyse), hvorfor den kliniske anv. er begrænset. **Tyrrell** [ti'rɛl], George (1861-1909), eng. katolik (konvertit), udelukket af jesuiterordenen og ekskommuniceret 1907 for modernistiske anskuelser. T-s *Medievalism* (1908) regnes for modernismens programskrift. **Tyrrestrup**, hovedgård NØ f. Horsens, ca. 1400-1614 i slægten Galts eje. Hovedbyggn. fra ca. 1720; fredet i kl. B.

Tyrrenia (gr. *Tyrrhenia*), grækernes navn på Etrurien.

Tyrrenske Hav [ty're'n-], ital. *Mare Tirreno*, indtil 3731 m dybt Middelhavs-bækkens ml. Ital., Sicilien, Sardinien og Korsika.

Tyrtaios (7. årh. f. Kr.), gr. elegisk digter. Skrev under 2. messeniske krig kampsang f. sine landsmænd spartanerne. Fragmenter bevarede.

Tyrus, lat. form for Tyros.

Tyskebyrgen, kvarter i Bergen, i 13.-17. årh. beboet af ty. hanseatiske købmænd. De nuv. bygn. er opført efter brand 1702. Finnegården rummer Hanseatiske Museum.

Tyske Folkeparti, oprettet af Stresemann 1918 af resterne af De Nationallib., tabte bet. efter 1930, opløst 1933.

Tyske Forbund, sammenslutning 1815 af lande på det tidl. ty.-rom. riges område. Virkede især gnm. forbundsdag i Frankfurt a. M., hvor alle medlemmer var repræsenteret ved faste udsendinge. Kunne under østr.-preuss. modsetning ikke udrette meget for Tyskls. enhed. Opløst v. Østr.s nederlag 1866.

Tyske Forening i Nordslesvig, yderligtgående da fjendtlig organisation, stiftet 1890. Alty.; gik ind for hensynslos undertrykkelsespolitik, organiserede angriber af da. meningsstilkendegivelser. Faldt sammen efter 1919.

Tyske Kristne, da. overs. af Deutsche Christen.

Tyske Orden, *Tyske Riddere* el. *Mariariddere*, ty. gejstlig ridderorden, oprettet 1198, erobrede fra 1226 efter. Preussen, forenedes 1237 med Sværdridderne og fik derved Livland og Kurland, købte 1346 Estland af Danm. Søgte forgæves at erobre Novgorod og Litauen. Ordensstaten, som området kaldtes, stod under højmesteren i Marienburg, efter 1466 i Königsberg. 1410 begyndte tilbagegangen med nederlaget ved Tannenberg mod polakkerne og litauerne. 1466 mistede T. Vestpreussen til Polen, mens Østpreussen blev po. len. Stormesteren Albrecht af Hohenzollern gik 1525 over til lutherdommen og blev hertug af Preussen, mens Ordensstaten i Estland-Livland i 16. årh. bukkede under for Sv. og Polen.

Tyske Rige, ty. *Deutsches Reich*, 1871-1945. of. betegn. for Tyskl.

Tyske Trosbevægelse, da. overs. af Deutsche Glaubensbewegung.

tysk kunst. Malerkunst. Den ældste, bevarede ty. malerkunst består af bogmalerier fra Karl d. St.s tid. I de fig. årh. udvikles den rel. kunst med kalkmalerier, der i romansk tid står under senantik og byzantinsk påvirkning. Efter 1200 skabes under fr. indflydelse den got. stil med glas- og tavlemalerier. I 14. årh. opstår malerskoler i fl. ty. byer, bl. a. Köln (St. Lochner). I 15.-16. årh. virker så bet. kunstnere som K. Witz, M. Schon-gauer, H. Burgkmair, M. Grünewald, H. Holbein d. y. og A. Dürer, hvis stil videre-føres af H. Baldung, A. Altdorfer og L. Cranach. Fra 17. årh. kendes kun få bet. kunstnere; de vigtigste er A. Elsheimer og J. v. Sandrart. Omkr. 1800 udvikles under påvirkning af J. Winckelmann en klassicistisk-heroisk stil (P. Cornelius, K. Piloty), der afløses af Nazarenerne og den romantiske skole (M. v. Schwind, L. Richter, P. O. Runge og K. D. Friedrich). I slutn. af 19. årh. spores indflydelse fra samtidig fr. kunst, bl. a. hos den med Courbet beslegtede A. Menzel; omkr. 1890 sejrer naturalisme og impressionisme (M. Klingner, M. Liebermann, M. Slovot, L. Corinth, W. Leibl). Efter 1910 udvikles den senere af nazisterne for-dømte »entartete«, ekspressionistiske kunst (O. Kokoschka, F. Marc, P. Klee). **Skulptur**. Indtil ca. 1100 kendes foruden monumentale kristusfig. næsten kun reliefsmykkede relikvieskrin og bogbind i sølv samt små lommealter i elfenben. Biskop Bernwards bronze-dømport i Hildesheim (1015) er en tidlig repres. for romansk stil, hvis mest karakteristiske værker er ærkebiskop Wettins gravmæle i Magdeburg domkirke (1152) og de 12 stifterstatuer i Naumburg domkirke (ca.

1250). Gotikken frembragte arkitektur-skulptur i sten (Bamberg, Strasbourg, Köln m. m.) og utallige andre med fig. i malet træ over hele landet (f. eks. Hans Brüggemanns altertavle i Slesvig domkirke). I overgangen til Renæssancen arbejder mestre som T. Riemenschneider, Veit Stoss og Peter Vischer. Højbarokkens største begavelse er Andr. Schlüter i Berlin; smst. virkede også nyklassicisternen Rauch og Schadow. Den bayersk-østr. rokoko har frembragt rig dekorativ kirkeskulptur. Bl. moderne billedhuggere skal nævnes G. Kolbe og E. Barlach. - **Arkitektur**. Under byzantinsk indflydelse byggede Karl d. St. den ældste ty. domkirke i Aachen (798-804) som ottekantet centralrum. I den fig. tid opførtes paladser og kirker, de sidste formet efter den antikke basilika. I romansk rundbuestil byggedes indtil 1250 store og mindre først fladtækte, senere hvelvede kirker (domkirkerne i Speyer, Mainz, Worms), efterfulgt af den got. spidsbuestil (domkirker i Strasbourg, Freiburg, Ulm, Regensburg, Köln m. m.). I Renæssancen dominerede borgerl. arkit. Barokken prægedes først af indkaldte ital. mestre, men ca. 1700 opstod i Østr. og S- og V-Tyskl. en spec. ty. barok med storslåede rumvirkninger. Den fr. rokoko fik indflydelse i Bayern og Fred. d. St.s Preussen, hvor også hened 1800 en nyhellenistisk klassicisme blomstrede. Det senere 19. årh.s stilvirvar førte under Wilhelm 2. til for-fald af smagen; ca. 1890 opstod Jugend-stilen, der snart afløstes af en tilbage-venden til smagfuld, eng-orienteret enkelhed. Omkr. 1910 begyndte den funktionalistiske byggemåde at dominere, fra 1933 bandlyst af nazisterne og erstattet af tom »monumentaltitet«.

Tyskland, ty. *Deutschland*, tidl. selvst. rige i Mellemeur., siden 1945 under militær besættelse; 353 000 km²; 65 151 000 indb. (1946). Maj 1939 (uden Østrig, Sudetområdet og Memelland): 472 605 km²; 69 622 000 indb. Grænserne er overvejende kunstige. Grænser mod V til Nordsoen, Holl., Belg., Luxembourg og Fr. (hvis grænse på et langt stykke følger Rhinen), mod S til Schw. og Østr., mod Ø til Tjcechoslov. og Polen (Oder-Neisse linien, idet got. Stettin er po.). Mod N grænser T til Østersøen og Danm. (Kort se hosstændige farvekort Mellemeuropa). Efter Preussens ophævelse 1. 3. 1947 består T af de i nedenstående skema an-førte, delvis selvstyrende lande.

Terræn. Den ty. Nordsekyst danner en forts. af den da. vadehavskyst med en række udenfor fastlandet, De Nordfrisiske og Østfrisiske Øer. Mod havet findes store klitter, på læsiderne dannes marsk. **Floderne** har dybe, tragiformede mundingar. Ud for Elben ligger klippe-øen Helgoland, Østersøkysten er mod V stærkt indskåret med dybe fjorde, mod Ø mere jævnt med lavvandede strandøer, og flere øer, Fehmarn, Rügen m. v. Floderne udmunder i strandøerne,

hvor de danner delta. - Terrænmæs-sigt falder T i flere dele: 1) Den Schwabisk-bayerske Højlette udgør det sydl. T langs Alpernes nordrand, begrænset af Schwabiske og Franske Jura, 2) Rhinsletten ml. Schwarzwald og Voge-serne, en af T-s frugtbarste egne med et mildt klima, der tillader dyrkning af vin, majs og tobak, 3) Franske Pla-teau, der er området ml. Rhinsletten's østl. randbjerge og Den Schwabiske og Franske Jura, afvanded af Neckar og Main, 4) Rhenske Skiferbjerge, strækker sig på begge sider af Rhinen N f. Rhinsletten; delt i Hunsrück, Eifel, Taunus, Westerwald og Sauerland, 5) Mellemtyse Plateau, bestående af en række plateauer dannet af hercynisk foldede lag overlejret af uforstyrrede mesozoiske lag (særlig trias), består fra V mod Ø af Vogelsberg, der er af vulkansk oprindelse, Rhön, Thüringerwald og Frank-enwald; N herfor ligger Det Thüringske Plateau og Harzen, NV herfor de lave Teutoburger Wald og Weserbergland, hvorimellem findes Den Westfalske Port med Weser, 6) Bøhmiske Randbjerge på grænsen til Tjcechoslov., de deles i Böhmerwald, Fichtelgebirge, Erzgebirge og Elbsandsteingebirge (Sachsiske Schweiz; omkr. Elbens gennembrudsdal), Ø herfor Sudeterne, 7) Nordtyse Lavland, hvor de ældre dannelser dækkes af tertiære aflejringer overlejret af istidsdannelser. Gennemstrømmet af Weser, Elben og Oder med deres bifloder. I den nordl. del flere udprægede randmorænelandskaber. - **Klimaet** er mod V præget af oceanets nærhed, mod Ø mere kontinentalt; dette gør sig særlig gældende om vinteren, medens sommertemperaturerne er mere ensartede i V og Ø. Sommeren svarer i Nordtyskl. til Danms.; længere mod S stiger temp., men dette opvejes for en del af terrænets større højde, så kun dalene opnår de høje sommertemp. Vinteren er i Vesttyskl. lidt mildere end i Danm., men i Østtyskl. lidt koldere. Den årl. nedbør er stærkt betinget af lokale forhold; i Nordtyskl. 50-70 cm, i Sydtyskl. stiger den på alle høje bjergskråninger meget stærkt (kan nå op over 200 cm). Inde i landet er sommeren nedbørriget, langs kysterne er det efter-år og forår. - **Plantevæksten** er stærkt præget af kultivering. Den naturl. vegetation er løvskov bestående af bog el. blandingsskov af bog, eg, avnbøg, lind m. v. På bjergene træffes granskove, der kan afløses af fyrrekrat. Schwarz-wald, Sudeterne og Böhmerwald når op over skovgrænsen, der ligger i ca. 1300 m. På sandede områder i Nordtyskl. træffes store fyrreskov, desuden store heade- og moesstrækninger. Mod V store marskenge. **Dyrelivet** er af sædv. mellem-eur. præg, men de fleste større arter og markante former er udryddet.

T-s befolkning er opstået ved sammen-smeltning af en række germanske stam-mer med optagelse af slaviske og keltiske

	Areal	Folketal 1946
USA-Zonen	116 670 km ²	16 679 000
Bayern	72 345	8 988 000
Hessen	24 500	4 042 000
Württemberg-Baden	19 500	3 650 000
Bremen	325	500 000
Brit. zone	97 246	22 795 000
Nordrhein-Westfalen	32 800	11 808 000
Niedersachsen	48 000	6 912 000
Schleswig-Holstein	15 700	2 621 000
Hamburg	746	1 395 000
Sovjetzonen	121 600	17 314 000
Sachsen	15 300	6 000 000
Sachsen-Anhalt	28 900	4 364 000
Brandenburg	38 200	2 600 000
Thüringen	15 800	2 293 000
Mecklenburg-Vorpommern	23 400	2 106 000
Fransk zone	41 495	5 877 000
Rheinland-Pfalz	19 000	2 713 000
Südbaden	9 900	1 182 000
Württemberg-Hohenzollern	10 095	1 108 000
Saarland	2 500	874 000
Berlin (fælles)	900	3 180 000

elementer. Sproget er tysk (germansk sprogæt). Enkelte nationale mindretal: Danskerne, friserne og sorberne (vender). De fleste af de ca. 525 000 jøder, der fandtes i 1933, uddryddedes af nazisterne. Fødselshyppigheden var i årene før og under 2. Verdenskrig høj (20,5‰ i 1939). Befolkningsætheden er stærkt varierende, gnstl. 185 pr. km² (med 168 i 1939). I 1933 var 62,7% af befolkningen protestanter, 32,5% katolikker (særlig i Syd-tyskl.).

Mønt: 1 mark = 100 pfennig. **Mål og Vægt:** Metersystemet.

Erhverv. T var i 1939 et overvejende industriland, hvor omkr. halvdelen af befolk. levede af industri og håndværk, og under 1/3 af landbrug. Den samlede ty. produktion var 1948 ca. 60% af 1938s. - **Landbruget** var i S- og V-T udpræget småbrug på ganske få ha, i NV-T og Bayern dyrkedes jorden af bøndergårde, Mecklenburg og Pommern havde storgodsdrift, med hovedvægten lagt på kornavl til forsyning af industriområderne. Landbruget drives intensivt med stærk brug af kunstgødning, men kunne i 1939 kun levere ca. 1200 kal. pr. indb. pr. dag. De vigtigste landbrugsområder er Rhin-sletten og Mellem-T. I N-T findes store ufrugtbare områder. Rug er den vigtigste kornsort, desuden dyrkes hvede, havre, byg, kartofler, sukkerroer, tobak, majs, hør, lucerne, roer og andre flerplanter. Bet. vinavl langs Rhinen og dens bifloder; stor frugtavl. Kvægeavl er stor i NV-T og i Alpeegn. Svineavl er særlig udbredt i N-T og i Vestfalen. I bjergene og på hederne stort færehold. - **Skovbruget** drives rationelt, men T kan ikke dække sit træforbrug. **Fiskeriet** i Nord-søen var før krigen stort, medens Østersøen kun havde mindre betydning. - **Minedriften** er vigtig; der brydes stenkul (Ruhr, Saar, Aachen og Zwickau); vestzonernes prod. var 1948 100,1 mill. t, jernmalm 7,3 mill. t (Ruhr, Saar og Harzen), kobbermalm 40 000 t (Mansfeld), zink 41 000 t og bly 61 000 t; tidl. fandtes bet. sølvminer i Harzen (nu tomt). Sten- og kalsalte forekommer ved Werra, Eisenach, Nordhausen i Hannover og i Stassfurt. T har verdens største brunkulsbrydning, 1947: 160 mill. t (Thüringen-Sachsen, langs Rhinen ml. Bonn og Krefeld og omkr. Cottbus). Olie findes i Hannover og i Thüringen. T-s samlede vandkraft er 4 mill. HK og så godt som totalt udnyttet. - **T-s Industri** er overordentlig veludviklet. Stål- og jernindustrien er især samlet omkr. Ruhr og Saar, her baseret på stenkulslejerne og lokale malmfelter samt malmimport. Bet. jernindustri findes også i Westfalen og Sachsen. Stålproud, var 1938 23,2 mill. t, 1948 ca. 7 mill. t. Tekstilindustrien er stor, dens hovedsæde er Sachsen, men den er desuden udbredt over hele T. Maskinindustri findes overalt; optiske instrumenter fremstilles særlig i Jena, elektroteknisk industri findes særlig i Berlin, kemisk industri især i Sachsen. Næringsmiddelindustri findes ligeledes overalt; Magdeburg er hovedsæde for sukkerindustrien, Bayern for ølfabrikationen. Glas og porcelen fremstilles især i Bayern og Thüringen. Endvidere stor træ-, papir-, lægetøj- og typografisk industri. - **Handelen** var før krigen meget stor; importen af levnedsmidler og råstoffer for industrien, eksport af maskiner, tekstiler, halvfabrikata og kul. - **T-s Handelsflåde** var i 1939 på 4 mill. BRT, i 1945 på 1,4 mill. BRT, 1947 på 598 000 t.

Forfatning. Med T-s sammenbrud maj 1945 ophørte T at bestå som selvstændig stat. Allieret kontrolråd i Berlin blev øverst myndighed; i de fleste tilfælde blev den enkelte besættelsesmagts ønske afgørende inden for hver af de 4 zoner. 1945-46 udformedes admin. opdeling i lande (se tabel sp. 4694-95). I de fleste lande findes folkevalgte landdage og regeringer, bestående af tyskere, men under allieret kontrol. Efter forhandl. på grundlovgiv. forsaml. i Bonn vedtoges 8. 5. 1949 en forfatn. for de vestl. zoner af T,

som var godkendt af de 3 militærguvernerer. - Lovgivn. magt hos et forbundsråd (Bundesrat), hvortil hver af de 11 landsregeringer sender 3-5 medl., og hos forbundsdagen (Bundestag), valgt v. alm., lige, hemmelige valg; af de ca. 400 medl. vælges ca. halvdelen v. direkte valg i enkeltmandskredse, resten v. forholdstalsvalg (partilister). Valgretsaler 21 år, valgbarhedsalder 25 år; 4-årig valgperiode. Forbundsrådet har begrænset veto-mulighed over for forbundsagens beslutninger. - Forbundspræsidenten vælges af forbundsagen plus et tilsv. antal repræs. for landsforsamlingerne, valgt v. forholdstalsvalg (Bundesversammlung); han stiller forslag til forbundsagen om valg af forbundsanskeren, som er forbundsministeriets leder; forbundsagen kan styre ministeriet og vælge ny forbundsansker, men kan absolut flertal ikke nås, kan valg udskrives. - Forbunds-anligg. er bl. a. udenrigspolitik, statsborgerret, mønt, toldvæsen, handelspolitik; lande og forbund samvirker bl. a. ang. retspleje, flytningeanligg., erhvervslovgivn., socialpolitik, vejvæsen. - **Forfatn.** fastslår de alm. menneskerettigheder, herunder lighed uden hensyn til køn, ætning, race, sprog el. tro; undervisning står under offentlig kontrol, men landene kan tillade oprettelse af privatskoler.

Kirken. Før 2. Verdenskrig 41 mill. protestanter (luth., reformerte og uerede), nogle protestant. frikirker og enkelte andre små evang. samfund, 21 mill. katolikker (nogle få gammelkatolikker), 1/2 mill. jøder og 2 1/2 mill. konfessionsløse. Den kat. kirke har 6 ærkebispedømmer, 19 bispedømmer, dens representation er bispekonferencen i Fulda. 1933 sluttede den konkordat med Hitler-styret, men klagede ofte over, at det ikke blev holdt. Den evang. kirke var splittet i 29 landskirker. Weimarforfatningen løsnede vel båndet ml. stat og kirke, men ophævede det ikke. Nazismen søgte at skabe en enhedskirke. Det mislykkedes, fordi Deutsche Christen tilrev sig hele magten, og der udbrød en bitter kirkestrid, hvori staten ofte tog skarpt parti. Ml. Deutsche Christen og den radikalt evang. Bekendelseskirke (Niemöller), der organiserede sig næsten som en frikirke, stod et mæglende parti, hvis chancer var forbi med 1937. Under krigen førtes kirkekampen underjordisk. Efter krigen har de evang. kirker som helhed ikke villet indrømme T-s skyld. De forfatningsmæssige problemer volder store vanskeligheder.

Historie. T opstod, da det østfrankiske rige 843 udskiltes af frankeriget. Konger: **Karolinger:** Ludvig 1. d. Tyske -876, Karloman -880 og Ludvig 2. -882 og Karl 3. d. Tykke -887, Arnulf -899, Ludvig 3. Barn -911; Konrad 1. af Franken -918. **Sachsiske hus:** Henrik 1. -936, Otto 1. den Store -973, Otto 2. -983, Otto 3. -1002, Henrik 2. -1024. **Salske hus:** Konrad 2. -1039, Henrik 3. -1056, Henrik 4. -1106, Henrik 5. -1125, Lothar 3. af Sachsen -1137. **Hohenstauffer:** Konrad 3. -1152, Frederik 1. Barbarossa -1190, Henrik 6. -1197, Filip af Schwaben -1208 og Otto 4. -1218, Frederik 2. 1212-1250, Konrad 4. -1254; **Interregnum** -1273 (Vilhelm af Holland, Rikard af Cornwall og Alfons 11. af Kastilien); **forsk. dynastier:** Rudolf 1. af Habsburg -1291, Adolf af Nassau -1298, Albrecht 1. af Habsburg -1308, Henrik 7. af Luxemburg -1313, Ludvig 4. af Bayern -1347. **Luxemburg:** Karl 4. -1378, Wenzel -1400, Sigismund -1437. **Habsburgere:** Albrecht 2. -1439, Frederik 3. -1493, Maximilian 1. -1519. De ty. Karolinger (843-911) hævdede sig kun med besværg mod stammehertugerne (af Bayern, Franken, Schwaben, Lothringen og Sachsen), hvis magt først blev brudt af det sachsiske dynasti (919-1024), som grundlagde en stærk ty. kongemagt, støttet til bisperne. Investiturstriden 1075-1122, der indskrænkede kronens indflydelse på bispevalgene og styrkede

territorialfyrsterne, svækkede derfor den tyske kongemagt betydeligt, og Hohenstaufferne (1138-1254) Italienspolitik og de påfølgende indre kampe i T gjorde territorialfyrsterne næsten uafhængige, således at kongemagten derefter berodde på kongens personlige domæne. Valgkongedømmet hindrede opbygningen af en altfor stor husmagt, indtil Habsburgernes dynasti fra 1437 endelig sad fast i sadlen. De tyske konger søgte at gøre nabostaterne Danmark, Böhmen, Polen og Ungarn til Vasaller, hvad der varigt kun lykkedes for Böhmen vedkommende. 1033 arvede T kongeriget Arelat, som blev et vigtigt led ml. T og Italien, hvis beherskelse længe var de tyske kongers hovedformål, idet enhver tysk konge fra Karl den Tykke søgte at skaffe sig tilstrækkelig magt til et Italiens-tog for at opnå den langobardiske kongekrone i Pavia og kejserkronen i Rom, ja, under Hohenstaufferne blev Italien hovedlandet for kongernes magt, da denne var reduceret stærkt i T. I beg. var de tyske kejsere velsete af paverne, som havde svært ved at hævde sig mod den rom. adel, men pave-dømmets emancipation og de tyske kejseres indblanden i pavevalgene medførte en forbitret kamp under det salske dynasti (1024-1125) og hohenstaufferne (1138-1254), som endte med pavedømmets sejr. Fra da af forsøgte indtil middelalderens slutning kun Henrik 7. at vinde fodfæste i Italien pany. Derimod havde T held med sin øst-ekspansion, hvorved vanderigerne Mecklenburg og Pommern blev vasaller og germaniseredes, mens Brandenburg, det nuv. Sachsen og Østrik koloniseredes.

1519-1648. Karl 5. 1519-58, Ferdinand 1. -64, Maximilian 2. -76, Rudolf 2. -1612, Matthias -19, Ferdinand 2. -37, Ferdinand 3. -57. Da Karl 5. til 1544 var bundet af krig med Frankrig og Tyrkiet, kunne nord- og mellemty. fyrster fra 1522 gennemføre luthersk reformation og inddrage kirkegods. Efter serie rejninger mod fyrste- og adelsmagt endte stor bondekrig 1524-25 med bøndernes nederlag. Karls angreb mod protestanterne 1546 endte med nederlag 1552. Frankrig fik Metz, Toul og Verdun (1552, 1559); Religionsfreden i Augsburg 1555 overlod fyrsterne afgørelsen i rel. spørgsmål. Flg. fredsperiode prægedes af beg. økon. nedgang, da handelscentrer efter opdagelserne forskodes mod V. 1618 rejste Böhmen oprør mod kejseren, da dets rel. frihed var krænkert, støttet af protestantisk fyrstegruppe, men knustes 1620, hvorefter krigen fortsatte nordtredt med katolsk sejr indtil Sveriges indgreb 1630. Tredivårs-krigen endte 1648 med Westfaliske Fred, der gav Frankrig Alsace, Sv. Pommern og Bremen-Verden, styrkede de middelstore ty. lande: Bayern, Sachsen og især Brandenburg. Kejseren hævdede sine huslande, men kejsermagten i øvr. T var nu nærmest en formalitet; ty. enhed var ophørt. Katolicismen havde sejret i syd og vest. - 1648-1806. Leopold 1. 1658-1705, Josef 1. -11, Karl 6. -40, Karl 7. -45, Frans 1. -65, Josef 2. -90, Leopold 2. -92, Frans 2. -1806. T blev krigsskueplads i magtkampen ml. Ludvig 14. og Habsburgerne, hvor syd- og vestty. småfyrster som regel støttede Fr. Østrik udtrakke sin magt over Ungarn (1699) og Nordital. (1713), mens Sverige trængtes ud og Brandenburg, fra 1701 kongeriget Preussen, blev førende i N. Under Østr. Arvefølgekrig 1740-48 blev Karl (7.) af Bayern kejserkronet, men Marie Theresia af Østr. sikrede 1745 sin mand, Frans af Lorraine, kejserværdigheden og redede sit rige, undt. Schlesien, som Fred. 2. af Preussen tog. Østr. søgte revanche i Preuss. Syvårskr. 1756-63 i forb. m. Frankr.-Rusl., men uden resultat. Efter fredsperiode tog Østr. og Preussen 1792 kampen op mod Frankr., men opnåede intet. Fra ca. 1800 beherskede Napoleon Rhinlandene, 1803-06 blev bispedømmerne og de fl. småområder her udslettet. Efter fr. sejr v. Auster-

litz 1805 ophævedes det ty.-rom. rige 1806. - 1806-71. Preussen søgte at standse Napoleon, men blev slået (Jena-Auerstedt 1806) og mistede 1807 sit halve område. Det fr. herredømme rejste national modstand, og efter Ruslandsfelttoget 1812 og Leipzigslaget 1813 var Nap.s magt brudt. Efter Wienerkongressen 1814-15 bestod T af 39 lande, samlet i svagt Tysk Forbund, hvor det genrettede Preussen og Østr. rivaliserede. Industrialisering tog fart, først i V. Fyrsterne afviste akademikernes og borgerstandens ønsker om samlet T under fri forfatn., men kunne ikke holde nationalliberalismen nede efter 1830. Marts 1848 kom alm. rejning; der valgtes et fælles ty. parlament i Frankfurt, men Østr.s og Preussens fyrster fik snart ved militærets hjælp slået frihedsbevægelsen nede. 1850 var det gl. system genoprettet, selv om en del lande havde fået friere forfatn. 1862 blev Bismarck ledende i Preussen; gennemførte oprustning; slog 1864 m. østr. støtte Danm., der mistede hertugdømmerne op til Kongøden; slog 1866 (Königsgrätz) Østrig. Ty. Forbund forsvandt, Preussen skabte et Nordtysk Forbund af landene N f. Main. Frankr. søgte 1870 at ydmyge Preussen, men blev slået i krigen 1870-71 og måtte afstå Alsace og nordl. Lorraine. Jan. 1871 hylledes Vilh. 1. af Preussen som ty. kejser, idet Bayern, Württemberg, Baden og Hessen sluttede sig til riget. De gl. fyrstestater bevarede deres lande, men Preussen havde efter indlemm. af Hannover, Kurbessen, Holsten, Sønderjylland m. m. 1866-67 $\frac{2}{3}$ af rigsområdet. Riget fik fri forfatn. m. rigsdag, valg v. alm. valgret, men den udevendende magt var ikke bundet af parlamentariske hensyn. - 1871-1918. Vilhelm 1. 1871-88, Frederik (Fr. 3. af Preussen) 1888, Vilh. 2. 1888-1918. Under Bismarck (-1890) var T førende på fastlandet. Med hurtig industrialisering fulgte socialistisk arbejderbevægelse. Bism. gennemførte fra 1878 øgede militærbeskytt., taldbeskytt., samt socialpolitik for at modvirke revolutionær socialisme; forfulgte ty. Soc., men nåede ikke at svække arbejderbevægelsen, så lidt som han under »kulturkampen 1871-78 havde kunnet bøjte katolikkerne. Bism. sluttede Triplealliancen m. Østr. og Ital. 1879-82, søgte længst mulig at bevare forståelse m. Rusl. og isolere Frankr. Fra 1890 samvirkede Frankr. og Rusl., og da T under Vilh. 2. skabte stærk flådemagt, arbejdede for koloniekspansion og konkurrerede m. Engl. som industrimagt, fandt Engl. sammen m. Frankr.-Rusl. T støttede Østr. og Tyrkiet, hindrede ikke Østr.s krigspolitik juni-juli 1914, erkl. aug. 1914 Rusl. og Frankr. krig. Søgte at ende tofrontskrigen ved lynangreb på Frankr. gnm. Belgien, fik Engl. imod sig, standse des ved Marne. Led under blokade, søgte forgæves at bøjne Engl. v. ubådskrig; slog Rusl. 1917-18, men blev slået på Vestfronten og måtte slutte våbenstilstand på De Allieredes vilkår. Republik efter revolution 9. nov. 1918. - 1918-33. Soc.dem. tog magten i samarb. m. borgerlige frisindede grupper og Katolske Centrum; slog, støttet af hæren, kommunistiske revolutionsforsøg ned 1919. S. å. vedtoges den rent demokratiske Weimarforfatning, bekæmpet af kons. nationalister og af kommunisterne. Weimarpartierne (Centrum, Demokrater, Soc.dem.) måtte tage ansvaret for at underskrive Versailles-traktaten 28. 6. 1919. T afstod Alsace-Lorraine til Frankr., Polske Korridor, Posen og (1922) del af Øvrlesien til Polen; Memel-området internationaliseredes, blev 1923 taget af Litauen; Nord-slesvig gik efter folkeafstemning (1920) til Danm., Eupen og Malmédy til Belgien. Rhinlandet skulle være demilitariseret, T-s had begrænsedes til 100 000 m. og Rhinlandet besattes af allierede tropper, til kæmpemæssige, ikke bestemte fastsatte, erstatninger var betalt. Tidl. ty. kolonier admin. af Engl., Frankr., Belg. og Japan som Folkeforbunds-man-

dater. Valg 1920 styrkede de kons. Tysk-nationale; 1922 forsøgte T at undlade at opfylde erstatningerne, hvorefter Poincaré jan. 1923 besatte Ruhr-området. Dermed brød ty. markkurs sammen. 1923-24 nåedes erstatningsordning m. Dawes-planen. T søgte under Stresemann (udenrigsmin. 1923-29) afspærring m. Frankr., sluttede Locarno-aftalerne 1925, optoges 1926 i Folkeforbundet og kunne ved amer. lån betale erstatninger og modernisere industrien. 1930 rømmedes det sidste af Rhinlandet. Fra 1929 slog verdenskrisen ind over T, erstatningsbetalingerne ophørte med USAs lån; prisfald skabte millionarbejdsløshed og stærk kommunistisk fremgang, hvilket førte bønder og den af inflationen forarmede middelstand til at støtte Hitlers Nationalsocialisme. Min. Brüning 1930-32 (Centrum, støttet af Soc.dem.) gennemførte nedskæring og skatteforhøjelser og syntes hjælpeløst over for arbejdsløsheden. Juni 1932 fjernede præsident Hindenburg den parlamentariske regering, indsatte v. Papen, dec. v. Schleicher som rigskansler, til konservatismen jan. 1933 gik i samarb. m. Hitler som rigskansler. - 1933-45. Støttet til hæren og politiet slog Hitler kommunismen ned m. rigsdagsbranden som påskud; fik diktatorisk fuldmagt fra rigsdagen, opløste fagforeningerne og eth. samtl. polit. partier undt. sit eget; bragte modstanderne til tavshed ved massepropaganda (Goebbels) og koncentrationslejre. Den overvejende del af de ty. jøder blev efterhånden udryddet. Reg. fjernede arbejdsløsheden ved oprustning og arbejdstjeneste, støttet til opadgående verdenskongjunkturer. 1933 udtrådte T af Folkeforbundet, vedkendte sig oprustningen marts 1935, besatte Rhinlandet marts 1936; i samarb. m. Ital. s. å., støttede Franco 1936-39, indlemmede 1938 Østrig. Gennemtvang sept. 1938 indlemmelse af Sudetland, da Engl.-Frankr. v. tilbage for krig; gjorde marts 1939 Böhmen-Mähren til ty. protektorat og indlemmede Memel. Hitler vendte sig derefter mod Polen, som T 1934 havde sluttet ikke-angrebspagt med; angreb 1. 9. 1939 efter at have nået forståelse m. Rusland. - 3. 9. 1939 erklærede Engl. og Frankr. T krig. T slog Polen ned på 3 uger; besatte 9. 4. 1940 Danm. og eth. Norge, erobrede maj-juni Holl., Belg., Frankr. Efter mislykket luftoffensiv mod Engl. aug.-okt. 1940 erobrede T april-maj 1941 Balkanlandene; angreb 22. 6. s. å. Rusl. Offensiven mod Ø gik i stå dec., samtidig, da USA efter Japans angreb erklærede T krig. Sommer 1942 genoptoges offensiven i Rusl., der førte til katastrofe ved Stalingrad, hvorefter de ty. tropper 1943-45 veg fra Don til Berlin, mens Vestmagterne 1944 erobrede Frankrig og 1945 tog vestl. halvdel af T. Ved sammenbruddet i apr. og Hitlers død måtte efterlig. Dönitz kapitulere betingelsesløst. De fleste større ty. byer lå i ruiner efter bombardement. Efter kapitulationen fandtes hverken ty. regering i ty. stat. - Juni 1945 deltes T i sovj., fr., brit. og USA zone; Polen overtog admin. af landet Ø f. Oder-Neisse-linien, hvorfra tyskerne fordrives, og Rusl. indlemmede nordl. Østpreussen. Potsdam-mødets tanke om økon. enhed realiseredes ikke. I sovj. zone opløstes storkoronerne og Socialistiske Enhedsparti oprettedes. I vestl. zoner havde ved lokalvalg soc.dem. og moderat borgerlige partier flertal. Afspærring fra landbrugsområderne mod øst bidrog til mangel på levnedsmidler og svigtende kulproduktion. 1946 blev en række af de overlevende nationalsoc. ledere henrettet for krigsforbrydelser efter proces i Nürnberg. Efter forgæves forhandl. m. Sovj. sammensluttedes nytår 1947 eng.-amer. zoner i økon. enhed, mens Frankr. var modstander heraf og af ethvert forsøg på saml. af T. Marts 1948 sprængtes Det Allierede Kontrolråd i Berlin. Maj 1948 gik konference af USA, Engl., Frankr., Benelux ind for samlet fri for-

fatn. for de vestl. zoner, idet dog Ruhr-områdets produktion især efter fr. ønske skulle stå under international kontrol. Juni 1948 gennemførte Vestmagterne og Sovj. under skarp indbyrdes konflikt seddelombytning til bekæmpelse af inflation. Juni 1948-maj 1949 afbrød Sovj. landtrafikforb. ml. Vest-T og de vestallieredes Berlinzone, som derfor forsynedes gnm. luften. Valutareformen i V-zonerne ledte v. areknaphed, men gav arbejdsløshed. Efter sammenkaldelse af grundlovgiv. forsaml. i Bonn sept. 1948 gennemførtes demokratisk forfatn. for V-T 23. 5. 1949; valg til forbundsagen 14. 8. 1949 viste strømning mod højre (Kristelige Demokrater 7,4 mill., Soc.dem. 6,9 mill., De Frie Demokrater 2,8 mill., Komm. 1,4 mill., Bayernpartiet 990 000, det kons.-nationalistiske »Tyske Parti« 940 000). Valg i Sovjetzonen 15.-16. 5. 1949 gav Det Socialistiske Enhedsparti 7,9 mill. stemmer mod 4,1 mill. nejstemmer.

Tysk litteratur. Den oldty. litt. er, fraset det tilfældigt overleverede fragment af Hildebrandslied, kristelig brugslett. Riddertidens kunst oplevede en kort blomstringstid omkr. 1200 (Wolfram von Eschenbach, Walther von der Vogelweide) samtidig med den definitive affattelse af helteposet Nibelungenlied. I den kaotiske senmiddelalder dyrkedes det fremme og det folkelige, det borgerlig-moralske og det primitiv-vitale. Formløsheden og djerveheden fortsattes i Luthertiden med dens teol. stridslit., og først barokken skabte en udpræget kunstdigtning, præget af tidens kaos. I 18. årh. styrkedes borgerligheden, der da gennemsvarede litt. (Gottsched, Gellert). Over det borgerlige hævdede sig Goethetidens filos. og panteistisk prægede idealisme og irrationalisme i de tre udviklingsstadier: Sturm und Drang, ungdommens hvide protestdigtning, klassikken, den modne, afdæmpe kunst, og romantikken, der spiller i alle former og farver. Med Biedermeier fulgte det borgerl., delvis epigonprægede efterløst. Over for de stille i landet (Mörke) stod Das junge Deutschland med den liberal-polit. aktivisme. I forstærket tempo fulgte impressionisme og symbolismen (forfnet psyk. litt.) og ca. 1910-20 ekspressionismen (kosmisk-metafys. ekstase-litt.). Tyverne bragte stabilisering med Neue Sachlichkeit, trediverne derimod et kunstnerisk sammenbrud med nazilitt. Emigrantlitt.s forudsætn. går tilbage til Das junge Deutschland. Litt. efter 1945 er kendetegnet dels ved desillusionisme og naturalisme, dels ved en barokagtig dystrethed med ekspresionistiske træk.

Tysk musik har sine rødder helt tilbage til minnesangeren (13. årh.) og til mester-sangerne (16. årh.), hvis stil ligger til grund for den protestantiske koral. I 17. årh. gennemgik ty. musik - navnlig ved H. Schütz, Johann Hermann Schein (1586-1630) og Samuel Scheidt (1587-1657) - en rivende udvikling. Gnm. danskeren Buxtehude gik udvikl. videre og kulminerede med J. S. Bach, der s. m. den i Engl. virkende G. F. Händel er de største ty. musikere i 18. årh.s 1. halvdel. I årh.s 2. halvdel opstår det ty. syngespil, og i Mannheim var Stamitz og Ignaz Holzbauer (1711-83) førere for Mannheimerskolen, hvis symfonistil skulle få afgørende bet. for symfonien hos Haydn og Mozart. J. S. Bachs sønner - navnlig C. Ph. Em. Bach - foregik med den galante stil den Mozart-Haydn'ske klaverstil. Med J. A. P. Schulz, Johann Friedrich Reichardt (1752-1814) og Johann Zumsteeg (1760-1802) fik oplysningstidens ty. vise sin blomstring. Tiden omkr. 1800 stod i Wienerklassicismens tegn. Den romantiske periode i ty. musik indledtes af Fr. Schubert og C. M. v. Weber, og denne linie videreførtes af Mendelssohn, Schumann og senere Brahms. Med Richard Wagners operner og Franz Liszts symfoniske digtning kulminerede romantikken. Wagners and lever videre i Bruckners symfonier. På tærsklen til vor tid står Rich. Strauss og

Hans Pfitzner. Ekspressionismen dyrkedes omkr. 1920 af Schönberg, Alban Berg og A. v. Webern. Nyere navne er Hindemith, K. Thomas, Kurt Weill, Werner Egk (f. 1901) og Hugo Distler (f. 1908).

Tysknationale Folkeparti, dannet 1918-19 af kons., kejseretro elementer. Mod Weimarforfatn. Fra 1928 ledet af Hugenberg, gik jan. 1933 ind i Hitlers reg., som derved fik rigsdagsflertal efter valg; opløst s. å.

tysk-romerske rige, egl.: *Det Hellige Romerske Rige af Tysk Nation*, kaldtes Tyskl. fra Otto 1.s kejserkrøning 962 til 1806.

tysk sprog tilhører den vestgerm. gren af de germ. sprog. Grænserne for ty. folkesprog følger nogenlunde Tyskl.s grænser for 1938. Desuden er ty. hovedsprog i Østrig, det nordl. Schweiz og en del af Alsace-Lorraine og Luxembourg. Ty. har fra oldtiden været spaltet i talr. dialekter. Ca. 500-600 e. Kr. satte den højt. lydforrykning skel ml. højtysk og nederty. el. platty.

Højt. dial. deles i Oberdeutsch, der omfatter de sydt. dial. og Mitteldeutsch (thüringsk, sachsisk m. fl.). I højt. skælnes man ml. 3 perioder: oldhøjtysk (ca. 750 til ca. 1100), middelhøjtysk fra ca. 1100 til ca. 1500 og nyhøjtysk fra ca. 1500. Den vigtigste udvikling fra oldhty. til mhty. er den gennemførte svækelse af ubetonede endevok. (*namo* > *name* osv.). Udvikl. fra mhty. til nyhty. præges bl. a. af diftongering af rodstavens vok. (*häs* > *Haus*, *zli* > *Zeit*, *liute* (udtalt *y*) > *Leute*), monofongering (vokalismen hovedsagelig fra mellemty., konsonantismen hovedsagelig fra sydt.); dette sprog fortrængte i 17. og 18. årh. ikke blot nederty. skriftsprog, men også latinen og blev anerkendt i Schweiz og Østrig. Det blev yderligere udviklet af Tyskl.s store digtere, især Goethe og Schiller. Karakteristisk for mod. ty. er bevarelsen af udstrakt kasusbøjn., kompleks sætningsbyg. og visse nyskabelser på puristisk ty. grundlag. Først i 19. årh. har man forsøgt en ensartet udtale for hele det ty. rige, »*Bühnenaussprache*« (sceneproget); t. tales af ca. 80 mill. mennesker.

Tysedal [-dø], no. industriflække ved Sørfjorden i Hardanger; 1335 indb. (1946). Stort vandkraftværk (125 660 kW), der udnytter Skjeggedalsfossen.

Tystofte Forsøgsstation, ca. 4 km Ø f. Skælskør, under Statens Forsøgsvirksomhed i Plantekultur; oprettet 1886 på initiativ af statskonsulent P. Nielsen. Hovedopgave: sorts- og stammeaforsøg samt undersøgelser vedr. planteaførelse.

Tystofte stammer, stammer af kulturplanter, der er tiltrukket ved forædlingsarbejde på Tystofte Forsøgsstation.

Tystrup-Bavelse Sø, to med hinanden forbundne søer SSØ f. Sorø; 7,6 km²; afvandes af Suså.

tyttebær (*Vaccinium*), art af bøllefam. Busk med stedsegrønne blade og blegrode blomster i klaser. Bærrerne er hørøde, indeholder spor af benzoesyre, hvorfra der er lette at opbevare. I Danmark på heder.

tyve (*Pratinidae*), små, langbenede biller, som gnaver i forsk. organ. stoffer. Hertil den almindelige t. (P. fur), der forekommer i huse og kan gøre skade i forråd, samt messingbillen.

tyveri. For t. straffes den, som uden besidderens samtykke borttager en fremmed, rørlig ting for at skaffe sig el. andre uberettiget vinding. Med rørlig ting sidestilles en energimængde, der er fremstillet, opbevaret el. taget i brug til frembringelse af lys, varme, kraft el. i andet økon. øjemed. Straffen er normalt fængsel i indtil 2, i gentagelsestilf. 3 år, men kan (f. eks. p. gr. af de tilvandede genstandes ringe værdi) nedsættes til bøde el. hæfte og, under formlidende omstændigh., bortfalde. Er t. af særlig grov be-

skaffenhed, el. er et større antal t. begået, kan straffen stige til fængsel i 6 år. Efter omstændigh. kan t. også medføre anv. af arbejdsbus el. sikkerhedsforvaring.

tyverforsikring, forsikr. mod indbrudstyveri og beskadigelser forårsaget herved.

tyv om natten, som en, udtryk for uventet og overraskende tilsynkomst; 1. Thessalonikerbrev 5, 2 om Jesu genkomst.

tyvstart, sport, start, før signalet er givet.

Tåbris, inden stavemåde for Tabriz.

tæger (*He/miptera*), gruppe af insekter (næbmunde). Forvingernes indre halvdel fortykket, snabelen udspringer fra hovedets forreste del. Overvejende plante-sugere, en del dog rovdyr el. blodsugere. Deles i land- og vandt.

Tägliche Rundschau [tæ:kliç: 'runt-çau] (ty.: daglig oversigt), 1) ty. kons. dagblad, udkom med afbrydelser 1880-1933. 2) Organ for Det Socialistiske Enhedsparti i Ø-Tyskl.; grl. 1945 i Berlin.

tægtedag (glda.), den dag, på hvilken en sag behandles i retten.

tælle, d. s. s. talg.

tælleapparat, tandhjulsanordning, der ved maskiner angiver det antal omdrejninger el. arbejds slag, som maskinen har udført inden for et bestemt tidsrum.

tællelys, lys fremst. af den højere smeltende talfraktion, der skilles fra den lavere smeltende ved presning.

tæller, mat. I en brøk $\frac{a}{b}$ betegn. *a* som t.

tællesyning, fladsyning over talte træde i bundstoffet. Mønstrene geom. I ren form findes t. på hedebo-skjorter og -særke fra slutn. af det 18. årh.

tænder. Mennesket er diphyodont, d. v. s. får 2 serier t., først 20 mælk, derefter 32 blivende t., 4 fortænder, 2 hjørnet og 10 kindt i hver kæbe. Ved fødslen er munden tandløs, men anlæg til t. findes hos fostret allerede i den 2. måned. I den 7. måned efter fødslen el. senere bryder de første t. frem. Når barnet er 2 år, er oftest hele mælkætandsættet udviklet. I det 7.

Tænder. T. v. kæber af et 2 års barn. Den ydre benvæg borttaget for at vise de allerede dannede kim af enkelte blivende tænder. T. h. kæber af et 10 års barn. Den ydre benvæg borttaget for at vise tandskiftet. De 10 bageste udvoksede tænder er blivende.

år beg. sædv. tandskiftet. Mælkets-røder resorberes, deres kroner falder ud og erstattes af de blivende t. i samme rækkefølge som mælkets er brudt frem. Samtidig viser sig bag ved 2. mælkkindt en blivende tand, 6-årstanden. I det 12. år fremkommer bag om denne 12-årstanden og til sidst den tredje store kindtand, visdomstanden. Tiden for de permanente t.s gennembrud varierer ikke så lidt. For visdomstandens vedk. har man lagttaget en forskel på 50 år.

Man skælnes ml. roden, som sidder indkilet i kæbebenets alveolarfremspring, og kronen, som skyder frem uden for denne. Partiet på overgangen ml. krone og rod kaldes tandhalsen. En tands hovedmasse udgøres af tandben, dentin, som giver den dens form. Udattil er tandbenet på kronedelen omgivet af emaille, på roddelen af cement. Tandbenet omslutter el. hulrum af tandens form, som i roden svinder ind til en fin kanal. Gnm. en lille åbning ved tandrodens spids indtræder nerver og blodkar i tanden. Inde i det omtalte hulrum danner de et tæt netværk, omsluttet af bindevæv. Dette lille organ, tandens nerve- og ernæringsorgan, kaldes pulpa. Hos unge individer er den stor og blodrig, men med alderen skrumpet den ind og bliver til en tynd tråd.

Tandbenet består af 72% uorgan. og

ca. 28% organ. substans. Emaillen, som består af 5- el. 6-kantede prismes, er hårdere end tandbenet, omtr. så hård som topas.

tænding, proces, der indleder forbrændingen i forbrændingsmotorers cylindre. t. kan iværksættes v. kompressionsvarme fra forbrændingsluften (dieselmotorer), berøring m. de varme vægge i et glødhoved (petroleums- og råolie-motorer) og v. gnist med en elektr. gnist ml. elektrodterne i et tændør (benzin- og gasmotorer). Gnisten frembringes af et akkumulatorbatteri og en induktionsspole (batterit) el. en tændingsmagnet (magnet); dette anv. især til flymotorer. Glødhovedmotorer startes ved, at glødhovedet varmes til svag rødglødhede med en blæselampe; er motoren indrettet til koldstart, kan t. foregå v. hj. af en elektr. opvarmet glødespiral i kompressionsrummet el. en sæk. koldstartpatron, der anbringes i en holder og tændes m. en tændstik. Er motoren først kommet igang, udvikles der varme nok til at holde glødhovedet tilstrækkelig varmt.

tændingsbanking i en benzinator opstår ved høj kompression, når den under kompressionen forhøjet temp. af benzin-luftblandingen nærmer sig antændelsestemp. t. modvirkes ved tilsæt. af visse vædske el. stoffer som benzol, æthylalkohol, ferrokarbonyl og blytetærthyl til benzinen. Dennes kompressionsbestandighed (sikkerhed mod banking) angives ved oktantal.

tændnålsgeværet, bagladegevær, opfundet 1838. Ved affyringen blev en lang nål drevet gnm. den i papir indsvøbte krudtladning og tændte fængthatten.

tændrør, den anordning i forbrændingsmotorer, hvori gnisten opstår ved tænding.

tændsæts, lille sprængladning, der anv. i fængthetter til påtænding af rogfrit krudt el. i detonatorer for at bringe brisante ladninger til detonation. Sammensætning f. eks. 40% knaldkviksølv, 18% klorsurt kali, 40% pulveriseret glas og 2% gummi.

tændskruer, form for fængør, der bruges til at antænde ladningen i svært skyts.

Man hæger en aftrækkersnor i riverens øje og trækker dennes nederste, savtakkede stykke gnm. en friktionssæts, der herved antændes.

tændsnor el. *sto'pi'nrad*, anv. til antændelse af sprængladninger. *Langsomt brændende* t. fremst. af sortkrudt ompundet med jute, hamp el. bomuld og beskyttes mod fugtighed af guttaperka o. l. Brændetid ca. 2 min. pr. m. Andre typer fremst. med brændetid op til 100-150 m pr. sek. *Hurtigbrændende el. detonerende* t. med brændetid 4000-7000 m pr. sek. fremst. af trotyl, pentol osv. Antændes med sprængkapsler.

tændstikker, små træpine, i den ene ende forsynet med en tændsæt, der ved strygning mod en passende flade tændes og sætter træpinen i brand. De i Danmark eneste lovlige, såkaldte sikkerhedsst. kan kun antændes ved strygning mod en særlig, på t-ræskan anbragt, strygeflade. Denne indeholder bl. a. rødt fosfor, antimonsulfid, kridt- el. gulsulver samt et bindemiddel. Tændsætsen kan bl. a. indeholde kaliumklorat og blydioksyd. Tændsætsenden er alm. overtrukket med paraffin for at lette antændelsen af træet, der iøv. er imprægneret, f. eks. med ammoniumsulfat, for at hindre langvarig glødning efter slukningen. Som træ anv. især asp. Såvel skæringen af træet, som paraffinering, anbringelse af tændsæts og pakning i æsker foregår maskinelt. t-fabrikationen er især udviklet i Sv., der er forende i verden på dette område.

tæ'nie (gr. *tainia*), bånd, spec. de uldbind, de gl. grækere båndt om genstande, der var helligede guderne el. de døde.

Tännforsen, sv. vandfald, Indalsälven; på en strækning af 600 m falder elven her 36,7 m, hvoraf de 24 m lodret.

tæppe, gulv- el. vægbeklædning, vævet, knyttet el. flettet. Som materiale benyttes alle slags tekstilfaser. De vævede t tilvirkes af stærke garnere; fladvævede t er mest dobbelt- og tredobbeltvævede. Alle ikke glatte t (med luv) har et stærkt grundvæv, hvori den tætte luv (nopperne) fæstnes på forsk. måde. Ved mønstrede t består luven af forsk. farvede trådstykker, ofte uld, der er slidsstærk og varmeisolerende. Hertil hører Brysseler- og Bouclé-t, Tournai- og Wilton-t er fløjsvævede, d. v. s. nopperne er opskårne. Ved Axminster-t består luven af en sammenhængende tråd. **Knyttede t**, de egl. klassiske t, består af et grundvæv af langs- og tværløbende bundtråde. Floret består af farverige uldgarnsstykker, der knyttes til længstrådene i passende afstand. Ved håndknyttede t er der ubegrænset mulighed for variation af mønstret. De orient. håndknyttede t bærer oftest navn efter tilvirkningsstedet: tyrk. (Smyrna), kaukasiske (Derbent, Sjrivan), pers. (Sarabånd, Shifraz, Kerman), turkmeniske (Buhara, Afghanistan).

tæppefejmaskine, maskine til børstning af tæpper v. hj. af en roterende børste; nu i reglen afløst af støvsuger.

tæppegræs (*Cata'brosa*), topgræs. Kuneer art, d. ynd-t (*C. aquatica*); i Danm. forekommer den hist og her ved kildevæld.

tæppespindere (*Retite'variae*), gruppe af edderkopper. Svagt behårede, ægformet bagkrop. Spinder et tæppeagtigt fagnet. En art alm. i Danm.

tærbe (*Raja radi'ata*), lille rokkeart. Ret alm. i da. farvande.

Tændö älv, 50 km l. sv. elv. Torne älvs bifurktion, fører ca. halvdelen af Torne älvs vand til Kalix älv.

tæring, 1) forældet betegn. for tuberkulose; 2) gl. udtryk for korrosion af metaller.

tærskel, *psyk.*, 1) bevidsthedens t er den intensitet, som en sansepåvirkning skal have for netop at kunne mærkes; 2) forskelst er den mindste påvirkningsforskel, der muliggør en oplevelse af forskel ml. sansepåvirkninger.

tærskeldybde, den mindste dybde i en sejrende el. den største dybde på en barre el. undersøkt tærskel. Er t mindre end 12-14 m, bliver den bestemmende for, hvor dybtgående skibe der kan passere det påg. farvand; f. eks. er t i Drogden 8 m.

Tærskelen, flere da. grunde, bl. a. i mundingen af Isefjord og i Drogden.

tærskelværdi, 1) *fol.*, den mindste belysning, der giver sværtning ud over sløret på den fot. plade; 2) *med.*, ørets t, den mindste intensitet, som gør en tone hørbar.

tærskemaskine, maskine, der løser kerner og frø fra akset. Kornet passerer ml. en hurtigt roterende tromle m. slagliste. el. pigge og en kappe, der delvis omslutter tromlen, hvorefter halmen fraskilles v. hj. af forsk. sold. Kernerne føres derpå af en elevator til en kørner, der bl. a. kan

tærskning, behandling af korn- og frø afgrøder, hvorved kerner el. frø skilles fra akset. Tidl. udførtes t med plejl, nu altid med tærskemaskine.

Tærø, da. ø i Ulvsund; 1,7 km²; 17 indb. (1945).

tætføring, *mus.*, en instrumentalfuga (J. S. Bach), som afsluttes med, at temaindsatserne følger umiddelbart efter hinanden i de forsk. stemmer.

tæthed, 1) *fys.*, anden betegn. for et legemes vægtfylde; 2) *tekn.*, t af et porøst legeme betyder ofte en tæthedsgrad og udregnes da som forholdet ml. rumfanget af den del af legemet, der ikke er porer, og hele rumfanget.

tætning 1) af vinduer og døre kan foretages med voks, flit, fjedrende kobberlister el. gummilister; 2) *maskintekn.*, d. s. s. pakning.

tæve, d. s. s. hunhund.

Tödi [tø:di:], bjergparti i Glarner Alperne, Schw. (3623 m).

tøffel, sko uden bagkappe, undertiden med hæl.

tøffelblomst (*Calce'olaria*), slægt af mæskeblomstfam. Urter el. buske fra S-Amer. Kronens læber, især underlæben er meget opustet, så blomsten ligner en tøffel. Fl. arter er prydanter. Een art (*C. hybrida*) er stueplante.

tøffeldyr (*Para'maecium*), infusionsdyr. Langstrakte, jævne fimrebeklædning. - Alm. i rådne vand o. l. (Ill. se infusionsdyr).

tøffelheit, skæmtnavn på en ægtemand, der er »under tøfens«. Udtrykket skal if. middelalderforf. stamme fra den bryllupsskik, at brudgommen tog sin ene sko af og satte den på brudens fod.

tøjhus (f. *Zeng* tøj, skyts), opr. hus til skyts med tilhør, senere også sted for tilvirkn. af våben og udrustning. Nu tit våbenmuseum. - ti Kbh. er opr. af Chr. 4. (grl. 1598), nederste etage m. 34 hvælv i 2 rækker, på midtpiller (kanonsal), øverste opr. udel. m. bjælkeloft (rustkammer). Nu våbenhist. museum (T-mus.). **Tøjhusmuseet** i Kbh., grl. 1830, åbnet

Kattuntryk. Ca. 1800.

mindst i Skand. fået stor udbredelse og vist smukke resultater. **Massefabrikation** foretages med cylindertrykkemaskiner efter rotationspresseprincippet i dybtryksteknik. Hvide mønstre i kulørt tøj opnås ved ætstryk, idet man påtrykker midler, der fjerner farven. Efter trykningen fikses farverne ved en dampning. **Filmstryk** er en mod. kunstindustrielt t. der giver større produktion end bloktryk. Der benyttes rammer, der spænder over stoffets hele bredde. Mønstret tegnes i tusch på hvidt papir og affotogr. på en film, negativet monteres på et silke- el. metaltrådsnet, der er udsendt inden for rammen og de steder, der ikke skal farves i det underliggende stof, gøres uigenennemtrængelige for farven, der presses gnm. de åbne partier. Mønstret gentages enten ved, at man flytter rammen el. ved, at stoffet vandrer hen under den faststående ramme.

Tølløse, 1) hovedgård S f. Holbæk; til Reförmationen under Roskilde bispestol; tilhørte 1558-75 Peder Oxø, der opførte hovedbyggn. bestående af to med langside sammenbyggede huse, nedbrændt 1942; 2) da. stationsby (Roskilde-Holbæk og Høng-T) nær 1); 1223 indb. (1945).

tømmer, handelsbetegn. for træ til bygningsbrug. Verdensprod. af t var 1947: 205 mill. m³ (1937: 200 mill. m³). Ca. 80% var nåletræsarter (gran og fyr), navnlig fra den nordl. temp. zone. Hovedparten af resten leveredes af de temp. egne løvskove (især øge). I mellemkrigs-årene begyndte man at udnytte de store træforråd.

De vigtigste producenter var 1947:

	mill. m ³	
USA	89	1/4 af USA er skov. Prod. er størst i Washington, Oregon og Golf-staterne.
Sovj.	?	Godt 1/3 af Sovj. er skov. Prod. er størst mod NV. De sibiriske skove udnyttes kun lidt p. gr. af de dårlige besæjlingsforhold.
Canada	14,3	1/3 af Canada er skov. Prod. er størst i Brit. Columbia, Quebec og Ontario.
Japan	8	
Tyskl. (V-zone)	6	(hele Tyskl. 1937: 14 mill. m ³).
Sv.	5	57% af Sv. er skov. Eksport ov. Sundsvall og Härnösand.
Frankr.	4,9	
Czechoslov.	4	
Finl.	3,5	3/4 af Finl. er skov. Eksport over Kotka og Vaasa.

Hovedeksportørerne var i 1947 Canada (netto 6,7 mill. m³), Finl. (netto 2,1 mill. m³) og Sv. (netto 1,8 mill. m³). De største importører var s. å. Engl. (netto 6,2 mill. m³), Holl. (netto 1 mill. m³) og Danm. (netto 0,5 mill. m³).

tømmerbier (*Xyl'ocopa*), humlebilign. bier. Rederne i træ. Tropiske.

tømmerflådning, d. s. s. flådning.

tømmerhugning el. *slingning*, tilfældigse af gran og fyr til husbygnings-tømmer o. a. ved økse. Den afkortede træstamme fastholdes ved tømmerhager til underlaget; tømmerets tværsnit indtegnes på

Tuffelblomst.

Tøjhusmuseet. Kanonsalen.

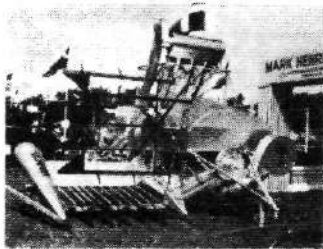
1838 som Den Hist. Våbensamling, navnet ændredes 1928 til T samtidig med overtagelsen af hele Chr. 4.s tøjhuskompleks på Slotsholmen. Statsinstitution under Krigsministeriet.

tøjle, hos fugle striben fra næbroden til øjet.

tøjle, den rem, alm. af læder, der fra bidets ringe går op om hestens hals og gnm. rytterens hånd og ved hvilken rytteren bevarer en smidig føling med hestens mund. Til væddeløb og ved springning foretrækkes læderet på det stykke, rytteren holder t, omgivet med gummibelægning.

tøjmaster, tilsynsofficer ved et tøjhus, officer under felttøjmasteren.

tøjtrykning, trykning af kulørte mønstre på hvidt el. ensfarvet tekstilstof. Hertil anv. lign. farvestoffer som i et farveri, men i form af en pasta, for at farven ikke skal løbe ud. **Håndtrykning** udføres med træblokke med ophøjet præg; dette gl. kunsthåndværk har i vore dage ikke

Mejetærsker, formet som en selvbinder med overbygget tærskværk.

fjerne stakken, et støvsold og en sortertromle, der sortierer kernerne efter størrelse. Dette såk. tærskværk er i regl. forbundet med en halmpresser el. halmpretransporter, ligesom det kan forsynes m. avneblæser - og evt. med støvsugeranlæg. De mindre t drives med elektr., de større med motor (traktor) el. damplokomobil.

endefladerne, og med en kridtsnor afsættes en linie, efter hvilken behugningen foretages.

tømmerkiste, sænkekasse, udført af tømmer. t anv. især tidl. til bygning af havnemoler o. l.

tømmermand (*Acanthocinus 'aedilis*), træbuk. Hannen m. enormt lange følehorn. Larven i bark af fyr og gran.

tømmerstok, fældet stamme, som skal tilvokses til tømmer.

tømmersvamp, betegn. for 1) hussvamp, 2) gul t.

tømmersvampens borebille (*Tripodipitus carpinii*), lille bille. Borer i svampeangrebte træ, øger svampeskaden.

tømrer, håndværker, der laver bjælkeværker, gulve, ru skillerum, trapper, porte, plankværk o. l.

tønde, gl. da. korn-, kul-, tjære- og olmal, henh. 139,2, 170,04, 115,93 og 131,39 l. 1 t smør = 112 kg. 1 t land = 14 000 kvadratalen = 0,55162 ha og 1 t hartkorn (beskatningsenhed), begge = 8 skæpper à 4 fjerdingar à 3 albus.

Tøndebinder, *Claus Mortensen* (ca. 1499-ca. 1575), da. reformator, hovedmanden for Malmøs Reformation, udg. her 1528 den første da. salmebog. Virkede siden 1541 som landsbypræst i Skåne.

tøndebinding, fremstilling af tønder; sker i stigende grad maskinelt. Staverne samles og presses i facon i en form, hvori de omgives af tøndebåndene, hvorpå endebundene indsættes i noter ved enderne af staverne. Cementtønder, der udføres af savskåret gran, udføres m. papir for at blive tætte el. samles af pløjede staver, mods. tønder, der samles v. håndarbejde. Tøndebåndene er af båndjern, v. håndarbejde også af flækkede vidier.

tønde guld, tidl. betegn. for en værdi på 200 000 kr.

tøndehjelm, heraldisk betegn. for en hjelmtype fra 13. årh.

tøndepuppe, hos fluerne den sidste, tøndeformede larvehud, i hvilken puppen er indesluttet.

tønder (beslægtet med *Tøndehjelm-tønde*), letfængeligt materiale, ofte trøske, i gl. tiders fyrtoj.

Tønder, da. købstad ved Vidå, 4 km N f. rigsgrensen: 6854 indb. (1948). Kirke fra 1591 (sengotisk tårn) m. rigt inventar; museum i det gl. slot Tønderhus' porthus; rådhus (1581, ombygget 1864-67); amtmandsbolig (1768); stiftelsen Helligåndshospitalet (1729-31), mange gavlhuse med karnapp, ældste privathus (på torvet) fra ca. 1550; seminarium, grl. 1786. Nogen industri, handel; markeder. Station på Sønderborg-T, Bramminge-T og T-Sønder-Løgum Banen. - T er opvokset ved et bekvemt overgangssted over åen. 1243 lybsk stadsret. Havde i middelalderen et slot, drev livlig handel (især med kvæg) med Holl. og nordty.

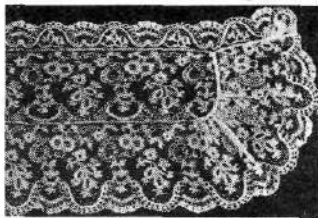
Tønder. Uldgade.

stæder. I 17.-18. årh. var kniplingsindustrien en vigtig indtægtskilde. Skønt overvejende da.talende ty.sindet i 19. årh.; v. afstæmm. 1920 2504 ty., 761 da. stemmer (uden tilføjede: 1654 og 597). Ved valg i mellemkrigstiden da. flertal, da. byrådsflertal fra 1933. Ved folketingsvalget 1947 var der 689 ty. stemmer af ialt 3152.

Tønder amt, vestl. del af Sønderjyll. m. Rømø; 1309 km²; 41 946 indb. (1948), heraf i Tønder, Løgumkloster og Højer 10 024. Overfladen er marsk, bakkeøer og hedesletter. Nuv. omfang 1920.

Tønder-kniplinger. Danm. har kun haft

kniplingsindustri i Sønderjyll., især i Tønder og omegn. De ældste T var båndkniplinger efter ital. og flamsk mønster, de kendes fra Chr. 4.s klæder. I 18. årh. tog industrien et mægtigt opsving og nåede sit højdepunkt i beg. af 19. årh., da 12 000 mennesker beskæftigedes ved

knipling. Forbill. var i 18. årh. især malines- og binchknipi., i tiden 1800-50 Lille og eng. kniplinger. Industrien beskyttedes ved forsk. love, sål. var det kniplerskerne forbudt at drage udenlands. Konkurrencen fra maskinfremstillede kniplinger bragte også for T en katastrofal nedgangsperiode; først siden slutn. af 1920'erne har den stigende interesse for det hjemlige kunsthåndværk igen bragt fremgang. Mønstrene var hoveds. stillestående blomster og ornamenter på tylsbund med sekskantede masker. Senere udvikledes en mere selvst. stil, en mere fri komposition, gennemført med sikker dekorativ sans.

Tønder'svamp el. *fyrsvamp* (*Polyporus fomentarius*), art af poresvampe, som vokser på løvtræer, især bøg. Dens store, hovformede, træagtige frugtlegeme er gulligt til askegråt. Frugtlegemets »køde« anv. til tønder i fyrtoj og som blodstillende middel på sår.

tøndesnegl (*Dolium*), forgællensnegl. Op-pustet, tøndeformet, tynd, længderiflet skaf. Rovdyr. Spytkirterne udsønder et syreholdigt sekret, der kan opløse fødens kalkpartikler.

Tönnies [tönjas], *Ferdinand* (1855-1936), ty. filosof og sociolog; hovedværk *«Gemeinschaft und Gesellschaft»* (1887), i hvilket han hævder, at det mod. samfund trues af en individualistisk opløsningsproces, og fremhæver det organisk fremvoksende og sammenhængende soc. fællesskab mods. de vilkårligt dannede »mekaniske« soc. sammenslutninger.

Tønning, by i Sydslæviug ved Ejderens udløb i Nordsøen; 6000 indb. (1946; 1939: 3700). Fiskeri; kvæg- og hestehandel. - Ved hertugdømmernes deling 1544 tilfaldt T Gottorp, der 1644 lod den befæste. 1675 erobrede Chr. 5. forbigående T. 1713 søgte en sv. hær under Stenbock ly i T, men måtte efter en hård belejring overgive sig s. å., hvorefter de gottorpske styrker kapitulerede 1714. Herefter blev fæstningen nedlagt. Smughandelscentrum under Napoleonskrigene (trods fastlandspærringen). Skønt T ligger på gl. ty.-frisisk område, oprettedes der 1935 da. skole (1948: 484 elever).

Tønsberg [tönsbær(g)], no. by, hovedstad i Vestfold, inderst i T-fjorden (farvandet ml. fastlandet og Nøtterøy-Tjøme); 11 000 indb. (1946). Sjømannsskole. Industri (trævarer, papir). 12% af No.s hvalfangstflåde (1940) er hjemmehørende i T. Station på Vestfoldbanen. Regnes for No.s ældste by (menes grl. 871).

Tøeffer [töp'fæ:r], *Rodolphe* (1797-1846), fr.-schw. forfatter og tegner; har skrevet humorfyldte hjemstavnsnoveller og -romaner.

tørbejdning, afsvampning ved tørbehandling.

tørdestillation. Destillation af faste stoffer, der opledes og derved afgiver luftform. bestanddele, hvoraf nogle kan fortættes; vigtige eksempler på t er gasfremstilling og trædestillation.

tørdo, søv., bassin, hvori skibe sejles ind og tørsættes efter lukning af dokport og udpumpning af vand.

Tøreboda, sv. köping, NÖ-Västergötland; 3700 indb. (1948).

tørellement, galvanisk element bestående af en kul- og en zinkelektrode i en elektro-

lyt, der er gjort tykflydende ved tilsætning af gelatine o. l. Elektromotorisk kraft ca. 1,5 volt.

tørensretter, ensretter, hvor ventilvirkningen fremkommer ved, at der i overgangen ml. en halvleder (kobberforilte el. selen) og et metal (kobber el. jern) er et spærrelag, der hovedsagelig kun tillader strømmen at passere den ene vej.

tørforrådelse, betegn. for forsk. sygdomme hos roer og kartofler. t hos kartofler skyldes angreb af svampe (kartoffelskimmel og slimskimmel), hos kålroer angreb af en svamp og hos bederoer bormangel.

tørgær, proteinrigt tilskudsfoeder, der fås som biprodukt ved ølfremst., bruges mest til smågrise og fjærkræ.

tøris el. *kulsyreis*, fast kuldioksyd, fremstilles ved frynsning af kuldioksyd ved -57° og 5 atm. tryk, hvorved dannes en blanding af kulsyre og flydende kuldioksyd, der ved ekspansion til atmosfæret tryk fryser sammen til en massiv masse. Anv. som kølemiddel. t har ved atmosfæret tryk temperaturen -78°.

tørkeplanter, d. s. s. xerofytter.

tørklæbning, opklæbning af fot. uden anv. af fugtig klister, v. hj. af en mellemlagt tynd hinde (af harpiks) der bliver klæbende ved varme og pres.

tørkopiering, fot. kopieringsmetode, hvor våd fremkalder og fiksering er unødv. Anv. især v. lysttryk.

tørlægning, 1) sammenfattende betegn. for dræning og afvanding; 2) d. s. s. spærretubforbud.

tørsmælk el. *mælkpulver*, produkt fremstillet ved indampning af sødmælk, skummetmælk el. kernemælk. Ved processen sænkes vandindholdet til under 8%, hvorved der opnås bet. holdbarhed. t finder udstrakt anv. i tropener, ved skibsproviantering samt i flødeis- og chokoladeindustrien.

tørn (eng. *turn* omdrejning; tur), søv., handling, hvorved et tov en el. fl. gange føres rundt om en genstand (rundt); have t, være på post (udkig, ved roret), tørne til (eng. *turn to* tage fat) begynde; tørne ud, stå op.

Tørnebohm, *Alfred Elis* (1838-1911), sv. geolog. Vigtige undersøgelser over Sv.s grundfjeld og over den kaledoniske bjergkæde i Skandinavien, hvori han påviste overskydnings betydning.

Tørneman, *Axel* (1880-1925), sv. maler; har skildret arbejderens liv og malet portrætter. *Fresker*, bl. a. i *Stålms rådhus* (1920-22) og *rigsdag* (1913-26, udført af G. Pauli).

Tørngren, *Pehr Henrik* (f. 1908), sv. læge og psykolog. Hævder i *Moralsjukkdommen* (1940), at gængs moralsk bevidsthed beror på en fejlopdragelse opstået neurotisk indstilling.

Tørninggår'd, hovedgård V f. Haderslev, i nærheden voldsted af vigtig gl. borg fra 16. årh.

tørrede jyder, vindtørrede småflyndere, navnlig isinger.

tørrelse, d. s. s. sikkativ.

tørrende olier, fede, især vegetabiliske olier, der har den egenskab under indvirkning af lys og luft at optage ilt og danne en hård film. Vigtigst er linolie. Anv. til fernis, lak og oliefarver, hvor olien alm. tilsættes et sikkativ til fremskyndelse af tørringsprocessen, der består i en oksydation og en polymerisation af umættede bindinger i olien.

tørring, fjernelse af vædske, især vand. t kan foregå: 1) mekanisk ved aftrykning, vridning, centrifugering o. l.; 2) ved for-dampning, især ved opvarmning, f. eks. i tørreskabe, el. ventilation, f. eks. tørring af tøj, tørt og frisk formede mursten i fri luft, el. ved både opvarmning og ventilation ved gennemblæsning af varm luft, f. eks. i tørretromler til tørring af grøntsager, malt m. m. Ved t af frugt, grønsager o. a. fødemidler udsættes produkterne for luft-, sol- el. kunstig t, indtil vandindholdet er nedsat til under 15%, for frugtenes vedg. dog kun til sukkerindh. i frugten overstiger 50%; 3) v. hj. af vandugende stoffer, f. eks. fjernelse af vand fra vædske, hvilket kan foregå med

vandfrit natriumsulfat, kalciumklorid osv. I eksikator sker t ved fordampning af vandet, der optages af det vandsegende stof. Luftarter tørres ved at ledes gennem et vandsegende stof, der ikke reagerer med luftarten, f. eks. konc. svovlsyre, fosforpentoxid, natrium- el. kalciumhydroxydopløsning, vandfrit kalciumklorid, alt efter luftartens beskaffenhed.

Tørring, da. stationsby (Horsens-Tyregod), 849 indb. (1945).

tørserum, serum, som ved indtørring fremstilles som et pulver, der før brugen opløses i steril vand. I form af t anv. især det normale menneskeserum til blodtransfusion. Fordelen ved t er holdbarheden og det forholdsvis lille rumfang.

Tørsleff (-leu), August (f. 1884), da. maler; navnlig portrætter bl. a. af kong Frederik 9. (1949).

tørspinding, tråddannelse ved kunstsilke el. celluldfremstilling. Spindemassen presses gnm. spindedydens fine åbninger og mødes af en varm luftstrøm, hvorved opløsningsmidlet, acetonen, fordampes.

tørspit, fast brændstof (ofte metaldehyd). Fremst. beror i nogle præparater på at visse forb. (seber, acetylcellulose o. a.) danner en gel med alkohol. I handelen i små terninger.

tørst, almenformnelse, der opstår, når organismen mangler vand. t udløses, når mundhulens slimhinder bliver tørre, f. eks. s. flg. af nedsat spytksekretion.

tørstetræ (*Frangula alnus*), busk af vrietornsfam. med spredte, helrandede blade, uden torne. Blomster tvæknødede og 5-tallige, stenfrugt med fl. sten. Vokser i Danm. i fugtige krat-skove. Barken har med. anv. (afførende), veddet bruges til krudt-fremstilling.

tørstof, den rest der bliver tilbage af et stof, når man fjerner indholdet af vand ved tørring. En undersøgelse af t-mængden har stor analytisk betydning i talrige tilfælde, f. eks. ved undersøgelse af levnedsmidlers, foderstoffers og brændselsstoffers værdi, men i øvrigt i mange andre praktiske og vidensk. undersøgelser. t-indholdet bestemmes alm. ved tørring af stoffet ved opvarmning, der dog ikke må være så kraftig, at der indtræder destruktio, el. i vakuum i eksikator i nærverelse af et vandsegende middel, evt. under samtidig opvarmning.

Tørstofprocenten i rodfrugter benyttes til beregning af de påg. rodfrugters erstatningstal, idet 1,1 kg tørstof regnes = 1 FE.

tørstøbning, støbning med mørtel el. beton, hvis konsistens er så stiv, at meget kraftig stampning er nødv. Formen kan fjernes straks efter stampningens afslutning.

tørsubstans, d. s. s. tørstof.

tørv, sedimentbælgart opstået ved delvis nedbrydning af døde planter under dannelse af amorfe brune humusstoffer. t dannes væs. i moser, hvor den fuldstændige iltning af bestanddelene hindres. Mange forsk. planter indgår i t (mosser, tagør, star, grene af skovtræer osv.). Beregnet af askefri, tørret substans er kulindholdet omkr. 60%. I jordfugt tilstand er t blød og meget vandholdig; ved tørring skrumpes den og bliver hård. t forekommer i kvartære aflejringer. Tilsv. men stærkt omdannede aflejringer fra ældre perioder er brunkul og stenkul. Anv. som brændsel. - I Danm. produceredes 1948 3,6 mill. tons t, heraf 2,3 mill. tons i Jyll.; juli 1947 beskæftigedes 45 000 personer ved t-produktionen i Danm.

tørvebriketter, briketter presset af pulveriseret og tørret tørvemasse. t er lettere at håndtere og transportere samt har bet. større varmeværdi end skæretørv af samme tørvemasse.

tørvefyring. Ved forbrænding af tørv må tilføres rigelig sekundær luft, idet de mange gasser ellers går uforbrændte i skorstenen, hvorved der dels sker et stort brændselstab og dels opstår fare for dannelsen af løbesod.

tørvegas, 1) gas vundet ved tørdestillation af tørv; 2) gas vundet ved ufuldstændig forbrænding af tørv (generatorgas), t har kun lokal betydning på selve tørvproduktionsstedet.

tørvekul og tørvekoks fremstilles af maskintørv i miler el. skaktovne. t er dyre og anv. derfor kun til særlige formål såsom i metallurgien el., især under brændselsknaphed, til opfyrring af generatorer (gengas til automobiler).

tørvemose, mose, der anvendes til fremstilling af tørv.

tørvemasser (*Sphagnum*), mosfamilie med ca. 350 arter, i Danm. 30. t vokser på fugtig, humusrig bund el. i kalkfattigt ferskvand. Ved deres stærke formering kan de danne udstrakte tæpper på voksestedet. t kan fastholde vand med stor kraft. Danner højmoser.

tørvestrøelse, tørret, finkornet tørvemasse fra højmoser.

tørvetjære fås som biprodukt ved fremstillingen af tørvekul; har under 2. Verdenskrig haft nogen bet., idet man ved destillation af t har kunnet vinde dieselolie.

tørvevarer, tørvestrøelse, tørvemuld, tørvelplader brugt som byggemateriale. t er brændbart og vandsegende.

tåbeparagraffen, populær betegn. for en paragraf (§ 39) i straffelov af 1866, hvorefter åndssvaghed betingede bortfald el. nedsettelse af straffen for begåede forbrydelser. I straffeloven af 1930 er t bortfaldet.

tåge, 1) meteor., sky ved Jordens overflade, bestående af vanddråber, der er så små (nogle tusindele mm) at de holder sig svævende. t dannes, når luften afkøles ned under dugpunktet. I byer fremmes tågedannelser af luftens indhold af småpartikler (røgpartikler). 2) astron., d. s. s. galakse og galaktisk tåge.

tågebøje, søv., beholder til kunstig tågeudvikling ved forbrænding.

En tændingsmekanisme udløses og bevirker gnm. tændsnore (stopiner) antændelse af en tågesats. Af hensyn til flammedannelsen er t beregnet på at kunne kastes over bord efter antændelsen.

tågedækning, mil., tågelignende røgsler brugt for at narre fjenden.

tågehorn 1) horn, der af sejskibe bruges til signalisering i tåge; 2) sirene i fyr el. fyrskib; 3) person, der udtrykker sig uklart, tåget.

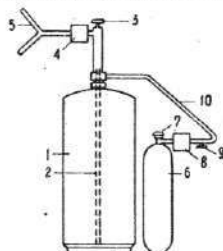
tågekammer, apparat opfundet af C. T. R. Wilson til synliggørelse af elektr. ladede atomare partiklers baner. t består af en cylinder, hvori luften pludselig kan fortyndes ved et stempel, så at der frembringes en afkøling. t indeholder tillige mættet vanddamp, som bliver overmættet ved afkølingen og derfor vil fortættes til vanddråber, hvilket fortrinvis finder sted omkr. luftioner, der virker som kondensationskerner. Sendes en α -partikel gnm. t, vil fortætningen finde sted omkring de ioner, α -partiklen har frembragt langs sin bane, som derved bliver stående synlig som en tågestrøbe, der kan fotografere ved passende belysning. Ved stempel og kan luften atter sammenpresses og opvarmes, så tågestrøberne forsvinder og t er klar til ny optagelse. t anv. til undersøgelse af sammenstød ml. atomare partikler, til måling af partikelhastigheder, ved måling af banernes krumning i et magnetfelt og til undersøgelse af kosmisk stråling. Neutronen, positronen og mesonen er opdaget ved t.

Tørvemos.

tågesignal, 1) lovpligtigt signal fra skib i tåge efter internat. regler; 2) fra land el. fyrskib udsendt advarselssignal for søfarende under tåge (sirene el. radiofyr m. m.).

tågesyrebeholder anv. til kunstig tågeudvikling. t indeholder klorosulfonsyre, oleum el. lign. og står gnm. et stigerør i

Tågesyrebeholder. 1. beholder, 2. stigerør, 3. stopventil m. filter, 4. fjernbetjeningsventil, 5. gaffelrør m. forstøvningsdyser, 6. tryklufflaske, 7. stopventil, 8. reduktionsventil og trykmåler, 9. afspæringsventil, 10. armeret slange.

forb. med en forstøvningsanordning; v. hj. af trykluff presses tågesyren over en elektr. reguleret fjernbetjeningsventil ud gnm. denne.

tågeudvikling, kunstig, søv., foregår ved forbrænding (tågebøje) el. v. forstøvning (tågesyrebeholder). Anv. bl. a. ved

Tågeudvikling.

artillerikamp, torpedoangreb, mineudlægning, invasionsforetagender o. l. t vil formentlig trods radars fremkomst stadig have betydning, især under invasionsforetagender.

tågængere el. digitigrade, pattedyr, der under gangen kun træder på tærne og den nedre ende af mellemfoden, f. eks. hunden.

Tåkern, sv. sø (44 km²), Östergötland, skilt fra Vättern ved Omberg; rigt fugleliv.

Tåning, Age Vedel (f. 1890), da. fiskeribiolog og ornitolog. Leder af da. fiskeriundersøg. i Nordisen, v. Færøerne og Island. Deltager i fl. eksped.

Tårbæk, villaby i Lyngby-T kommune, ved Øresund, ml. Klampenborg og Mølleåen; 2850 indb. (1949).

Tårbæk Rev, sandflak i Øresund ud for Tårbæk.

tåreflod (*epiphora*) optræder især ved tilstopning af tåre-næsekanalen. Den stadige fugtighed af nedre øjenlåg kan i længden irritere og fremkalde hudsygdom her.

tåregas, gruppe af kem. kampfoster (kriggasser), der især virker irriterende på øjnens slimhinder. t har oftest en stikkende el. sødlig lugt. Specielle t er f. eks. xyllylbromid $CH_2C_6H_4CH_2Br$, bromacetone CH_3COCH_2Br og kloracetofenon (fenacylchlorid) $C_6H_5COCH_2Cl$, men i øvrigt virker mange andre kemiske kampfoster, hvis hovedvirkning er en anden, tillige som t.

tårekanal, forbindelsen ml. indre øjekrog og næsehulen; danner afløb for tårevædsken.

tårekarunkel, det lille vortelignende fremspring i indre øjekrog.

tårekirtel, kirtel der findes i øjenhulen; afsondrer tårerne.

tårer, salt vædske, der fugter øjnene.

tåresækken, ligger ved indvendige øjekrog og modtager tårevædske fra tåre-

rørene i øvre og nedre øjenlåg. t ud-munder nedadtil i tåre-næsekanalen.

tårn, 1) *arkit.*, bygning af prismatisk el. cylindrisk grundplan, hvis højde oftest er større end den horizontale udstrækning; t afsluttes ofte med spir. 2) *geodæt.*, en opbygning over en trigonometrisk station, der muliggør uhindret sigte til andre stationer. t er enten mur-, træ- el. jern-t. t er i alm. dobbelt, således at det egl. t udelukkende tjener til fundament for måleinstrumentet (teodolit), medens et spinklere t tjener til standplads for observator. 3) skakbrik (officer), der flyttes parallelt med brættets sider.

Tårnberg, 1) adelsgård i Ribe, opført omkr. 1540 af rigsråd Oluf Munk (d. 1569), sengotisk, svagt renaissancepræget munkestenshus i 2 etager, har været ejet af Anders Sørensen Vedel og af salmedigteren Brorson, en tid bisperesidens, nu posthus, restaureret 1908; 2) slot ved Korsør Nor, opført ca. 1150, kvadratisk tårn midt i kvadrat. ringmur, af munkersten og kamp, nedbrudt kort f. 1437, nu kun ubetydelig ruin (jfr. Tårnholm).

3) hovedgård Nf. Korsør, opr. Dyrehovedgård (grl. af ladegårdjord fra 2)), fra 1846 kaldet T. Hovedbygninger opført 1803.

Tårnby, villabyer på Amager (forstæder til Kbh.). 1) (Gammel-) T. 5879 indb. (1945); 2) T Villaby; 2269 indb. (1945). T kommune havde 1948 16 529 indb.

tårnfalk (*Falco tinunculus*), rovfugl. Ret langhalet, rustred overside, undersiden lys m. mørke længdepletter. Meget alm. v. åbent land. Lever af mus, insekter o. l. Træk-, stand- el. strejffugl.

Tårnholm, hovedgård ø f. Korsør, grl. 1774. Hovedbygning fra 1798. På T-s jord Tårnberg voldsted.

tårnsnegle (*Turrivella*), langstrakte, spidst kegleformede forgælesnegle. En art meget alm. på blød bund i da. farvande.

tårnspring, svømmers kunstudspring fra 5 og 10 m med fast afsæt.

tårnstation, krydsningsbanegård, hvor

Tårnfalk.

perronerne ligger i forsk. højde og på tværs af hinanden.

tårnsvale, d. s. s. mursejler.

tårnurt (*Turritus*), slægt af korsblomst-fam. I Danm. ghat t (T. glabra), cenårig urt med stjernehat på stænglen og glatte blade, langskulpet; på tørre steder.

Tårs, da. stationsby (Hjørring-Hørby) i Vendsyssel; 827 indb. (1945).

Tårs Vig, 1) nordl. indskæring fra Nak-skov Fjord; fiskerihavn; 2) indskæring i NØ-Lolland Ø f. Saksøbing Fjord.

Tårup'går'd, tidl. hovedgård NV f. Viborg, 1408-1602 i slægten Kaas' eje. 1681 af Tønne Juul og Anne Cathr. Friis oprettet til jomfrukloster. »Den Thårup'gårdske Stiftelse«, som 1806 solgte T. 1941 købt af staten til ungdomslejr. Hovedbyggn. fra ca. 1580 og 18. årh.; fredet i kl. A.

Tåsinge, da. ø, S f. Fyn; 70 km²; 4432 indb. (1945). Højeste punkt: Bregninge Kirkebakke (74 m). Jorderne er meget frugtbare. Ladestedet Troense (mod NØ) og hovedgården Valdemarslost.

Tåstrup, da. stationsby (Kbh.-Køge) ca. 18 km V f. Kbh.; 4351 indb. (1945).

U

U, u, det 21. bogstav i det da. alfabet. I den rom. kapitalskrift brugtes V som tegn både for v og u; i kursivskriften omdannedes v til u. Petrus Ramus fastslog brugen af v som konsonantegn og u som vokaltegn.

U, kem. tegn for uran.

U, automobilkendingsmærke for Ålborg amt.

u. a., fork. f. uden år (d. v. s. trykkeår for bogen).

Uafhængige Socialister, ty. arbejder-gruppe, udskilt fra Socialdemokratiet 1916 i protest mod moderat politik. Søgte 1918-19 at mægle ml. Soc. dem. og Kommunist, fik ikke større valgtilslutn., 1921-22 overvej. til Soc. dem.

Uafhængighedserklæringen 4. 7. 1776 (eng. Declaration of Independence [ætklæ:ra:fan av indipændans]), erklæring om USAs løsrivelse fra Engl., vedtaget af kongres i Philadelphia; udformet af Jefferson.

uagtsomhed, undladelse (bevidst el. ubevidst) af den agtpågivenhed, ordentlige mennesker udviser; grov u foreligger, hvor man optræder mere uagtsomt, end selv uagtsomme personer gør. u medfører i reglen erstatningspligt. Hvor en handling er strafbar, er det i alm. uden bet., om den er begået forsætligt el. uagtsomt. For de i Borgerlig Straffelov omhandlede forbrydelser vedk. er reglen derimod, at u kun er strafbar, hvor det er særlig hjemlet.

uagtsomt manddrab, manddrab begået ved uagtsomhed. Straffen er hæfte el. bøde, under skærpende omstændigheder fængsel indtil 4 år.

Ual-Ual (ital.) (abess. *Wal Wal* [wəl wəl]), oase i det abessinske landskab Ogaden på grænsen til tidl. Ital. Somaliland. Sammenstød ml. abess. og ital. tropper i U (dec. 1934) var optakten til det ital. angreb på Abessinien.

uanmodet forretningsførelse (lat. *negotiorum gestio*), del forhold at en person optræder på en andens vegne uden at have nogen bemyndigelse dertil, f. eks. afværger en truende skade, afholder en nødvendig udgift el. lign.

Ubangui, anden stavemåde for floden Obangui, Congo.

'Ubaydal'illah (d. 934), ismæliternes stormester, udgav sig for efterkommer af

Muhameds datter Fātima og kalifen 'Ali, grl. fatimidernes dynasti.

Ubeda ['uβeða], spansk by ved øvre Guadalquivir; 31 000 indb. (1940).

ubehæftet ejendom, ejendom uden gældsforpligtelser.

Ubekendt Ejland, yderste, 1140 m høj ø i Nordostbugten, Vestgrøn. På øst-siden udstedet Igdlorsuit.

ubesmittede undfangelse, Jomfru Marias, læren om, at Jomfru Maria er født ubesmippet af arvesyndens. Læren stammer fra 13. årh. og fastsloges som dogme 1854.

ubestemte ligninger, mat., ligninger, som søges tilfredsstillet af hele værdier af de ubekendte.

ubestemte straffedomme, domme, der idømmes frihedsstraf, uden at straffens varighed angives i dommen. I gældende straffelovgivn. forekommer u ved idømmelse af ungdomsfængsel; løsladelse skal ske efter højst 3 à 4 år, alt efter den dømtes tilpasning til normale samfundsforhold.

ubevidst, 1) om bevidsthedsstyring, der ikke opleves af individet selv; 2) uvilkaarlig, uligtet.

ubikvi'te't (af *ubikvitar*), teol., allestedsnærværelse. Da Jesus efter himelfarten er allestedsnærværende, sluttede man, at hans legerne og blod er til stede, hvor der holdes nadver.

ubikvi'tær (lat. *ubique* på hvert enkelt sted, overalt), allestedsnærværende, overalt forekommende.

ubodemål, i gl. nord. ret en forbyrdelse, som ikke kunne sønes ved en bøde, men medførte at gerningsmanden straffedes med fredløshed.

u-båd, fork. f. undervandsbåd.

u-bådskrigen, under 1. og 2. Verdenskrig især om Tyskls forsøg på at ramme De Allieredes søtransport ved anvendelse af u-både. Under 1. Verdenskrig bidrog senkningerne til at skabe fjendtlig stemning mod Tyskl. i USA og andre neutrale lande, og efter erklæring af den uindskrænkede u febr. 1917, hvor store søområder omkring Engl.-Fr. og i Middelhavet erklæredes for farezone, hvor også neutrale skibe sønkedes uden varsel, fulgte USAs krigserklæring. Senkningerne af allieret tonnage var 1917 6,6 mill. tons, 1918 3,2; Engl. var en

tid alvorligt truet af tabene, især forår 1917, men nåede eth. at sænke u-bådene i lige så hurtigt tempo, som tyskerne byggede, mens De Allieredes tonnage tab kunne afhjælpes ved USAs støtte. - Under 2. Verdenskrig kunne Tyskl., støttet til bedre baser end i 1. Verdenskrig, i de første 16 måneder (til nytår 1941) sænke ca 248 000 t allierede og neutrale skibe; månedlige sænkninger kulminerede marts 1941 med 489 000 t (eng. opgivelse). Svækkelse af luftkrig mod Engls havne og krigen mod Sovj. fra juni 1941 førte til nedgang, ca. 160 000 t sænket om måneden i sommeren 1941, derpå atter stigende. USA indledte skibsbegyger i rekordtempo, men trods våben mod u-bådene byggede tyskerne endnu fl. u-både, end De Allierede sønkede, og senkningerne intensiveredes forår-sommer 1942. Ved Dönitz' overtagelse af ty. marineledelse jan. 1943 øgedes senkningerne atter, men gik tilbage fra apr. 1943; intensivering af u sept. 1943 blev en skuffelse. 1943 sønkedes 40% af mængden 1942, og fra slutn. af 1943 var u afgjort til De Allieredes fordel. Samlet tonnage tab maj 1945 opgjort til 21 mill. t, hvoraf Engl. 11 1/2 mill., USA 6 1/2 mill. t. u. c., mus., fork. f. u. a. corda.

Ucayali, Río [uka'tjali], 2000 km l. kildeflod til Amazonas; opstår i Perú ved sammenløb af Río Apurimac og Río Urubamba, der udspringer NV for Titticaca-søen.

Uccello [u't:ʃel:lo], Paolo (1397-1475), ital. maler. Virksom i Firenze. Har bl. a. malet fremstillinger af rytterslag, udf. til Palazzo Riccardi, Firenze, nu i forsk. eur. museer.

Uccle [y'k:l], flamsk *Ukkel*, syd. forstad til Bruxelles 57 000 indb. (1949). Tekstil-industry (bomuld og silke). Bryggerier.

Ucicky [u'tsitsk:], Gustav (f. 1898), ty. filminstruktør. Deb. som instruktør hos UFA 1928, habil, billedsikker instruktør f. eks. Jannings-filmen »Dagen Derpå« (1938).

Uckermark ['ukər-], ty. landskab i nordl. Brandenburg.

Udaipur (eng. [u'daɪpuə]), indisk fyrstestat, tilsluttet Hindustan, i S-Rajputāna; 34 110 km²; 1 927 000 indb. (1941).

Udall ['ju:dəl], Nicholas (1506-56), eng. forfatter. Skrev den første klassiske eng.

takt (lat. *tactus* berøring, 1) *mus.*, den metriske gruppering af tonerækker efter accenten. Grupperingen tydeliggøres for øjet bl. a. ved lodrette streger (t-streger) igennem linesystemerne. Det rum, der ligger mellem 2 sådanne t-streger, kaldes en t. Tempoet angives ved t-slag af dirigenten; 2) *psyk.*, finfølelse m. h. t. optræden over for andre.

taktik (gr. *taktiké* (*techné*), af *táksis* ordning), 1) troppernes foring på slagmarken (jfr. strategi); 2) i overført bet. fremgangsmåde for at nå et bestemt mål; 'taktiker' en i taktik kyndig, især mil. person.

Taku [da gu], by i NØ-Kina, befæstet forhavn til Tientsin.

takvinger (*Va'nessa*), slægt af store dagsommerfugle, ofte m. sorte og røde vinger. De fleste overvintrer som voksne. Hertil nældens takvinge, stor ræv, dagpåguleøj, sølerkåbe, tidselsommerfugl, admirals og perlemorsommerfugl.

tal 1) *mat.*, opr. antallet, d. v. s. de hele positive tal 1, 2, 3, ... For at kunne side af de fire regningsarter ubegrænset, har man, delvis allerede i oldtiden, udvidet t-begrebet med brøkerne, nul og de negative t. Sammenfattende kaldes disse t. rationale. Med bevarelse af regnereglerne for de rationale t. har man yderligere udvidet t-begrebet ved indførelse af de irrationale og de imaginære t. De rationale og de irrationale t. sammenfattes under navnet reelle t., medens samlingen af alle reelle og imaginære t. betegnes som komplekse t. - 2) *gramm.*, d. s. s. numerus.

ta'la'r (lat. *talaria* ankellang klædning, af *talus* ankel), opr. lang, orientalsk præget tunika i senrom. tid. Nu rom.-kat. præstedragt; i forsk. lande også dommers og professors embedsdragt.

Tal'ara, vigtigt oliefelt i den nordvestl. del af Perús ørkenagtige kyststrøket. Produktion 1947: 1,7 mill. t. Olien findes i 600 m dybde. Kun 10% af olien raffineres på stedet, resten udføres som råolie. Feltet udnyttes af en canadisk afd. af Standard Oil. Under 2. Verdenskrig havde USA en luftbase i T.

Talavera de la Reina [-'βæra-'reina], sp. by 100 km SV f. Madrid med berømt valfartskirke; 19 000 indb. (1940).

Talbot ['tá:bt], eng. adelslægt af normannisk afstamning; jfr. Shrewsbury.

Talca [-ka], by i Mellemchiles længdedal, 200 km S f. Santiago; 57 000 indb. (1940).

Talcahuano [-ka'waná], Chiles krigshavn, 400 km S f. Valparaíso; 42 000 indb. (1940).

talchirkonglomerat (eng. [ta:l'tʃia-] (efter *Talcher* indisk fyrstestat), forstent morene fra permo-karbone istid i Indien.

taldefgur, d. s. s. figur (retorisk).

taledilm, d. s. s. tonefilm.

talegalladhøns (madagassisk *taleva* vandhøne + lat. *gallus* hane), *Megapodidae*, fam. af jordboende hønsflugt. Bagtæn i højde m. fortærerne. Skrabefødder m. lange, lige kloer. Uanselige farver. Lever på jorden i skov og krat. Plantæedere. Udruger ikke æggene selv, men anbringer disse i store jord- og løvbunker. Ungerne er næsten flyvefærdige, når de kommer frem. Ny Guinea, Australien.

talekor, dramatisk kunsterform bestående i kollektiv fremvisen af en tekst, ofte ledsaget af rytmiske bevægelser; i særlig i ty. teater har t været brugt - ikke mindst i opførelser af gr. stykker, skrevet til sådan fremførelse.

talekunst, d. s. s. retorik.

taledildelser, udtalesl. (læsen, snøven, stammen osv.), skyldes dels sygelige tilstande i strubehoved el. mund, svelg og næse (harskår, ganespalte, vegetationer, osv.), dels ikke anat. påviselige forandringer i hjernen. Sværere former behandles på Statens Institut f. Taledilende.

Taledilende, Statens Institut for, grl. 1898, modtager elever fra hele landet til ambulante el. stationære behandling af de forsk. taledilende (f. eks. stammen, læslen, snøven). Afdelinger i Hellerup og Århus.

taledildeforsorg, i Danmark, begyndt 1895. t består dels af operativ behandling, dels af taleundervisning på Statens Institut for Taledilende. For trængendes vedk.

dækkes udgifterne som særforvalg, hvis der ikke kan ydes hjælp af invalideforsikringen.

talemotoden for døvstumme indførtes af Samuel Heinicke (i Danmark, af Georg Jørgensen) går ud på v. hj. af syn og følelse at lære døvstumme talens brug. Kaldes også den ty. metode mods. den fr. (håndalfabet).

talende våben, herald. betegn. for våben, der hentyder til slægtsnavnet, f. eks. Trolle: en trolde osv.

ta'len't (gr. *talanton* vægt), 1) oldgræsk vægtenhed = 60 miner à 100 drachmer. t varierede med de forsk. møntsystemer; i det attiske var den 26,196 kg sølv; 2) (efter lignelsen om talenterne i N.T.) medfødt anlæg for bestemte præstationer; 3) person med sådanne anlæg.

ta'len'terne, lignelse af Jesus, Matth. 23,14-30, hvori nogle tjenere får forsk. pengesummer betroet, udmålt i en af tidens pengeenheder, talenten (ca. 4000 kr.); t er her billedet på betroede opgaver, ikke, som i den moderne anv. af ordet, evner.

Taleren, 100 m h. klintparti på Møns Klint.

talesprog, det talte sprog i modsætning til skriftsproget el. (sjældnere) til foredrag- og prædiken-sprog. t adskiller sig fra skriftsproget ved sine rigere virkemidler i betoning, tonefald, *gestus*, mine-spil osv. og især sin ofte formløse sætningsbygning, fra foredragssproget ved sin skodesløse artikulation, og fra dem begge ved sin ringe brug af arkaiserende former.

talefølge, en samling af uendelig mange tal, opstillet i bestemte rækkefølge, skrives $a_1, a_2, \dots, a_n, \dots$

taleg, *tælle*, animalsk fedtstof, især fra oxens (okset), men også af fåret (fåret); t udvindes ved udsmeltning og presning. Anv. til margarine, sæbe- og lysfabrikation. Til margarinefremst. anv. okset udsmettet ved lav temp., godt afklaret og med mindre end 0,5% fri fedtsyre; dårlige kvaliteter okset kan indeholde 25% el. mere. (Jfr. oleomargarine).

Talgai-kraniet (efter austr. lokalitet), forhist. kranium, fundet i Queensland, Australien. Det er enten et neandertalmenneske el. en repr. for den australske mennesketype i dens tidligste udvikling.

talgkirtler, hudkirtler hos pattedyr. Afsondrer en fedtagtig masse. Ligger hyppigt op ad hårsækkene.

talegved (eng. *tallow-wood*), ved af australsk træ (*Eucalyptus microcorys*), fedtrigt og meget holdbart.

Ta-lien [dali'en], kin. navn på Dairen.

ta'lo'nspriucippet (lat. *talio* gengæld) gengældelsesprincippet i strafferetten i strengeste form (øje for øje og tand for tand).

talisma ['ta:-], (arab. *talsam*, lånt fra gr. *teleasma* magisk ceremoni), sten-el. metalgenstand med (formentl.) magiske virkninger, f. eks. »Solomons ring«.

Talis Qualis ['kva:-] (lat: en sådan, som-), pseud. for C. V. A. Strandberg.

talje (holl.), apparat til ophejsning af byrde v. hj. af et tov, der er lagt om 2 el. fl. tovskeiver i en fast øphængt blok og en i tovet øphængt underblok, der bærer byrden. Ved en differens t. (s. d.) overføres kraften ved en endelos kæde. Ved skruet-gnm. snekke og snekkehjul, ved tandhjulst-gnm. tandhjulsvækslinger.

taljeløber, søv., tovværksende ml. (skåret ml.) to blokke, hvorved en talje dannes.

talk (arab.), $H_2MgSi_4O_{12}$, lyst gråligt, blødt mineral, der forekommer som skælled el. bladede aggregater. Hovedmineralet i t-skifer, klæbersten og spæksten.

Talium, pulveriseret talk, anv. som smøremiddel og puder.

Tallahassee [tála'hási], hovedstad i Florida, USA; 18 000 indb. (1945).

tal'lerken (mmt. *tallerken* (lille taller), fra fr. *tallote* skærebøt), opr. en brodskive, hvorpå koden lages, senere lavet af træ, i den yngre middelalder af tin, senere af guld el. sølv; fra omkr. 1700 blev fajanst alim., samtidig kom kin. porcelæn til Danmark. gnm. Ostindisk Kompagni.

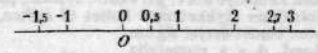
tallerkennegre, populære betegn. for aff.

folk, der ved indsettning af træskiver i over- og underløbe giver disse en tallerkennagtig, fremstående form.

Talleyrand-Périgord [tal'ra'peri'gø:r], *Charles-Maurice de* (1754-1838), fr. politiker. 1788 biskop af Autun, 1789 med trediestand, foreslog at inddrage kirkegodserne. 1797-1807 fr. udenrigsmin., brød med Napoleon 1809. 1814 leder af provisorisk reg., fik Napoleon afsat og Ludvig 18. på tronen. Fr. udsending i Wien 1814-15, forhandlede på lige fod med de andre stormagter, svækket ved Napoleons kup 1815 og gik af. Støttede Ludvig Filip 1830, fr. gesandt i London 1830-34. (Portræt sp. 4493).

Tallien [ta'ljæ], Jean (1769-1820), fr. politiker. Tilhørte Bjerget, kuede 1793 oprer i Gironde. Truet af Robespierre bidrog T til hans fald 1794, mistede snart efter indflydelse. Hans elskerinde, senere hustru Thérèse Cabarrus [kaba'ry] (1773-1835) hørte til direktorietidens mest omsværmede damer.

tallinien, ret linie, hvor der til hvert punkt tænkes knyttet et reelt tal på følgende måde: Til et vilkårligt punkt O af linien knyttes tallet 0, og til ethvert andet punkt

det tal, der angiver dets afstand fra O, målt med en vilkårlig fastlagt måleenhed, og taget positivt el. negativt, eftersom punktet ligger på den ene el. den anden side af O. En jævn skala el. en målestok er en del af en t.

Tallinn [tal'in:], ty. *Reval*, hovedstad i Estland, ved den Fl. Bugts S-kyst; 146 000 indb. (1938). Handels- og havneby med forsk. industri. Baner til Leninograd og indlandet. Eksport af tømmer og

fødevarer. Univ. Grl. 1219 af Valdemar 2. efter sejr over esterne. Under Danmark. 1238-1346, befæstet. Derpå til ty. ridderorden. Blomstrende hansestad; 1561-1710 sv., derpå russ. Hovedstad i Estl. 1918. Besat af sovj. tropper 17. 6. 1940. Ty. besættelse efter store odelægninger 28. 8. 1941-24. 9. 1944.

tallolie (sv. *tall fyr*), olie vundet, især i Sverige, som biprodukt ved sulfatcellulosefremstillingen, bestående fortrinnsvis af forsk. fedt- og harpikksyrer. Efter rensning og behandling med alkaliske bløde sæber. Ved forestring (jfr. ester) fås en tørrende olie, som har været anv. som erstatning for linolie i fernis.

tallotteri, 1) ældre form for lotteri, hvor man ved udtrækning af et vist antal (gerne 5) numre fordelte gevinsterne i forh. til numrenes størrelse; i Danmark. 1771-1851. 2) bornespil (lotteri).

Tall'ma, *Franceois* (1763-1826), fr. skuespiller. Deb. på Théâtre Français. Til sin død en af fr. teaters største tragikere; brød med det konventionelle kostyme og klædte sig efter rollen.

Talmadge [tal'mids], *Norma* (f. 1897), amer. filmsskuespillerinde. Deb. 1910, i mange år en af stumfilmens mest feterede divaer bl. a. i »Kiki« (1925), »Kameliadamen« (1927).

talman ['ta:iman] (sv: ordfører), titel på formændene i sv. rigsdags l. og 2. Kammer, vælges af kamrene selv.

tal'mi (af *Tal*(ois) fremstillernes navn + fr. *mi*(or) halvguld) el. *abessinsk guld*, kobberlegering med 8-12% zink og 1% tin; anv. til billige smykkegenstande.

Talmud (hebr: belæring, studium), samlinger af traditioner, som ved siden af

oftest rødlig el. blålig. Tit meget talrig, skadelig v. at æde fisk i garn o. l.

søsyge, utilpashed m. kvalme og opkastning under sørejser, skyldes ligevegtforstyrrelser (labyrinthirritation), dog også psykiske indtryk. Behandlingen er roligt, horisontalt leje og piller, indeholdende atropin og skopolamin el. barbitursyrepræparater.

søstening, d. s. s. stabelfølning.

søterritorium, den del af havet, der ligger nærmest en stats kyster og hvorover staten derfor udøver sin højhedsret alene med de begrænsninger som følger af passageretten for andre nationers skibe. Hver stat kan i princippet fastsætte bredden af sit s; hyppigst er den 3 sømil, i Danm. 4 sømil, hvor intet andet udtrykkeligt er fastsat. Efter 2. Verdenskrig har Sovj. og Polen hævdet et s på 12 sømil.

søtunge, d. s. s. tunge.

søtænder (*Scaphopoda*), klasse af bløddyr. Langstrakte, omgivet af en svagt krummet, rørformet skal, åben i begge ender. Raspetunge. Særkønnen; larven firreklædt. Havdyr, sidder delvis nedgrævet i bunden. En art ret alm. i Danm.

søtøjmester (*ta*): ældre betegn. for skyts), direktør for søartilleriet, den søofficer, der har ansvar for vedligeholdelse og fornyelse af søværnets artillerimateriel, planlægning af skydningerne m. v.

Søul [sūul, ſūul], off. *Kyongsong*, jap. *Keijō*, hovedstad i (S-)Korea, midt i det vestl. halvø; 1 142 000 indb. (1946). Handels- og jernbanecentrum. Lettere industri. Havneby: Chemulpo.

søulv, d. s. s. havkat.

søur, kronometer til navigationsbrug.

søvagt, vagtfordeling under gang (sejlad), modsat ankervagt, når skibet ligger til ankers.

søvejsregler, internationale, internat. påbudte bestemmelser til skibsfartens betryggelse om skibes vigepligt, lanterneføring, lyssignalering under tåge osv., i Danm. fastsat ved kgl. anordning af 22. 1. 1897 med tillæg.

søvind el. pålandsvind, se landvind.

søvindmøgel, hvidlig, fed kalkrig mægel fra nedre oligocæn på Horsens-egnen.

søvn, en regelmæssigt tilbagevendende tilstand af bevidstløshed, der lettest indtræffer, når sansindtrykkene til hjernen bringes ned på et minimum, altså ved mørke, ro og afslappelse. Træthed, legemlig el. åndelig, virker fremmende på tilbøjeligheden til s. s er en nødv. hvile for

størhjernen, og mangel på s vil nedsætte hjernens funktionsevne, evt. fremkalde nervesygdomme. Under s ændres mange af legemets funktioner, pulsen bliver langsom, stofskiftet og legemstemp. falder osv. s styres sandsynligvis fra et særligt s-centrum i mellemhjernen.

søvnbevægelser, *bot.*, plantebevægelser, bl. a. hos bælplanter og skovsyre; består i, at bladstillingen ændres ved aften, når planterne går i søvnstilling, og om morgenen, når de går i dagstilling. Beror på ændring i saftspænding.

søvngænger el. *somnambulisme*, tilbøjelighed især hos børn og unge mennesker til i mere el. mindre dyb søvn at gå omkring og evt. foretage mere komplicerede handlinger.

søvnløshed (*insomniā*). Normalt varer nattesøvnen 7-9 timer uafbrudt, hos børn en del længere, hos ældre noget kortere. Ved f. eks. febersygdomme, sindslidelser, smertefulde sygdomme m. fl. og særlig ved neurasteni og depression findes forstyrrelser heri. - Man antager, at den normale søvn udløses fra nervecentre i hjernens centrale dele, muligvis gnm. en virkning på blodkarrene i hjernebarken, og man har tænkt sig, at s skyldes forstyrrelser i den regulerende virksomhed fra disse centre. Psykiske faktorer spiller dog også en stor rolle.

Søværnskommandoen, øverste kommandomyndighed inden for søværnet. Chefen for S er tillige direktør for Marine ministeriet, der varetager de rent admin. forh. i S, hvori iøvnr. indgår bl. a. Marine staben, der forbereder og planlægger landets sø- og kystforsvar.

søører (*Haliotis*), fygøfællesnegle. Stor, skålformet skal m. tykt perlemorslag. I skallen en række huller. En art v. V-Eur. Skallerne bruges ofte som askebægre.

'Saaby', *Viggo* (1835-98), da. sprogforsker; især bekendt for sin retskrivningsordbog (1891).

Saabye, *August* (1823-1916), da. billedhugger; *Susanne for Rødet* og *Lady Macbeth* (begge kunstmus.); statuer af *H. C. Andersen* (1877, Kongens Have) og *J. P. E. Hartmann* (1905, St. Anne Plads, Kbh.) m. m.

sål arkit., 1) det nederste stk. træ i vindueskarm; 2) bunden af en blænding el. niche, som ikke når gulvet.

sålbænk (af *sål*), udvendig, vandafledende flade under vindueskarme.

T

T, t, 20. bogstav i det da. alfabet; det stammer fra det lat. T, der er optaget uforandret fra græsk. Rumænsk t (t med cédille) har lydverdien [ts].

T, automobilkendingsmærke f. Viborg amt. t, fork. f. ton.

t., fork. f. troy.

Ta, kem. tegn for tantal.

Taafe ['ta:fa], *Edvard Graf von* (1833-95), østr. politiker. Førstemin. 1868-70, 1879-93, søgte at vinde tjecherne ved imødekommende politik, mødte modstand bl. tyskerne. Støttet til katolsk-kons. kredse. Fik finanserne til at balancere. Styrtet på forslag om udvidet valgret.

Ta'annek ['ta'-anæk], d. s. s. *Ta'anak* i G. T., by i den sydl. del af Jizreellet; udgravet af ty. arkæologer.

Tabari ['täbä'ri] (838-923), pers.-arab. forfatter, har skrevet en verdenshist. og en koran-kommentar.

Tabariya [täbä'ri:jä], arab. navn på Tiberias i Palestina.

tabatière [-'tjæ:r] (fr., af *tabac* tobak), snustobaksdåse, anv. i 18.-19. årh., af

guld el. sølv med ciselerede el. reliefferede, el. af porcelæn med malede billeder.

tab'el (lat. *'tabula* tavle), oversigt ordnet i kolonner og rubrikker; skematisk opstilling af de lavere tals funktion i de 4 regningsarter; tabel'la'risk, som er ordnet i kolonner og rubrikker.

Taberg [ta'bærj], 340 m h. bjerg i Sv., SSV f. Jönköping; indeholder store mængder titan- og vanadinførende jernmalm.

taber'nakel (lat. *tabernaculum* telt), 1) den transportable helligdom, som Israel if. 2. Mos. 25-27 medførte under ørkenvandringen. Den var delt i Det Hellige, hvor skuebrødsbordet, den syvarmede guldlysestige og røgofferalteret stod, og Det Allerhelligste med Pagtens Ark. 2) i kat. kirke lille skab, anbragt midt på el. ved foden af alteret, i hvilket ciborium opbevares.

tabes dor'salis (lat. *tabes* tæring og *dorsalis*, af *dorsum* ryg), lat. betegn. for rygmarvstæring.

tableau [-'blø] (fr., egl. lille tavle), maleri; arrangeret scenisk opstilling; signaltavle; overraskelsesudbrud.

'säléard (oldn. *arðr* plov), primitiv plovtype med vandret løbende skær (sälén). Anv. i sten- og bronzælder.

sälégængere el. *plantigrade*, pattedyr der træder på hele foden, f. eks. bjørnen og mennesket.

sälélæder, læder der fås af oksehuder v. rødgarvning el. kromgarvning.

sälmaskine, landbrugsmaskine til fordeling og nedbringning af sædekorn og frø. Nutildages an. kun radsåmaskiner, der kan udså frø og korn i række med forsk. afstand (10-60 cm) og med forsk. såmængde (1-200 kg) pr. ha. Sæden føres m. passende mellemrum v. hj. af særligt udformede tilførsingshjul fra en beholder gnm. udløbsrør til frøer, der trækkes af en række knive på maskinen. De moderne s opstod i Engl. i 18. årh.

sälåning. Den ældste form for s var brædsåning; nu anv. udelukkende radsåning med såmaskine, der giver en mere ensartet fordeling og dækning af frøet.

sår, sonderdeling af hud el. slimhinde. De akutte sår (lat. *vulnus*) benævnes efter deres oprindelsesmåde, f. eks. snitsår, stiksår, skudsår. Kroniske sår (lat. *ulcus*) opstår ved mangelfuld ernæring, betændelse el. kræft. Sårbehandling. For Listers tid var sårbehandl. tilfældig. Med Lister (1867) kom den antiseptiske sårbehandl. (behandl. af sårinfektion), der efterfulgtes af den aseptiske sårbehandl. (forhindring af sårinfektion); efter den mod. kemoterapis fremkomst er sårbehandl. nærmest kombineret antiseptisk-aseptisk, idet sårene renses, pudres med en blanding af sulfathiazol og penicillin og forbindes. Under 2. Verdenskrig kunne man ved denne metode få over 90% af selv de alvorligste sår helet på ca. 10 dage.

sårfeber, feber p. gr. af betændelse i sår.

sårgangræn, d. s. s. hospitalgangræn.

sårgummi, et pektinholdigt stof, der ved beskadigelser udvikles i løvtræernes ved. Beskytter mod infektion, idet det lukker for karrene.

sårkork, *bot.*, væv, der dannes, hvor plantens overflade bliver beskadiget. s består af korkceller og fremkommer ved delinger af de uskadte celler i sårets nærhed.

såt (glda. *saath* baghold, egl. om klapperens opstilling i række el. halvkreds), i jagtsport den del af terrænet, som ved klapjagt afdrives ved en opstilling af skytterne.

Table Bay ['täib'bei], kapholl. *Tafelbaai*, bugt på den sydlige del af Afr.s Atlanterhavskyst. Cape Town ligger ved T.

table d'hôte ['täblø 'dø:t] (fr.: *værtens bord*), fællesspisning ved et langt bord i hoteller o. l.

Table Mountain ['täib't mauntin], eng. navn på Tafelbjerg.

ta'blet (fr., af lat. *tabula* planke, tavle), skive, lille tavle; *med.*, flade, ovale el. runde kager af medikamenter, tilsat bindemidler og sprængemidler, de sidste til at sprænge t til pulver efter synkning, tillader en renlig og nøjagtig dosering af lægemidler.

tablette'ri (fr. af lat. *tabula* planke), kunstdrejer- el. kunstsnedkerarbejde; æsker, pipehoveder, cigarrør m. m.

ta'blinlum (lat.), i det rom. privathus et stort rum, der i hele sin længde står i forb. m. atrium. Sædvanligvis et rigt udstyret rum.

'Tabor, arab. *Djebel el Tār*, hebr. *Har Tāvör*, bjerg i N-Palestina SV f. Tiberias Søen; 562 m. If. traditionen Forklærens Bjerg.